

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ІНФОРМАТИКИ
І ПРАВА НАПРН УКРАЇНИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ “ФЕМІДА”
ЦЕНТР ПРАВОВОЇ ОСВІТИ І НАУКИ

ДВНАДЦЯТІ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ

Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози

Матеріали міжнародної наукової конференції

1-2 червня 2017 року, м. Київ, Україна

До 25-річчя факультету політології та права
НПУ імені М. П. Драгоманова

КИЇВ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2017

*Друкується за рішенням Вченої ради
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 1 від 6 вересня 2017 року)*

Редакційна колегія:

- Андрущенко В. П.** – ректор НПУ імені М. П. Драгоманова, академік НАПН України, доктор філософських наук, професор, *(співголова Редакційної колегії);*
- Шемшученко Ю. С.** – директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор *(співголова Редакційної колегії);*
- Андрусичин Б. І.** – академік УАН, доктор історичних наук, професор *(заступник голови Редакційної колегії);*
- Скрипнюк О. В.** – академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор *(заступник голови Редакційної колегії);*
- Пилипчук В. Г.** – член кореспондент НАПрН України, академік АН ВШ України, доктор юридичних наук, професор *(заступник голови Редакційної колегії);*
- Торбін Г. М.** – проректор з наукової роботи НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор фізико-математичних наук, професор;
- Бабкіна О. В.** – академік УАН, доктор політичних наук, професор;
- Бучма О. В.** – кандидат філософських наук, доцент *(Вчений секретар);*
- Губань Р. В.** – кандидат юридичних наук, доцент;
- Дмитренко С. П.** – кандидат політичних наук, доцент;
- Леонов Д. Б.** – заступник директора Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України;
- Огірко Р. С.** – кандидат юридичних наук, доцент;
- Пархоменко Н. М.** – доктор юридичних наук, професор;
- Стеценко В. Ю.** – доктор юридичних наук, професор.

Д 22 Дванадцяті юридичні читання. Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози : матеріали Міжнародної наукової конференції, 1-2 червня 2017 року / ред. кол. : В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко та ін. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – 381 с.

У збірнику вміщені матеріали, в яких розглядаються актуальні проблеми наукових досліджень викладачів, докторантів, аспірантів, студентів навчальних закладів та наукових установ України, які працюють у галузі юридичних, політичних наук тощо.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО УЧАСНИКІВ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

*В. П. Андрущенко
ректор НПУ імені М. П. Драгоманова,
член-кореспондент НАН України, академік НАПН України,
доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
(м. Київ)*

Шановні друзі, щиро вітаю вас зі знаковою подією в освітянсько-науковому просторі – щорічною Міжнародною науковою конференцією “Дванадцяті юридичні читання. Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози”!

За час свого буття щорічні “Юридичні читання” утвердилися як унікальні наукові, освітні, методологічні, організаційні і виховні заходи в яких з кожним роком бере активну участь все більше як досвідчених, провідних юристів – вчених і практиків, політиків і політологів, педагогів, кращих представників професорсько-викладацького складу з вищих навчальних закладів України та зарубіжжя, так і тих хто зробив чи робить лише свої перші кроки на ниві юридичної освіти і науки – аспірантів і студентів.

Знаковості цій події надає ще й факт ювілею – факультет політології та права, що є одним із провідних підрозділів НПУ імені М. П. Драгоманова відзначає своє перше 25-ти річчя. І вже на сьогодні його випускники працюють викладачами юридичних і політологічних дисциплін у вищих навчальних закладах України, вчителями у школах, ліцеях, гімназіях правового профілю, академічних наукових установах, органах державної влади та управління, судових установах, правоохоронних органах, правозахисних організаціях тощо. Науково-педагогічний колектив факультету постійно тримає під контролем якість освіти, запроваджує новітні форми роботи у навчально-виховний процес. Студенти та випускники факультету активно займаються науковою діяльністю, беруть участь у наукових конференціях різного рівня, здобувають наукові ступені та отримують вчені звання,

поповнюють і оновлюють склад науковців і викладачів вищих навчальних закладів України.

Відзначу, що вагомим здобутком факультету політології та права є висока якість освітніх послуг, яка забезпечується злагодженою, творчою співпрацею викладачів і студентів, академічним авторитетом професорів, довірою студентства і насамперед, фундаментальним рівнем наукових досліджень, які проводяться на кафедрах факультету. Передусім факультет політології та права покликаний виконати та й здійснює місію, основний вектор якої спрямований на формування у суспільстві ідеалів справедливості, духовності, гуманності, свободи і рівності як основоположних цінностей і глибинних рис людського буття, що виражають у своїй єдності та цілісності дух права і виконують смислотворчу соціальну роль. Тому й не випадково на факультеті були започатковані й успішно відбуваються щорічні міжнародні конференції “Юридичні читання”.

Цьогорічні “Юридичні читання” присвячені вкрай актуальній і важливій темі, яка пов’язана з буттям і участю сучасної держави в суспільно-політичних процесах з викликами та загрозами як для самої держави так і для людини, що супроводжується знеціненням людської гідності й людського життя та деякими іншими явищами, притаманними суспільству, в якому, хоч і у досить своєрідних формах, відбувається структурне розшарування соціуму й утвердження соціальних відносин, які виходять за межі відомих (теоретично осмислених) світових моделей. Отже, якщо сьогодні і негайно держава не протиставить цьому впливові дієві запобіжники, останнє може привести до непоправних, незворотніх наслідків, в результаті яких українське суспільство опиниться за межею цивілізаційного поступу людства.

У широкому розумінні, державна політика має бути спрямована на формування, розвиток і збереження фундаментальних загально- цивілізаційних цінностей. Вони є вічними надбаннями історії, культуротворчої діяльності незлічених поколінь, надбання, що залишаються незмінними незалежно від якісних чи кількісних змін суспільних систем, географічних координат, тих або інших процесів та явищ. На них ми й повинні орієнтуватися у здійсненні державної політики України.

Переконаний, що результати вашої творчої конференційної співпраці сприяють і сприятимуть надалі формуванню не лише раціонального, але, водночас, й почуттєвого ставлення до норм права і положень, зафіксованих в Конституції та законах України, підключенню до пошуку, оцінки і вибору варіантів чуттєвого осмислення права і закону, причому, в динаміці, в становленні, в розвитку.

Останнє важливе тим, що сформована на цій основі правова свідомість молоді має стати свідомістю, що розвивається. Вона не консервуватиме, не абсолютизуватиме ту чи іншу правову норму, а сприйматиме її як таку, що, з одного боку, підлягає безумовній підтримці, виконанню, а з іншого – може бути поглиблена в майбутньому у відповідності з новим соціокультурним досвідом демократичного державотворення.

Як відомо, ідеальних законів немає. Навіть якщо вони отримують статус основних. Закон – це суттєве, необхідне, неоспорюване у явищі, процесі чи відносинах. У юридичному плані – це норма, що діє у відповідності з чинним законодавством. Але ж “суттєве” у явищі – це ще не все явище! Життя завжди багатше за закон. І людина має бачити в ньому все – суттєве і не суттєве, необхідне і випадкове, повторюване і унікальне. Бачити і керуватись своїм власним розумом; жити, дотримуючись Закону, пам’ятати, що коли “приходить право” всі повинні “затихнути” і дотримуватися норм Права і, водночас, намагатися продовжити його чинність шляхом поглиблення змісту останнього в своїй власній свідомості, апелювати до нового наукового і духовного досвіду, викристалізованих віками загальнолюдських цінностей. В такий спосіб правова свідомість стане “живою свідомістю”, повною, всебічною, глибинною й розвиватиметься разом з життям, а може й дещо випереджаючи його, сприяючи не однолінійному, шаблонному вивченню закону, а всебічному осягненню його сутності на тлі загальної історії України, розвитку її культури, науки і освіти.

Вітаю колектив факультету політології та права з ювілеєм! Бажаю всім успіхів, натхнення, творчої наснаги в професійній діяльності. Сподіваюсь, що науково-практичний та теоретико-методологічний доробки конференції стануть посильним внеском у створення фундаменту для нового суспільства в Україні, основу якого складатимуть демократія і права людини, толерантність і солідарність, справедливість, верховенство права і закону, які унебезпечать його (суспільство) від загроз і будуть гідними відповідями на всі виклики.

*Н. М. Оніщенко
завідувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
академік НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
(м. Київ)*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ПРАВОВА ДЕРЖАВА: НЕВІДСТОРОНЕНІСТЬ РОЗВИТКУ, НЕВІДОКРЕМЛЕНІСТЬ ВИВЧЕННЯ

Серед найбільш пріоритетних тем сучасного правового доробку декілька є, безумовно, домінуючими. Одна з них пов’язана з розвитком громадянського суспільства та правової держави, друга – із захистом прав, свобод та законних інтересів людини, а отже – конструктивом і дієвістю сучасного права.

На жаль, досить невелика частина публікацій спрямована на поєднання цих доленосних проблематик, на усвідомлення їх взаємопов'язаності, взаємовідповідності, посилення коефіцієнта корисної дії праворегулюючих процесів сьогодення з метою мінімізації ризиків антигуманістичних проявів в окремих сферах життєдіяльності людини.

Є безсумнівним, що дієвий захист прав і свобод людини неможливий сьогодні:

- без дієвого втручання громадянського суспільства в усі процеси праводержавотворення;

- без належного розвитку усіх інститутів сучасної європейської держави;

- без гармонійної збалансованої дії інститутів громадянського суспільства і правової держави;

- без виховання соціально активної особистості, здатної до реформаторських змін в умовах розвитку громадянського суспільства.

Не є секретом, що протиріччя в системі координат держава – суспільство – особа набули гострого характеру.

Слід зазначити, що в умовах демократичної правової держави відносини “особа-держава” зазнають суттєвих змін. Ці відносини не мають на меті забезпечити для однієї частини суспільства більший ступінь свободи, ніж для іншої; в цьому випадку необхідно вести мову про державну владу, що забезпечує умови свободи для всіх членів суспільства, всіх громадян держави. Свобода народу забезпечена лише тоді, коли народ дійсно організує без будь-якого втручання союзи, збори, видає закони, обирає за власним волевиявленням всіх посадових осіб держави, яким доручається проведення в життя законів і демократичне управління на основі цих законів. Як відомо, повновладдя народу складається в умовах демократичної правової держави. В такій державі народ має всю повноту і верховенство влади. Органи влади, що створюються, підкорені народу, обираються і контролюються ним. Тільки за таких умов забезпечується свобода людей. Народ однаково зацікавлений і в свободі окремої людини, і в нормальному функціонуванні органів держави, що забезпечують права і свободи людей [1].

З політичної точки зору відносини соціальної справедливості, при яких тільки і можлива свобода людини, можуть бути відносини, при яких свобода прямо залежить від сутності влади, дійсне народовладдя від дійсної свободи особи: без одного немає іншого.

Права і свободи, встановлені демократичною державною владою, здійснюються в інтересах всіх громадян і кожної людини окремо.

В такий спосіб держава повинна виступати улаштувачем справ багатьох, соціальним арбітром, отже, держава повинна здійснювати дієву соціальну політику в умовах сьогодення.

Декілька слів про соціальну політику держави. На жаль, внаслідок всім відомих причин (корупція, недобросовісна конкуренція, зловживання службовим положенням

тощо) соціальна політика до недавнього часу відтворювала “залишковий принцип” і визначалася як політика для найбільш уразливих верств населення. Ні в якому разі не відкидаючи потребу адресної допомоги, розуміючи, що це на сьогодні пріоритетний напрям уваги держави в соціальній сфері; особливо щодо учасників АТО, членів їх сімей, вимушених переселенців, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-сиріт, дітей-інвалідів, тих, хто терміново потребує складної комплексної медичної терапії тощо. Втім, хочемо наголосити, що розуміння соціальної політики повинно бути об’ємнішим, якщо можна так висловитися, більш сучасним, більш цивілізованим щодо улаштування європейського співжиття у “просторі свободи, безпеки і правосуддя” [2]. В цьому аспекті хочемо зацитувати О. Хеффе: “Якщо людське співжиття хоче набути легітимного характеру, то воно повинно: по-перше, мати правовий характер; по-друге, право повинно набути якості справедливості, і, по-третє, справедливе право повинно захищатися громадським правопорядком, а отже, мати облік справедливої держави [3].

Отже, в центрі уваги сьогодні повинні знаходитися:

– диференціація права, тобто відповідна пільгова політика, правомірне полегшення правового становища в рамках діючого законодавства для тих верств населення, які на це заслуговують;

– розробка концепції, принаймі, в доктрині, “правомірного мотивування”, стимулювання в рамках соціальної політики. Це підтримка нано- технологій, новаторських проектів розвитку, можливостей використання потенціалу соціально-активної, талановитої молоді тощо. До речі, одним із визначень політики, є наступне: “політика – мистецтво можливого (О. Бісмарк)”. Не дивлячись на певну “абстрактну” форму вислову можемо зазначити, що, мабуть, саме таке визначення є найбільш відповідним сучасним умовам з одного боку, а з іншого – таким, що відповідає потребам людини в усіх сферах її життєдіяльності.

Так, серед напрямів соціальної політики ЄС визначено: Європарламент та Рада “можуть ухвалювати заходи, щоб заохотити співпрацю держав-членів шляхом ініціатив, спрямованих на поглиблення знань, розвиток обміну інформацією та найкращими практиками, сприянням інноваційним підходам та досвіду оцінювання” (ст. 153 п. 2 а) [4].

Також хочемо наголосити, що у науковій літературі справедливо зазначається, що значення громадянського суспільства в умовах функціонування демократичного політичного режиму та соціальної, правової держави, полягає, зокрема, у наступному: 1) громадянське суспільство утворює відповідне соціальне середовище, в якому формується і розвивається особистість за допомогою створення умов для задоволення її основних потреб та інтересів, тобто створюються умови для її широкої самореалізації; 2) громадянське суспільство виступає гарантією захисту інтересів кожної особистості, її природних прав і свобод від надмірного втручання держави в особисте життя; 3) інститути громадянського суспільства формують і

репрезентують перед державою громадські інтереси, а також прагнуть забезпечити ефективний діалог з державою щодо захисту цих інтересів або врегулювання можливих конфліктів; 4) за допомогою включення індивіда до структури громадянського суспільства відбувається необхідна для нього реалізація духовних і матеріальних інтересів, інтеграція у соціальне середовище [5].

Громадянське суспільство як суспільство громадян, які є рівними у своїх правах і обов'язках, суспільство, яке номінально не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради досягнення загального блага, є – базисом держави. Держава, у свою чергу, захищає демократичні принципи самоврядування всіх недержавних організацій, які безпосередньо формують громадянське суспільство. Для цивілізованого розвитку обох феноменів необхідно створити надійний, ефективний та гармонійний механізм їх взаємодії та взаємозбагачення [5].

Звертаючись до поняття “механізм взаємодії громадянського суспільства, особи та держави”, в першу чергу слід зазначити, що хотілося б згадати, принаймі, дві складові: це інститут юридичної відповідальності держави перед особою та інститут юридичної та соціальної відповідальності бізнесу.

Щодо першої складової, слід зазначити, що такий інститут існує не тільки в науковій доктрині, але й одержує суттєве практичне звучання. Зокрема, у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки (затвердженої Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016) йдеться про “утвердження відповідальної перед людиною правової держави”.

Що ж стосується юридичної та соціальної відповідальності бізнесу, то ця доленосна проблема не тільки не відображається сучасним законодавством, але й не розроблена, навіть, в національній правовій доктрині.

Хоча, існує нагальна потреба в розробці не тільки загальних засад цієї відповідальності в національному, а й в наднаціональному аспектах. До того, слід нагадати, що в англосаксонській правовій системі ще 150 років тому виникло так зване кримінальне корпоративне право. Сьогодні ж в Євросоюзі окремі вчені, політики та посадовці, наголошують на відсутності відповідальності транс-національних корпорацій. Проте, можна констатувати відсутність не тільки юридичної, але й соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством. Про що можна легко пересвідчитися. Достатньо ознайомитися з декількома публікаціями із засобів масової інформації.

Отже, можемо констатувати пошук порядку в людському суспільстві супроводжується пошуком влади [6]. Просування України по демократичному шляху прямо пов'язане по-перше, з перерозподілом соціального простору між державою і громадянським суспільством, а по-друге, з їх визначеною, бажано більш ефективною взаємодією, або, хоча б налагодженим співіснуванням в нових політичних умовах.

Слід зазначити, що принцип пріоритетного функціонування громадянського суспільства по відношенню до державної влади знаходить своє розповсюдження, стає все більш характерним для генеральної динаміки розвитку сучасної світової цивілізації. Це, зокрема, відображено у появі та успішній діяльності міжнародних невідомчих організацій, наднаціональних інститутів ООН, ЮНЕСКО, МОП тощо.

Проте, слід враховувати, що соціальні та політичні переваги комунікаційної моделі громадянського суспільства в порівнянні з їх “жорсткими” державними аналогами вітчизняного типу на протязі перебудовних процесів викликали певні ідеалістичні уявлення у свідомості демократичних кіл. Проголошена гласність для активізації громадян стала розглядатися як громадянське суспільство, яке здатне відсторонити контроль держави.

Адже громадянське суспільство не з’являється на порожньому місці, цьому повинен передувати соціальний і державний розвиток, причому від досконалості і суспільства, і держави в певних просторово-часових вимірах залежить ступінь досконалості інститутів громадянського суспільства, його більша або, нажаль, менша “зрілість” та розвиненість.

Без існування держави (державних органів та інших інститутів державної влади) не існувало би громадянського суспільства (його інститутів) в тому сучасному розумінні, яке надається цьому поняттю сьогодні. Адже громадянське суспільство набирає свою силу і здатність до розвитку саме у взаємодії (діалозі та партнерстві) чи протистоянні (конфлікті) з державою, що не означає, що інститути громадянського суспільства функціонують за своїми законами, які відрізняються і не залежать від складної національної правової системи [7]. Ще раз хочемо підкреслити громадянське суспільство ніщивно веде боротьбу з тоталітарною, а не з правовою державою.

Про громадянське суспільство в останні роки написано багато праць, як статейних, так і монографічних. Втім, аналіз цього явища вражає не тільки своїм різномайттям, але й значною суперечливістю. Розуміння громадянського суспільства можна вважати дещо “розмитим” поняттям, оскільки число визначень (дефініцій) останнього не підлягають підрахунку. Проте деякі автори вважають, що всі дефініції функціональні, а відсутність єдиного визначення навпаки являє певну перевагу щодо майбутніх дослідницьких проєктів. І це можливо, відповідає дійсності. Що ж відбулося на практиці?

В результаті часто непродуманих перетворень, практичні процеси несподівано виявилися далекими від запрограмованих теоретичних конструктів [8]. Головною причиною цього стає некоректна інтерпретація реформаторами особливостей взаємовідносин (комунікативних засад) держави, державної влади та громадянського суспільства в Україні.

Не остання роль в цих процесах належить руйнуванню засад загальнолюдської моралі як історичного феномену суспільного поступального розвитку. В цих умовах важко очікувати на конструктивний полілог держави, суспільства та людини. Як нам

видається діяльність держави можна успішно, демократично корегувати за допомогою: 1) суб'єктів; 2) інститутів та 3) структур громадянського суспільства. Але не можна позбавити її (державу) певної ролі в організації вітчизняного соціального простору та підмінити громадянським суспільством. Такі спроби в історії країни виникали неодноразово, вони відомі і ретельно проаналізовані, що дає зайвий шанс пересвідчитися в їх "історичній" неспроможності.

Сучасний стан українського суспільства потребує від наукової спільноти пошуку відповідей на загальносоціальні імпульси, які необхідні стратегії реформування: перехід від неконструктивних спроб замінити державу громадянським суспільством до зусиль, які спрямовані на їх збалансовану взаємодію. Саме принцип соціального та політичного балансу у взаємовідносинах правової держави та громадянського суспільства повинен стати основою для виправлення та корекції не стабільної економічної ситуації.

Щоб розібратися в цьому питанні слід визначити роль держави як базового елемента української політичної системи, що відповідає за збереження цілісності суспільства та забезпечення його нормальної життєдіяльності. Вона за допомогою адміністративних структур, органів контролю, правоохоронних органів, профілактики та запобігання протиправної діяльності, повинна регулювати різномірний зв'язок та взаємодію між різними суб'єктами.

Оголошення магістральною проблемою сьогодення прав людини, визнання інтересів особистості більш вагомими порівняно з інтересами суспільства і держави є класичним постулатом доктрини громадянського суспільства. Однак, це не означає і не може означати послаблення ролі держави у захисті та охороні особистості. Права людини можуть бути гарантовані тільки в умовах правової, демократичної держави, що взаємодіє з розвиненим, зрілим, впливовим, активним громадянським суспільством.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Lech Morawski Nakaz interpretacji prawa zgodnie z normami prawa europejskiego / Printed in Poland, Torun; Wydanie III – wznowienie 2014 . – С. 143.
2. Договір про утворення Європейського Союзу (розділ V) (в редакції Лісабонського договору) пер. Геннадія Друзенка та Світлани Друзенко, за заг. ред. Геннадія Друзенка. – К. : "К.І.С.", 2010. – С. 104.
3. *Хеффе О.* Політика. Право. Справедливість. Основоположення критической философии права и государства / О. Хеффе. – М., 1994. – С. 11-12.
4. Договір про функціонування Європейського Союзу. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Геннадія Друзенка та Світлани Друзенко ; за заг. ред. Геннадія Друзенка. – К. : "К.І.С.", 2010. – С. 154.
5. Концепція удосконалення діалогу громадянського суспільства, особи та держави в контексті забезпечення та захисту прав людини в Україні. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. – 116 с.

6. *Соловьев В. С.* Сочинения в 15-ти т. / В. С. Соловьев; отв. ред. А. А. Носов; сост. Н. В. Котрелев, А. А. Носов. – Т. 1: 1873–1876. – М.: Наука, 2000. – 391 с.
7. *Грудцына Л. Ю.* Государство и гражданское общество: монография / Л. Ю. Грудцына; под ред. С. М. Петрова. – М.: ЮРКОМПАНИ, 2010. – 464 с.
8. *Сабанадзе Ю. В.* Групи інтересів у перехідних суспільствах: монографія / Ю. В. Сабанадзе. – К.: Логос, 2009. – 208 с.

Б. І. Андрусишин
декан факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “РЕВОЛЮЦІЯ” І “ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА” У ІСТОРИКО-ПРАВОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (до 100-річчя української національно- демократичної революції 1917–1921 рр.)

Винесена у заголовок термінологія ще донедавна становила лише академічний інтерес і служила об'єктом дослідження вузького кола істориків, політологів, правників. За радянських часів означені поняття розглядалися в історико-правовій літературі як рівноположені, фактично, ці два терміни і вивчалися у хронологічному порядку: спочатку буржуазно-демократична революція, внаслідок якої було повалено самодержавство, потім, через загострення класової боротьби, прихід до влади найрадикальнішого крила соціалдемократів-більшовиків, внаслідок пролетарної соціалістичної революції і початок побудови соціалізму, як першої фази комуністичного суспільства.

Подальші події, згідно офіційної марксистсько-ленінської концепції історії радянської держави, пов'язувалися з прагненням повалених класів взяти реванш у переможного пролетаріату і найбільшого селянства, який розпочав побудову нового життя, що і призвело до громадянської війни, яка охопила неозорі простори колишньої Російської імперії. Тобто, мова йшла про розуміння громадянської війни, яку всі радянські енциклопедії кваліфікували як “організовану збройну боротьбу за державну владу між класами, соціальними групами, як найгострішу форму класової боротьби” [1, с. 123].

Симптоматично, але цього терміну не поміщено у енциклопедичному довіднику “Великий Жовтень і громадянська війна на Україні”, виданого до 70-річчя радянської влади у 1987 р. “Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна”, – як наголошується у довіднику нерозривно зв'язані між собою героїчні періоди виникнення і становлення Радянської держави. Перший з них охоплює процес

підготовки і здійснення першої в історії людства переможної соціалістичної революції. Другий це класова війна та захист завоювань соціалістичної революції проти збройних сил внутрішньої і зовнішньої контрреволюції” [1, с. 17].

Якщо у загальносоюзному енциклопедичному виданні початок громадянської війни “як однієї з форми класової боротьби” датується жовтнем 1917 р., а літо 1918 р. і до кінця 1920 р. називається періодом громадянської війни і воєнної інтервенції, коли, за висловом В. Леніна, це питання грало визначальну роль у житті радянської держави [1, с. 124], то у довіднику радянської української енциклопедії початок пролетарської війни ув’язується з “навалою німецько-австрійських військ”, внаслідок чого “в історії українського народу розпочався період іноземної інтервенції” і громадянської війни, захисту завоювань Великого Жовтня” [2, с. 23]. Проте тут же наводиться заувага, що “практично громадянська війна як форма класової боротьби почалася з перших днів Жовтневої революції”. Відповідальність за розв’язання громадянської війни, звичайно, покладалася на реакційні експлуаторські класи, які не змогли змиритися з втратою власності, державної влади і привілеїв. У розв’язанні громадянської війни звинувачувалися і сили світового імперіалізму, які прийшли на допомогу внутрішній контрреволюції.

Українська радянська історіографія розглядала події кінця 1917 – початку 1918 рр. як тріумфальну ходу радянської влади, встановлення влади диктатури пролетаріату і початок радянського будівництва.

Такі спрощені схеми мало чим відрізнялися від викладу у “Короткому курсі історії ВКП(б)”. Традиційні оцінки радянської історіографії про “громадянську війну та іноземну інтервенцію” без достатнього на те обґрунтування частково “перекочують”, на жаль, у сучасну історичну та історико-правову науку [3, с. 174-179; 4, с. 199-200].

“Енциклопедія українознавства”, що побачила світ поза межами України у 1955–1984 рр. і репринтного відтворення Науковим товариством імені Т. Шевченка у Львові 1993 р., взагалі не вживає ні терміну “революція”, ні терміну “громадянська війна”.

По-новому подивитися на співвідношення і зміст понять “революція” і “громадянська війна” змусив початок новітньої російсько-української війни, розпочатої у 2014 р., яка російською пропагандою висвітлюється як внутрішній конфлікт України. Межі “революції” і “громадянської війни”, їхнє взаємопроникнення, часові рамки, учасники, хронологія, тощо стали одними з найгостріших питань новітньої Української історіографії.

Як організовану масову збройну боротьбу “соціально-політичних сил, національних груп усередині країни в ім’я певних соціальних, політичних і національних цілей” розглядає зміст громадянської війни В. Горбатенко. У статті, поміщеній у “Юридичній енциклопедії”, автор розглядає причини, наслідки, особливості, типи і форми громадянської, серед яких виділяє повстання пригноблених

мас, селянські бунти і війни, війни, спричинені революціями за національне і соціальне визволення, збройну боротьбу проти диктаторських режимів, зіткнення різноманітних угрупованих панівних сил. Історичними прикладами громадянської війни В. Горбатенко, зокрема, називає війну революційних і контрреволюційних сил у Росії (1918–1920 рр.), у яку було втягнуто й населення України [5, с. 645].

Серед новітніх досліджень істориків у вивченні Української революції 1917–1921 рр. тема громадянської війни ставиться як окрема теоретико-методологічна проблема лише частково, або у контексті загального перебігу подій революційної доби. Я. Калакура до слабких місць і дискусійних питань у дослідженні Української революції 1917–1921 рр. якраз і відносить, серед інших, питання “про збройний конфлікт, який переріс у тривалу більшовицько-українську війну”, а також про отримання нової інтерпретації героїки битви під Крутами [6, с. 600].

Від відповіді на питання в українській історіографії новітньої доби про розмежування між революцією і громадянською війною залежить у якому напрямі іде формування суспільної свідомості і через які історичні окуляри ми дивимося на своє минуле, позитивне чи негативне ставлення до нього формується. Професор В. Калакура говорить про два протилежні підходи у поглядах на означену проблему: перший започаткували самі діячі революції та її симпатичні із наукових та політичних кіл, другий – ті, хто вороже поставився до відновлення української державності. Відтак ці підходи набули характеру історіографічних тенденцій і продовжують зберігатися до наших днів, хоча ступінь позитивного і негативного, його переважання на тому чи іншому етапі змінювалися [6, с. 597]. Професор Я. Калакура підкреслює, що в українській новітній історіографії наголошується, що Українська революція не була ні різновидом, ні частиною російської революції, а носила самодостатній, національно-демократичний, багато в чому європейський характер: охопила всі етнічні землі України, включаючи території, які не входили до складу Росії (Галичина, Буковина, Закарпаття) [6, с. 601].

Лютнева революція повалила царизм і створила умови для широких демократичних перетворень у Російській імперії. Перед українським національно-визвольним рухом стояли дещо інші завдання ніж перед російською демократією, підкреслює професор Ю. Терещенко, хоч українські лідери соціалістичного табору вважали свої завдання суголосні програмам загальноросійських перетворень на федералістських засадах. Самостійницька течія у національно-визвольному русі бачила шлях розвитку України через проголошення самостійної соборницької держави на всіх етнічних землях, але представники цієї течії виявилися у меншості. Ю. Терещенко як прибічник консервативного напрямку, української історіографії фактично заперечує наявність Української революції, а наполягає на терміні “консервативна революція” кореспондуючись з точкою зору німецької історіографії, яка виникла на протигагу лібералізму у соціалізму у європейських наукових колах. У запропонованому контексті прибічник гетьманської державницької традиції Ю. Терещенко обстоює думку про

сборницьку ідею гетьмана П. Скоропадського і його спробу досягти класової співпраці у добу Гетьманату, а російський імперіалізм називає найголовнішим ворогом української самостійності. Думку про пошуки соціального компромісу в Українській державі відстоює і автор цих рядків [7, с. 78-79].

Основні тенденції вивчення революційної доби в Україні сучасною історичною наукою виклав у своїй статті В. Солдатенко, датуючи її, правда, періодом 1917–1920 рр. [8, с. 29-44]. “Дуже важливим елементом досліджень, – пише історик, – від якого залежить поглиблене, сутнісне формування партійних параметрів сучасної концепції історії Української революції, залишається проблема співвідношення між процесами, які відносяться власне до революційних, і тих, які складають зміст уже дещо іншого явища – громадянської війни. Незважаючи на природну тісну взаємопов’язаність, взаємодоповнюваність обох феноменів, тут заховані й такі відмінності, які допомагають краще зрозуміти цілий комплекс питань, без яких революційна епоха не може розраховувати на адекватну історичну реконструкцію і задовільне тлумачення, переконливу оцінку. Так чітке розмежування між революцією, як історично зумовленим глибокими причинами масштабним рухом мас за досягнення життєво важливої мети для народу, нації, країни, і громадянською війною, військовою боротьбою за владу без широкого усвідомлення цілей, наявності обґрунтованої стратегічної програми, як гадається, здатне додати додаткові аргументи для визначення моменту, коли власне революційність вичерпує свої потенції і переходить, трансформується у нову якість” [8, с. 34-35]. “В цьому контексті принципово важливого значення набуває постановка питання про громадянську війну в Україні, особливо про її початок”, – підкреслює В. Солдатенко [9, с. 365].

С. Грабовський, С. Ставряні та Л. Шкляр у книзі “Нариси з історії українського державотворення” обережно переміщують початок громадянської війни на 1914 р., пов’язуючи його з початком бойових дій на Україні, які “з самого початку набули певних рис громадянської війни. На західних землях Загальна Українська Рада на чолі з Костем Левицьким закликала всіх свідомих українців до боротьби з самодержавною Росією. Невдовзі було створено формування Січових Стрільців...” [10, с. 302-303].

В. Сергійчук твердить, що більшовики, після того, як не змогли захопити владу на ініційованому ними I Всеукраїнському з’їзді рад, зразу ж перейшли до військової агресії, яка планувалася одразу після проголошення Української Народної Республіки. Науковець наводить факти, що 23 листопада 1917 р. з’явився секретний наказ начальника штабу військово-революційного комітету Всеросійського ЦВК Володимира Антонова-Овсієнка про формування більшовицьких збройних загонів в Україні. Першим таким підрозділом став створений у Петрограді так званий Український Особливий партизанський загін для диверсій у тилу військ УНР на Полтавщині. Саме на багнетах цього загону російські більшовики проголосили радянську владу у Харкові, назвавши своє утворення також Українською Народною

Республікою, щоби посягти невизначеність серед населення України щодо легітимності законної влади у Києві.

Відомий дослідник революційної доби в Україні В. Верстюк наголошує на тому, що після жовтневого перевороту у Петрограді і приходу до влади більшовиків, конфлікт між ними і Центральною Радою був неминучий. Це пізніше визнали представники обох сторін, наголошує історик. Проте, розвиток цього конфлікту був складним і тривалим. В. Верстюк у статті “Громадянська війна в Україні 1917–1921”, опублікованій у другому томі “Енциклопедії історії України” пише про громадянську війну, як одну з форм вияву характерних особливостей української революції 1917–1921 рр., пов’язану насамперед зі специфічними військовими способами боротьби за владу в Україні та суперечливими діями з відстоювання влади різними внутрішніми та зовнішніми політичними силами. В. Верстюк робить висновок, що українська історіографія (а йдеться фактично про перше десятиліття української незалежності – А-Б) “не відокремлюючи громадянську війну в Україні від громадянської війни в Росії, бачить у феномені громадянської війни в Україні 1917–1921 рр. низку характерних особливостей, що дають змогу визначити її як окреме історичне явище, в основі якого лежала боротьба за українське національне самовизначення та державний суверенітет”. Науковець датує початок громадянської війни в Україні війною Радянської України за підтримки РСФРР проти УНР 1917–1918 рр. [11, с. 214].

Через призму українсько-російського конфлікту розглядає події зими 1917–1918 рр. професор О. Реєнт. Науковець говорить про наказ уряду Леніна “військам під командуванням В. Антонова – Овсієнка розпочати наступ”, внаслідок чого “9 грудня російські війська були вже в Харкові”, наводить також наказ Муравйова № 14, у якому з особливою зухвалістю сказано: “Цю владу ми несемо з далекої півночі на вістрях своїх багнетів, де її встановлюємо, всемірно підтримуємо її силою цих багнетів”. Автор пише про збройний опір Центральної Ради “більшовицькій експансії”, “навалі з півночі”, про подвиг “300 юнаків під Крутами” [12, с. 53-55].

О. Реєнт говорить про українські визвольні змагання 1917–1921 рр. і жодним словом не обмовився про “громадянську війну”.

Історик Д. Яневський події між 7 грудня 1917 р. і 11 січня 1918 р. називає “українсько-більшовицькою війною”, а проголошену УРСР, як складову та невід’ємну частину майбутнього Союзу РСР, “людожерним режимом” [13, с. 148-149].

Професор П. Захарченко, обґрунтовуючи думку про правову природу III Універсалу УЦР, як акту, що юридично оформив факт проголошення незалежності Української Народної Республіки, пише про “першу збройну інтервенцію” проти України більшовицького політичного режиму Ради Народних Комісарів на чолі з В. Леніним, “у ході відвертого збройного конфлікту, розв’язаного не визнаним в той час на міжнародній арені ефемерним утворенням, що впродовж кількох місяців не мало навіть своєї офіційної назви” [14, с. 112]. Висновки П. Захарченка полягають у тому, що III Універсал УЦР є актом проголошення УНР незалежною державою і

введення її до кола суб'єктів міжнародного права. Факт визнання незалежності України, здійснений насамперед Раднаркомом. Інспірувавши відверту інтервенцію проти неї, військові частини більшовицької Росії повалили легітимну владу Української Центральної Ради, ліквідували паростки національної державності у формі УНР. Ігноруючи положення III Гаазької конвенції 1907 р. про те, що “оголошення війни не робить агресивну війну законною”, встановили на цих територіях маріонетковий уряд, повністю вмонтований в систему політичної влади держави-агресора. Відтак, не створена волею українського населення, а нав'язана іноземною країною влада, є окупаційною за всіма класичними правовими канонами [14, с. 117].

“Українсько-більшовицький конфлікт із сфери ідейно-політичної стрімко зміщувався у сферу відкритих військових дій, – пише В. Верстюк” [11, с. 5-33]. Із викладених вище матеріалів очевидно випливає, що скликаний у Харкові з'їзд рад не мав повноважень приймати жодних рішень по створенню державних органів, як ЦВК, Народний Секретаріат, які були незаконними, а влада рад, встановлена на багнетах іноземної держави не може вважатися легітимною. Означені В. Верстюком події академік В. Литвин у своєму фундаментальному підручнику “Історія України” (К., 2010), події зими називає “Війна більшовицької Росії за Україну взимку” 1917–1918 рр. [15, с. 427].

Перебіг історичних подій в Україні свідчить, що Центральна Рада могла самостійно здійснити нейтралізацію місцевих більшовиків, про що свідчить вибори до Українських установчих зборів – вищої законодавчої інституції, розуміючи, що демократична держава не може існувати без чітко визначеного виборчого права, без органів законодавчої, виконавчої, судової влади, обраних шляхом всезагального повного, прямого і таємного голосування.

Після жовтневого перевороту більшовики не стали на перешкоді виборів до Всеросійських установчих зборів, які були популярні ще з революції 1905–1907 рр.

Дослідник Української революції доби Директорії УНР В. Яблонський у виданні “Український парламентаризм на еміграції. Державний центр УНР: документи і матеріали 1920–1992” (К., 2012), у якому вміщено документи українських еміграційних представницьких органів – Ради Республіки (1921 р.) та Української Національної Ради (1948–1992 рр.) наголошує на терміні “російсько-українська війна 1917–1918 рр.”, початок якої став причиною неможливості формування законодавчої влади на основі демократичних виборів до Всеукраїнських установчих зборів [16, с. 3].

Водночас, особливо після III універсалу 7 листопада 1917 р., яким Українська Центральна Рада оголосила себе найвищим органом державної влади до скликання Всеукраїнських установчих зборів, активізувалася підготовка до їх проведення. На виборах до Всеросійських установчих зборів в українських округах більшовики отримали лише 10% голосів, тобто у 2,5 рази менше, ніж загалом по Росії (24%). Проте у великих містах більшовики мали більшість (Харків – 27,6%, Катеринослав – 26,4%,

Одеса – 28,6%). Блок партій та політичних сил Центральної Ради в Україні набрав 77% голосів (УСДРП і УПСР). Вибори до Всеукраїнських установчих зборів було призначено на 27-29 грудня 1917 р., але через анархію та інші надзвичайні обставини відбулися у січні – лютому 1918 р. і то лише у семи з десяти виборчих округів на території підконтрольній УНР. На частині території України було проголошено владу рад. Головна комісія визнала дійсними 172 мандати із 301 обраного. Явка на вибори до Всеукраїнських установчих зборів була нижчою, ніж на виборах до Всеросійських установчих зборів і становила: у Києві – 29,3%, Черкасах – 37,7%, хоч у селах вона була вищою; у Васильківському повіті – 69,6%, Таращанському – 77%. Загалом у виборах взяло участь 53,6% загальної кількості виборців, що налічувалися в Україні на час виборів до Всеросійських установчих зборів. За підсумками голосування 69,76% голосів отримали об'єднані списки українських есерів і селянських спілок, 19,18%, (за ін. даними – 17,7%) більшовики, 4,65% – єврейські національні комітети, 1,74% – польські списки, 4,67% – всі інші партії та громади. Українські установчі збори були спробою утворити українську державність парламентським шляхом [17, 740-741]. Але почалося зовнішнє військове вторгнення, якому Українська Центральна Рада протистояти виявилася не в силах. Як наслідок, у результаті широкомасштабної військової операції Радянської Росії в Україну, яка розпочалася наприкінці 1917 – та початку 1918 рр. під більшовицький контроль потрапили не лише Київ, але і Південна Україна та Донбас. Установчі збори 9 січня 1918 р. скликані не були, початок такої роботи перенесли на 2 лютого 1918 р., але подальші події не дали можливості завершити розпочатий процес.

Початок війни з більшовиками прямо пов'язане з утворенням УНР, вважають Ю. Павленко і Ю. Храмов у одній з перших в українській історіографії періоду незалежності книзі “Українська державність у 1917–1919 рр.” (К., 1995 р.) у якій автори звернули увагу на погодженість дій Раднаркому і пробільшовицьких сил у самій Україні – робітничих і солдатських депутатів, про що “виразно свідчить навіть збіг у датах” [18, с. 77].

Зокрема, ультиматум В. Леніна і Л. Троцького “Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради” надійшов саме до Києва, саме в той день 4 грудня, коли в столиці України відкрився I Всеукраїнський з'їзд рад – Раднарком розпочав шалену пропагандистську кампанію по звинуваченню Центральної Ради у контрреволюційності, буржуазно-націоналістичній природі, яка веде таємні перемовини з генералом А. Каледіним. Активно проштовхувалася більшовицькими організаціями України ідея перевиборів Центральної Ради на Всеукраїнському з'їзді рад, тобто почалася фактично, висловлюючись сучасною термінологією, інформаційна війна проти України.

Ідеологічною основою інтервенції Росії стало обґрунтування принципу народів на самовизначення. Оновлена теорія надзвичайних комуністичних лідерів про право націй на самовизначення припасовувала не буржуазії, а лише трудящим масам. “Ми

кажемо українцям – говорив В. Ленін на I Всеросійському з’їзді військового флоту (5 грудня 1917 р.), – як українці ви можете влаштувати в себе життя, як ви хочете. Але ми простягнемо братерську руку українським робітникам і скажемо їм: разом з вами ми будемо боротися проти вашої і нашої буржуазії”.

Дослідниця державно-правових поглядів визначного українського правника, історика, державного діяча і дипломата С. Шелухіна, О. Токарчук, аналізуючи праці вченого в яких виокремлені основні причини поразки Української революції 1917–1920 років, якраз і наголошує на “відсутності в УНР налагодженої інформаційної системи, що сприяло поширенню неправдивої інформації про перебіг політичних процесів в Україні” [19].

Отже, експансія російських більшовицьких військ почалася під гаслом “громадянської війни”. Події під Крутами, крім багатьох інших історичних уроків (потреба у своїй боєздатній армії, наївна надія на дружбу з росіянами, нейтралітет значної частини суспільства), також розвінчують водночас і міф про громадянську війну. Важко зрозуміти, як молоді студенти, вихідці із заможних і відомих родин “буржуазії” за класичною радянською ознакою, які були далекі від соціалістичних ідей, виступили добровільно на захист соціалістичної Центральної Ради? На це питання дає відповідь М. Грушевський у своїй промові 18 березня 1918 року під час поховання у Києві Героїв Крут, опублікованій у 1939 р. у закордонному виданні “Смолоскип” (Чехословаччина). “Здержіть Ваші сльози, які котяться!, – пише він, – ці юнаки поклали свої голови в обороні своєї Батьківщини й Батьківщина збереже про них вдячну пам’ять на віки вічні!” Події під Крутами аж ніяк не вписуються у схему громадянської війни, тому за попередніх керманців Міністерства освіти України до початку Революції Гідності робилися спроби вилучити інформацію з підручників історії України [20].

Голова Верховної Ради України А. Парубій у своєму зверненні до українців з нагоди Дня пам’яті Героїв Крут дав свою новітню історико-політичну оцінку подій майже столітньої давнини: “Уже століття майже безперервно триває війна із споконвічним ворогом України – Росією. Після проголошення незалежності України 22 січня 1918 року більшовики почали агресію проти молодого українського держави. Але ворог як століття тому, так і сьогодні не врахував головного – духу наших воїнів. Крути та Бахмач – дві маленькі залізничні станції – стали вічними символами незламності всіх захисників України”.

Автор публіцистичного нарису “Жар і холод січня 1918-го” присвяченого Героям Крут В. Чепурний називає ці події російсько-українською війною, а війська Муравйова “російською окупаційною армією” [20].

У часи горбачовської “перебудови” один з номерів всесоюзного журналу “Родина” помістив красномовний напис: “Громадянська війна: 1918–1990 (невідомі сторінки)”. Стає цілком очевидним, що навіть у часи існування СРСР частина радянських науковців, письменників, громадських діячів не вважали громадянську

війну закінченою, очевидно, орієнтуючись на сталінській ідеї про те, що з наближенням до комунізму класова боротьба буде наростати.

Російська окупація України після трьох російсько-українських воєн 1917–1921 рр. і насадження більшовицького режиму, привнесення на “багнетах з півночі” чужої українському народу цивілізації, проголошення стану формально закінченою громадянської війни, стала формою існування радянської влади. Оскільки війна передбачає наявність ворога, то в Україні його постійно знаходили: до загальносоюзних “куркулів як класу” додавалися укапісти, боротьбісти, борбісти, вояки армії УНР, члени Української Центральної Ради, гетьманці, представники нацменшин (литовці, поляки, німці, кримські татари), УНЦ, СВУ, шпигуни багатьох країн, петлюрівці, українські буржуазні націоналісти, бандерівці тощо і обов’язково священники різних конфесій. Всіх їх поглинала бездонна пірва ГУЛАГу.

Саме психологію триваючої громадянської війни, на якій виросло не одне покоління радянських людей, на внутрішнє протистояння, совкову свідомість розраховували творці і натхненники ідеї “русского мира”, проектів “Новоросія”, “Одеська народна республіка”, “Харківська народна республіка”, “Малоросія” тощо, які намагався і намагається реалізувати нинішній режим РФ в Україні. Коли догми кремлівської пропаганди про громадянську війну на Донбасі не спрацювали, довелося вдатися до прямої воєнної агресії, прикриваючись терміном “громадянська війна”, як і сто років тому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великая Октябрьская социалистическая революция. Энциклопедия / под ред. П. А. Голуба, Ю. И. Кораблева, М. И. Кузнецова и др. 3-е изд., доп. – М. : “Сов. энциклопедия”, 1987. – 639 с.
2. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні : енциклопедичний довідник. – К., 1987.
3. *Тихоненков Д. А.* Карательные органы большевиков и контроль за их деятельностью на Украине в первые годы советской власти (1918–1921 гг.) / Д. А. Тихоненков // Актуальні проблеми науки історії держави і права. – Х. : Право, 2013. – 256 с.
4. *Харасик Н. О.* Система органів працевлаштування в Україні в період про радянської війни та іноземної інтервенції / Н. О. Харасик // Актуальні проблеми науки історії держави і права. – К. : Право, 2013. – 256 с.
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 1998. – Т. 1: А – Г. 672. – С. 199-200.
6. *Калакура Я.* Українська революція 1917–1921 рр. як чинник демонтажу Російської та Австро-Угорської імперій: історіографічний погляд // Українська революція 1917–1921 рр.: погляд із сьогодення : Міжнародна наукова конференція 25 квітня 2012 року. – К. : Український інститут національної пам’яті, 2013. – 656 с.
7. *Андрусихин Б.* Установчі збори. Політична енциклопедія / редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.
8. *Солдатенко В. Ф.* Українська революція: іст. нарис : монографія / В. Ф. Солдатенко. – К. : Либідь, 1999. – 975 с.

9. *Солдатенко В.* Революційний досвід України 1917–1920 рр. в історіографічному дискурсі / В. Солдатенко // Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення Міжнародна наукова конференція 25 квітня 2012 р. – К.: Український інститут національної пам'яті, 2013. – 654 с.
10. *Грабовський С.* Нариси з історії українського державотворення / С. Грабовський, С. Ставрояні, Л. Шкляр. – К., 1995. – 607 с.
11. *Верстюк В. Ф.* Проголошення Української Народної Республіки та політична боротьба за владу в Україні у листопаді-грудні 1917 р. [Text] / В. Ф. Верстюк // Проблеми вивчення історії української революції 1917–1921 рр. – К., 2007. – Вип. 2. – С. 5-32.
12. *Реєнт О. П.* Українські визвольні змагання 1917 – 1921 років / О. П. Реєнт. – К., 2016. – 280 с.
13. *Яневський Д.* Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки : монографія. – Київ : Дух і літера, 2003. – 767 с.
14. *Захарченко П. П.* Третій універсал Української Центральної Ради як акт проголошення державної незалежності України / П. П. Захарченко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2013. – Вип. 23. – С. 112-118.
15. *Литвин В. М.* Історія України : підручник / В. М. Литвин. – К.: Наукова думка, 2010. – 829 с.
16. Український парламентаризм на еміграції. Державний центр УНР: документи і матеріали, 1920–1992 / упорядник В. Яблонський. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2012. – 840 с.
17. *Андрусишин Б. І.* У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. / Б. І. Андрусишин. – К., 1995. – 191 с.
18. *Павленко Ю., Храмов Ю.* Українська державність у 1917–1919 рр. [текст] : іст.-генет. аналіз / Ю. В. Павленко, Ю. О. Храмов ; Центр дослідж. наук.-техн.потенціалу й історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України, Ін-т гуманіт. дослідж. Укр. акад. наук нац. прогресу. – К.: Манускрипт, 1995. – 262 с.
19. *Токарчук О. В.* Державно-правові погляди С. П. Шелухіна : монографія / О. В. Токарчук. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 177 с.
20. *Власенко С.* На шану відважних героїв / С. Власенко // Голос України. – 2017. – 28 січня.

В. Г. Пилипчук
директор НДІ інформатики і права
НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України
(м. Київ)

ПРАВА І БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В Україні в умовах формування глобального інформаційного простору, інформаційного суспільства та інформаційної агресії відбуваються глибинні

трансформаційні процеси, зокрема, з питань захисту прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері. На державному рівні у цій сфері вживається низка правових, організаційних та інших заходів.

Водночас, як свідчить аналіз, система захисту прав і безпеки людини в умовах інтенсивного розвитку інформаційних технологій, інформаційних ресурсів, продукції і послуг залишається далекою від ідеальної та потребує суттєвих змін.

Враховуючи зазначене звернімо увагу на низку актуальних питань, що потребують всебічного опрацювання і належного правового забезпечення, зокрема: 1) конституційно-правові гарантії захисту прав і свобод людини в інформаційній сфері; 2) актуальні проблеми захисту прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері; 3) пріоритети подальших наукових досліджень у вказаній сфері.

Розглянемо вказані питання більш предметно.

Перше – **конституційно-правові гарантії захисту прав і свобод людини в інформаційній сфері.**

Як свідчить аналіз положень Конституції України, основні права і свободи людини викладені у розділі I “Загальні засади” та розділі II “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина”. Зокрема, до загальних віднесено такі основні положення:

– людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3);

– права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави (ст. 3);

– держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11);

– суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов’язкова. Цензура заборонена. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України (ст. 15).

Крім цього, статтею 17 Конституції України визначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави і справою всього Українського народу.

Поряд з викладеним, в Конституції України закріплено такі **основні права, свободи та обов’язки людини і громадянина**, які безпосередньо або опосередковано стосуються інформаційної сфери:

1) усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21);

2) права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22);

3) кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23);

4) громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24);

5) кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям (ст. 28);

6) кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо (ст. 31);

7) ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 32);

8) не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (ст. 32);

9) кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею (ст. 32);

10) громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (ст. 54);

11) кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34);

12) кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ст. 34).

Слід звернути увагу, що дія останнього положення згідно з офіційним тлумаченням в Рішенні Конституційного Суду № 2-рп/2012 від 20.01.2012 може бути обмежена, а саме: **“здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров’я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя”**.

Зазначене підтверджується і нормою ст. 68 Конституції, згідно з якою кожен зобов’язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Для захисту своїх прав і свобод громадяни та інші особи відповідно до ст. 40 Конституції України мають право направляти індивідуальні чи колективні **письмові звернення** або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов’язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Крім цього, Конституція України гарантує **судовий захист прав і свобод громадян**, у т.ч. в інформаційній сфері, зокрема:

– кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім’ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (ст. 32);

– кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55);

– кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 55);

– кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією, та у порядку, визначеному законом (ст. 55);

– кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55);

– кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55).

Вказані та інші положення Конституції України щодо гарантування прав і свобод людини можуть уточнюватися законами України, що потребує окремого розгляду.

Друге – актуальні проблеми захисту прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері:

1) проблеми додержання прав людини при формуванні єдиних державних електронних реєстрів:

– при створенні вказаних реєстрів, за нашими оцінками, пріоритет надається принципам публічності та функціональності реєстрів, а не пріоритету захисту прав, свобод і безпеки людини, як базовим цінностям ЄС;

– відсутні належні організаційно-правові механізми захисту відомостей стосовно громадян України, що містяться у державних реєстрах;

– не відпрацьовано спеціальний режим доступу до відомостей у цих реєстрах, які стосуються військовослужбовців і працівників сектору безпеки, у т.ч. звільнених у запас чи відставку, та членів їх сімей;

– повна відкритість державних реєстрів, як свідчить аналіз, може створювати реальні та потенційні загрози національній безпеці України;

– відкритий доступ до узагальнених відомостей про громадян та їхнє майно може використовуватись або використовується злочинними організаціями, групами і особами, що створює реальні загрози правам і безпеці громадян;

2) проблеми захисту персональних даних:

– спостерігається певна тенденція щодо спроб нівелювати право людини розпоряджатися власними персональними даними;

– є спроби використання можливостей ІТ-компаній, сучасних інформаційних технологій та інформаційно-комунікаційних мереж для несанкціонованого збору персональних даних;

– не забезпечено реалізацію “права бути забутим” у мережі Інтернет;

– при оформленні закордонних паспортів застосовано т.зв. “поліцейську” біометричну систему – збір відбитків пальців людини; відсутні належні правові механізми забезпечення зберігання і захисту вказаних даних та надання до них доступу, у т.ч. третім особам;

– потребують належного врегулювання питання обміну і захисту біометричних даних на міждержавному та міжнародному рівні;

3) проблеми у сфері доступу громадян до публічної інформації:

– дискусійним є визначення понять “публічна інформація” та “службова інформація”;

– потребує удосконалення правове забезпечення доступу громадян до публічної інформації;

– актуальним є питання пошуку балансу між принципом відкритості і правом людини на доступ до інформації та принципом приватності і обмеженням доступу до інформації при захисті законних інтересів людини, суспільства і держави;

4) проблеми правової культури, моральності та насильства в інформаційній сфері:

- відбувається поширення інформаційної агресії і насильства в національному та глобальному інформаційному просторі;
- спостерігається тенденція до різкого падіння моральності й поваги до загальнолюдських цінностей, прав і свобод людини при т.зв. “віртуальному” спілкуванні;
- відсутні ефективні правові механізми запобігання, виявлення і припинення порушень прав і свобод людини в мережі Інтернет та ЗМІ;
- обмежені можливості судового захисту честі, гідності та приватності громадян.

За нашими оцінками, **інформаційна агресія і насильство в національному та глобальному інформаційному просторі** в сучасних умовах, насамперед, пов’язані із:

- веденням інформаційної війни проти України, яка також поширилася на країни-члени ЄС та інші держави світу;
- застосуванням негативного інформаційно-психологічного впливу на свідомість людини та поширенням інформаційних технологій, здатних причиняти шкоду життю і здоров’ю громадян;
- падінням професійного рівня журналістики та залежністю ЗМІ від фінансово-промислових груп чи партійно-політичних структур;
- активним використанням мережі Інтернет для компрометації опонентів або конкурентів та проведення інформаційних операцій проти окремих осіб, соціальних груп і держав світу.

Наведені проблеми, за нашими оцінками, є далеко не вичерпними. За цих умов вкрай актуальним постає питання їх комплексного наукового опрацювання та спільного пошуку шляхів вирішення в інтересах людини, суспільства і держави.

Третє – **пріоритети подальших наукових досліджень у сфері захисту прав і безпеки людини в інформаційній сфері.**

З урахуванням вказаних проблем і процесів, за нашими оцінками, слід виокремити такі пріоритетні напрями подальших досліджень щодо захисту прав і безпеки людини в інформаційній сфері:

- 1) генезис історичних, філософських і політико-правових вчень щодо захисту прав, свобод і безпеки людини та розробка сучасних теоретико-правових засад захисту прав і безпеки людини в інформаційній сфері;
- 2) вивчення сучасних викликів і загроз правам і безпеці людини в інформаційній сфері в умовах формування глобального інформаційного простору і розвитку складових інформаційного суспільства, поширення інформаційного насилля та інформаційної агресії проти України;
- 3) аналіз норм міжнародного права і законодавства ЄС щодо захисту прав і безпеки людини в інформаційній сфері; вивчення відповідного досвіду країн-членів Європейського Союзу, США, Японії та Китаю, як провідних держав в галузі інформатизації;

4) систематизація чинного законодавства, визначення проблемних питань та розробка пропозицій з питань удосконалення правового гарантування і забезпечення прав, свобод та безпеки людини в інформаційній сфері в контексті євроінтеграції України.

Вказані та інші проблемні питання, як видається, є актуальними для правової та інших галузей сучасної науки і потребують всебічного комплексного наукового опрацювання.

*Н. М Пархоменко
вчений секретар Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
(м. Київ)*

РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ОКРЕМІ СКЛАДОВІ ТА ЧИННИКИ

Сьогодні Українська держава переживає період комплексних реформ, зумовлених потребою виходу з глибокої соціально-економічної і політичної кризи. Серед них правова реформа, яка ще далека до завершення і здійснюється в таких напрямках: реформа в сфері місцевого самоврядування; реформа державного устрою України; адміністративна реформа та реформа державної служби; реформа політичної системи; судова та економічна реформи та ін.

Основою цих процесів є конституційна реформа. Саме на рівні Конституції України як Основного Закону суспільства й держави конститууються фундаментальні правові принципи та норми, що визначають порядок організації і функціонування всіх гілок (законодавчої, виконавчої й судової) та інститутів державної влади, а також порядок взаємодії суспільства, індивіда й держави. Тому наразі основоположним завданням Української держави є модернізація вітчизняної правової системи, призначення якої полягає її приведення у відповідність до міжнародних і європейських стандартів.

У 2014 році Президент України П. Порошенко представив план реформ України під назвою “Стратегія – 2020”. Це понад 60 реформ та спеціальних програм, які запроваджуються одночасно. Головні пріоритети реформ: антикорупційна реформа, оновлення влади та бюрократичного апарату, судова реформа, реформа правоохоронних органів, децентралізація, податкова реформа, дерегуляція та розвиток підприємництва, реформа системи безпеки та оборони.

Наголошуючи на вагомості зазначених реформ, на наше переконання, одним із важливих чинників їх успішного проведення є підготовка нової генерації молоді, з

європейським світоглядом та знаннями. Саме це має стати підґрунтям подолання корупції, бюрократизму, хабарництва і т. ін. – явищ, які є наслідком низького рівня правової культури та правової свідомості населення, деструктивним чинником соціального прогресу. Таким чином буде усуватися причина, а не наслідки. Поки не усунеться причина, боротьба з наслідками триватиме.

Відповідно Україні потрібна системна реформа освіти, яка має бути предметом суспільного консенсусу, розуміння того, що освіта – це один з основних важелів прогресивного розвитку. З цією метою було у 2013 році було розроблено і схвалено Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, яка конкретизує основні шляхи реалізації концептуальних ідей та поглядів розвитку освіти, визначених Національною доктриною розвитку освіти, схваленою Указом Президента України у 2002 році.

При цьому необхідно зазначити, що впродовж усього періоду існування незалежної України у зазначеній сфері накопичувалися численні проблеми системного характеру, основними з яких є занепад матеріально-технічної бази, старіння педагогічних кадрів, низька заробітна плата, зниження соціального статусу працівників освіти та ін.

Також проблемами освітньої системи є неефективна, надмірно централізована та застаріла система управління і фінансування, зростаюча нерівність у доступі до якісної освіти, надмірна комерціалізація освітніх послуг, корупція та "дипломна хвороба", зниження якості освіти і падіння рівня знань і умінь учнів, моральне старіння методів і методик навчання тощо. Щодо правового регулювання зазначеної сфери, то впродовж 25 років незалежної України відбувалось постійне редагування Закону "Про освіту", аж поки у 2014 р. прийнято Закон України "Про вищу освіту" та низка підзаконних нормативно-правових актів.

У 2014 році було розроблено проект Концепції розвитку освіти України на 2015–2025 роки. Наразі триває обговорення цього проекту. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року.

Таким чином наразі напрацьовано достатньо велику нормативну базу, реалізація якої спрямована на кардинальне реформування дошкільної, середньої, вищої освіти в Україні. Крім того, пропонується законодавчо легалізувати сімейну та індивідуальну освіту, спростити і чітко регламентувати процедури навчання в екстернаті, змінити принципи фінансування малокомплектних шкіл шляхом ваучеризації шкільної освіти.

Запропонована Концепція розвитку освіти, насамперед, передбачає приведення структури освіти у відповідність до потреб сучасної економіки та інтеграції України в європейський економічний та культурний простір. Зокрема, це: приведення у відповідність із типовими європейськими нормами загальної тривалості навчання в школі (12 років) та тривалості навчального року; перехід з одного рівня освіти на

інший має здійснюватися лише із застосуванням зовнішнього незалежного оцінювання; з 2017 року повний перехід старшої школи на профільну підготовку, включаючи створення нових типів навчальних закладів III ступеня; у вищій та професійній освіті пропонується перейти на трирічний бакалаврат.

Окремим, але важливішим напрямом Концепції розвитку освіти є реформування змісту освіти. Пропонується нове покоління стандартів вищої освіти на компетентнісній основі з урахуванням модельних стандартів Євробакалаврів та Євромагістрів, у 2020–2025 роках здійснюватиметься поступова відмова від стандартів вищої освіти.

Одним з пріоритетів Концепції розвитку освіти є забезпечення рівного доступу до якісної освіти усім громадянам України та перетворення освіти на соціальний ліфт.

Важливою складовою реформи є зміна оплати праці педагогічних працівників. Пропонується: 1) на 2020 рік встановити середню величину річної заробітної плати вчителів на рівні, не меншому ніж річний ВВП на душу населення; 2) відмова від “поурочної” оплати праці вчителів та перехід на оплату повного робочого дня.

Інституційні зміни передбачають реорганізацію системи управління, фінансування та менеджменту освіти шляхом децентралізації, дерегуляції, запровадження інституційної, академічної та фінансової автономії навчальних закладів, дотримання принципу відповідальності навчальних закладів за результати освітньої та виховної діяльності.

При цьому необхідно зазначити, що для реалізації пропонованих реформ одного лише нормативно-правового забезпечення недостатньо. Потрібні також соціально-економічні чинники як підґрунтя реформ, адже без фінансового забезпечення, з одного боку, та сприйняття населення з іншого, будь-які наміри приречені на забуття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020” // zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015
2. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року // Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013
3. Про Національну доктрину розвитку освіти // Указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002
4. Закон України “Про вищу освіту” // zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
5. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року, затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р

*В. П. Горбатенко
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького,
доктор політичних наук, професор
(м. Київ)*

МАЙБУТНЄ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Питання про долю національних держав є одним із найбільш актуальних у політичній і юридичній науці, оскільки від нього залежить майбутнє світового співтовариства. Не випадково вивчення процесів “розмивання”, “девальвації” статусу суверенної держави й ослаблення централізованих інститутів державної влади на сьогодні практично виділилося в самостійний напрям політико-правових досліджень. При цьому існує дві основні позиції, які визначають дискусії науковців щодо проблеми національного суверенітету: 1) національна держава залишиться головним суб’єктом міжнародних відносин; 2) національна держава неминуче зникне з міжнародної арени майбутнього під впливом глобалізації.

Зважаючи на вищезазначене, доцільно зосередитися на трьох важливих питаннях: 1) проблеми, що постали в умовах глобалізації і справляють значний вплив на розвиток національних держав; 2) визначальні тенденції подальшого розвитку національних держав; 3) виклики для України як незалежної національної держави.

Відповідаючи на перше питання, спробуємо з’ясувати, які ж проблеми постали у світі внаслідок глобалізації? На нашу думку, до таких проблем можна віднести наступні.

1. Утвердження наднаціональних структур. Загальновідомо, що в сучасних умовах національна держава поступово втрачає окремі функції на міжнародній арені на користь наднаціональних суб’єктів, якими є: 1) міжнародні міжурядові і неурядові організації (“Міжнародна амністія”, “Нагляд за правами людини”, “Міжнародна комісія юристів”, “Група захисту прав меншин” та ін.); 2) транснаціональні корпорації (“Нестле”, “Ройял Датч Шелл”, “Дженерал Моторс” та ін.); 3) різного роду наднаціональні утворення (приватні агентства, що займаються оцінкою платоспроможності й нав’язують власну політику урядам на всіх рівнях; олігополії в страховому бізнесі, бухгалтерській справі та висококласному консалтингу; глобальні та регіональні картелі в промисловості – від видобувних галузей до виробників електроенергії); 4) інтегрована на міжнародному рівні мафія, що включає вузьке коло економістів, які справляють регулюючий вплив на міністерства фінансів.

2. Виникнення транснаціонального ринку. На думку японського вченого Кеніті Омае, основними ознаками транснаціонального ринку є “чотири Г”: інвестиції, індустрія, інформаційні технології, індивідуальне споживання. В умовах розширення і поглиблення світових господарських зв’язків товарні ринки втрачають національні й

територіальні кордони, перетворюючись на світові товарні ринки. До таких ринків можна віднести ринки фінансів, міграції робочої сили, міжнародного обміну в галузі науки і техніки, руху капіталів та інвестицій, а також різного роду тіньові ринки (торгівлі жінками, дітьми, дешевою робочою силою та ін.). Складність цих проблем породжує неспроможність національної держави самотійно їх розв'язувати.

3. Інформатизація. У результаті поширення новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій державні кордони стають дедалі більш транспарентними як для потоків капіталів і товарів, так і для передачі інформації, що створює нові комплексні зв'язки на рівні держав, великих корпорацій і окремих індивідів. Національна держава, хоче вона цього чи ні, поступається своєю суверенністю структурам, що керують глобальними телекомунікаційними мережами, включаючи Інтернет.

4. Етнічний сепаратизм. Зазначене явище можна пояснити тим, що на сьогодні практично не існує держав з однією домінуючою нацією, що підвищує ймовірність виникнення конфліктів на етнічному ґрунті. У глобалізованому світі прагнення щодо реалізації своїх інтересів притаманне дедалі більшій кількості етносів. Зростання чисельності національних держав після Другої світової війни стало однією з головних причин виникнення сепаратистських тенденцій у світі, оскільки при формуванні більшості держав не враховувалися національні, історичні та інші чинники, що призвело до суттєвих протиріч між етнічними групами. Для розв'язання проблем, пов'язаних з етнічним сепаратизмом, необхідно переосмислити всю систему міжнародного права, яке вже не виступає й не може об'єктивно виступати гарантом міжнародної безпеки.

5. Посилення влади на місцях. З початком демократизації в СРСР та у Східній Європі наприкінці 80-х років маятник світового розвитку різко хитнувся у протилежний бік – в напрямі децентралізації з її крайнощами іншого порядку (деконцентрацією влади, виникненням асиметричних федеративних утворень, етнократичними проявами, громадянськими війнами та ін.). Відбувається процес активізації регіонів усередині державних утворень, що набуває форми від прагнення до ведення самотійної економічної діяльності до сепаратистських настроїв із закликами до більшої автономії або й виходу зі складу держав. Ці крайнощі, можливо, і вдасться подолати в майбутньому, однак навряд чи маятник у найближчі десятиліття зможе повернутися назад.

6. Космополітизм. Означає формування нової ідентичності, що виходить за рамки національно-державної спільності, тяжіння до глобальних структур організації громадянського суспільства. Ідеологія “світового громадянства”, сформована в рамках космополітичних підходів, проповідує відмову від національних традицій і культури, патріотизму, заперечує національну державність.

7. Виникнення значної кількості локальних субкультур. Поняття “субкультура” сформувалося як результат усвідомлення неоднорідності культурного

простору, яка стала очевидною в урбанізованому суспільстві. Останнім часом у світі виникає все більше так званих локальних субкультур, які дистанціюються не лише від розвитку своєї цивілізації, а й від власних суспільства й держави. Прикладом ідейної субкультури є так звані анонімуси – частина єдиної ідейної групи, для якої абсолютно не важливі зовнішній вигляд чи власне ім'я. Вони пропагують вільнодумство, протестують проти політичного режиму, переслідування з боку держави. Популярною в наш час стає субкультура “хіккі” – соціофобів, які прагнуть ізолювати себе від суспільства, порвати зв'язки із зовнішнім світом. Все це може мати серйозні наслідки для внутрішнього суверенітету держави.

Тепер друге питання: Які ключові тенденції подальшого розвитку національної держави та її суверенності ми можемо визначити?

1. Нинішня ситуація в світі засвідчує, що у майбутньому суверенітет держав у певних сферах (насамперед в економічній, правовій) буде звужуватися, а в деяких (етномовній, культурній) навпаки буде розширюватися.

2. Відбуватиметься й надалі посилення ролі мережевих структур. Причому буде відбуватися конкуренція демократичних і авторитарних угруповань. Сьогодні активно розвиваються демократичні утворення, тобто організації і спільноти, утворені вченими, фахівцями, зайнятими в різних сферах, борцями за права людини й активістами екологічних рухів. Поява подібних структур зумовлена сучасними засобами зв'язку, що дають змогу спілкуватися, незважаючи на відстані й державні кордони.

3. У доступному для огляду майбутньому більша увага буде звертатися не на процеси руйнування територіального суверенітету, а на безпосередні загрози для демократії. Вже сьогодні значна частина дослідників вважають, що набагато важливіше не зберігати за будь-яку ціну віджилі політичні інститути, а будувати нові, транснаціональні, на демократичній основі, тим більше, що такі інститути краще відповідатимуть реаліям транснаціонального громадянського суспільства, що перебуває в стані формування, багато в чому є наслідком культурної глобалізації і приходить на зміну національній ідентифікації.

4. У довгостроковій перспективі буде продовжуватись процес обмеження юрисдикції держав у зв'язку з розширенням складу суб'єктів міжнародного права та міжнародної правотворчості. Держави й надалі будуть передавати частину своїх прав у певній сфері відносин або окремі повноваження наднаціональним інституціям. Однак проблема співвідношення міжнародного права та суверенітету національних держав поступово набуватиме чіткішої визначеності, що включатиме зазначення терміну передачі певних прав, конкретних умов їх передачі та умов їх повернення за певних обставин. Йдеться, скажімо, про передавання федеральних повноважень (Австрія), передавання прав парламенту щодо ухвалення рішень (Швеція), делегування повноважень, наданих Конституцією органам влади (Данія), тимчасове надання

повноважень, передбачених Конституцією щодо законодавчої, виконавчої та судової влади (Люксембург) і т. ін.

І третє питання: Які існують виклики для України як незалежної держави?

Виклик перший: Ослаблення держави й суспільства за всіма основними показниками. Останні події на міжнародній арені засвідчили, що низка держав, які не володіють реальною політичною силою, частково втрачають свою основну ознаку – монополію на здійснення влади на своїй території внаслідок поширення й утвердження універсальної ідеології прав людини, що найчастіше ставиться вище державних інтересів і є приводом до санкціонованого (з боку міжнародних структур) вторгнення в ці країни. Звідси керівництву України варто звернути увагу на внутрішній суверенітет, який визначається характером взаємин між державою і громадянським суспільством. Сила внутрішнього суверенітету визначається не лише монополією влади на даній території над усіма видами активності громадян, а насамперед її легітимністю. До того ж, збереження внутрішнього суверенітету є гарантією ефективності демократичних інститутів,

Виклик другий: Необхідність визначення моделі геополітичної та гео економічної адаптації країни до глобалізованого світу. Правлячій політичній силі слід остаточно відмовитися від спроби задовольнити одночасно прихильників і європейського і євразійського векторів, оскільки результатом такої лінії є невдоволення і тих, і інших. Керівництво держави має довести чіткість своєї позиції, одночасно шукаючи аргументи для противників обраної ним геостратегічної лінії.

Виклик третій: Нагальна потреба зміцнення авторитету державної влади. Є дві моделі зміцнення державної влади – архаїчна і сучасна. Архаїчна передбачає нав'язування свого авторитету суспільству. Сучасна, демократична модель передбачає співпрацю з суспільством, підтримку “згори” демократичних ініціатив, що йдуть “знизу”, доведення на практиці своєї відданості демократичним цінностям. Реалізація життєво важливих інтересів України має бути забезпечена не однобічним зміцненням суверенності лише державної влади, а й зміцненням суверенності суспільства, щоб воно бачило у суверенності влади не претензію на домінування над ним, не загрозу своїм правам і свободам, а засіб забезпечення суверенітету народу.

Таким чином, в сучасних умовах принципово змінюється не лише сама сутність, а й функціональне призначення національного суверенітету. Світовий досвід засвідчує, що парадоксом сучасності постає ситуація, за якої чим більше національна держава спирається на традиційний національно-державний суверенітет, тим більше вона його підриває. Звідси Україні в сучасних умовах особливу увагу слід зосередити на зміцненні внутрішнього суверенітету, що означає необхідність утвердження демократичних цінностей, забезпечення відповідності всіх сфер національного розвитку європейським стандартам, узгодження національного права з нормами міжнародного права і права Європейського Союзу.

О. В. Бабкіна
завідувач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
академік Української академії політичних наук,
доктор політичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України

ДИНАМІКА ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАКТИКИ

Розробка проблем політичного розвитку в умовах реформування суспільства вимагає дослідження нових ключових понять, за допомогою яких можна було б адекватно до нової соціально-політичної та ідеологічної ситуації відобразити взаємодію суспільства, особистості, культури і демократії. Розуміння динамічності сучасного політичного режиму, бачення не тільки механізмів його функціонування, не лише нинішнього стану компонентів і структури системи, а й попереднього, тенденцій майбутнього передбачає визнання необхідності взаємовпливу різних сфер соціального життя, впливу на політичний розвиток різних соціальних факторів: історії, моралі, культури, традицій, ментальності, співвідношення соціальних сил тощо. Політичний режим, який ми розглядаємо як певні форми і методи здійснення політичної влади, зростання здатності політичної системи до гнучкого пристосування у соціальних умовах, що змінюються, залежить від наявності механізмів стійкого зворотного зв'язку між населенням і владою, врахування думки громадянського суспільства для цільового регулювання конфліктів та вибору оптимальних варіантів застосування влади.

Суспільства пострадянського простору, у тому числі й сучасне українське, відрізняються від традиційних перехідних суспільств (з економікою, що прогресує та сталою соціально-політичною системою) та знаходяться у високоактивній стадії соціальних трансформацій з нестабільною соціальною системою, близькою до стану біфуркації “динамічного хаосу” (за І. Пригожиним). Ці особливості безпосередньо впливають на характер політичної участі у таких суспільствах, а також притаманну їм політичну культуру, політичний режим

Особливістю транзитивних суспільств є нестабільність їх основних сфер, стан кризи, у тому числі й політичної, як результат нездатності політичної системи адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх змін, відсутність гарантій досягнення декларованого ідеалу, суперечливе поєднання взаємовиключних елементів нової політичної системи та авторитарної, яка намагається нейтралізувати демократичні зміни.

На сучасному етапі осмислення проблем демократизації і переходів до демократії (transition to democracy) у політичній науці здійснюється в рамках

транзитологічного підходу, який виник в ході неоінституційного повороту 1980-90-х років і експансії теорії раціонального вибору з економіки в політологію і соціальну теорію. Транзитологічна парадигма робить акцент не на об'єктивних умовах і передумовах демократії, а на діяльності основних політичних акторів – перш за все, на стратегічний вибір і дії політичних еліт. Транзитологія – назва напряму, який вивчає перехідні суспільства. Після краху комуністичних режимів його методологію було перенесено на країни Південної та Центрально-Східної Європи, а також пострадянські країни. Транзитологія, яку розвивають Д. Ростоу, Х. Лінц, А. Степан, С. Хантінгтон, А. Пшеворський, Ф. Шміттер та багато інших дослідників, підкреслює момент стратегічного вибору тієї чи іншої стратегії дії політичних акторів, в якому вони бачать ключ до обґрунтування успіху того чи іншого транзиту. Сьогодні поняття “демократичного транзиту” значно потіснило поняття “переходу до демократії”, яке часто вживалось у наукових дослідженнях 1970-80-х рр. На відміну від “переходу до демократії” поняття “демократичний транзит” містить у собі додатковий зміст: результати транзиту в чистому вигляді виявилися непередбачуваними і можуть не відповідати цілі руху.

У той же час треба зазначити певну слабкість поширеної транзитологічної методології, навіть кінця “парадигми транзитології”, яка виявляється в тому, що національно-специфічні відмінності пояснюють впливом зовнішніх факторів, здатних повністю змінити політичну ситуацію. Тому сьогодні в цій групі країн існують авторитарні режими, які для своєї самолегітимації, особливо зовнішньої, вимушені зводити до “імітаційної”, “фасадної” демократії.

Сучасні реалії потребують нових концепцій, які б враховували не лише класичні західні теорії (транзитологію), а й об'єктивні умови розвитку незахідного світу; перспективи трансформації існуючих політичних режимів пов'язані з всебічним аналізом соціально-економічних, політико-правових, культурно-гуманітарних та інших процесів, включаючи дослідження протестної політичної культури та поведінки.

Інший підхід, що з'явився в політичній науці, пов'язаний з поняттям “гібридного” політичного режиму [1]. Його автори вважають, що динаміку українського політичного режиму не можна розглядати у відриві від загальної логіки пострадянських трансформацій. Домінування неформальних інститутів, клієнтарно-патронажних відносин, корупційних схем під фасадом демократії стали візитною карткою пострадянських країн. В політичній системі України відтворюються особливі пострадянські режими трансформацій, коли центральним елементом цих режимів є клієнтелізм та корупція, а агентом економічного і політичного процесу виступає неопатрімоніальна бюрократія, яка по суті і здійснює державну політику, з домінуванням неформальних відносин та практик, а політичні партії грають другорядну роль у формуванні державної політики [2].

Партії створюються політичними інвесторами не для захисту реальних інтересів виборів, а для квотного розподілу рентоотримуючих позицій в органах влади.

Існує і третій погляд, який ще тільки оформлюється в дискусію, про що написав Д. Норт і його колеги про “насилля та соціальний лад”. За його класифікацією Україна належить до суспільства обмеженого доступу (на відміну від суспільства відкритого доступу) [3]. Це підтверджує гібридний характер політичного режиму в Україні, що існує вже більше 20 років.

Цей тип режиму задовольняє еліти в Україні, як країни обмеженого доступу, де найважливішим завданням є розподіл ресурсів між членами домінуючої коаліції, а однакові за виглядом інститути проявляють себе по-різному в різних режимах. Тому зусилля західних установ (МВФ чи світового банку) впровадити ті чи інші програми структурних реформ у суспільстві – часто призводять до протилежних наслідків. Те ж саме стосується і боротьби з корупцією, як невід’ємною частиною механізму персонального обміну. Доки в суспільстві не виникне інша система стимулювання, доти корупція і клієнтелізм будуть залишатися звичайними механізмами захисту не лише еліт, але й громадян.

Автори не знають виходу з цієї ситуації. Єдине, на що вони звертають увагу, що політика донорів у таких країнах повинна враховувати реальний стан суспільства і створювати умови для розвитку в напрямі відкритого доступу.

Україна як і більшість пострадянських країн досягла небагато: вона перебуває на рівні базового суспільного обмеженого доступу (за показниками ВВП, сприйняття корупції, якості інститутів, легкості введення бізнесу, дотримання політичного порядку). Причинами такого стану речей можна вважати зміну політичних інститутів, зокрема державних (інволюція – процес, що веде до ослаблення життєдіяльності історичної системи замість реальної зміни її організації). В той же час це поняття не повинно витіснити ідею еволюції України. Важливо розрізняти зміни, що відбуваються в суспільстві від змін у політичній сфері. Якщо в суспільстві відбувається поступова зміна цінностей, воно “дорослішає”, то у політикумі навпаки – відчайдушній опір змінам і збереження звичної практики. Треба враховувати обидві тенденції. З одного боку, ми є свідками інволюції – занепаду, розладу тих інститутів і структур, які успадковані від радянської системи і діяли в Україні у видозміненому неопатріоналістському вигляді, з іншого, відбуваються зміни у формах політичної участі, цінностях та поява нових форм соціальної взаємодії. На місце зниження електоральної участі приходять зростання протесної.

Так, у подіях “Помаранчевої революції” з різних боків і у різних формах брали участь 18% громадян, а в подіях “Революції Гідності” близько 20%. Ці цифри є доброю ілюстрацією того, що в Україні цінності самовираження поступово беруть гору над традиційними (матеріальними) цінностями. Учасники обох Майданів є носіями цих пост-матеріальних цінностей, де довіра, співпраця, соціальний активізм є

досить вираженими. Добровольчий і волонтерський рух виявив свою ефективність саме завдяки співпраці людей у горизонтальних мережах.

Революція і війна з Росією – прискорили формування політичної нації, що на думку багатьох політологів (Д. Раствоу, А. Лейпхарта, Т. Шміттєра) є обов'язковою умовою встановлення демократичного політичного режиму: сформована національна ідентичність та державна єдність є обов'язковими передумовами такої демократизації режиму.

В той же час фактор Майдану або вирішує гострі суспільні проблеми шляхом масової мобілізації, або становить загрозу для утвердження демократії в Україні. За умови слабкого адміністративного потенціалу держави, відсутності довіри між гравцями та слабкості нормативного примусу Конституції фрагментовані українські еліти керуються звичним для них кодом взаємодії, в основі якого корупція, клієнтелізм і непотизм, забезпечують їх виживання.

Найбільшу загрозу становлять інерційність реформ інститутів, звички покладатися на “вужьку коаліцію”, а не будувати широку соціальну базу режиму. Це – становить найбільшу загрозу як для влади, так і для перспектив України

Видима користь, яку українці отримали від зміни влади і політичного режиму після 2014 р. – в тому, що моноцентрична мережа, створена В. Ф. Януковичем, зруйнована, а її змінює конкурентна, поліцентрична структура, яка не дозволить швидко монополізувати владу. Для успіху демократії важливо закріпити усю конкуруючу структуру законами про державне фінансування політичних партій, відкриту систему виборів і місцевого самоврядування. Це звісно не подолає руйнівного впливу неформальних інститутів, але обмежить його.

Таким чином, як справедливо відмічає О. Фісун “іронія долі” в Україні полягає в тому, що виникнення демократії виявляється побічним продуктом політичної боротьби, зіткнення груп егоїстичних інтересів, які, дбаючи про власні цілі, змушені дотримуватися демократичних правил через інстинкт самозбереження [2].

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Мацієвський Ю. В.* У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014) : [монографія] / Ю. В. Мацієвський. – Чернівці : книги – XXI, 2016. – 552 с.
2. *Фісун О. А.* Неформальні інститути та неопатрімоніальна демократія в Україні [Електронний ресурс] / О. А. Фісун. – К.: Агора, 2016. – Режим доступу : <http://kennankyiv.org/wp-content/uploads/2016/12/Fisun-1.pdf>
3. *North D.* Violence and Sosial Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorder Human History / D. North, Jh. Wallis, B. Weingast // Cambridge University Press. – 2009.

В. В. Костицький
професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, професор
(м. Київ)
І. О. Костицька
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
(м. Київ)

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Науковий концепт сучасної держави, пошуки оптимальної організації влади залишаються проблемою, яку все ще не змогла реалізувати ні сучасна політико-правова практика, ні юридична наука. Звичайно, особливо перспективними нині видаються ті концепції, які пропонують розглядати модель сучасної держави (або ж держави сучасного типу) у контексті доктрин правової держави, національної держави, ефективної держави, електронної держави (електронного урядування), суспільного розвитку постіндустріального (інформаційного, постмодерного) типу та різноманітних концепцій глобалізації (глобалізму та антиглобалізму). Авторами уже опубліковано ряд наукових доробок, у яких розглядалися проблеми народовладдя, поділу влад, соціального змісту функцій держави, ознак ліберальної моделі сучасної держави та її здатності справитися із глобальними викликами, що постали перед сучасною цивілізацією. В основі цих розвідок – пошук відповідей на питання про спроможність збереження демократичних тенденцій розвитку держави в умовах сучасних глобальних викликів.

Як у вітчизняній, так і у зарубіжній науці спостерігається практично неозорий плюралізм наукових розробок порушеної проблематики. При цьому у таких дослідженнях, часто з різних позицій, аналізується складна, багатоаспектна природа сучасної держави як категорії теорії права та теоретичного державознавства. Якщо представники галузевих юридичних наук здебільшого обмежуються дослідженнями конституційного, адміністративного та іншого галузево орієнтованого закріплення форми держави (та її елементів), її функцій, механізму тощо, то в межах парадигми теоретичного державознавства, соціології права та теорії права інтерпретуються різні аспекти юридичної природи сучасної держави, її співвідношення та взаємодії з правом, з іншими державами, над- та квазідержавними утвореннями, аналізуються категорії державної території та суверенітету тощо. При цьому, як зауважував знаний російський учений Ю. О. Тихомиров, традиційно “юридична наука зберігає стійкі симпатії до нормативно-функціональної трактовки держави і характеристики її

елементів (влада, населення, територія, податки)”¹. С. А. Капітонов відзначає таку юридичну зосередженість сучасної держави (навіть виокремлюючи окрему її – юридичну – функцію) як своєрідний “юридичний парадокс держави”².

Натомість політологічні та соціолого-правові підходи до вивчення специфіки сучасної держави основний наголос роблять здебільшого на з’ясуванні особливостей державних інститутів як особливого різновиду соціальних інститутів, виявленні співвідношення формальних та неформальних (правових і неправових) практик у діяльності держави, специфіці офіційних та неофіційних засобів соціальної регуляції функціонування держави та її органів³ тощо.

Така широка палітра теоретичних підходів є своєрідним науковим відображенням окремих елементів тієї нестійкої мозаїки, що складається, своєю чергою, з украй складних, мінливих та швидкоплинних структурних і функціональних змін, що відбуваються у природі сучасної держави, істотно модифікуючи її. До того ж певні тенденції розвитку сучасної держави мають здебільшого незавершений характер, що не дає змогу застосовувати щодо них однозначні та одновимірні наукові кваліфікації та оцінки. Адже швидкість змін у сучасній державі є настільки високою, що “інтервал структурної стабільності став коротшим за тривалість життя одного покоління”⁴.

Поряд із суто функціоналістськими, інституціональними та нормативістськими підходами до інтерпретації сутності сучасної держави, поступового вагу набирають також аксіологічні та антропологічно орієнтовані концепції осмислення природи сучасної держави та тенденцій її розвитку.

Зазначене, насамперед, виявляється і у витлумаченні самого поняття “сучасна держава”. Проте переважаючим є все ж підхід, за якого визначення держави як сучасної, переважно, не зводиться до суто часової ознаки: відповідно до такого підходу, сучасними державами визнаються не всі держави, наявні на мапі світу натеper, у сучасності. Йдеться, зокрема, про виділення таких критеріїв, якісних показників, які уможливають наукову інтерпретацію держави як сучасної – на протипагу іншим, досучасним або транзитивним, державам. Часом виокремлюють також до сучасні, сучасні та постсучасні держави⁵. Адже “говорячи про державу,

¹ Тихомиров Ю. А. Государство: преемственность и новизна / Ю. А. Тихомиров // Государство в меняющемся мире : материалы VI Международной школы-практикума молодых ученых-юристов (Москва, 26–28 мая 2011 г.) / отв. редактор В. И. Лафитский. – М. : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ, 2012. – С. 60.

² Капитонов С. А. Юридический парадокс государства : монография / С. А. Капитонов. – СПб. : Юридический центр-Пресс, 2012. – 317 с.

³ Див. докладніше: Джунь В. В. Соціологія конституційного права : монографія. Кн. 1: Теоретико-методологічні основи / В. В. Джунь. – К. : Вид. дім “Ін Юре”, 2015. – 384 с.

⁴ Афанасьєва О. В. “Открытое государство” в понятийной системе обществознания / О. В. Афанасьєва // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2014. – № 1. – С. 173.

⁵ Пономарева Е. Г. Государство в условиях глобализации / Е. Г. Пономарева // Свободная мысль. – 2007. – № 10. – С. 97; Харин А. Эволюционные модели государства постмодерна / А. Харин // Свободная мысль. – 2012. – № 11-12 (1636). – С. 91.

незалежно від ступеня її розвитку, типу домінуючих публічно-владних відносин, історичної специфіки, характеру її взаємодії з суспільством тощо, завжди вказуються її сутнісні і формальні якості та властивості”⁶.

У цьому контексті, зокрема, до ознак сучасної держави різні вчені, зазвичай, відносять здебільшого ті, які відповідають певним якісним критеріям, насамперед, сучасним уявленням про ключові й необхідні політико-правові виміри та грані існування держави як публічно-правової організації влади сучасного суспільства. До таких ознак-характеристик, зокрема, відносять обстоювання державою загальнолюдських цінностей, передусім визнання та утвердження пріоритету прав людини в діяльності держави⁷.

Звідси, вагомим показником сучасності держави є критерій її ефективності в соціально-економічній, науково-технічній та інших сферах, які мають вирішальне значення для забезпечення конкурентоздатності в умовах глобалізації, а також її відповідність сучасним вимогам технологічного, інноваційного та нанорозвитку. Тому роль і функції сучасної держави та характер її взаємодії з ринковим середовищем виявляється, не лише у сферах соціальної комунікації (соціального забезпечення, охорони здоров’я, освіти і науки⁸), але і в сфері технологій (електронне урядування, вагома роль статистики), інновацій (передові технології управління) та застосування відповідних нанотехнологій. Сучасна держава покликана постійно “розв’язувати суперечність між стабілізуючою функцією інститутів та можливостями експериментувати, сприймати нову інформацію та знання, використовувати інноваційні механізми і технології в розробці і реалізації державних рішень в мінливих умовах”⁹. Тому сьогодні синонімом сучасної держави є ефективна держава.

У цьому контексті апологізація місцезрозвитку сучасного права, запропонована Ю. М. Оборотовим¹⁰, має, на наш погляд, знайти органічне доповнення (і продовження) у відповідній інтерпретації апологізації розвитку сучасної держави. З цього погляду, перехід України до рівня розвитку саме сучасної держави (перехід як актуальне завдання і як відповідний державотворчий процес – згідно з парадигмою

---

⁶ Толстенко В. Л. Методологічні основи аналізу форми держави й розвиток сучасної теорії держави та права / В. Л. Толстенко // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. – № 1. – С. 25. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2014_1_5.

⁷ Креативність загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко [та ін.] ; за ред. Ю. М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2015. – С. 16-41 ; Чиркин В. Е. Общечеловеческие ценности и современное государство / В. Е. Чиркин // Государство и право. – 2002. – № 2. – С. 5-13.

⁸ Антанович Н. А. Трансформация национального государства: функциональные либо сущностные изменения / Н. А. Антанович // Проблемы гісторыі дзяржавы і права Беларусі : матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., прысвечанай 90-годдзю з дня нараджэння І. А. Юхо. – Мінск, 18–19 сак. 2011 г. – Мінск, 2011. – С. 62.

⁹ Михайлова О. В. Сетевая архитектура государственного управления: проблемы концептуализации и практики : дисс. ... д-ра полит. наук. Специальность: 23.00.02 – политические институты, политические процессы и технологии / О.В. Михайлова. – М., 2014. – С. 140.

¹⁰ Оборотов Ю. Місцезрозвиток в основі апологізації українського права / Ю. Оборотов // Право України. – 2011. - № 8. – С. 142-150.

“наздоганяючого розвитку” або “осучаснення навздогін”¹¹), за відповідними критеріальними ознаками, що мають універсальне типологічне значення, не повинен одночасно призводити до елімінації національних рис та особливостей розвитку вітчизняного державотворення. Це тим більше важливо, що, попри суттєві інновації, державні інститути все ж мають характер інструментів збереження сталості (традиціоналізму) і наступності, з огляду на тривалість їх функціонування у тій чи іншій конкретній державі¹².

З огляду на це, слушним видається і висновок про те, що “стійкість держави залежить не тільки і не стільки від організації держави, її інституціоналізації, скільки від тих цінностей і цілей, якими керуються правителі та підвладні, й які неминуче “форматують” нормативні приписи, створюючи на їхній базі специфічні форми професійної активності. Від того, наскільки культурно зумовлені комунікативні зв’язки спроможні адаптувати державу до змін у зовнішньому і внутрішньому середовищі, залежить не тільки сьогоденне буття держави, а й її подальше життя або загибель”¹³.

Отже, сучасна держава у її, так би мовити, якісному вимірі, “не тільки захищає свободу, слугує перешкодою сваволі, сприяє благу людей, але і є ефективною системою управління, розумною у своєму устрої. Рух до розумності державного життя не означає втрати сучасною державою її унікальності, яка безпосереднім чином пов’язана з особливостями відповідної локальної цивілізації, з її релігією, культурою, економікою, політикою”¹⁴. Відтак, саме з духовними підвалинами сучасної держави тісно пов’язаними виявляються і її історичні традиції державотворення та розвитку відповідних державних інститутів.

Отже, вагомою є роль власне духовних підвалин у формуванні та розвитку сучасної держави. Особливо важливими вони видаються у контексті відчутних тенденцій втрати державою своєї соціальної цінності в умовах розчарування виконанням нею очікуваних соціальних завдань і функцій, притлумлення відчуття національно-державного патріотизму, єдності та інтеграції у сукупності з культурною конвергенцією, гібридизацією та гомогенізацією культурного розмаїття на користь єдиної глобальної культури¹⁵.

Такі тенденції спонукають до переосмислення нового образу сучасної держави. Адже вона не може не передбачати й істотні зміни у її образі та в її сприйнятті в

---

¹¹ Див. докладніше: Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть : монографія / В. П. Горбатенко. – К. : Видавничий центр “Академія”, 1999. – 240 с.

¹² Оборотов Ю. Аспекти розгортання методології юриспруденції / Ю. Оборотов // Право України. – 2014. – № 1. – С. 37.

¹³ Оборотов Ю. Дослідження цінності держави як актуальний напрям сучасного правознавства / Ю. Оборотов // Право України. – 2010. – № 1. – С. 49.

¹⁴ Оборотов Ю. Н. Современное государство: основы теории : учеб. курс / Ю. Н. Оборотов. – О. : Астропринт, 1998. – 132 с.

¹⁵ Елизаров М. В. Современное государство в эпоху глобализации: социально-философский анализ : дисс. ... канд. филос. наук. специальность 09.00.11 – Социальная философия / М. В. Елизаров. – Уфа, 2010. – С. 138.

суспільстві, оскільки вона є своєрідним “результатом зміни менталітету людей, сприйняття не тільки колишніх традицій державності, але й використання загальнолюдських цінностей, врахування змін у всьому світі протягом ХХ століття”¹⁶.

Дійсно, практично всі науковці, які схильні використовувати термін “сучасна держава” у найширшому (чи то аксіологічному, чи то суто функціональному) розумінні, діагностують глибокі, докорінні зміни, які відбуваються у самому існуванні держави, її фундаментальних інституційних, структурних, функціональних, комунікативних та аксіологічних засадах. Це уможливорює непоодинокі твердження про висунення на перший план саме “людського виміру” держави з такими його складовими, як свобода особи, сприятливі матеріальні умови, можливість творчості, наявність прав з відповідними механізмами їх реалізації тощо. З цього погляду, сучасна держава інтерпретується як найважливіший інструмент забезпечення суспільного компромісу, форма подолання соціальних суперечностей і конфліктів, управлінська організація, що самостійно й доцільно впливає на перебіг суспільного розвитку¹⁷.

Образ сучасної держави щільно “пов’язаний із подоланням емпіричного підходу до держави, коли будь-яка організація публічної політичної влади із такими атрибутами як територія, народ та влада визнається державою. Дійсно, для образу досучасної держави цих характеристик достатньо. Але сьогодні держава намагається заявити про себе як про цивілізаційну форму організації публічної політичної влади, завдяки чому вона не тільки здатна служити суспільному благу, а й забезпечувати вільний розвиток індивіда. Саме тому до держави прийнятні певні вимоги, які відображені у нормативному підході до держави... Образ сучасної держави найперше пов’язаний із досягненням соціального компромісу, вирішенням соціальних протиріч та конфліктів, ефективній управлінській організації, котра, як і у минулі роки, активно впливає на хід суспільного розвитку”¹⁸.

Зазначений методологічний підхід обумовлений, з одного боку, розглядом держави з точки зору саме якісних показників її організації і функціонування, а, по-друге, обумовлений прагненням більш рельєфно проаналізувати і, можливо, збалансувати пріоритети державної влади з точки зору живої конкретної людини, а,

---

¹⁶ Джурасова О. О. Функції сучасної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / О. О. Джурасова. – О., 2006. – С. 8.

¹⁷ Осадчук К. О. Виборча влада як самостійна гілка державної влади: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / К. О. Осадчук. – О., 2016. – С. 18.

¹⁸ Цит. за: Осадчук К. О. Виборча влада як самостійна гілка державної влади: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / К. О. Осадчук. – О., 2016. – С. 25-26.

по-третє, диктується також і необхідністю скорегувати процес владної діяльності в бік переходу від класово-антагоністичної парадигми панування в бік гуманістичної¹⁹.

При цьому вагомим елементами її функціонування є посилена увага до розвитку саме інноваційної складової в організації та діяльності держави з огляду на те, що констатується домінування знань та інформації (загалом – інноваційного сегменту) в економічній сфері²⁰, відкритість (транспарентність) її функціонування у глобалізованому світі та в суспільному середовищі (зовнішня та внутрішня транспарентність)²¹ – на противагу досучасним, так званим “природнім державам” (у термінології Д. Норта, Дж. Уолліса, Б. Вайнгаста²²), “назгодяючим державам” (В. О. Тимофєєнко²³) або “транзитивним державам” (Л. Г. Матвєєва²⁴), посилена увага до розвитку саме раціональних засад своєї організації та до людського чинника своєї діяльності (фактор “людського капіталу”), позитивна максимізація індивідуальної автономії у контексті підтримання динамічної рівноваги суспільних та індивідуальних інтересів на засадах пропорційності та домірності, лімітація дискреційних елементів державної політики тощо²⁵.

Водночас, інтерпретація соціальної і правової природи сучасної держави наштовхується на істотні труднощі у загальному доктринальному розумінні таких новітніх явищ, як глобалізація і збереження національного характеру держави, проблеми державного суверенітету за умови появи нових наддержавних утворень, що здійснюють публічну владу, диверсифікація частини державних функцій на рівень інституцій наддержавних політичних утворень, транснаціональних корпорацій,

---

¹⁹ Ладиченко В. В. Гуманістичні основи організації державної влади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / В. В. Ладиченко. – К., 2008. – С. 28.

²⁰ Гайдабрус А. О. Принципи інтелектуалізації держави як інноваційного суб'єкта постіндустріального розвитку суспільства / А. О. Гайдабрус // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип. 2. – С. 337-343. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2010_2_50; Селєзнев П. С. Инновационная политика современного государства: стратегии, модели, практика : дисс. ... д-ра полит. наук. Специальность 23.00.02 – Политические институты, процессы и технологии / П. С. Селєзнев. – М., 2014. – 448 с.

²¹ Див. докладніше: Афанасьєва О. В. “Открытое государство” в понятийной системе обществознания / О. В. Афанасьєва // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2014. – № 1. – С. 171-187; Афанасьєва О. В. Открытое государство как институт устойчивого развития / О. В. Афанасьєва // Общественные науки и современность. – 2013. – № 2. – С. 60-71; Талапина Э. В. Модернизация государственного управления в информационном обществе: информационно-правовое исследование : дисс. ... д-ра юрид. наук. Специальность 12.00.13 – информационное право / Э. В. Талапина. – М., 2015. – С. 280-336.

²² Див. докладніше: Норт Д., Уоллис Дж., Вайнгаст Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / пер. с англ. Д. Узланера, М. Маркова, Д. Раскова, А. Расковой. – М. : Изд. Института Гайдара, 2011. – С. 82-148.

²³ Тимофєєнко В. А. Догоняющее государство в контексте транзитивного общества / В. А. Тимофєєнко // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 2-25. – С. 5748-5751.

²⁴ Матвєєва Л. Г. Транзитивність у правовій сфері: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук. – спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Л. Г. Матвєєва. – О., 2016. – С. 140-187.

²⁵ Слеженков В. В. Французская концепция правового государства: основные направления современной трансформации / В. В. Слеженков // Вестник Волгоградского гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруденция. – 2011. – № 1 (14). – С. 86.

інститутів громадянського суспільства та місцевого самоврядування, стрімке поширення тенденцій регіоналізації, децентралізації та деконцентрації державної влади тощо²⁶. У зв'язку з цими тенденціями йдеться також про суттєву зміну державних стратегій сучасних держав, які вже не ґрунтуватимуться на ідеях “центрованості на державі”, а, швидше, на завоюванні сучасними державами “транснаціональної дієздатності і нових джерел глобальної легітимності і влади” (У. Бек²⁷).

У цьому контексті, украй недостатнім, зокрема з позицій осмислення потреб сучасного державного розвитку та з'ясування необхідності й перспективних напрямків модернізації державних функцій, виглядає нині традиціоналістський аналіз сучасної держави виключно через призму дослідження її форми правління, форми державного устрою, різновиду державного режиму тощо, які стосуються лише поодиноких аспектів реального функціонування сучасної держави і спираються переважно на усталений для теоретичного державознавства “набір” досліджуваних елементів. Між тим, останні часто вже не дають можливості збагнути й аналізувати складну природу “гібридних” проявів сучасної держави в усьому розмаїтті цих проявів, форм та тенденцій її розвитку.

Традиційні наукові підходи до виявлення соціально-правової природи сучасної держави не дають змоги правильно оцінити та інтерпретувати зміст тих змін, що її зазнає саме сучасна держава та природу тих викликів і загроз, з якими вона стикається за нинішніх умов. Зокрема, маються на увазі такі прояви, як соціалізація сучасної держави, акцентування уваги на нових формах взаємодії між державою та громадянським суспільством і його інституціями, втрата державою монополії на легітимне насильство і виключну приналежність державі права, на проблемах наддержавної лімітації, відчуженні елементів державного суверенітету, глобалістичних вимірах функціонування й еволюції сучасної держави, перспективах влаштування інфраструктури наддержавного урядування, “дефіциті керованості та

---

²⁶ Нисневич Ю. А. Государство XXI века: тенденции и проблемы развития: монография / Ю. А. Нисневич. – М.: КНОРУС, 2012. – С. 22-23, 33-39; Савчин М. Реформування місцевого самоврядування в Україні у контексті соціетального конституціоналізму / М. Савчин // Право України. – 2014. – № 9. – С. 116-125; Тойбнер Г. Контуры конституционной социологии: преодоление исключительности государственного конституционализма / Г. Тойбнер // Сравнительное конституционное обозрение. – 2016. – № 1(110). – С. 41-55; Толстенко В. Л. Развитие самоврядных начал у трансформациях формы сучасної держави: теоретично-правові проблеми / В. Л. Толстенко // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), М. А. Польовий [та ін.]; НУ «ОЮА», Південноукраїнський центр гендерних проблем. – О.: Фенікс, 2014. – Вип. 53. – С. 29-40; Упровадження децентралізації публічної влади в Україні: національний і міжнародний аспекти / Г. Г. Динис, Т. О. Карабін, Я. В. Лазур, М. В. Менджул, Р. П. Натуркач, О. Я. Рогач, М. В. Савчин, І. С. Сухан, П. А. Трачук, І. В. Хохлова; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина. – Ужгород: ТІМРАНИ, 2015. – 216 с.; Честнов И. Л. Постклассическая теория права: монография / И. Л. Честнов. – СПб.: ИД “Алеф-Пресс”, 2012. – С. 514-540.

²⁷ Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника; послесловие В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой. – М.: Прогресс-Традиция; Издательский дом “Территория будущего”, 2007. – С. 232, 233-234.

легітимації” в сучасній державі (Ю. Габермас²⁸), “пастка денаціоналізації” (У. Бек²⁹), “демонтаж welfare state” (В. С. Малахов³⁰) тощо.

Сьогодні є очевидною гостра необхідність широкої наукової дискусії щодо сутності сучасної держави, облаштування влади, моделювання держави з врахуванням досягнень як української, так і зарубіжної юридичної науки, тому такі огляди наукових підходів вчених різних країн до проблем організації держави виявляються тільки першим але необхідним кроком у пошуках оптимальної, ефективною і справедливою держави.

В. П. Тихий
віце-президент – керівник Київського
регіонального центру НАПрН України
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
(м. Київ)

БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ – ОДНА ІЗ НАЙВИЩИХ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНИ

Відповідно до Конституції України, Україна є суверенна і демократична, соціальна, правова держава (ст. 1) а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3).

За рівнем суб'єктності безпека людини охоплює собою як безпеку особисту, так і спільноти – загальну (спільну, колективну). Загальна безпека може бути як більш, так і менш загальною.

Проблеми безпеки завжди були і залишаються актуальними для людини і суспільства в цілому. Людина постійно дбає про збереження своїх прав і свобод від тих чи інших посягань, небезпечних явищ, прагне до безпеки, бо це благо є вічною природною необхідністю, умовою для життєдіяльності людини. Безпека є найнеобхіднішою з потреб людини і її “продукування” не може зупинитися ні на мить.

Безпека людини – це об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної (матеріальної), психологічної, духовної і моральної захищеності людини, її прав і свобод. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи

²⁸ Хабермас Ю. Политические работы / Ю. Хабермас; сост. А. В. Денежкина; пер. с нем. Б. М. Скурадова. – М.: Праксис, 2005. – С. 299.

²⁹ Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника; послесловие В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой. – М.: Прогресс-Традиция; Издательский дом “Территория будущего”, 2007. – С. 274.

³⁰ Малахов В. С. Государство в условиях глобализации: учебное пособие / В. С. Малахов; Национальный фонд подготовки кадров; Московская школа социальных и экономических наук. – Учеб. изд. – М.: Книжный дом “Университет”, 2007. – С. 71-74.

надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії і забезпечують її безпеку. Адже права людини притаманні її природі, без них вона не може існувати як людська істота.

Юридична наука і практика мають справу з небезпеками у сфері діяльності людей, тому причиною небезпеки завжди виступають саме певна діяльність, поведінка людей. Безпека людини – це певною мірою узагальнюючий, інтегрований виразник реалізації прав і свобод людини, її захищеності (гарантованості) від небезпек. Вона (безпека) є одним з головних показників якості та рівня життя. Останні знижуються, тобто потреби людини задовольняються гірше, через недостатнє забезпечення безпеки.

Справді надійна безпека для всіх людей може бути досягнута лише через усунення причин створення загроз для людини, її прав і свобод. Тільки в умовах демократичної, соціальної, правової держави людина знаходить безпеку від тиранії, гноблення, свавілля, беззаконня, безправ'я, насильства тощо.

Забезпечення безпеки людини (гарантування, охорона і захист прав і свобод людини) – головна функція, мета і обов'язок держави Україна, всіх гілок влади, всіх ланок державного механізму. Держава є основним суб'єктом забезпечення безпеки людини. Саме людина, її права і свободи є головним об'єктом національної безпеки.

Таким чином, безпека людини полягає в пануванні прав і свобод людини. Для її забезпечення застосовуються такі засоби:

- держава і суспільство сприяють створенню умов, необхідних для повної і безперешкодної реалізації прав і свобод людини;

- права і свободи людини є межею втручання держави у життя людини;

- передбачаються заходи з охорони прав і свобод, юридичні правила з приводу безпеки людини, зокрема, закріплюються в Конституції та законах природні права людини та їх гарантії, заборони і обмеження безпідставного втручання держави, її органів у життя людини, засоби самозахисту людини від посягань на права і свободи людини як з боку держави, так і приватних осіб, інші заходи запобігання, попередження, профілактики та виключення порушення прав і свобод людини;

- при порушенні прав і свобод людини здійснюється діяльність і вживаються заходи щодо безпосереднього захисту прав і свобод людини - припинення порушення (загрози порушення) прав і свобод людини, їх відновлення, ліквідації наслідків скоєних правопорушень, притягнення винних до юридичної відповідальності, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, спричиненої такими порушеннями, реалізації юридичної відповідальності.

При цьому законодавство та діяльність по забезпеченню безпеки людини повинні бути, з одного боку, достатніми, а з другого - не порушувати прав і свобод людини. З метою збереження безпеки людей держава не має права звертатися до засобів, які загрожують їх свободі. Рівень безпеки людини повинен бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера миру та спокою, щоб кожний був впевнений в тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі і гідності,

свободі і власності не загрожує небезпека, що він надійно захищений державою і суспільством.

Саме такий рівень безпеки і повинен гарантуватися державою, але передбачається і відповідальність людини в цій сфері. Згідно з Конституцією України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (стаття 23). Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68).

Зміцнення безпеки людини, на наш погляд, вимагає:

- забезпечення верховенства, пріоритету прав і основних свобод людини у відносинах з державою;

- врегулювання поведінки людей відповідно до загальноновизнаного принципу “дозволено все, крім того, що заборонено законом” та врегулювання діяльності держави, її органів, посадових і службових осіб відповідно до принципу “дозволено лише те, що передбачається законами”;

- забезпечення захисту людини від посягань з боку інших людей та забезпечення захисту людини від посягань з боку держави, її органів, посадових і службових осіб;

- підвищення рівня гарантованості прав і свобод людини, закріплених у Конституції, а саме: права на життя (стаття 27), права на повагу гідності (стаття 28),

- свободи та особистої недоторканності (стаття 29), недоторканності житла (стаття 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (стаття 31), недоторканності особистого і сімейного життя (стаття 32), свободи пересування, вільного вибору місця проживання (стаття 33), права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34);

- приведення законодавства у галузі прав людини у відповідність до міжнародних норм і стандартів;

- забезпечення прав і свобод кожної людини згідно з міжнародними, в тому числі європейськими, нормами і стандартами;

- посилення юридичного забезпечення права людини на власність;

- створення належних умов, вироблення правових механізмів і процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою прав і свобод, їх дієвої охорони та захисту у разі їх порушення;

- посилення боротьби зі злочинами, які посягають на права і свободи людини; прийняття законів про зброю, охоронну та детективну діяльність, про недержавні правозахисні організації тощо.

Необхідні подальші наукові дослідження вказаних напрямів та видів безпеки людини, особливо соціальної, екологічної, технічної, інформаційної та безпеки людства.

В. І. Сергійчук
професор кафедри давньої та нової історії України
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор історичних наук, професор
(м. Київ)

РОЛЬ КИЄВА В РОЗБУДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Процес відродження української державності наприкінці ХХ століття й боротьба за її утвердження нині однозначно вказують на те, що особлива роль при цьому належить Києву. Бо і величезні маніфестаційні зібрання після обрання першої демократичної Верховної Ради, і студентське голодування на Майдані Незалежності в жовтні 1990 року давали потужний імпульс революційним подіям в усіх регіонах України. Очевидно, цю роль нашої столиці добре розуміють противники української державності, які хотіли б позбавити Київ даного статусу, де вони не можуть узяти під контроль українську революційну енергію.

Зрозуміли першими це російські більшовики, які в 1917 році після невдачі на I Всеукраїнському з'їзді рад поїхали проголошувати свою УНР до Харкова. Згадаймо, як з перших років відновленої державності лунали окремі заклики перенести столицю, скажімо, до Дніпра чи до Харкова. А коли Помаранчевий Майдан узяв під контроль Київ, опозиційні до справді незалежної держави сили зібралися в Сіверськодонецьку. Вдруге Харків як протипагу Києву хотіли використати в лютому 2014 року.

І хоч перемога Євромайдану, здавалось би, вже розставила всі акценти щодо ролі Києва в національно-визвольній боротьбі українства за право бути вільним народом, проте час від часу з'являються спроби применшити роль “матері городів руських” на сучасному етапі, в тому числі й за кордоном. Наприклад, львівський професор Ярослав Грицак уважає, що дуже правильно сказав Адам Міхник про те, що майбутнє України визначатимуть Дніпро, Харків і Одеса (Християнський голос (Мюнхен). – 2017. – Ч.10. – С. 8).

Мені здається, що проаналізувавши нашу історію детально, ми змушені будемо не погодитися з цим твердженням. Не маючи жодних застережень щодо важливості вказаних вище промислових і культурних центрів України в зміцненні нашої державності, однак, як мені бачиться, без Києва – немає Української держави, як і взагалі України.

Чому так категорично? Та тому, що ми вже пробували жити без Києва як столичного міста. Чим це обернулося? Давайте аналізувати.

Погром військом суздальського князя Андрія Боголюбського Києва 1169 року, як відомо, спричинився до остаточних дезінтеграційних процесів колись утримуваної в єдиному державному організмі Русі. Відтепер вона втрачала не тільки свій політичний центр, упало його економічне й торговельне значення, хоч місто не

переставало відігравати роль духовного осередку русичів. Проте не повернув Київ свого значення в часи Галицько-Волинського князівства, бо ні Роман Мстиславович, ні Данило Галицький, ні їхні нащадки не перенесли сюди політичний центр відродженої державності українського народу.

Так, Роман Мстиславович, володіючи Києвом, після Трипільського з'їзду князів його залишає й повертається до Галича, звідки невдовзі переносить свою столицю до Володимира Волинського. Зрозуміло, що це відіб'ється і на долі Києва, який буде й далі занепадати. Важко сказати, що стало причиною такого нерозважливого кроку: чи князь Роман не зрозумів значення Києва для розбудови своєї держави, вважаючи більш важливим західний регіон українських земель, який менше потерпав від набігів половців і був ближчим до Європи; чи не бажав залишатися в місті, в якому каралися з його волі колишні дружина і тесть?

Підпорядкувавши 1238 року собі Київ, Данило Галицький також не переніс туди своєї столиці, залишаючись князувати в Галичі. В місті над Дніпром він доручає правити своєму воєводі Дмитру, якому якраз і випала роль організатора оборони Києва восени 1240 року, коли до нього підступила армія татарського воєначальника Батия. Сам же князь Данило, який під синьо-жовтими прапорами поспішав з військом на виручку Києва, вже під Звягелем дізнався про його падіння.

Однак навіть і після жорстокої ординської навали, яка спустошила колишню столицю української держави, місто не переставало відігравати важливе військово-стратегічне значення. “Якби я міг зійти на київські гори, – писав в останній чверті XVI століття кримський хан польському королеві Стефану Баторію, то я дивився б одним оком на твій Краків, а другим – на свій Бахчисарай” (Киевская старина. – 1882. – Май. – С. 7).

Відтак зруйнований татарами Київ, звідки втече в ліси Московії і православний митрополит, на тривалий час утратив своє значення як політичного центру українського народу, тому й перестає бути справжнім вогнищем національного відродження. Коли ж цей час прийде, то недосвідчене ще в політичних справах козацтво погодилося на свою столицю в Каневі, звідки було ближче до передових рубежів боротьби проти степового ворога. Очевидно, тільки Петро Сагайдачний як перший з козацьких ватажків зрозумів значення Києва для відродження й утвердження українства. Це саме він вступає зі своїми побратимами 1615 року до Київського братства, саме він закладає підвалини майбутньої Києво-Могилянської академії.

Зрештою розвій сили Війська Запорозького привів до запровадження військово-територіального устрою козацтва на городовій Україні, що було значним кроком на шляху до формування української державності. Однак Богдан Хмельницький не поспішав до Києва, лише попередивши через полковника Ярему Хмеленка з Білої Церкви 20 травня 1648 року київського воєводу Тишкевича: “Будьте обережні і маєтки свої найліпше вартуйте, і люд сповістіть...” (цит. за: Сергійчук В. Армія Богдана Хмельницького. – К., 1996. – С. 73).

До Києва Богдан Хмельницький приїздить тільки наприкінці 1648 року, коли повертається з походу на Замостя. Там він справді усвідомлює те, в чому можливо боявся признатися самому собі: він князь у князівстві своїм! Але про це гетьман скаже не в Києві, а в полковому Переяславі, де прийматиме польських комісарів: “Зажену ляхів за Віслу, стану на Віслі і скажу дальшим ляхам: сидіте, мовчіте ляхи!” (Воссоединение Украины с Россией. – М., 1954. – Т. II. – С. 118).

Але столиці до Києва Богдан Хмельницький не переніс, хоч розумів його значення, про що свідчить і грізний лист гетьмана до київського митрополита Сильвестра Косіва влітку 1651 року в зв’язку з тим, що останній переконав козацьких полковників не обороняти Київ від війська литовського гетьмана Януша Радзивілла (Смирнов Я. Рисунки Киева 1651 года // Труды XIII археологического съезда в Екатеринославе. – М., 1908. – Т. 2. – С. 277).

Якби це відбулося, то не йшла б українська шляхта до Варшави, а чернь – до Москви. Йшли б тоді всі спільно власним шляхом, поєднуючи соціальне, національне і власну традицію. Цього, на жаль, не сталося: козацькі столиці, тулились на якийсь час у Чигирині, Гадячі, Батурині, Глухові, Немирові, де не було вимолено у Всевишнього могутньої української державницької традиції, а також не постав духовний осередок на зразок Києво-Могилянської академії.

Тому й мусимо погодитися із закордонним дослідником О. Лашенком: “Козацька доба не має Столиці, яка б опоясала валом поле; не спромагається на тривало закріпити за собою Києва – її державу вивершують Батурин і Чигирин, але їх бані не дотикаються неба”, а коли ж на момент здобуває Київ, і Хмельницький починає усвідомлювати, що є він “Богом обраний Вождь – “Монарх руський”, коли столиця встає в золоті нової слави і зброя говорить пломінем Перемоги – починають знову зростатись розламані землі в одну, українську козацьку великодержавну і ціле національне життя – слово й меч – стають на службу Богові свому. Але птах щастя, що сів був на козацьку землю, виривається з-під рук – “треба чекати нових сотні років і на своїй шії нести прокляття мільйонів”, і води многі, стихія чужих морів заливають козацький суходол...” (Лашенко О. Перемога // Каландар-альманах “Відродження” на 1942 рік. Річник перший. – Буенос Айрес, 1941. – С. 69).

А далі цей автор пише: “Робимось поступово народом селянським і тим самим народом неісторичним: наша культура поступово перестає бути культурою національною, стає культурою суто народною, духове життя наше відходить в провінцію, замикається селом, досконало володіємо деревом, натомість вже не маємо сил, щоб опанувати камінь. Відступаємо з городів своїх і городи наші заповнює чужоземна тьма. Народні маси ще жевріють живим вогнем, вибухають раз-по-раз живим пломінем, мають ватажків сміливих вірою і високих мудрістю, мають ще Гонту і Залізняка, але вже не мають греблі, яка б народню повинь зібрала в одне річище, не мають над собою бані, яка б запричастила ці маси духові, веж, які б переможно сформували і вивели їх до висот!” (там само. – С. 70).

Добре усвідомлював значення Києва гетьман Пилип Орлик, який у своїй конституції назвав його “містом столичним”. Однак по-справжньому повернув значення Києва в історичній пам’яті нашого народу Тарас Шевченко. Ставши зрілою людиною і запізнавши київську благодать, насамперед для українства, маючи вже цілий цикл поезій, присвячених козацтву, очевидно, зрозумів, що саме замала історична база, як і спогади діда-запорожця, веде його шляхом оспівування цієї славної доби минулого нашого народу. Але інтуїтивно він відчував, що є набагато глибші підвалини українського “я” на цій землі, на якій піднялися в блакить золоті бані Софійського собору й Києво-Печерської лаври. На жаль, не мав він стільки історичних матеріалів, аби, оцінивши їх, можна було б протягнути ниточку власне української традиції від київської державницької доби до Хмельниччини, бо й справді на той час “українські історики, засліплені московськими “авторитетами”, безпідставно поділилися з москвинами князівським періодом історії, а Шевченко потребував для зміцнення націоналізму плекати традиції, що в жадному випадку не могли би сприяти підтримуванню думки про українців як “одну з руських народностей” (Задніпрянський Р. Чи Шевченко був “малоросом”? – С. 20).

Аж до заслання, оспівуючи велич українства, особливо козацтва, Шевченко возвеличує насамперед ті історичні осередки, навколо яких піднімалися народні лицарі. Тому й бачимо в центрі його творів не Київ, а, скажімо, той же ж Чигирин. Уперше Київ згадується в поетичній творчості Шевченка в “Гайдамаках” (1841), де описується розмах визвольної боротьби: “од Києва до Умані лягли ляхи трупом”. Через чотири роки поет звертається до образу Києва в поемі “Наймичка”, де місто над Дніпром виступає як осередок паломництва, куди українці їдуть на прощу. І тільки 1846 року Київ подвигнув Тараса Шевченка на поетичне слово. 25 липня він пише “Лілею”, а 9 серпня “Русалку” – твори елегійного спрямування. В поемі “Княжна” Київ виступає просвітницьким центром: “а добрі люди прибрали, в Київ одвезли у інститут”.

У ті роки Київ ще не натисне на свідомість Шевченка таким чином, аби заявити про особливу сторінку в його поетичному слові. Тож коли постає питання: чому в Києві в цей час не вириваються із зболеної душі Шевченка ті рядки, які прорвуться в нього через якийсь час у Переяславі чи на Полтавщині, чи й справді тільки тяжка хвороба примусила поета вирвати із зболеного серця повні революційної енергії й гніву слова в його “Заповіті”, то відповідь може бути одна: на нашу думку, нагромадження величезної кількості навіть київських вражень і переживань змогло прорватися в Шевченка на відстані, коли інша аура переповнила чашу творчого горіння. А тодішній Київ не був ще тим осередком, звідки можна було б черпати цілющий бальзам для української душі.

Зрештою, де її Шевченко побачив тут, приїхавши в червні 1843 року? Хіба що серед студентів нещодавно відкритого університету, які вже читали його вірші. Саме

ту студентську молодь найглибше міг зачепити Шевченко своїм голосним плачем по нещасливій долі земляцькій:

*Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що мамо гинеш?...*

Але 1843 року Київ не відгукнувся на приїзд Тараса Шевченка таким вибухом української революційної енергії, як, скажімо, наприкінці 1648, коли урочисто зустрів Богдана Хмельницького на чолі з митрополитом Сильвестром Косівим. Відтак не було й зворотної реакції. Тож тільки перебуваючи вже в засланні, Шевченко з відстані й висоти часу почне розмірковувати про роль Києва в нашій історії. 1847 року в поезії “Чернець” Тарас Шевченко вперше поставить цю проблему на поважний ґрунт:

*У Києві на Подолі
Було колись...І ніколи
Не вернеться, що діялось,
Не вернеться сподіване,
Не вернеться... А я, брате,
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Жалю серцю завдавати.*

З усього видно, в цьому творі поет уже починає задумуватися над роллю Києва в житті українського народу, сподівається на те, що знову піднесеться місто як найбільш притягальний осередок для українства, засвідчить про невмирущість його української державницької традиції саме тут, на берегах Дніпра. І вже в наступному своєму вірші із захаяльного циклу – “Варнак” – бачимо в сповіді колишнього бунтівника зовсім новий образ нашого Єрусалима:

*Одурів я, тяжко стало
У вертепах жити...
Вже на світ займалось,
Вийшов я з ножем в халяві
З броварського лісу,
Щоб зарізатися. Дивлюся:
Мов на небі висить
Святий Київ наш великий.
Святим дивом сяють
Храми Божі, ніби з самим
Богом розмовляють.
Дивлюся я, а сам млію.
Тихо задзвонили у Києві,*

*Мов на небі... О, Боже мій милий!
Який дивний Ти! Я плакав до полудня
Плакав. Та так мені любо стало:
І малого знаку нудьги тії не осталося,
Мов переродився...
Подивився кругом себе –
І, перехрестившись,
Пішов собі тихо в Київ
Святим помолитись,
Та суда – суда людського
У людей просити.*

У цьому випадкові особливе значення Києва вимальовується надзвичайно зримо – людина, яка вже вирішила розпрощатися з життям, під впливом краєвиду київських храмів, від чого зачудовується, відмовляється від самогубства, а готова йти на суд людський. Чи не проходить у цьому випадкові думка поета про те, аби його нація, що вже не бачить просвітку в майбутньому, готова пливати за течією в небуття, набралася духовного зцілення саме з Києва, який сяйвом золотих бань над Дніпром подасть надію на краще прийдешне.

Тому й закликає Тарас Шевченко до національної прощі до Києва, де можна пов'язати українську національно-державну традицію з найглибших часів. Саме так можна розцінювати рядки поеми “Чернець”:

*Іде чернець у Вишгород
На Київ дивитись,
Та посидіть на пригорі,
Та хоч пожуритись.*

На засланні поет згадує Київ як центр духовного очищення і в “Титарівні”, і в “П. С.”, і в “Марині”. Аналіз його поетичної творчості в цей період, його листування дає можливість зробити ще одне важливе відкриття – на великій відстані від рідної землі він реально усвідомив значення Києва в житті українського народу. У листі до Андрія Козачковського від 14 квітня 1854 року з Новопетрівського укріплення Тарас Шевченко наголошує: “Давно ворухиться у мене в голові думка, щоб перевести на наш прекрасний український язык “Слово о полку Ігоря”. Так нема в мене подлинника, а перевода читать не втну... Вонми гласу моления моего, друже мій єдиний, пришли мені текст “Слово о полку Ігоря”, а то на твоїй совісті буде гріх, як не буде воно, те “Слово” переведено на наш задушевний, прекрасний язык” (Шевченко Т. Твори в трьох томах. К., 1963. – Том третій. – С. 267).

Після звільнення із заслання Шевченко значення Києва описує в poemі “Юродивий”, де з особливою ніжністю звертається до “святих киян і ваших чепурних киянок”. Саме в цьому творі наголошується на історичній ролі Києва з давньоруських часів, нагадується про славних предків: “не сотні вас, а міліони полян, дулібів і

древлян...”. Усвідомлення безперервності нашого національного розвитку з часів Русі підштовхує Шевченка до написання вірша “Плач Ярославни”, в одному зі своїх останніх творів.

Але попри малу кількість поетичних творів, написаних у Києві, Шевченко, на нашу думку, безпосередньо спричинився до національного відродження Києва. Саме активна участь у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства повернула його членів на шлях боротьби за українську справу з розмов про рівні права слов’янських народів. “Кирило-мефодіївське товариство проіснувало лише короткий час. Зустріч у ньому Куліша, Костомарова та Шевченка з іншими “братчиками” може здаватись лише випадковою. Проте “київська романтика” має свої виразні риси, що сполучують у єдність і геніальні пророцтва Шевченка, і “Книги битія”, і перші літературні спроби Куліша. Це романтична ідеологія, забарвлена в цьому колі виразно соціально та політично, та – відповідно до духу романтичного світогляду - “месіянстично”. На місце програми, оберненої до ідеалізованого минулого “Історії Русів” та народного побуту, стає помалу програма, звернена цілком до української сучасності та українського майбутнього” (Чижевський Д. Історія української літератури. – Нью-Йорк, 1956. – С. 450).

Так, ця програма, як справедливо наголошується далі Д. Чижевським, “ще великою мірою овіяна духом соціального християнства та політичного слов’янофільства. Але головна його риса – уявлення про Україну як про живу народну цілість, життєві сили якої не втрачені та не завмерли. Замість ідилічного образу перед киянами стає постать України як цілісного організму з реальними потребами, стремліннями, інтересами – та навіть – у минулому та в сучасності - протиріччями інтересів” (там само. – С. 450).

І тут піонерська революційна роль Шевченкового слова незаперечна. Це саме він став тим, за покликом якого піднялися інші, насамперед молодь. Це саме вона, продовжуючи традицію його української праці в Санкт-Петербурзі, створює 1862 року в Київському університеті “Громаду”, через 20 років “Молоду громаду”, а на Зелені свята 1891 року “Братство тарасівців” на його могилі в Каневі, члени якого поклянуться віддати своє життя за визволення України. Це саме виходець з нього – випускник Київського університету Микола Міхновський напише і проголосить на Шевченківські роковини 1900 року програму Революційної Української Партії “Самостійна Україна”. Відтак завдяки тисячам патріотів на весну 1917 року Київ відродиться як українське місто, саме тут організується Українська Центральна Рада, яка після цілих століть державницького небуття відновить на майдані біля Святої Софії проголошення власних законів і паради українського війська.

Київ стає столицею відродженої Української держави. Саме за такий статус міста студентство й гімназисти Києва захищають його під Крутами. Саме з надією про такий Київ Головний Отаман військ УНР Симон Петлюра тричі очолює вхід українського війська до міста.

Розуміли це і на Заході. Коли зблиснула зоря української волі в березні 1939 року за Карпатами, то в передовій статті паризького щоденника “Le Petit Parisien” вказувалося, що “не в Хусті, ані у Львові, ні в головній команді “Січі”, ані в скритках терористів ОУН, але в берегах Дніпрових, на рівнинах Харкова і під захистом старовинних церков Київа вирішиться врешті доля народу українського” (цит. за: Тризуб. – 1939. – Ч. 8. – С. 1).

І українці в еміграції були тоді переконані, що “у визволенні поневоленої Москвою України і відновленні у Київі незалежності державної суверенного народу українського завжди вбачали ми і вбачаємо той ключ, який одімкне не тільки двері великої “в’язниці народів”, odkриваючи перед українською й іншими націями нові перспективи, але разом з тим дасть можливість встановити справжню рівновагу політичну й економічну в Європі і забезпечити мир світові” (там само. – С. 2).

Відтак після поразки Карпатської України в березні 1939 року українські націоналісти остаточно визнавали: “Не в Хусті бо починається і не в Хусті кінчається історія визвольних змагань української нації і її боротьби за власну, незалежну державність. На Закарпатті відбувається лише один із епізодів тієї драматичної історії. Доля України вирішується не в Хусті, а в Київі. І туди скерована вся наша увага, на те віддаємо всі наші сили, об’єднані одним ідеалом, одним стремлінням, однією волею. І та воля нашої нації, воля тверда, як криця, – бути господарем у власній хаті, приведе нас вкінці спільними зусиллями всіх вірних синів України до бажаної перемоги” (там само. – С. 3).

Відтак українські націоналісти, проголошуючи у Львові 30 червня 1941 року Акт відновлення Української держави, зазначають, що їхнє крайове правління передасть владу нашого народу його законному урядові в звільненому від російських більшовиків Києві. І туди поспішають похідні групи український націоналістів, щоб підняти над дзвіницею Святої Софії синьо-жовтий прапор. Бо розуміли, що без столиці “будемо пустоцвітом, вічними ізгоями, народом окаянним, Богом проклятим, без Столиці, скільки б не перемагали ми – не досягнемо останньої і найбільшої перемоги, яка ім’я нації запише в книгу вічної життя; бо лише через перемогу можемо наповнити дійсність правдою, яка горить в нас!” (Лашенко О. Перемога. – С. 74).

А найперше – дотримання слова: в усі часи вої-кияни клянуться, що в разі зламання домовленостей, “нехай вони не будуть мати помочі ані від Бога, ані від Перуна, нехай їхня зброя, мечі й стріли обернуться проти них, а власні щити їх не заслонять”. А найтяжчим закляттям було в них: “і нехай будемо рабами і в цім віці, і в будучім”. Тому правильно зазначав Ю. Липа, що “оця грізьба, більша від страху перед власною релігією, перед воєнними невдачами, грізьба невільництва для них, одвічно і довічно вільних. І це препишне і глибоке почуття свободи, волі – лежить в глибині духовності Києва, Вічного Міста, лежить в глибині його великої культури. Тільки при таким відчутті світа можна накладати на себе найбільші обов’язки, ставити завдання

матеріальні і духові, творити і здобувати” (Липа Ю. Київ – вічне місто. – Женева, 1946. – С. 8).

На Київському Майдані, де перепалювалося у вогні все чуже, неприйнятне для українського єства, з диму пожарищ виростав загублений в останніх десятиліттях дух соборного державництва. Саме це не дало нам втратити Столицю, а перемогти. Цей момент найвищої слави нашої Столиці став водночас і найвищим злетом української слави в XXI столітті. Можемо стверджувати, що 20 лютого 2014 року українська нація знову коронувала себе.

Відтак уже достатньо чорні круки напилися крові з тіл наших полеглих героїв – Небесна сотня постійно поповнюється новими жертвами. І тільки тоді, коли ті круки захлинуться від ворожої крові, можна буде стверджувати, що ми відродилися. І потвердять це дзвони Святої Софії! І хай на її банях спочине навічно небесна благовість, про що казав Андрій Первозваний.

Маємо зрозуміти остаточно: ключ до української незалежності – в Києві. І в цьому ми переконуємося й понині, бо саме “мати городів руських” і досі є невичерпним джерелом сили і духу нашої нації.

*Р. С. Огірко
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
НПУ імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, професор
(м. Київ)*

ІДЕЯ “ЛІБЕРАЛЬНОЇ ІМПЕРІЇ” ЯК ВИРАЗ КРИЗИ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Актуальність заявленої теми доповіді обумовлюється тим, що на наших очах руйнується усталений міжнародний правовий порядок і міжнародна безпека. Одним із найважливіших засобів недопущення цього є розбудова сучасної або “ліберальної імперії”, по поняттю здатної сконцентрувати могутню владну силу, що зможе реально опанувати стихію плюралізму інтересів та національних ідентичностей ліберально-демократичних держав і не допустити локальних конфліктів і можливої світової війни.

Автором цієї суперечливої ідеї “ліберальної імперії” є англійський вчений, політичний і державний діяч Роберт Купер, який вважає головним аргументом в користь своєї гіпотези створення єдиної європейської “ліберальної імперії” те, що сучасні ліберально-демократичні держави Європи по своїй природі й інтересам дуже схожі з державами кінця XIX – початку XX ст. Тобто міжнародний правовий порядок з їх участю можливий лише при рівновазі сил або завдяки гарантіям держав-гегемонів. Тому сучасний світ суверенних держав зовсім не виключає силової зміни кордонів і

гарячої війни, в тому числі світової, а єдиним виходом є встановлення силової політичної гегемонії над ними [3].

Ця загроза залишається в силі, як вважає Р. Купер, якби навіть ліберально-демократичні держави змогли об'єднатися в 3-4 різних блоки, оскільки це не гарантує, що вони зможуть ухилитися від силового зіткнення між собою і не викликати світової катастрофи. Тому саме єдина європейська ліберальна імперія, є реальним виходом із загрози світової війни “всіх проти всіх”. Оскільки в постімперському сучасному світі старий тип імперії неможливий, пропонується утворення постсучасної або ліберальної імперії. Автор називає деякі її характерні риси: принцип добровільності входу до неї держав; договірний характер; імперія має ґрунтуватися тільки на співпраці; якщо і допускається інтервенція, то тільки для порятунку цивілізації, а не панування; в постсучасній імперії не може бути своїх економічних і фінансових інтересів, а головною її функцією буде оборона та, зокрема, недопущення анархії у країнах-сусідах [3].

Ще донедавна в науковій літературі (в Україні – до нинішньої російсько-української війни) феномен імперії перебував в архіві “непотрібних речей”, як вираз повного і остаточного розрахунку історії з імперією як уособленням насильницького і несправедливого суспільного і державного устрою, який завжди задумувався і будувався як безкінечна в часі оаза стабільності, добробуту, безпеки і монопольного панування (наприклад, тисячолітній рейх), а неминуче завжди виявлявся тимчасовим, хибним і катастрофічним.

Оцінюючи контроверсійність ключового поняття цієї доповіді слід згодитися із загальноприйнятою думкою, що імперська форма держави несумісна з принципами демократії, верховенства права та незалежним громадянським суспільством. Однак, щоб виявити і зрозуміти теоретичний, пізнавальний і прикладний потенціал поняття “ліберальної імперії” його потрібно вставити у відповідним понятійно-категоріальний ряд сучасного державознавства і політологічної науки та хронологічно-цивілізаційний контекст європейської історії 19-21 ст. Тобто вияснити, як стала можливою ідея “ліберальної імперії”, чому і як вона з'явилася в історичному часі, які її риси і в чому її доцільність.

В сучасних юридичних і політологічних енциклопедіях і словниках імперію звичайно визначають як форму держави, на чолі якої стоїть імператор (цар), що очолює вертикаль імперського владарювання, побудовану на основі непорушного ієрархічного принципу. При такому підході в тіні залишається головна, на наш погляд, кваліфікаційна ознака імперії як форми державної організації – насильницький метод її формування, а саме: через загарбання територій, колонізацію та інші форми експансійного розширення імперського впливу та домінування імперської влади [Рябов].

Є правильним найперше і найпростіше емпірично-емоційне сприйняття суті всякої імперії як винесеного назовні у сферу взаємин між народами відносин

рабовласника і раба, принципу нікчемності людини і підкорення народів. Сьогодні, на наш погляд, це є усталений морально-етичний і політико-правовий критерій оцінки державних утворень імперського типу, їх юридичної природи, форм діяльності та політики і одночасно історичний критерій, так би мовити, відбору: їх збереження або відкидання. Саме цим і пояснюється, чому всі відомі нам десятки імперій, аж до останньої – СРСР, розвалилися і щезли.

Але з іншого боку, треба належно оцінити і сприйняти той факт, що крім названого суб'єктивного аспекту сутність виникнення імперій, вони мали і об'єктивні основи свого буття. Людська історія в зазначеному аспекті є історією імперій саме тому, що вони також ставали формою і способом розв'язання так званих постійних і вічних проблем існування людини і народу, перш за все безпеки, охорони життя, збереження культури, відтворення звичного способу існування цивілізації, недопущення внутрішніх розколів і самознищення тощо.

Імперія як державно-правова форма історичного існування людства, яка за тисячоліття пройшла помітну еволюцію, де ми бачимо вражаючу різницю між імперіями європейської цивілізації, що продовжили імперсько-правову традицію Стародавньої Римської імперії та донині зберігають сліди особливостей її форми та політико-правової природи. Справа в тому, що тільки стародавнім грекам вдалося в якійсь мірі обмежити і впорядкувати здійснення необмеженої державної влади через правову фіксацію цінності і прав особи громадянина полісу, яке закріпилося як розділення публічної і приватної сфер життя общини. Пізніше ця новела набула досконаліх державно-правових форм у Римській державі, де відносно гармонійно поєдналися правова державність і ефективне імперське домінування на всьому просторі європейської ойкумени.

Ця греко-римська традиція самообмеження імперської влади через цінність і права громадянина продовжилася у Середньовічній європейській цивілізації, але вже у вимірі вимог християнського змісту владарювання. З іншого боку, ми бачимо тип азійської імперії-деспотії, яка має іншу політико-правову природу, і є втіленням абсолютної нічим і ніким необмеженої влади, яка була незмінною на протязі тисячоліть (Стародавній Єгипет до римського завоювання, Китай до початку 20 століття).

Серед інших світових імперій своїми особливостями, виділяється Російська (Московська) імперія, яка має ту унікальну ознаку, що почала формуватися виключно зверху на основі принципів монгольсько-ординської системи владарювання, а її соціально-спільнотна і громадсько-культурна база формувалася, а населення структурувалося саме на цій монгольсько-імперській владній основі. Нині навпаки, – імперія виростає і будується не зверху зі сторони держави, а знизу: російське суспільство само живить, вирощує і структурує імперську ідею і імперську плоть. Тут імперська держава слідує за російським суспільством: держава змінює назву, соціальну і політико-правову природу, форму, а імперія при цьому завжди

зберігається. Про це добре сказав сучасний провідний імперський ідеолог А. Дугін: “Заради імперії росіянин готовий на все: терпіти, страждати, стояти на колінах, як писав маркіз де Гюстен, підкорятися чиновникам – злодіям і самодурам, безголовій владі, жадібним, брехливим і підлим її сатрапам. Заради імперії росіянин готовий знищити весь світ разом з самим собою, лише б була імперія. Росіянин настільки любить імперію, що готовий назвати її будь-яким іншим іменем: демократією, культурою, цивілізацією, рівноправністю всіх народів, соціалізмом, федерацією, світовою революцією, інтернаціоналізмом (нині – “русским миром” – Р. О.). Але всі ці поняття прикривають любов до імперії.” [2].

Треба сказати, що у 2003 році в Російській Федерації була досить прагматична спроба партією “Союз правых сил” і її лідерами ввести у політичну теорію і практику концепт російської “ліберальної імперії”. Ось як це бачив один із авторів ідеї А. Чубайс: “Метою Російської держави повинна стати побудова ліберальної імперії ... Для мене ліберальний імперіалізм зовсім не означає, що ми можемо серйозно відмовитися від принципу порушення кордонів. Що ми будемо порушувати загальновизнані норми міжнародного права. Це означає, що держава всіма способами сприятиме розвитку російської культури і культури інших народів в наших країнах-сусідах. Крім того, Російська держава повинна сприяти експансії російського бізнесу до наших сусідів і підтримувати базові цінності свободи й демократії і в державах-сусідах і в Росії.” [9].

У 2003 р. ідея “ліберальної імперії” могла стати певною альтернативою утопічному проекту реставрації Російської імперії Путіна, який 58ол.58сталізовуюся саме в цей час. Але не стала і не могла стати з причин, названих вище. А справжньою енергетикою і натхненням імперського проекту Путіна є війна і знищення європейської цивілізації разом з таким “побратимом” по імперських справах як ІДІЛ, зв’язок і координація з яким нині пильно маскується. Якщо і був якийсь вищий смисл в так званій “ліберальній імперії” в Росії, так це реалізація в ній в XXI ст. ідеї першої пол. XIX ст. російського класика: “в Росії держава є головний європеець”. Тобто, побудова масштабного за задумом і об’ємом демократичного проекту “Європейська Росія” з централізованою автократичною державою не як самоцілі, а з єдиною метою: зверху, виключно доцільно, з опорою на досягнення сучасної світової гуманітарної і соціальної науки спробувати змінити менталітет окремої людини і усієї спільноти за назвою “росіяни”. Наскільки це можливо і як цього досягти, це окрема тема.

Імперії, як бачимо, крім політико-правових ознак, істотно різнилися особливостями релігійних, культурних, економічних і, зрештою, цивілізаційних характеристик. Але найважливішим і вирішальним критерієм поділу з точки зору значення в світовій історії є поділ імперій на два типи: ті, що по об’єктивних причинах змінювалися і критеріями цієї об’єктивної зміни були поступ, хоч і невеликий, прогрес у створенні умов для визнання і реалізації природних прав людини і народів, і навпаки – були і є імперії, які не змінюються [5; 8].

У Британській колоніальній імперії, виходячи із демократичних традицій Англії, стався цілком не випадковий казус: імперське панування, що є загальним імперським правилом, тут виявилось не виключно самоціллю, а закономірно поєдналося із певними гуманітарними цілями щодо народів і колоній імперії, наскільки на ділі це було можливим у ХІХ ст. – на початку ХХ ст., що і стало підставою кристалізації і закріплення позитивного, креативного поняття “ліберальна імперія” [8]. Достатньо порівняти цю англійську колоніальну практику з цілями і методами імперського правління тієї ж Німеччини чи Російської імперії. І цілком закономірно, що ця змістовна особливість Британської колоніальної імперії у другій пол. ХХ ст. породила феномен Британської співдружності націй (Співдружності).

Спочатку сам термін “ліберальний імперіалізм”, “ліберальна імперія” були ужиті Р. Купером для концептуалізації ідеології і політики Британської колоніальної імперії. Поняття “ліберальної імперії” на перший погляд сприймається як оксюморон зразка “гарячий лід” чи “суха вода”. Однак воно не є таким: по-перше, це поняття закріпило існування як певного унікального різновиду європейського колоніального імперського утворення під назвою Британська колоніальна імперія; по-друге, воно зафіксувало і зберегло факт прогресивної трансформації європейських імперій (ширше – держави взагалі) через визнання природних прав людини і народів; по-третє, це логічно суперечливе поняття “ліберальної імперії” цінне своїм пізнавально-продуктивним потенціалом, що дозволяє відкрити нову якість і нове розуміння природи феномена імперії як розумно організаційного і владного домінування, що не є самоціллю, а має завдання утвердити природні права людини і нації.

Для нас важливо, що прообразом майбутньої “ліберальної імперії” Роберт Купер вважає не США, а ЄС [3]. Не маючи можливості через брак місця аналізувати аргументи автора, ми в цілому підтримуємо цей вибір майбутньої постсучасної моделі імперії.

Європейський Союз, і це загально визнано, є справжнім проривом у сучасних міждержавних відносинах, унікальна цивілізаційна єдність близьких по морально-духовній, культурній і політико-правовій основах. ЄС також є одним з перспективних організаційно-правових форм світового глобалізаційного процесу. Тому український євроцивілізаційний вибір безумовно є вірним, незважаючи на критику ЄС, яка слідує нижче.

Ідея європейської єдності, спираючись на глибокі тисячолітні релігійні, морально-етичні і політико-правові основи, проте сьогодні зав’язалася і скристалізувалася переважно лише навколо економічного стрижня. Мета, методи та способи функціонування і розбудови цього Союзу саме економічні. Тобто, смисл існування ЄС – це відтворення ефективної економіки лідерів Союзу і підтримання інституційної і функціональної системи ЄС заради економічного успіху через фінансову і економічну допомогу, дотації, субсидії і позики, які лідери справно платять реципієнтам – державам-членам Союзу. Великобританія відмовилася платити,

тому і не ввійшла у єврозону, а сьогодні вийшла з ЄС. І навпаки, – серед держав-утриманців допомог є одностороннє сприйняття вищої цілі Союзу. Наприклад, Польща одержить у новому бюджетному періоді 73 млрд. євро дотацій (у минулому бюджетному періоді одержала приблизно стільки ж), але, як і Угорщина та Словаччина, не прийняла ні одного біженця, хоча угоду про розподіл біженців підписала. Союз з такою моральною і організаційно-правовою практикою, і це очевидно, перспективи не має. Але проблеми в Європейському Союзі з'явилися не самі по собі, а є похідними від кризових проявів ліберальної державності в період глобалізації.

Утопізм і крайнощі ідеології лібералізму і політичної практики демократичної держави були не такі помітні і руйнівні в рамках реалізації принципів ліберальної демократії в національних державах в умовах протистояння з тоталітарною державністю. Але як тільки ця напруга спала і логіка глобалізації набрала силу, як би несподівано цей утопізм принципу абсолютної свободи кожного абстрактного індивіда буквально вибухнув політико-правовими, культурно-релігійними і навіть масовими побутовими ексцесами, конфліктами і потрясіннями. Стало очевидно, що свобода кожного індивіда неминуче обмежується свободою іншого, а тому не може бути абсолютною. А постійні гострі суперечності релігійних й етнокультурних та інших спільнот і груп у сучасному суспільстві постали ще гостріше, бо згідно теорії ліберальна держава має бути послідовно нейтральною щодо різних цінностей, релігійних і культурних поглядів і вподобань, оскільки для їх носіїв – людських спільнот і груп є громадянське суспільство, де вони можуть себе вільно реалізувати [4].

В доглобалізаційну епоху, коли значення економічного, ширше – матеріального інтересу для індивіда, суспільства і держави були вирішальними і домінуючими, вищеназваний розподіл функцій держави і громадянського суспільства був прийнятним. Але нині коли внаслідок глобалізації проблема ідентичності піднялася на рівень повсякденної державної політики і коли всі колишні керівники провідних держав Європи (Н. Саркозі, Д. Кемерон, а нині також А. Меркель) визнали крах політики мутикультуралізму, значення демократичної держави має зростати.

Західні теоретики “ліберальної нейтральності держави” наполягають на дотриманні старих принципів – кожна людина сама найкраще знає, що їй потрібно, що є благо, а держава не повинна надавати перевагу жодним уявленням про це [4]. Однак повсякденна європейська практика свідчить про крах цієї теорії, яка є міфом, оскільки держава не може залишатися байдужою до змагань ідентичностей, особливо, коли мова йде про ідентичності етнічних спільнот. Це вже проблема цілісності держави і її безпеки і тут абстрактні правові приписи не можуть бути імперативними.

Висновки. Ліберальна державність, у тому числі в рамках свого передового загону – держав євроатлантичної цивілізації нині перебуває у безпековій кризі у багатьох своїх аспектах діяльності і функціях і її здатність бути гарантом під сумнівом.

Зміст цієї кризи полягає не в тому, що піддаються сумніву чи ігноруються природні права людини чи права національних та інших меншин, чи відкидається представницька демократія та інші європейські цінності. Криза полягає в іншому: ці й інші природні права і цінності в нинішніх політико-правових, морально-етичних і світоглядних реаліях європейської цивілізації ліберальна держава фактично не може реалізувати, гарантувати і головне, – забезпечити їх подальший розвиток.

Головною причиною появи ідеї “ліберальної імперії” є негативний стан міжнародної і національної безпеки і міжнародного правопорядку. Однак ця ідея містить дуже важливу і перспективну ознаку – вона може конституюватись не як самоціль, а як суто доцільне формування, що знаменує собою новий підхід до змісту та принципів організації діяльності постсучасної держави. Ідея “ліберальної імперії” та її ознаки - це явний відхід від класичної концепції ліберальної державності.

Автор ідеї правильно вважає, що прообразом майбутньої ліберальної імперії має бути ЄС. Проте чинна функціональна політико-правова модель ЄС по меті і завданнях діяльності не схожа на ідеальну ліберальну імперію Р. Купера. І якщо у функціонуванні майбутнього ЄС діятимуть принципи добровільності, рівності і консенсусу, то єдиною надійною основою досягнення цієї єдності має стати право націй на самовизначення, яке вони (нації) взаємно одна за одною визнають, як своє природне право на свободу, повагу і рівноправність. Це взаємне визнання природного права націй легко дістане міжнародно-правове закріплення в доповнення до нині чинного принципу самовизначення націй, що й стане політико-правовою основою майбутнього Європейського Союзу.

Попри певні позитивні змістовні пункти (спеціалізована юрисдикція, відсутність власних фінансових і економічних інтересів, добровільність участі держав-членів - частин імперії) – ідея “ліберальної імперії” це поки-що уявна конструкція, що загалом нагадує “внутрішнє НАТО” в ЄС. Тому ця ідея є лише ескізом, який вибудований по методу аналогії і у цьому варіанті не може вважатися навіть першим підходом до вирішення проблеми теперішньої кризи ліберально-демократичної державності.

Питання концептуалізації ідеї “ліберальної імперії”, принципів її політико-правової природи, державно-правового механізму, процедур та регламентів залишається відкритим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Cooper R.* The post-modern state and the world order / R. Cooper. – Режим доступу : <http://www.demos.co.uk/publications/thepostmodernstate>.
2. *Дугин А.* Тезиси о либеральной империи Чубайса / А. Дугин. – Режим доступу : <h://evrazia.org/modules.php?cid=1582>
3. *Купер Р.* Раздор между народами. Порядок и хаос в XXI веке / Р. Купер ; пер. с англ. – Москва : Московская школа политических исследований, 2010.

4. *Буричко З. О.* Ліберальна держава і громадянське суспільство як механізми узгодження ідентичностей та регулювання політичних і соціальних відносин // Наукові праці Чорноморського держ. університету імені Петра Могили Сер.: Політологія. – 2011. – Т. 155. Випуск 143. – С. 27-31. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/ujrh/npchdupl_2011_155_143_7
5. *Крупнов Ю.* Почему либеральная империя в России не получится? – Режим доступу : www.krounov.ru/5/215_1.shtm
6. *Русанова М.* Историчний розвиток ліберального імперіалізму у роботах Роберта Купера // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені В. Гнатюка. Сер.: Історія. – 2016. – В. 1. – № 8.
7. *Рябов С. Г.* Політологія: словник понять і термінів / Сергій Геннадійович Рябов. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Видавничий дім “КМ Академія”, 2001. – 256 с.
8. *Фергюсон Н.* Империя. Чем современный мир обязан Британии “Астрель”. / Н. Фергюсон. – Москва. – Режим доступу : www.klex.ru/go
9. *Чубайс А. Б.* Либеральная империя – это ориентир, далеко уходящий за пределы 2008 года / А. Б. Чубайс // Профиль – 2003. – Режим доступу: <http://monop.livejournal.com/134659.html>

Бучма О. В.
*професор кафедри теорії та історії держави і права
 Національного педагогічного університету
 імені М. П. Драгоманова,
 кандидат філософських наук, доцент
 (м. Київ)*

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА І СВІТОГЛЯДНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ: СУСПІЛЬНО-ПРАВОВІ ВИМІРИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВНОСТІ

Свобода як здатність діяти у відповідності з власними інтересами, потребами, цілями детермінує не лише наявну (нинішню), а й майбутню суспільно-правову реальність та визначає в ній місце людини. Гарантована й забезпечена позитивним правом можливість реалізації суб'єктивного права є головним показником демократичності, цивілізованості, гуманності держави. Й навпаки – обмеження, заперечення чи звуження прав і свобод, зокрема юридичними засобами створює ґрунт для руйнування держави, а суспільство позбавляє майбутнього.

Свобода – виключне право суб'єкта на вибір траєкторії власного буття, що реалізується в системі суспільних відносин. А це означає, що права і свободи одного суб'єкта в процесі їх реалізації можуть зіштовхуватися з правами і свободами іншого. Останнє потребує, з одного боку, чіткого визначення меж прав і свобод, а з другого – їх (прав і свобод) врегулювання різноманітними засобами – економічними, політичними, моральними, правовими тощо.

У 1991 році Україна добровільно відмовилася від тоталітарної моделі системи управління, відновила державний суверенітет, а згодом проголосила себе

демократичною, соціальною, правовою державою, закріпивши на конституційному рівні принцип пріоритету прав і свобод людини. Відтак, перед молодою державою постала проблема розробки програми самостійного забезпечення правового регулювання реалізації прав і свобод людини в нових геополітичних умовах і при цьому уникнути та не допустити виникнення підстав для повернення до тоталітаризму, де принципи верховенства права та законності підмінялися політичною доцільністю та підпорядковувалися панівній ідеології.

Проблема правового забезпечення державного функціонування (актуальність якої викристалізується через століття і загострюється нині в умовах руйнації системи міжнародного права, викликів українській державності, загроз системі колективної регіональної та глобальної безпеки де військова агресія, порівняно навіть з недалеким минулим, стала найбільш небезпечною з них) потребує все більшої уваги та нагального вирішення.

З проголошенням незалежності реалізувалося право українського народу на самовизначення, передбачене Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами. Відтак, Україна перейшла від формальної суверенності до реальної міжнародної правосуб'єктності та увійшла в складну систему світового політико-правового простору, окресленого глобалізаційним контуром.

Сформульована (визначена) зовнішньополітична доктрина Української держави спрямована на реалізацію, передусім, національних завдань, з одного боку, у міждержавних відносинах, з другого – через участь в універсальних і регіональних міжнародних організаціях в інтересах українського народу – громадян України всіх національностей.

В Декларації про державний суверенітет України, яка була прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року визнається перевага загальнолюдських цінностей над класовими і пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права. Керуючись цим 1 листопада 1991 року Верховна Рада України прийняла "Декларацію прав національностей України", в якій з поміж іншого закріплювалося, що "усім громадянам України кожної національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів". Невдовзі, 5 грудня 1991 року Верховна Рада України приймає звернення "До парламентів і народів", в якому формулюється характер держави та визначаються засади міждержавних відносин України і, зокрема, зазначається, що "Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, громадянські, економічні, соціальні та культурні права, свободу релігійних переконань".

28 червня 1996 року Верховна рада України від імені Українського народу "усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями" прийняла основний, головний закон,

невід’ємний атрибут держави – Конституцію, яка визначила Україну як суверенну й незалежну, демократичну, соціальну й правову державу. Нарешті українці стали державною нацією, подолавши долею визначений історичний трагізм на цьому тернистому шляху.

Власне, сам факт прийняття Конституції України 28 червня 1996 року є актом усвідомлення “відповідальності перед Богом” (КУ, преамбула), що є підтвердженням значимості релігійного чинника не тільки в історії українського державотворення та сучасного її стану, але й його ролі у поступі українського суспільства в майбутнє. Передусім, констатовано, що держава сприяє консолідації і розвитку релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (КУ, ст. 11). Це є ознакою релігійного плюралізму. Гарантоване право на свободу світогляду і віросповідання та закріплений правовий режим Церкви в Україні: “Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від Церкви” (КУ, ст. 35). Заборонена діяльність політичних партій, що розпалюють релігійну ворожнечу (КУ, ст. 37). Обов’язки держави щодо релігійних організацій та обов’язки релігійних організацій перед державою і суспільством визначені в законі України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Зв’язковою ланкою між Церквою і державою є Державний орган у справах релігії, який має забезпечувати проведення державної політики щодо релігій і Церкви (ст. 30).

Нині в Україні формується нова суспільна (правова і релігійна) реальність. Ознакою якої є звільнення від ідеологічних міфів і догм та творення громадянського суспільства. Точкою дотику релігійної, державної і правової реальності є створення можливостей становлення загальнолюдських ціннісних орієнтацій і духовних перспектив шляхом усунення протиріч у духовному житті та подолання морального й правового нігілізму

Громадянське суспільство як система суспільних інститутів (сім’я, Церква, система освіти і науки, професійні об’єднання) має забезпечити можливість реалізації потреб і інтересів окремих індивідів і колективів. Таким чином, уможливлується впровадження “моральної арифметики” Ієремії Бенґама (“Найбільше щастя для найбільшої кількості людей”), який розглядав суспільний інтерес як суму індивідуальних інтересів.

В періоди соціальних криз, коли руйнуються звичні норми, правила і закони, дискредитується правляча еліта (а саме в такій ситуації перебуває Україна) зростає значення харизматичної легітимації. Однак для сучасного українського і релігійного і політичного поля характерна відсутність такої особи, яка б володіла сильним динамічним потенціалом, необхідним для здійснення кардинальних змін у цих сферах. Відтак звичними стали явища “узурпації харизми” та “вигаданої харизми”, що сприяють ескалації релігійних і політичних конфліктів, загостренню суспільної ситуації.

Сучасне українське суспільство являє собою нестабільну соціальну систему, яка щойно вийшла на шлях моделювання ринкової економіки і практичного втілення політичної демократії. В даній ситуації йому загрожує плутократія, яка викликає процеси трансформації і політики, і релігії в “професію”, “бізнес”, у засіб заробляння грошей, загрожує державній і національній безпеці, та слугує умовою існування корупції в яку можуть включатися вже не тільки політичні суб’єкти, а й релігійні агенти дії.

В цьому контексті “релігійна свобода” і “світоглядний плюралізм” набувають якісно нового ціннісного забарвлення і мають бути визначеними, не як якийсь особливий дар держави, а як природне право кожної людини на можливість вільного вибору релігії, віри в Бога, світоглядних орієнтирів і переконань, що б мали визначити сенс особистісного буття, мотиваційний каркас вчинків й поведінки індивіда.

Нехтування й ігнорування цього фактору, однобічність впливу держави на церкву, антагоністичний тип відокремлення церкви від держави, що заперечує можливість вільного партнерства між цими інституціями призводить до викривлень і збочень суспільного устрою. В умовах світоглядного вакууму сприяє виникненню квазірелігійних утворень як результату пошуків нової віри, нових духовних орієнтирів, цінностей та ідеалів.

Заборона чи тотальний контроль релігії з боку держави призводить до наділення природними властивостями осіб, спільнот, певних суспільних інституцій і виникнення так званих світських релігій, - соціоцентричних за своїм характером (зосереджених на сакралізації об’єктів земного походження). Вшанування небесних богів світські релігії підмінюють поклонінням “богам” земним; вони мають всі зовнішні ознаки релігії: віра в надприродні властивості предмета відповідного культа, міфологему, символіку, атрибутику, культову практику тощо.

Релігія будучи поєднаною з глибинними основами людського буття впливає на соціальні структури і цінності. Сутність цього впливу залежить від рівня релігійної свободи в певному суспільстві. А виміри релігійної свободи в свою чергу пов’язані з незалежно еволюціонуючими частинами доктрин в сучасних правових системах; її розуміння в тому числі залежить від впливу концептуальних розробок в різних галузях світського права.

Сучасна суспільна ситуація характеризується загостренням проблем національної, державної і духовної безпеки, фокус яких окреслюється тим, що:

1. Визначальною мегатенденцією сучасної епохи є тріумф індивідуалізму. Центральне місце в суспільстві займає індивід, який заміщає в цій ролі плем’я, націю, групу тощо, на свій розсуд обирає середовище, самостійно визначає свої дії і несе особисту відповідальність за власні вчинки, створює нові відношення і цінності, релігійний вияв яких може бути джерелом як етнічної, національної консолідації так і за певних умов – виявом руйнівної, асоціальної, антинаціональної сили.

2. Зміни в інформаційних та біологічних технологіях піднімаючи лаштунки над таємницею життя детермінують кризові явища в спіріосфері. В зв'язку з цим актуалізуються питання духовної безпеки (нові експериментальні технології в керуванні масовою та індивідуальною свідомістю тощо). Не тільки людське тіло, а й дух, душа потрапляє в сферу товарних відносин. Відбувається десакралізація особи, яка розглядається як механічна складова в галузі проектування, виробництва і застосування технологій інформації.

3. Держава поступово перестає бути базовим інститутом політичної системи і політичної організації суспільства. Процеси творення нової архітекτονіки світового співтовариства спричиняють руйнацію взаємозв'язку основних складників державної організації: власної території, власного населення, власного уряду, власної грошової одиниці та ін., а й відтак ставлять під сумнів їх функціональну спроможність, створюючи цим загрозу державній безпеці. Релігія феноменально перебуваючи щодо держави поза контекстом (в умовах демократичного суспільства) водночас в конфесійних своїх виявах константно взаємопоєднана з останньою.

4. Посилення креативного (інноваційного) компонента в постіндустріальних суспільствах детермінує широкомасштабні зміни в релігійному і політичному житті. Політика і релігія – важливі підсистеми сучасного суспільства, що перебувають у функціональних взаємозв'язках між собою та з іншими суспільними підсистемами і суспільством у цілому. Зумовлення політикою релігійних змін, трансформацій, її концентроване виявлення у релігії, а з іншого боку зворотній вплив релігії на політику (формулювання політичних ідей у відповідь на потреби релігійної сфери суспільного життя) свідчить про процеси політизації релігії і клерикалізації суспільства, які ведуть до виродження первісного призначення і функціональності і політики і релігії та загрожують суспільній безпеці.

В контексті глобалізаційних реалій актуалізується питання співвідношення релігії (релігійної діяльності) з економічною. Історія людства переконує, що релігія і економіка не такі вже й далекі як здавалося б на перший погляд, а можна сказати й – навпаки. Хоча й раннє християнство в багатстві вбачало причину вічних мук, вміння “робити гроші” – небезпека, багата людина – перший кандидат на прокляття, проте ідеї боротьби за віру Христову, боротьби з ересями прикривали комерційні справи, що призводили до розширення земельних володінь і податкового поля церкви. А вже Реформація і Ренесанс вміння “робити гроші” зводять в ранг божої милості та головного обов'язку. Однак необхідно зауважити на суттєвій різниці в тенденціях сучасного суспільства і навіть недавнього минулого. Якщо донедавна вирішальним економічним чинником була земля, потім капітал, то зараз в економіці на передній план виходить не матеріальне, а духовне (інформаційне) виробництво, сутнісним фактором якого є Людина.

Негативні наслідки науково-технічного прогресу та криза всіх програм модернізації (жодна з програм по вирішенню соціальних проблем не була виконана –

злочинність, злиденність, безробіття тлщо – не подолані, а навпаки), спричинюють переосмислення таких вічних питань, як: що таке людина, яка її роль та призначення у світі, як вона повинна діяти, щоб не позбутися органічної і духовної єдності з природою, не втратити смислу свого власного існування.

В зв'язку з певною науковою та практично-юридичною неспроможністю при вирішенні глобальних проблем, релігія намагається взяти на себе в цій ситуації функції рятівника. У чому можливо й криються витoki сучасної релігійної кризи, коли кожна релігійна течія чи конфесія відкрито або завуальовано претендує на абсолютну істину, інколи вдаючись до політичних амбіцій, що призводить до загострення як між- так і внутріконфесійних відносин. Вихід з цього тривкого становища можливий через юридичне створення усталеної суспільної позиції, ґрунтованої на засадах світоглядного плюралізму, який орієнтував би не на феномен релігійної відмінності, а на формування нової цілісності як поліфонії багатоманітності думок, поглядів, концепцій, релігій, у фокусі якої має знаходитись Людина.

СЕКЦІЯ І

ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; КАНОНІЧНОГО ПРАВА; ФІЛОСОФІЇ ПРАВА; ІСТОРІЇ ПРАВОВИХ І ПОЛІТИЧНИХ УЧЕНЬ

Є. В. Білозьоров
заступник директора навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ)

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ЯК ОКРЕМИЙ АСПЕКТ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Розбудова державності України в умовах сьогодення вимагає переосмислення та концептуалізації наукових ідей та поглядів, що торкаються сутності і значення чинників, які впливають на формування правової держави. Розвинена наука, високий рівень освіти та культури, у тому числі й культури управління – це той фундамент, без якого неможливо досягти справжньої незалежності держави.

До фундаментальних проблем юридичної науки під кутом зору демократичної трансформації українського суспільства належить розроблення методології юридичних досліджень, об'єктивне вивчення історичного досвіду в галузі державно-правового будівництва. Істотного оновлення потребує методологія вітчизняного правознавства в напрямі наближення до найбільш вагомих загально визнаних досягнень європейської та світової наукової думки.

Реалії нового століття зумовлюють невідпинне зростання соціальної значущості юридичної науки. За цих умов наукове обґрунтування стає обов'язковою основою ефективності державних рішень, юридична наука набуває рис соціального інституту, покликаним якого є забезпечення стійкого розвитку суспільства, добробуту та прогресу. Усе це передбачає підвищені вимоги до методологічної оснащеності наукових досліджень, пошуку оновлених, відповідних виклику сьогодення світоглядних орієнтирів, осмислення сучасних наукових підходів і конкретних способів теоретичних досліджень.

Тому сучасна юридична практика вимагає від юриспруденції постійного вдосконалення методології. Очевидно, що для сучасної юридичної науки необхідно

оновлення інструментарію дослідження. Успіх вирішення будь-якої проблеми залежить від наявності та ступеня розробленості методологічних передумов. За їх відсутності практичні дії виявляються або даремними, або небезпечними, породжуючи неочікувані наслідки, або ж узагалі – протилежні поставленим цілям. Результати наукової та практичної діяльності людей є наслідком не лише того, хто діє або на що спрямовано пізнавальну діяльність, а й того, яким методологічним інструментарієм здійснюється сам пізнавальний процес.

Методологія сучасних правових досліджень характеризується такими ознаками як охоплення різних форм теоретичного пізнання державно-правової дійсності, оптимізацією пізнавального інструментарію, впливовістю на рівень розвитку правової науки в цілому, зумовленістю світоглядними, філософськими та наукознавчими підвалинами юридичної науки ХХІ ст., новітньою науковою картиною світу права, тенденціями розвитку останнього.

Основним компонентом методології сучасного правознавства, на нашу думку, визначальним за своїм евристичним потенціалом є методологічні підходи щодо інтерпретації яких склалися різні наукові позиції. Необхідно зазначити, що в юридичній науці як і в принципі загальнонауковій, не існує єдиного розуміння у визначенні методологічного підходу. Методологічним підходом називають: початкові начала, що визначають основний шлях, стратегію рішення поставленої задачі [1, с. 88]; об'єднані домінуючим методом взаємозалежні методи досліджень [2, с. 192]; сукупність (систему) принципів, які визначають загальну мету і стратегію відповідної діяльності [3, с. 27]; комплексну стратегію вивчення предмета правознавства [4, с. 57]; сукупність знань про процес наукового дослідження [5, с. 13-14]; бачення певного ракурсу дослідження, шляхом сприйняття відповідних засобів мислення або у формі цілісної системи, або у вигляді окремих конструкцій, дослідницьких рамок і принципів для вирішення власне наукових завдань і проблем; спосіб “помислити” об'єкт [6, с. 234]; засоби як філософського та метанаукового рівнів (загальна теорія систем, теорія моделювання, загальна теорія діяльності тощо), так й інших наук, які “працюють” на принципову методологічну орієнтацію наукового дослідження [7, с. 214]; комплексний алгоритм осмислення дійсності, що виникає в результаті поєднання “фундаментальних ідей” і певних методів, тобто як специфічну єдність світоглядного, теоретичного, методичного знання, в якій головним є визначений суб'єктом пізнання порядок поєднання теорії та методу [8, с. 14]; один із основних складових елементів парадигми та розглядається як сукупність взаємозалежних наукових методів. Він об'єднує різноманітні методи, певним чином пов'язані між собою, серед яких один або кілька є основними, а всі інші підпорядковуються їм та мають допоміжний характер [9, с. 66].

Виходячи із вищезазначених аспектів, можна зробити висновок, що методологічний підхід – це один із основних компонентів наукової парадигми та розглядається як сукупність взаємозалежних наукових методів серед яких одні або

кілька є основними, а всі інші підпорядковуються їм та мають допоміжний характер [10, с. 72].

Враховуючи те, що предметом нашого дослідження є саме діяльнісний підхід, то на підставі узагальнення теоретичного матеріалу уявляється можливим здійснити характеристики саме цього підходу. Необхідно зазначити, що діяльнісний підхід використовується в методології суспільних наук, а його суть пояснюється зумовленістю соціальних явищ фактором існування людської діяльності, яка є детермінантом існування такої субстанціональної системи як суспільство. Поняття “діяльнісний підхід” у широкому розумінні означає, що в основу методології досліджень покладено категорію діяльності людини як суб’єкта (учасника) суспільно-правових відносин.

У процесі дослідження державно-правової сфери з використанням діялісного підходу, на нашу думку, є доцільним порушувати питання не тільки про принципи, типологію, ефективність діяльності, а й про структурну схему діяльності. Структура діяльності висвітлюється у наукових концепціях по-різному, але поряд із тим можна виокремити такі структурні елементи: засіб, мета, мотив, об’єкт, результат, спосіб, суб’єкт, форма, ціль тощо. Самі ці складові можна використовувати як критерії при виокремленні державно-правових явищ, що обумовлюються фактором людської діяльності. Кожний складовий елемент структури діяльності може виконувати роль методологічного аспекту, зрізу або площини, у якій відбувається пізнання державно-правової дійсності.

У сучасному правознавстві діялісний підхід використовується досить широко, що зумовлено соціальною природою та функціональним призначенням держави та права, цілеспрямованою реалізацією прав та юридичних обов’язків соціальних груп, які виступають у правознавстві як суб’єкти права або суб’єкти правових відносин тощо.

Отже, діялісний підхід передбачає здійснювати пояснення правового явища у нерозривній єдності з діяльністю людини. При цьому правове явище може бути об’єктом впливу, засобом діяльності, метою або результатом, чинником зовнішнього впливу тощо, але у всіх випадках проявляється певне співвідношення людини і явища, зумовлена включенням людини у складну систему соціальних взаємодій, побудованих на правових стандартах поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Козлов В. А.* Проблемы предмета и методологии общей теории права / В. А. Козлов. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1989. – 120 с.
2. *Правові системи сучасності : навч. посіб. / відп. ред. Ю. С. Шемшученко.* – К. : Вид-во “Юридична думка”, 2012. – 492 с.
3. *Стефанов Н.* Мультипликационный подход и эффективность / Н. Стефанов. – М. : Прогресс, 1976. – 251 с.

4. *Чистякова Ю. В.* Розширення методології порівняльного правознавства за рахунок залучення семіотичного методологічного підходу / Ю. В. Чистякова // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 1. – С. 55-59.
5. *Оборотов Ю. М.* Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 / Оборотов Юрій Миколайович. – О., 2003. – 379 с.
6. *Пархоменко Н. М.* Джерела права: проблеми теорії та методології : [монографія] / Н. М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2008. – 336 с.
7. *Фальковський А.* Методологія сучасної юриспруденції: аксіологічні та антропологічні засади / А. Фальковський // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Міжнар. “круглого столу” (м. Львів, 3 – 5 груд. 2010 р.). – Львів : Галицький друкар, 2010. – С. 634 – 644.
8. *Тихомиров А. Д.* Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы : [монография] / А. Д. Тихомиров. – К. : Знання, 2005. – 334 с.
9. *Бобровник С. В.* Компромiс i конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : [монографія] / С. В. Бобровник. – К. : Юридична думка, 2011. – 384 с.
10. *Гусарев С. Д.* Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – 3-тє вид., перероб. i доп. – К. : Знання, 2008. – 495 с.

Т. В. Гавронська
викладач кафедри правознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук
(м. Київ)

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ: СУЧАСНІ ВИМІРИ ТА ПІДХОДИ

Одним із головних завдань сучасної держави є комплексний підхід до вивчення проблеми, а саме врахування вимог міжнародно-правових актів у галузі прав людини та їх фактичне втілення в реальність. Права і свободи людини та громадянина становлять найважливіший соціальний і політико-правовий інститут, що об'єктивно виступає мірилом досягнень суспільства, показником рівня його цивілізованості. Від рівня забезпеченості прав людини та громадянина значною мірою залежить розвиток самої особистості, її життя та здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека.

На теоретичному рівні питання, що стосуються правового положення людини в державі, її прав і свобод, міжнародних стандартів прав людини, їх історичного розвитку, юридичного забезпечення розглядаються у працях відомих вчених як: С. С. Алексєєв, В. Д. Бабкін, С. В. Бобровник, Є. О. Гіда, С. Д. Гусарев, М. М. Гуренко, К. Г. Волинка, Т. М. Заворотченко, А. М. Колодій, С. Л. Лисенков, І. Й. Магновський, А. Ю. Олійник, О. Ф. Фрицький, А. І. Хальота, Ю. С. Шемшученко й іншими дослідниками. Але, не зважаючи на наявність значної кількості досліджень щодо прав і свобод людини й громадянина, загальною їх рисою є певна фрагментарність та суперечливість. Тому, вважаємо доцільним розглянути визначену проблематику із

врахуванням досягнень юридичної науки з метою удосконалення процесу забезпечення прав і свобод людини та громадянина у сучасній Україні.

Інститут прав і свобод людини та громадянина є одним із найважливіших елементів правового статусу особи. Саме у правах і свободах юридично оформляються стандарти поведінки людини, що визнаються та гарантуються державою.

В юридичній науці права людини тлумачать як права індивіда – члена суспільства і права особи, які включають сукупність її прав незалежно від того, громадянином якої держави вона є. Права людини, залишаючись морально-політичним імперативом, набувають юридичної форми та стають одним із важливих інститутів конституційного права [2, с. 186].

Найбільш важливі характерні особливості основних прав і свобод, закріплених у конституції, полягають у тому, що вони надані людині від природи, носять природний і невідчужуваний характер, виступають у якості вищої соціальної цінності, є безпосередньо діючими, перебувають під захистом держави, відповідають міжнародним стандартам [4, с. 189].

В інших наукових працях виокремлюють такі ознаки прав і свобод людини та громадянина: 1) фундаментальність – основоположний, вихідний характер; вони є передумовою існування всіх інших прав і свобод; 2) універсальність – визнаються за всіма громадянами цієї держави незалежно від будь-яких соціальних ознак; 3) непохідний характер – виникають не з правовідносин, а в силу їх визнання суспільством, юридичного закріплення й гарантування державою; 4) непорушність – не можуть бути скасовані чи ліквідовані; на них можуть бути здійснені тільки посягання; 5) невід’ємність – жоден суб’єкт не може відібрати в особи її основні права чи привласнити їх; нерозривно пов’язані з особою володаря (носія); 6) невідчужуваність – не можуть бути передані іншим суб’єктам навіть самим володарем (носієм) за власною волею; 7) постійність – визнаються за людиною (в сенсі правоздатності) з моменту народження і до смерті; вони не зникають з однократною реалізацією, а можуть бути використані необмежену кількість разів, протягом усього життя людини; 8) системність – усі вони пов’язані між собою та діють у комплексі, забезпечуючи всебічний розвиток людини; 9) конституційна форма закріплення – здебільшого отримують об’єктивацію в тексті Основного Закону (у вигляді окремої норми чи виводяться логічним шляхом під час правозастосування); 10) невичерпність переліку – їх конституційний перелік є відкритим і має тенденцію до розширення [7, с. 92].

Така багатоманітність у підходах до визначення поняття прав і свобод людини та громадянина має право на існування, оскільки зумовлена складністю цих явищ, а відтак, – і наявністю значного кола їх характеристик і властивостей.

Юридична наука виділяє два головні напрями визначення сучасного розуміння сутності прав і свобод людини: природно-правовий та позитивістський [3, с. 20].

Основою природно-правового напрямку стала концепція, заснована на теорії природного (природженого) права, за якою людина розглядається як така, що наділена невід'ємними природними правами, дарованими їй від народження (право на життя, право на особисту свободу, право на власність, право на свободу слова та інші). Держава повинна забезпечувати такі права, створювати належні умови для їх реалізації, охорони та захисту від протиправних посягань. Позитивістський напрям сутності прав і свобод характеризується тим, що правами людини вважаються лише ті, які встановлюються та надаються державою.

Сучасна доктрина прав і свобод людини та громадянина не розглядає названі концепції як антиподи. Належність природних прав людині від народження зумовлює їх закріплення на законодавчому рівні, що сприяє створенню ефективного механізму забезпечення прав і свобод державою. Права і свободи людини, які незакріплені в позитивному праві (конституційних та інших законодавчих актах), створюють перепони для гарантування цих прав державою.

Практика більшості розвинутих держав усунула протистояння природно-правового та позитивістського напрямків розуміння сутності прав людини шляхом конституційного встановлення основних прав людини. Таким чином, на конституційному рівні закріплюються загальнолюдські цінності, що свого часу були утверджені в результаті буржуазних революцій, втілені в міжнародно-правових нормах, що встановлюють сучасні міжнародні стандарти в галузі прав людини.

Питання про співвідношення прав та свобод, як і про співвідношення між правами людини й правами громадянина, здебільшого визначаються конституцією держави, яка, зрозуміло, не може закріпити весь обсяг основних прав і свобод, а тому закріплює найважливіші, найсуттєвіші з них. За основними компонентами права людини і права громадянина збігаються. Необхідно зазначити, що права людини порівняно з правами громадянина мають домінантне значення. Адже права людини поширюються на всіх людей, які проживають або тимчасово перебувають у тій або іншій країні, а права громадянина – лише на тих осіб, які є громадянами певної держави.

Водночас, права людини і права громадянина тісно взаємозалежні. Відповідно до Закону України “Про громадянство України” [6], громадянином України є особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України. Тому права громадянина на відміну від прав людини є територіальними, національними. Права людини, які засновані на теорії природного права, відрізняються від прав громадянина тим, що вони базуються на позитивістській теорії права.

Чинна Конституція України також розрізняє поняття “права людини” і “права громадянина”. У першому випадку йдеться про права, пов'язані з самою людською істотою, її існуванням та розвитком. Людина (як носій прав і свобод) у цьому розумінні виступає переважно як фізична особа. Щодо прав громадянина, то вони

пов'язані зі сферою відносин людини з суспільством, державою, їх інституціями. Основу цього виду прав становить належність людини до держави, громадянином якої вона є.

Закріплення прав і свобод людини та громадянина на конституційному рівні є найголовнішим у нормативному регулюванні правового статусу особи будь-якої держави. Адже у випадку, коли правам і свободам людини та громадянина не відведено належної уваги в Основному Законі, вони можуть перетворитися на декларації та не мати практичного використання. Також, сучасна юридична теорія і практика визнає людину найвищою соціальною цінністю, а її права та свободи повинні визначати зміст і спрямованість діяльності законодавчих, виконавчих, судових й інших державних органів.

Конституція України закріпила права і свободи людини та громадянина системно. Тобто на рівні їх теоретичного моделювання і сприйняття вони поділяються на особисті, політичні, економічні, соціальні та культурні права й свободи.

Під конституційними правами і свободами людини та громадянина в Україні необхідно розуміти гарантовану Конституцією та державою міру можливої поведінки або діяльності особи (колективу осіб) з метою задоволення своїх законних потреб та інтересів у політичній, економічній, соціальній, культурній (духовній) та інших сферах суспільного життя [5, с. 177-178].

Таким чином, можна стверджувати, що сучасний стан юридичної науки в контексті дослідження проблематики прав і свобод людини знаходиться на високому теоретичному рівні. Проте, реальний стан забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні потребує суттєвого удосконалення та покращення. Так, протягом останніх років кількість справ, що надійшли від України до Європейського Суду з прав людини, неухильно зростала. Якщо в 1999 році їх було 764, то станом на 30 червня 2010 року – 10 550 українських справ чекали на своє вирішення. За кількістю заяв на 10 000 жителів країни Україна випереджає і Росію, і Туреччину. Якщо від Росії надходить 0,71 заяви, від Туреччини – 0,53 заяви, то від України – 1,03 заяви на 10000 населення. Для порівняння: в Іспанії – 0,09; Ірландії – 0,11; Данії – 0,13; Португалії – 0,14; Бельгії – 0,16; Норвегії – 0,17, у колишніх радянських республіках: Вірменії – 0,33; Азербайджані – 0,39; Литві – 0,76 [1, с. 2-3.].

Отже, система правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні поки що на стадії розробки, а її реалізованість та захищеність залишається й досі на невисокому рівні. Дієвість правової системи визначається з точки зору реальної ефективності забезпечення прав і свобод особи. Крім того, потрібно цілеспрямовано та планомірно підвищувати культуру і правосвідомість громадян, посадових й службових осіб. А ще надзвичайно важливим напрямом діяльності держави, на нашу думку, є активізація зусиль держави щодо інформування населення про права людини. Необхідно наполегливо домагатися того, щоб весь комплекс питань стосовно особливостей чинного законодавства, практичної реалізації та захисту прав

людини і громадянина став більш доступним для ознайомлення та вивчення всіма членами суспільства. Лише відкритість і гласність у цій сфері стануть запорукою та дійовим чинником утвердження в Україні правової демократичної держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Європейська конвенція про захист прав людини та завдання юридичної науки в Україні: Доповідь Голови Верховної Ради України Володимира Литвина на загальних зборах Національної академії правових наук України (24 вересня 2010 року) // *Голос України*. – 25 вересня 2010 р. – № 179 (4929). – С. 2-3.
2. Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Наукова думка, 1999. – 735 с.
3. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні : [монографія] / [Ю. С. Шемшученко, Н. І. Карпачова, Т. А. Костецька та ін.] ; за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2008. – 252 с.
4. Матузов Н. И. Теория государства и права : учеб. / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – 3-е изд. – М. : Дело, 2009. – 528 с.
5. *Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л.* Конституційне право України : підручник / за заг. ред В. Л. Федоренка. – 2-ге вид., переробл. і доопр. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2010. – 432 с.
6. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 2001. – № 13. – Ст. 65.
7. *Серьогін В. О.* Конституційне право України : навч. посіб. / В. О. Серьогін ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2010. – 368 с.

Д. В. Гончар
здобувач Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України
(м. Київ)

ПРОФЕСІЙНА ЮРИДИЧНА ДОПОМОГА ЯК ВИД ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Юридичну допомогу можна визначати через поняття юридичної (правової) діяльності, що вказує на її видову належність до діяльності у сфері права і зумовлює потребу у виявленні її зв'язків із правовими поняттями “діяльнісного” рівня.

Виокремлення правової діяльності з правомірної поведінки має глибокий зміст. Для правової діяльності обов'язковими є усвідомленість і цілеспрямованість, тоді як правова поведінка може бути фактично неусвідомленою суб'єктами як така. У вузькому значенні поняття “юридична діяльність” вжито в літературі на позначення виду правової діяльності – діяльності компетентних органів. Так, В. Карташов визначає юридичну діяльність як опосередковану правом професійну трудову державно-владну діяльність компетентних органів з ухвалення юридичних рішень, яка спрямована на виконання громадських функцій і завдань (створення законів,

здійснення правосуддя, конкретизацію права тощо) та задоволення в такій спосіб і загальносоціальних, групових, і індивідуальних потреб та інтересів [1, с. 31].

Поняття “юридична діяльність” можна використовувати і в ширшому значенні, підкреслюючи її професійний характер з використанням правових засобів. Розрізняють два види такої діяльності – владну юридичну діяльність (або юридичну діяльність у вузькому сенсі) і невідну юридичну діяльність (професійну правову діяльність, яка не пов’язана з ухваленням владних рішень). Вважаємо, що поняття “правова діяльність” охоплює всі різновиди цілеспрямованої діяльності суб’єктів права з використанням правових засобів для задоволення інтересів особи.

Особливості юридичної допомоги дозволяють визначити її як вид юридичної діяльності. Більшість характеристик юридичної допомоги (спрямованість на виконання суспільних завдань, засоби юридичного характеру, які використовуються при її наданні тощо) збігаються із властивостями владної юридичної діяльності. За складністю вона мало чим поступається владній юридичній діяльності, а іноді й перевершує її, що дає підстави говорити про безоплатну правову допомогу як про один з рівнів правової діяльності.

Водночас юридична допомога відрізняється від владної юридичної діяльності відсутністю владного змісту. На цій підставі варто виділити юридичну допомогу, яка надається на професійній основі та виступає як вид професійної діяльності юриста, тобто частина сформованої системи надання юридичних послуг відповідно до потреб суспільства. Вона є сукупністю регулярно здійснюваних у межах закону поведінкових актів юриста та його професійної поведінки, реалізації його посадової або статусної ролі. Ознака професіоналізму тут виступає ключовою для відмежування юридичної допомоги, яка надається на побутовому рівні (наприклад, надання порад правового характеру з боку друзів, знайомих, інших осіб-непрофесіоналів), від юридичної допомоги, наданої сторонньою особою – юристом-професіоналом.

Професіоналізм юридичної допомоги відображено й на законодавчому рівні, зокрема в Конституції України, яка закріплює право кожного на отримання кваліфікованої юридичної допомоги (право на правову допомогу у зв’язку з проведенням конституційної реформи 2016 р. було трансформоване у право на професійну правничу допомогу [2, с. 27]). Щодо кваліфікації, то її розуміють, насамперед, як наявність у суб’єкта професійних знань, умінь, навичок, необхідних для надання такої допомоги. У цьому аспекті кваліфікована юридична допомога пов’язана із властивостями суб’єкта надання такої допомоги, які підтверджуються офіційними документами (про освіту, стаж роботи тощо). На думку Л. Тарасенка, правничу допомогу має бути надана професійно. Саме діяльність адвоката забезпечує можливість здійснення права особи на отримання належної та фахової правничої допомоги під час розгляду справи в суді [3, с. 21]. У цьому значенні термін “фахова правничу допомога” означає, що ця діяльність відповідає формальним вимогам, які висуваються до особи при допуску до надання такої допомоги.

Кваліфікованість у такому розумінні – тільки один аспект кваліфікованої юридичної допомоги, її зовнішня сторона, яка відображає рівень здійснення такої діяльності. У динамічному, змістовному сенсі щодо юридичної допомоги “кваліфікованість” має не менш важливе значення – означає міру якості, зміст самої діяльності, її характеристику залежно від складності, точності, відповідальності, відповідності закономірностям, правилам оптимального використання засобів, способів, методів юридичної допомоги в кожному конкретному випадку її надання. Щобільше, під законодавчою вимогою кваліфікованості юридичної допомоги варто розуміти не тільки кваліфікацію самого суб’єкта надання (передумову його діяльності, необхідну, але не достатню для характеристики її якості), але й вимогу якості самої юридичної допомоги, яка має бути реалізована в кожному випадку звернення по юридичну допомогу. Так, у ролі мінімальних стандартів кваліфікованої юридичної допомоги можна назвати наявність юридичної освіти в особі, яка надає юридичну допомогу; спеціальні вимоги (кваліфікаційний іспит, стаж тощо), професійні навички і вміння [4, с. 116].

Міжнародні акти, що містять загально визнані принципи і стандарти, також передбачають саме кваліфікований характер юридичної допомоги. В “Основних принципах, що стосуються ролі юристів” (прийняті VIII Конгресом ООН 1990 р.) безпосередньо вказано, що уряди повинні забезпечувати належну кваліфікацію і підготовку юристів та знання ними професійних ідеалів і моральних обов’язків, а також прав людини й основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом. Про кваліфікований характер юридичної допомоги йдеться також у Декларації про право й обов’язки окремих осіб, груп та органів заохочувати і захищати загально визнані права людини та основні свободи (резолуція Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1998 р. № 53/1444). Дотриманню кваліфікаційних вимог щодо надання професійних послуг приділяють увагу й у Світовій організації торгівлі (СОТ), вступ до якої досі є значущим для України (наприклад, ст. 6 Генеральної угоди з торгівлі послугами передбачає обов’язок членів СОТ забезпечувати відповідні процедури для перевірки компетентності фахівців будь-якого іншого члена).

Відсутність встановлених законом вимог до осіб, які надають юридичні послуги, сприяє розростанню корупційного середовища, оскільки не маючи належних знань, досвіду і не виконуючи обов’язків з дотримання вимог закону та професійної етики, такі особи можуть бути схильні до використання неправових засобів, адже професійна відповідальність їм не загрожує. Важливо враховувати і те значення, яке мають для громадян, суспільства і держави загалом якісне надання юридичних послуг і повага до юридичної професії. Крім того, встановлення кваліфікаційних критеріїв для надання юридичних послуг є одним з інструментів боротьби з правовим нігілізмом, що в комплексі сприятиме підвищенню якості надання юридичних послуг.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Карташов В. Н.* Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность / В. Н. Карташов ; под ред. Н. И. Матузова. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1989. – 218 с.
2. *Скрипник А.* Право на правову допомогу: трансформація в аспекті конституційно-правової реформи / А. Скрипник // Вісник Конституційного Суду України. – 2017. – № 1. – С. 27-39.
3. *Тарасенко Л.* Роль адвоката в системі надання професійної правничої допомоги в Україні та країнах Європейського Союзу / Л. Тарасенко // Право України. – 2016. – № 12. – С. 19-28.
4. *Переверза І. М.* Загальнотеоретичні підходи до моделювання адвокатської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / І. М. Переверза. – Одеса, 2016. – 240 с.

О. В. Давиденко
аспірантка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

РЕТРОСПЕКТИВА ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ШЛЮБ ТА СІМ'Ю 1920–1923 р.р.

На сучасному етапі розвитку української державності важливого значення набуває вивчення соціальної історії у площині якої лежить розвиток сімейних відносин. Адже вони є основоположними у життєдіяльності суспільства і регулюють соціальні, демографічні, побутові та світоглядні тенденції громадськості. У процесі еволюції сім'я завжди адаптувалася до історичних умов, устрою життя і соціального порядку. Це змінило звичний ритм існування сім'ї та шлюбно-сімейних відносин і негативно вплинуло на тенденції їх розвитку як у 1920–1923-тх років так і в послідуючі десятиліття. Тож, дослідження еволюції державно-сімейних відносин становить значну цінність для об'єктивного відтворення минулого, рефлексує до сучасності, окреслюючи визначальні орієнтири в розв'язанні шлюбно-сімейних проблем сьогодення.

“Сім'я перестає бути потрібною. Вона не потрібна державі тому, що домашнє господарство вже не вигідне... воно без потреби відволікає робітників від більш корисної справи” [1]. Такими словами відомий політик і революціонер А. М. Коллонтай у 1919 році розпочинала один із своїх виступів про соціальну організацію майбутнього суспільства. Ідея обов'язкової руйнації та відмирання сім'ї після революційних подій 1917 року широко пропагувалася й іншими партійними та державними лідерами. Але соціально-економічна дійсність поставила більшовиків перед фактом недосягнення запланованих змін. Хоча спочатку, впевненість у неодмінній перемозі світової революції і швидкій побудові комуністичного суспільства, породжувало намагання до якнайшвидших перетворень сім'ї.

Розглядаючи історичні аспекти тодішніх нововведень у контексті нових соціалістичних змін в українських землях колишньої Російської імперії 20-х років ХХ століття, ми ставимо на меті показати, що лежало в основі такого підходу радянської влади, встановити, чому саме сім'ї військовослужбовців стояли на особливому рахунку держави і розглянути, як здійснювалися перетворення щодо решти родин та їх членів. Викликає здивування той факт, що серед більшості вітчизняних публікацій практично відсутні роботи теоретичного і узагальнюючого характеру. Політологами, соціологами, психологами, етнологами і т. д. дана тема досліджується більш ґрунтовно. А от в історичному ракурсі вченими реалізовано невелику частину великих можливостей для дослідження розвитку шлюбно-сімейних взаємин, державного впливу на них і загальних змін сім'ї в Україні протягом ХХ століття. Хоча, як відомо, у порівнянні з іншими країнами світу, в СРСР сімейний стан був однією із тих характеристик, що фіксувався в усіх переписах, статистичних звітах, особових справах, картотеках, списках майже кожної організації.

У середині 1920-их років в українській історіографії закладалися концептуальні основи розуміння регламентаційних перетворень у сфері шлюбно-сімейних відносин. Це діставало свій вияв у зміні поглядів на роль сім'ї в суспільстві, її місце у розвитку радянської держави та прагнення влади контролювати виховання підростаючого покоління. Про появу негативних наслідків більшовицької пропаганди обов'язкової руйнації сім'ї з усіма притаманними їй рисами дізнаємося зі сторінок праці О. Спенкова "Сім'я і будівництво соціалізму". Її автор не лише схарактеризував результат антисімейної політики для радянського суспільства, а й розглянув причини відмови держави від ідей руйнування сім'ї: "Поки ще слабка держава, поки ще мало розвинені суспільні форми, до тих пір сім'я не може бути вщент знищена" [2, с. 57]. Важливе місце в історіографії проблеми займає праця О. Вольфсона, який стверджував, що збереження радянської сім'ї як первинного суспільного осередку – вимушена необхідність, зумовлена тим, що держава в перехідну епоху від капіталізму до соціалізму ще не в змозі прийняти на себе її функції. Автор називав причини часткового збереження старих сімейних норм, як первинного компромісу, визначав наслідкові явища цього процесу – подальші "якісні" перетворення інституту сім'ї шляхом формування нових типів відносин [3]. У цілому згадані вище праці мали здебільшого описовий характер, а їх структура була досить одноманітною. На особливу увагу з-поміж них заслуговує робота професора М. Рубінштейна, який писав про небезпечність та зухвалість більшовицьких перетворень ще у 1918 році: "Обмеження теплого почуття батьківських стосунків у суспільному вихованні може легко привести до атомізації й роздроблення людей" [4, с. 41]. Друга половина 1920-их років у державній регламентації шлюбно-сімейних відносин у радянській Україні здебільшого була періодом поглибленого розвитку системи відносин між сім'єю і державою, сім'єю і школою, сім'єю і церквою тощо. Про таку систему йшлося в працях К. Дашевова, М. Кустеляна, Д. Деперта, М. Кричевської, І. Курицького,

Я. Ряппо, Г. Гринька, Н. Крупської, П. Духно, А. Калашникова, М. Енштейна, Я. Галана, Т. Кононова, Г. Железнодорожського [5]. Загалом, ці автори розглядали сім'ю як суперницю влади в боротьбі за особистість, а головне – як перепону масовому поширенню революційних ідеалів і цінностей. Про роль нового сімейного побуту в подальшому розвитку шлюбно-сімейних відносин, утвердженні рівноправних позицій жінки та чоловіка в суспільстві, вихованні підростаючого покоління, про побутову обрядовість, що супроводжувалася боротьбою з традиціями, патріархальним ладом, ішлося в розвідках С. Каплуна, Я. Бранденбургського, А. Сольца, М. Криленка, С. Прилуцького, А. Слепкова, Н. Андрєєва, П. Штейнберга, Л. Троцького [5] та інших.

Отже, ретроспективний аналіз свідчить, що проблема шлюбно – сімейних відносин привертала увагу, але переважно в контексті подієвого осмислення процесів регламентаційного характеру держави. Тісний зв'язок із соціально політичними проблемами українського суспільства надав їй вивченню ідеологічного нашарування, зумовив упереджені висновки. Важливо наголосити, що доробок попередніх дослідників створив підґрунтя для подальшого вивчення проблеми, виявив слабо висвітлені або невивчені компоненти, що дозволило визначити низку перспективних напрямів подальшого вивчення теми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Коллонтай А. М.* Семья и коммунистическое государство. – М. : Издательство Украинского Центрального Агенства, 1919. – С. 17-18
2. *Спенков О.* Семья и строительство социализма // Быт и молодёжь / О. Спенков. – М., 1926. – 57 с.
3. *Вольфсон С. Я.* Социология брака и семи / С. Я. Вольфсон. – Минск, 1929. – 379 с.
4. *Рубинштейн М. М.* Семейное или общественное воспитание / М. М. Рубинштейн. – М., 1919. – 41 с.
5. *Лахач Т. А.* Історіографічні аспекти проблеми державної регламентації шлюбно-сімейних відносин у радянській Україні 1920 – 1930-их років // Історична пам'ять. – 2012. – № 27. – С. 146-153.

*Н. О. Деркачова
старший викладач
кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)*

ПРОФЕСІЙНИЙ ТА ЖИТТЕВИЙ ШЛЯХ М. Ф. ВЛАДИМИРСЬКОГО-БУДАНОВА

Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов – видатний вчений, доктор російської історії, ординарний професор кафедри історії руського права, археограф, один із засновників Київської історико-юридичної школи.

Народився в Тульській губернії у селі Бороздин у 1836 році в сім'ї священика. Освіту спочатку одержав в училищі Веньовського повітового міста, а потім у семінарії в Тулі. Потім навчався в Київській Духовній академії (1857–1860), займаючись переважно науками історичними і філософськими. На останньому курсі залишив академію і перейшов в університет Св. Володимира на історико-філологічний факультет. У 1864 закінчив університет і в січні 1865 році за твір “Важская уставная грамота” отримав ступінь кандидата.

Після закінчення університету М. Ф. Владимирський-Буданов кілька місяців працював викладачем у 2-й Київській гімназії.

Ще в студентські роки Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов захопився вивченням “литовсько-польського права”. Його магістерська дисертація “Немецкое право в Польше и Литве”, яка була захищена у 1869 році і стала результатом плідної праці в київських архівах. Дисертація видана пізніше, як монографія, була нагороджена Уварівською премією Російської Академії наук. Це практично перше дослідження, щодо застосування у Польщі та Південно-Західній Русі німецького права, а саме магдебурзького права та войтовства [1, с. 25]. Робота була побудована майже виключно на архівному матеріалі і містила вагомі положення, які отримали подальший розвиток у ряді наступних робіт вченого. Особливістю поглядів Михайла Флегонтовича Владимирського-Буданова на походження й сутність держави і права є розгляд цих питань у національно-історичній площині. Багато історико-правових проблем досліджувалось ним вперше, а згодом результати досліджень ставали надбанням науки. Його цікавив факт виникнення й розвитку держави і права певних націй, саме тому він досліджував російську, французьку, німецьку державу й право. Він вказував на історію права українських земель як на об'єкт свого дослідження на рівні з історією права білоруських і власне литовських земель. “Литовсько-Руська держава, – зазначав він, – охоплює собою найкоріннішу і найдавнішу Русь: Київську, Сіверську, Волинську, Полоцьку і Туровську землі, тобто

територію зародження і розвитку усіх правових інститутів давньої Русі (“Руської Правди”) [2, с. 46].

Після одержання магістерського ступеня вченого призначають у Демидівській юридичній ліцеї в Ярославлі професором кафедри історії руського права. У 1869–1870 відбув у закордонне відрядження до Гейделберга і Кенігсберга [3, с. 7].

Після повернення у 1870 році В. Ф. Владимирський-Буданов починає свій виклад лекцій з історії права в Демидівському юридичному ліцеї. У 1874 році захистив докторську дисертацію “Государство и народное образование в России XVIII в.”, присвячену темі відносин держави з народною освітою з часів Петра Великого.

Цей період був надзвичайно плідним для вченого Владимирського-Буданова. Вже в 1872, 1873, 1875 роках послідовно вийшли три випуски “Хрестоматии по истории русского права”. З 1875 року і до кінця життя Владимирський-Буданов викладав історію права в Київському університеті. У 1886 році вийшла друком його фундаментальна праця “Обзор истории русского права”, яка тривалий час була неперевершеним навчальним посібником” [4, с. 12].

Не дивлячись, що Владимирський-Буданов не займав ніяких офіційних адміністративних посад, його суспільна, науково-організаційна та викладацька діяльність є досить ваговою. При цьому вона супроводжувалася активною науковою роботою.

У 1882–1916 роках – М. Ф. Владимирський-Буданов головний редактор Тимчасової комісії для розгляду давніх актів. У 1887–1893 – голова Історичного товариства Нестора Літописця. У 1903 році обраний член-кореспондентом Імператорської Академії Наук.

У 1915 році за станом здоров’я виїхав до Полтави і 24 березня 1916 року помер.

М. Ф. Владимирський-Буданов був одним із засновників школи західноруського права. Особливістю поглядів вченого на походження й сутність держави і права є розгляд цих питань у національно-історичній площині. Багато історико-правових проблем досліджувалось ним вперше, а згодом результати досліджень стали надбанням науки. Серед особливостей цієї школи можна визначити підвищену увагу до історії народу, общини, використання історико-порівняльного методу, широкого кола джерел. В подальшому ідеї школи мали великий вплив на українських правників та істориків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бондарук Т. І.* Основоположники київської історико-юридичної школи М. Ф. Владимирський-Буданов і Ф. І. Леонтович. – К., 1993. – 25 с.
2. *Владимирський-Буданов М. Ф.* Поместное право в древнюю эпоху Литовско-Русского государства. – Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. 3. – С. 64.
3. *Владимирський-Буданов М. Ф.* Отчет о годичной командировке 1880-81 гг. / М. Ф. Владимирський-Буданов // Университетские известия. – К. ; 1881. – № 11 – С. 2-53.
4. *Владимирський-Буданов М. Ф.* Обзор истории русского права – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. – 640 с.

О. С. Дьоміна
доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук
(м. Київ)

ЕВОЛЮЦІЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

У старосхідних ученнях ми не знайдемо системних, послідовних ціннісних теорій, що становили би окрему галузь знань. Водночас, аксіологічна думка тут відзначається розвитком філософських учень, покликаних розвивати, удосконалювати буття особистості та суспільства. Старосхідним філософським настановам характерна висока аксіологічність політико-філософських учень загалом.

У Стародавньому Китаї цінність життя є одночасно й цінністю природного, стихійного існування світу та людини. Світогляді цінності розкриває конфуціанська аксіологія, у якій першоосновою існування особистості визначено моральні цінності. Найкращим же способом існування особистості у китайській філософії вважалася добродесність – важлива етична категорія й аксіологічний параметр. Центральну, осьову, двоєдину ціннісну роль у аксіології конфуціанства відігравали “благочесність” і “гуманність” як головні прояви соціального порядку на індивідуальному рівні [1, с. 22].

Високий аксіологічний сенс закладений у філософії та міфології античної Греції. У працях античних мислителів Платона, Аристотеля, Полібія та ін., ціннісна проблематика виявляється в ідеї блага та справедливості у державі як вищій чесноті та вищому ступені в ієрархії буття. Ціннісними уявленнями про світ пройнята “космологічна філософія” Піфагора та Геракліта.

Засновник етики Сократ, передусім, звертає увагу на благо, добродесність і красу як сутності, що незалежно від учинків чи речей, позначають основоположні життєві цінності, є основою моральної поведінки.

Проблема сутності краси розвивається Платоном, який до того ж не відокремлював сутностей “прекрасного” від “доброго”, “благого”, “достеменного”. І Сократ, і Платон ототожнювали “благо” зі знаннями, які вважали особливою чеснотою. Водночас, етичне вчення Платона – це не тільки ті моральні принципи (про які розмірковував Сократ), що у своїй найвищій сутності відображаються у знаннях та розумі, але і багато інших чеснот, що відображаються в душі людини. Чотири визначальні, за Платоном, чесноти – мудрість, мужність, самовладання, справедливість – детально не прописані, але вважалися вирішальними для духовного й етичного стану людини, її щастя [2, с. 138].

Аристотель із особливою увагою віднісся до осмислення поняття “благого” та “прекрасного”: “Благо є досконала мета, досконала ж мета сама по собі є щастям. Але щастя складається з багатьох видів блага”; “прекрасне – те, що будучи благом, приємне тому, що воно благо”. Мислитель здійснив розділення понять “благо” та “прекрасне”. Він детально класифікував блага й уперше оперує такими узагальненими поняттями як “цінність”, “коштовне”, “ціноване”. Серед благ, на його думку, одні відносяться до цінованих, інші – до хвалених речей, треті – до можливостей [3, с. 305].

Демокріт започаткував традицію натуралістичного (лат. *natura* – природа) світобачення, коли Природа визнавалася законом усьому, походженням, підставою, критерієм будь-яких цінностей. Насолода або щастя є “справжньою”, якщо приносить чесноти. Із таких позицій цінність і об’єктивна (за законами природи), і суб’єктивна (як власне “природне” прагнення людини до насолоди). Поняття ж добра, справедливості, прекрасного ототожнюються з цінністю взагалі. Людина повинна в усіх своїх прагненнях і оцінках слідувати вимогам ества: такий підсумок і специфіка натуралістичної концепції цінностей [4, с. 152].

Загалом проблема цінностей у античних мислителів розглядалася залежно від системи властивого їм світобачення. Так, окремі з них (Геракліт, Сократ, Демокріт) наполягали на переважній об’єктивності цінностей, інші (софісти, Піррон та ін.) – на повній суб’єктивності, відносності оціночних думок. Добро, справедливість, краса розглядаються древніми греками як прояви природного порядку речей. Цінність відтак обумовлена “облаштуванням” самого Всесвіту.

Відмінний зміст і спрямованість у визначенні цінностей представлений у творчих і наукових пошуках доби Середньовіччя, коли у Європі й пов’язаних із нею регіонах, поширюється християнство. На Близькому Сході вже за кілька століть виникає іслам, що суттєво увиразнює та поглиблює шкали оціночних суджень. Буддизм із Індії поступово охоплює держави Центральної Азії та Далекого Сходу, також коректуючи світорозуміння та ціннісні орієнтири.

Система цінностей Середньовіччя винесена за межі прагматизму, буденності. Це ідеальна схема, куди людина мусить скеровувати свою віру, прагнення, досяжні лише шляхом Бога. Середньовіччя опиралося на абсолют віри, тотальність ірраціонального. Водночас тогочасна теологічна думка християнства так і не створила теорію цінностей, запропонувавши (як і античні мислителі) лише фрагментарні, препаровані, несистемні думки про різні види цінностей. Цілісне ж уявлення про природу цінностей як таких, а також про визначальну цінність, що може множити себе в конкретних модифікаціях, не було представлено. Середньовічним теологам була відома лише одна реальна цінність – Бог; натомість цінності моральні, естетичні, політичні, правові, владні і навіть сама істина – це лише еманція Бога, його духовної енергії.

Філософська думка епохи Відродження характеризується об'єднанням цінностей реального та ідеального буття, тобто середньовічному теоцентризму протиставляються антропоцентричні, гуманістичні уявлення, які починали складатися в нерелігійній філософії античних часів.

Відбувається перехід від цінностей релігії до цінностей філософії: відроджувався інтерес до учень античних грецьких і римських мислителів. Предметом роздумів мислителів епохи Відродження стає буття людини у всіх його проявах. Філософським змістом цієї епохи став гуманізм. Людині було відведене перше місце в ієрархії живих істот з огляду на володіння незрівнянним божественним даром – розумом.

Саме в цей період з'являється поняття “політичні цінності” як окремих феноменів, вони починають розглядатися в їх сучасному розумінні.

Видатний флорентійський мислитель та державний діяч Н. Мак'явеллі, визначаючи новий зміст політичних цінностей, стверджував, що вони мусили б бути вільними від впливу не тільки релігії, а й моралі. У праці “Державець” (1513, опубл. у 1531 р.) він стверджує, що політика несумісна з мораллю (тогочасна мораль була невіддільна від релігії). Політичне життя і політичні рішення повинні прийматися опираючись на аналіз політичних фактів.

Таким чином, цінності певною мірою прагматизуються, перетворюються на своєрідний засіб повсякденного використання.

Новітні вимоги часу (розвиток гуманітарних і природничих наук, еволюція європейських політичних систем, зародження нового виду економічних відносин тощо) зумовили потребу в докладнішому розгляді й оцінюванні владних відносин на суспільному рівні, розробці цінностей, що відповідали б динамічній добі змін і перетворень. Новий час по-новому переформовує систему цінностей, особливо у частині її системовизначальних засад і структурних параметрів.

Певний етап у підході до проблеми політичних цінностей започаткований ідеями Т. Гоббса та, зокрема, його спробами раціонально обґрунтувати необхідність появи цінностей нового зразка. Розглядаючи людину як основну детермінанту суспільних відносин, мислитель дійшов висновку, що саме егоїстичний стан буття людини як “війни всіх проти всіх” спричинив укладання суспільного договору та створення держави [5, с. 218-220].

Співзвучно Гоббсу, Дж. Локк намагався обґрунтувати появу держави, її інституції в бутті людини за допомогою концепції природного договору. Політичні цінності тут не можуть мислитися чимось самодостатнім. Політична система буття і його цінності за будь-яких умов залишаються включеними в систему інших цінностей, які стосуються особистої свободи індивіда (віра, мета, праця, власність). Вони покликані бути своєрідним інтеграційним, єднальним чинником, який має забезпечити терпимість однієї людини до свобод іншої. Основна цінність держави полягає у тому, що вона гарантує повагу до особистих цінностей людини [6, с. 140-145].

Загалом аксіологічні підходи до осмислення державного буття були стрижневими й у теоріях провідних мислителів епохи Просвітництва аж до кінця XIX століття. За цей час переживається певне ціннісне зміщення від державоцентризму до розуміння прав і свобод людини як найважливішої цінності та сенсу існування держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Титаренко М. Л.* Китайская философия : Энциклопедический словарь / М. Л. Титаренко. – М. : Мысль, 1994. – 573 с. [12, с. 119].
2. *Целлер Э.* Очерк истории греческой философии / пер. С.Л. Франка. -Москва: Канон+, 1996. -294с.
3. *Аристотель.* Сочинения : в 4 т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1984. – Т. 4. – 830 с.
4. *Материалисты Древней Греции: Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура.* – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. – 240 с.
5. *Гоббс Т.* Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Історія вчень про право і державу : хрестоматія для юрид. вузів і фак. / [уклад., заг. ред. – Г. Демиденко]. – 2-ге вид., допов. і змін. – Х. : Легас, 2002. – С. 216-231.
6. *Локк Д.* Два трактата о правлении / Д. Локк // Соч. : в 3 т. Т. 3 : пер. с англ. и лат. / ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. – М. : Мысль, 1988. – С. 135-406.

О. А. Зарічанський
проректор Університету “Львівський Ставропігон”
з науково-педагогічної та виховної роботи,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Львів)
Н. В. Зарічанська
старший викладач
кафедри методики навчання іноземних мов
Вінницького державного педагогічного університету
ім. М.Коцюбинського, кандидат педагогічних наук
(м. Вінниця)

ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ І ПРАВОСВІДОМОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Scientists who have studied legal culture indicated that it performs several functions, but these functions taken separately haven't been thoroughly analyzed. The functions of legal culture haven't been studied, particularly in relation to military servicemen.

In the components of legal culture functioning, some scholars include: educational function of conscientious attitude to law; function of legal regulation; informational function; function of legal behavior. Those supporting this position point out that law as a specific regulator of social relations operates in two ways: first, in connection with other social

mechanisms, its ideological influence; and secondly, a specific way giving the parties legal rights and obligations.

Modern legal culture has such quality features as decisive importance of human rights and civil rights in legal organization of public life; approving a mass sense of justice and respect for law enforcement, ideas and values of the rule of law; practical implementation of the principles of constitutionalism and the rule of law; consistent and efficient operation of all sources of positive law and all branches of government; Legal active citizens and their associations in the exercise of their rights and performance of their legal duties; active legislation, human rights and law enforcement of all parts of the state mechanism; extensive system of legalized forms, methods and procedures for civil society's impact on the state and control of its activities [2, p. 275].

In our opinion, the current conditions, which is Ukrainian society experiencing, the most important is the regulatory function. This is the feature implemented through legal provisions that require the assimilation of everyone and, first of all - the future professionals of legal specialties. The regulatory function of legal culture creates a situation where the main legal requirements are transformed into daily habit of activities within the law. This is because the right is organically linked with morality and means of realization of moral and humanistic ideals of society without morality are impossible. Right is reduced to a moral law. As rightly noted by V. Tumanov, "right in all its forms ... must be infused with morality. The internal morality of law – is one of the important conditions for its effectiveness" [3, p. 57].

Society can not be indifferent to the state of the interaction and relationship between certain social norms as peace or war between them affect the nature of social, legal, political and economic conditions in the society. Conflicts between people and their social formations and even between states start with a conflict of social norms. In modern conditions the effect of this rule becomes extremely important, because the vast majority of currently existing bloody conflicts have started with the fact that the interaction of social norms was broken and there was initially opposition to political, religious and legal norms. In this struggle, political, religious and corporate standards association outweighed the legal rules of legal culture.

Value orientation serves as a criterion in determining the filter of man's relationship to the material and spiritual values, of attitudes, of upholding the principles and beliefs. It provides a positive or negative value for the objects of the world to society and to an individual and is not determined by their properties as such, and their place and the presence of human activity interests and needs, social relations, criteria and methods to assess this value, expressed in moral principles and norms, ideals, values and goals.

Values are certainly the phenomenon which is most closely associated with the area of human needs, as a system of values embodied, and is subjectivised in certain specific phenomena related to appropriate forms of life, which is carried out in mastering values, their

gradual transformation phenomenon of “external” in thing “for themselves”, and is the transfer from public property to the value of the subjectively meaningful to the individual [1].

The relationship between legal culture and other social regulators is that they function and operate in the same direction, the same way governing social relations. The rules and other regulators coincide in their regulated areas, their relations are very similar, and sometimes identical to the nature of their prescriptions. As a result these interaction features of legal culture and other social norms are desirable human behavior for society both as provided by the law and other regulations.

It defines the main subject conditionality, cardinal direction of the impact of legal culture, that is the manifestation of its functions.

In this regard, to determine the functions of legal culture the following should be done: to be clear about the scope in which legal culture finds its expression; to identify the guidelines to display performance of the role and purpose of legal culture in determined social environment; to characterize the specificity of the properties and methods of the main areas that give the qualitative determination of the functions of each legal culture.

In its manifestations features of legal culture are inseparable from each other. They are in close relationship and interaction, and are to some extent a single process operating legal culture in the legal reality. Since the function of law-making, regulation, legal education, the development of legal science in its social nature are due to and aimed at a joint service and highly specific subject matter for them, as a legal reality, and in the process of manifestation are in close unity and dynamic relationship, because they are united and act as a tool of legal culture in the legal service of social development [4].

So, legal culture of future professionals of legal specialties must perform the following functions: function of interoperability of legal consciousness, law and other social regulators, especially – with the norms of morality; function of educational conscious attitude to the law, the applicable law, especially – in the legal relations; law regulative function, whereby the behavior and activities of future lawyer are performed within the law; informative and transformative functions that allow future lawyers to turn their knowledge into their own beliefs, habits, forms the habit of legal thinking; communicative function that allows to correctly orient future lawyers in the legal space and act in a way that does not cause harm to others and to the environment; predictive function by which a lawyer can predict the future development of the current legislation, respectively – and their activities.

L I T E R A T U R E :

1. *Beh I. D.* Parenting Personality : In 2 books. Book 2 : Pupil-oriented approach : scientific and practical principles. – K. : Lybid, 2003. – 344 p.
2. General theory of the state and law: teaching manual / G. A. Vasilevich, A. F. Vishnevskyj, V. A. Kuchinskyj, L. O. Murashko, A. G. Tikovenko ; under the editorship of A. G. Tikovenko. – Minsk : Knizhnyj Dom, 2006. – 320 p.
3. *Tumanov V. A.* Legal nihilism from historical and ideological angles // State and Law. – 1993. – № 8. – p. 56-58.

4. *Hayek F. A. Law, legislation and liberty : A new statement of the broad principles of justice and political economy : in 3 volumes ; Per. with the English. – К. : Scope, 2000. – Vol. 3 : The political system of free people . – 487 p. 1.*

К. Р. Кулик
магістрантка факультету політології та права
спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

СУТНІСТЬ ПРАВА ТА ПРИЧИНИ ЙОГО ВИНИКНЕННЯ

Право, як і держава, є продуктом суспільного розвитку. Право настільки унікальний, складний і суспільно необхідний феномен, що протягом всього періоду його існування науковий інтерес до нього і до його теорії не згасає, а навпаки, постійно зростає.

Вивчення процесу виникнення права має не тільки чисто пізнавальний, академічний, але і політико-практичний характер. Воно дозволяє глибше зрозуміти соціальну природу права, його особливості і риси, дає можливість проаналізувати причини й умови його виникнення і розвитку. Дозволяє чіткіше визначити усі властивості його функцій – основні напрямки його діяльності, точніше встановити їхнє місце і роль у житті суспільства і політичної системи. Сьогодні, втілюючи в собі різнобічні, складні, часом суперечливі тенденції минулого, заперечує віджиле, наділяє перспективне іншою якістю, породжує тим самим нові тенденції і явища, що закладають передумови майбутнього. Розглядалися аспекти виникнення права у працях Б. І. Андрусишина, В. К. Бабаєва, М. Вебера, А. Ф. Вишневського, В. Г. Графського, С. Г. Дробязка, Е. Дюркгейма, Н. М. Золотухіна, Р. Ієрінга, Г. Кельзена, О. Конта, В. С. Нерсесянца, Н. М. Онніщенко, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабіновича, М. В. Сільченка, Ю. С. Шемшученка, Л. С. Явича та багато інших. Однак, незважаючи на багатоманітні підходи до розуміння та запропоновані дефініції поняття “права”, жодне з них не знайшло загального визнання. Відтак, кожен з авторів підручників, навчальних та методичних посібників, монографій, дисертаційних досліджень пропонує своє бачення цього поняття, яке на погляд авторів, є найвдалішим, всеохоплюючим та безальтернативним, як таке, що відображає його сутнісні ознаки та вказує на його зовнішню форму.

Право являє собою порядок, що регулює відносини окремих осіб у людському суспільстві [1, с. 5]. Право є зовнішньою свободою, що надана та обмежена нормою. Право є сукупністю норм з одного боку що представляють, а з іншого боку обмежують зовнішню свободу осіб у їх взаємовідносинах [1, с. 11].

Сутність права – це зведена в закон і матеріально-обумовлена воля панівних класів (панівна воля) [2, с. 87]. Право не породжується примусовою силою держави, політичним насильством, не має своїм кінцевим джерелом юридичний закон. Навпаки, сам закон і політика породжені громадянським суспільством, тобто в першу чергу сукупністю панівних виробничих відносин, потребою виробництва і обміну [2, с. 93].

Отже, Л. С. Явич в підґрунтя права закладає економічні відносини, з урахуванням яких власне й формується право, як необхідний регулятор цих відносин. “Право, – зазначає В. К. Бабаєв, – це система нормативних установок, що спираються на ідеї людської справедливості та свободи, виражена більшою мірою у законодавстві та регулює суспільні відносини” [1, с. 196].

За П. М. Рабіновичем право – система соціальних загальнообов’язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечуються державою. Має ключове значення у регулюванні правопорядку на національному і міжнародному рівнях. Історія розвитку права тісно пов’язана з виникненням і розвитком держави. В родовому суспільстві взаємини людей регулювалися звичаями. З утворенням держав виникла необхідність у державно-владному регулюванні суспільних відносин за допомогою права. Спочатку роль державної влади зводилася переважно до санкціонування звичаїв (звичаєве право), надання загальнообов’язкового характеру певним релігійним нормам тощо [4, с. 213].

Виникнення права – це складний і багатоаспектний процес. Різноманітність теорій, які намагаються пояснити характер змін у соціальному житті при переході від природного до державно-правового стану суспільства, умови і причини виникнення права, обумовлена суттєвими розбіжностями у світогляді авторів теорій, різним розумінням самої сутності і призначення права, виливом відповідної історичної епохи, відсутністю і неможливістю абсолютного знання з даної проблеми. Але всі концепції мають певну пізнавальну цінність і сприяють відновленню більш достовірної картини генезису права [5, с. 47].

Причини й обставини, що обумовили появу держави, багато в чому аналогічні причинам, що призвели до появи права. Якщо при вивченні процесів виникнення держави основна увага приділялася узагальненню історії організаційних форм, що існували в первісному суспільстві, то при вивченні походження права основна увага повинна приділятися його регулятивним началам.

Якщо сутність відображає внутрішню природу права, його основні, визначальні якісні характеристики, без яких право взагалі перестає бути правом, то зміст права – це вираження його сутності в численних і різноманітних виявах, у всій системі повторюваних суспільних відносин [6, с. 47].

Українська правова думка також не стоїть на місці, відзначається своїм розмаїттям до підходів у розумінні права. Ось лише декілька з них. Право є формою і мірою свободи, що реалізується за принципом формальної рівності. Сутність права

полягає у формальній рівності, що може бути усвідомлена крізь єдність трьох складових: 1) суспільних відносин; 2) свободи і 3) справедливості [7, с. 5].

Незважаючи на багатоманітність до визначень поняття “право”, на сьогодні воно залишається актуальним, що потребує поглибленої уваги. Адже, існуючі погляди на розуміння визначення права мають у своєму підґрунті різні за своєю суттю основи.

Одні автори визначальним у праві вказують на волю людини та суспільства (панівного його класу); інші не уявляють права без державного впливу (примусу), яким останнє забезпечується; дехто вважає, що право неможливо поза суспільством, суспільними відносинами; деякі дослідники перебувають на позиціях, що для права характерним є матерія, яка виявляється у писаній нормі поведінки суб’єкта; відтак останні мають стати невід’ємною частиною дефініції права.

Отже, подальше розроблення поняття “право” має продовжуватися у межах існуючої гуманістичної концепції, панівної у суспільстві, що відобразатиме усі його (права) змістовні елементи, тим самим розкриваючи його сутність.

ЛІТЕРАТУРА :

1. Трубецкой Е. Н. Лекции по энциклопедии права / Е. Н. Трубецкой. – М. : Типография А. И. Мамонтова, 1917. – 227 с.
2. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. – 287 с.
3. Теория государства и права : учебник / В. К. Бабаев, В. М. Баранов, Н. В. Витрук [и др.] ; под ред. В. К. Бабаева. – М. : Юристъ, 2003. – 592 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2006. – 476 с.
5. Загальна теорія держави і права / за ред. проф. М. В. Цвіка, доц. В. Д. Ткаченка, проф. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 340 с.
6. Андрійв В. Соціальна сутність права як регулятора суспільних відносин / В. Андрійв // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 10 (142). – С. 44-47.
7. Ракул О. В. Теоретичні засади удосконалення діяльності державного апарату України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Ракул Оксана Володимирівна. – К., 2010. – 17 с.

*Л. А. Кушинська
доцент кафедри суспільних наук
КНУТКТ імені І. К. Карпенка-Карого,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Київ)*

ПРАВОВИЙ ЗВИЧАЙ У СТУДІЯХ ПАВЛА ЧУБИНСЬКОГО

Дослідження правового звичаю у Російській імперії займає особливе місце серед численних наукових праць та розвідок, котрі поживались з другої половини XIX століття. Адже звичаєве право звертало увагу на особливості національних

правових уявлень численних народів кріпацької держави, політика якої була спрямована на денаціоналізацію.

Павло Платонович Чубинський, автор національного гімну України й учасник численних наукових експедицій та розвідок, одним з перших у середині XIX століття зробив звичаєве право предметом свого дисертаційного дослідження, піднявши його на академічний рівень. Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата правових наук, захищена в Петербурзі, носила назву “Нариси народних юридичних звичаїв і понять з цивільного права Малоросії” [1].

Павло Платонович передбачав актуальність врегулювання правовідносин селян й розумів, що після селянської реформи це питання офіційно постане на порядку денному. Легалізація народних звичаїв, як джерела права, містилась у самому тексті Загального положення про селян, які вийшли з кріпосної залежності від 19 лютого 1861 року. Зокрема, тут зазначалось, що селянам дозволяється застосовувати власний звичай при вирішенні приватних майнових відносин, справ, що пов’язані з успадкуванням, опікою і піклуванням [2, с. 59].

Паралельно з кодифікаторами, котрі занурились у букву писаного закону, П. Чубинський продовжує роботу над народними звичаями, розуміючи важливість таких у регулюванні громадського побуту селян. Дослідник об’їхав більше п’ятдесяти повітів, опрацьовував книги рішень волосних судів і зробив більше тисячі копій цих рішень [4, с. 234]. Павло Платонович працює не лише у описовому стилі збирання й фіксації селянських звичаїв з їх певною систематизацією, що стало популярним у XIX столітті. Результатом наукового пошуку стало укладання у 1862 році програми для збирання матеріалів про юридичні звичаї в Україні, що надало проблематиці звичаєвого права нового академічного імпульсу.

Восени цього ж року, після написання вірша “Ще не вмерла Україна” та відвідин могили Т. Г. Шевченко дослідника було заслано на північ Архангельської губернії. За сім років перебування в засланні дослідник пише кілька наукових робіт та бере участь у кількох наукових експедиціях до Печорського краю та по губерніях Північної Двіни. На початку 1869 року вченого було тимчасово викликано з заслання для особистої доповіді на засіданні Російського Географічного товариства. Тут Павла Платоновича було обрано дійсним членом і за клопотанням Президії Товариства врешті дозволено повернутись в Україну.

Одразу ж по поверненню до Києва П. Чубинський організовує експедицію в так званий тоді “Південно-Західний Край”, тобто, Україну. Опрацьовані дослідником фольклорно-етнографічні матеріали вмістились у семи томах загальним обсягом триста друкованих аркушів. Народні звичаї описуються у другому, четвертому та шостому томах праці. Другий том присвячений повір’ям та звичаям, пов’язаним з окремими порами року, четвертий докладно описує родинні звичаї у їх прив’язці до важливих подій в особистому житті людини: народження, хрестини, весілля, смерть.

Одних весільних пісень у цьому тому було вміщено тисяча дев'ятсот сорок три тексти [5, с. 139].

Шостий том “Народніе юридическіе обычаи по решениями волостных судов” Павло Платонович присвячує звичаєвому праву українців, котре, на відміну від більшості сучасників і подальших дослідників, відрізняє від просто звичаїв. Зібрані волосні рішення судів розподіляються по губерніям, а всього опрацьовано документи Київської, Волинської, Подільської Полтавської Гродненської та Мінської губерній, та ще одне рішення Клишківського суду Хотинського повіту Бесарабської області [3].

У першій частині цього тому розміщено працю відомого українського правника Олександра Кістяківського “Волосні суди, їх історія, сучасна їхня практика й сучасне їх становище”, а також статтю самого Павла Платоновича “Короткий нарис народних юридичних звичаїв, складений на підставі доданих цивільних рішень”, що містить зібрані рішення волосних судів. Друга частина тому присвячена рішенням волосних судів у кримінальних справах, третя – цивільним рішенням волосних судів.

Особлива увага рішенням волосних судів пояснюється дослідником тим, що на його думку, саме такі є важливим матеріалом для вивчення народних звичаїв, а по-друге, слугують відображенням розумового й морального стану народу взагалі [3, с. 31]. Опрацьовуючи рішення волосних судів, П.Чубинський звертає увагу на окремі аспекти їх роботи. Зокрема, зазначає, що більшість з судів взагалі не є такими, котрі він сподівався побачити. Також зазначається, що суд подекуди перевищує межі наданої йому влади, однак, здебільшого в галузі кримінального права й тому, що досі відсутній належний судовник (збірка) проступків, що відноситься до його юрисдикції. При цьому, дослідник відмічає розумність їх рішень.

Стосовно професіоналізму й неупередженості працівників, П.Чубинський зазначає, що підкуп судів доволі рідке явище. Буває, що сторона, котра виграла справу, виставляє могорич, але то без попередньої змови, що не впливає на характер рішення. Більше того, на Українських землях (у Південно-Західному краї) могорич не настільки поширений, як на іншій стороні Дніпра. Дослідник звертає увагу на зв'язок могоричу з давнім звичаєм “заводь”, котрий пов'язує з “ізводом” (частуванням) Давньої Русі й зазначає, що це не вважалось підкупом, а завжди розглядалось як сусідська справа, прояв слов'янської гостинності [3, с. VI].

П. Чубинський відзначає й недоліки волосного суду, як-от “відмова у правосудді”, що полягала або у відхиленні перегляду справи, чи взагалі неприйняття її до розгляду. Найчастіше таке траплялось з об'єктивних причин, як-от неповний склад суду або нечіткість вимог. Звертається увага на сваволю волосних старшин, колишніх поміщицьких управителів. Також відчутною вадою, на думку дослідника, є повільність виконання судових рішень, прогалини у чинному тоді законодавстві, що призводило до відсутності єдності у призначенні санкцій. Зокрема, одні суди є прихильниками – штрафів та арештів, інші – тілесних покарань. “Отсутствие сельского судебного с одной и недостаточность юридического контроля с другой

стороны причины отсутствия единства. Съезд мировых посредников занят множеством административно-хозяйственных вопросов и не имеет возможности прилагать особенного старания в области чисто-юридической” [3, с. VII].

На думку П. Чубинського, загалом судді є шанованими й поважними особами, котрі отримують гідну винагороду за свою працю. Так, у місті Ямполь, Острозького повіту Волинської губернії за кожен присутній день судді отримують двадцять копійок, тобто, розмір заробітної платні, існуючої у тих місцях.

На підставі аналізу судових рішень можна зробити висновки, по-перше, про поступки суду на користь народного право розуміння й здорового глузду, по-друге, про звичасвий рівень правосвідомості пересічного селянина. П. Чубинський зазначає: “не дивлячись, що народ у своєму розумінні не усвідомлює справедливості приватної лісової власності, книги волосних судів рясніють рішеннями про покарання за крадіжку поміщицького лісу” [3, с. VII].

Логіка розміщення справ за їх кількістю переконує в тому, що в українському селянському побуті тяжкі злочини були рідким явищем. Перше місце серед кримінальних справ посідає крадіжка, саме їй присвячено більшість судових рішень. Далі йде приховування й присвоєння чужого майна, пошкодження майна та пограбування. Наступним пунктом перераховуються злочини проти особистої безпеки, до яких відносились особисті образи, словом, ділом, образи між жінками та бійка. За нанесення побоїв дітям, всупереч поширеній думці, також передбачалась відповідальність, зокрема, жінці, що вдарила дванадцятирічного хлопчика, присудили штраф один карбованець сріблом [3, с. 173].

У разі спокушення суд здебільшого присуджував до одруження або до виплати одноразового грошового утримання. Відмова взяти шлюб після попередніх змовин передбачала відсутний штраф. Білоцерківський суд Васильківського повіту Київської губернії присудив нареченому, котрий “передумав й одружився з іншою”, відшкодувати тридцять карбованців сріблом сім’ї колишньої нареченої. Додатково в суспільну касу він повинен був сплатити п’ять карбованців сріблом [3, с. 182].

Варто уваги, що Павло Платонович, задовго до французької історичної школи анналістів, побачив зв’язок природних особливостей краю й національного характеру місцевого населення та його праворозуміння. “Історичне життя, ґрунтовні особливості й кліматичні умови, ось ті сили, котрі визначають характер юридичних звичаїв даного племені” [3, с. 31]. А корінною рисою українського народу дослідник вважав сильний розвиток особистості. Ідея особистості проходить через всі відносини, починаючи з сімейних, родинних.

Таким чином, Павло Платонович Чубинський, досліджуючи судові рішення, визначав питому вагу правового звичаю в них, як джерела права, загальні риси звичасвого права, а також особливості українських народних правових уявлень. Дослідник зазначав, що “загальною рисою народного звичасвого права є те що воно служить вираженням не формальної, а матеріальної правди.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Чубинский П. Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии / П. Чубинский. – С-Пб, 1869. – 41 с.
2. Российское законодательство X–XX веков. – Т. 7. Документы крестьянской реформы. – М., 1989. – 816 с.
3. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел : материалы и исследования, собранные д.-чл. П. П. Чубинским; издан под наблюдением чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта: препринт вид. В 7 т. Т. 6 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2011. – 432 с.
4. Правовой звичай як джерело українського права IX–XIX ст. / за ред. І. Б. Усенка. – К. : Наукова думка, 2006. – 280 с.
5. Одарченко П. Наукова діяльність Павла Чубинського / П. Одарченко // 125 Років Київської Української Академічної традиції 1861–1986 : збірник / за ред. М. Антоновича. – Нью-Йорк, 1993. – 642 с.

С. В. Кушинська
професор кафедри суспільних наук
КНУТКТ імені І.К.Карпенка-Карого,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Київ)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ У 90-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Державна розбудова України, котра на початку 90-х років минулого століття стала логічним відновленням історичної справедливості, потребувала мобілізації сил та ресурсу. На фоні відсутності Нової Конституції суверенної України й відповідних інших законів суверенної держави, інфляції та непрогнозованих законів ринку, питання культурної сфери не відійшло на другий план.

Насамперед, згідно третьої статті Закону України “Про правонаступництво” в суверенній Україні зберігали чинність ті закони й підзаконні акти УРСР, котрі не суперечили документам, ухваленим після проголошення незалежності [2]. Відтак, наша держава, як фундатор ООН, підтвердила свої міжнародно-правові зобов’язання, зафіксовані в базових документах організації – Загальній Декларації прав людини та її двох обов’язкових пактах – Міжнародному пакті про економічні, соціальні й

В сфері внутрішнього права, по-перше, до 2000 року зберігав чинність Закон УРСР “Про охорону і використання пам’яток історії та культури” зі змінами й доповненнями [6]. Документ визначав, що є пам’яткою історії та культури та державну охорону таких. По-друге, було прийнято низку нормативно-правових актів, що регулюють сферу культури в Україні. Окремі з них чинні до сьогодні, окремі втратили чинність. Одним з перших у червні 1991 року було прийнято Закон України

“Про освіту”, котрий наразі є діючим законом. В документі освіта розуміється як основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку держави, а однією з її засад визначається національна свідомість [3].

Закон України від 14 лютого 1992 року “Основи законодавства про культуру”, протягом дев’ятнадцяти років, до прийняття нового документу “Про культуру” від 2011 року, визначав правові, економічні, соціальні та організаційні засади розвитку культури в Україні [4]. 12 серпня 1992 року з метою виконання вищезазначеного документу, було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України № 466 “Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання”, котра передбачала занесення до реєстру пам’яток історії, археології, містобудування та архітектури, мистецтва, документальних пам’яток, а також інших об’єктів, що становлять виняткову цінність з огляду історії, культури, етнології чи науки [5].

Однак, проблематика документу полягає в тому, що по-перше, він є підзаконним актом, по-друге, не існує єдиного закону про Державний реєстр національного культурного надбання. Закон України “Про охорону культурної спадщини” було прийнято лише у 2000 році. Крім того, до нового ЗУ “Про культуру” від 2011 року було відсутнє законодавче визначення поняття “культурне надбання”. Зважаючи на набуття чинності на початку 90-х років інших нормативно-правових актів, як-от ЗУ “Про власність”, “Про підприємства в Україні”, “Про підприємництво”, відсутність цієї дефініції відіграла фатальну роль – визначилась відчутна законодавча прогалина, котра забезпечила можливість реалізовувати гарантоване право на приватну власність в обхід законодавства про охорону культурного надбання.

Прийняття Конституції України було знаковим етапом розбудови культурної сфери нашої держави. Насамперед, наявність Основного закону, спонукала до пошуків законотворчості в галузі культури. По-друге, в самому тексті Конституції, котра в нашій державі є документом прямої дії й джерелом права, містились положення щодо культури. Так, у статті 11 зазначається, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України, а наступна стаття 12 говорить, що “Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави”.

Стаття 54 Конституції гарантує громадянам України свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв’язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Також тут наголошується, що культурна спадщина охороняється законом, а держава забезпечує збереження історичних пам’яток та інших об’єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами [1].

Наразі чинними є такі Закони України, як “Про національний архівний фонд та архівні установи” від 1994 року, “Про музеї й музейну справу” від 1995 року, “Про бібліотечну справу” від 1995 року, “Про вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей в Україну” від 1997 року, “Про професійних творчих працівників та творчі спілки” від 1997 року та інші.

ЗУ “Про національний архівний фонд та архівні установи” регулює відносини, пов’язані із формуванням, обліком, зберіганням і використанням Національного архівного фонду та інші основні питання архівної справи. Окремий розділ присвячено питанням права власності на документи національного архівного фонду [7].

ЗУ “Про музеї й музейну справу” визначає основні напрями національної музейної політики, пояснює поняття “культурні цінності”, присвячує третій розділ Музейному фонду України, однак, статтю 16 відсилає до вищезазначеного Положення про державний реєстр національного культурного надбання. Зокрема, тут говориться, що порядок віднесення музейних предметів Музейного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання та умови їх зберігання затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв [8].

Зважаючи на наслідки прогалин у законодавстві, на порядку денному постало питання про повернення культурних цінностей в країну, про що було прийнято окремий документ “Про вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей в Україну”. Насамперед, закон спрямований на охорону національної культурної спадщини та розвиток міжнародного співробітництва України у сфері культури. В документі, окрім іншого, зазначається які цінності не підлягають вивезенню з України, знову йде посилання на Державний реєстр національного культурного надбання, а також на Національний архівний фонд та Національний музейний фонд [9].

Закон України “Про бібліотеки й бібліотечну справу” визначає статус бібліотек, правові та організаційні засади діяльності бібліотек і бібліотечної справи в Україні, а також гарантує право на вільний доступ до інформації, знань, залучення до цінностей національної та світової культури, науки та освіти, що зберігаються в бібліотеках. Окремий розділ присвячено порядку формування й збереженню бібліотечного фонду України, де, зокрема, зазначається, що для документів, котрі внесені або підлягають внесенню до Державного реєстру національного культурного надбання України, та документів, що є унікальними документами Національного архівного фонду України і зберігаються в бібліотеках, встановлюється особливий режим охорони, зберігання та використання [10].

Зважаючи на специфіку праці діячів культурної сфери та необхідність сприяння та популяризації народної творчості, у 1997 році набув чинності закон “Про професійних творчих працівників та творчі спілки”. Документ має широкий спектр дії – від розвитку національної культури і мистецтв й сприяння відродження та збереження історико-культурної спадщини до надання допомоги в навчально-виховній

роботі педагогічним колективам. Закон визначає порядок заснування, реєстрації та особливості діяльності професійних творчих спілок, їх взаємовідносини з державою. Зокрема, зазначається, що державна реєстрація є обов'язковою для всіх творчих спілок згідно ЗУ “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань”. Четвертий розділ присвячено майновим питанням, господарській діяльності та відповідальності за порушення законодавства [11].

Таким чином, у десятиріччя від набуття Україною незалежності до початку кодифікацій тривала законотворча робота. З'являлись нормативно-правові акти, що врегульовували основні питання культурної сфери. Очевидною була й лишається проблема прогалин вітчизняного законодавства та колізії нормативно-правових актів. Наразі нормативна база культурної сфери в Україні доповнилась новими законами й підзаконними актами й робота по вдосконаленню її правового регулювання триває.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. ЗУ “Про правонаступництво”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>
3. ЗУ “Про освіту”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/lawhow/1060-12>
4. ЗУ “Основи законодавства України про культуру”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2117-12>
5. Постанова Кабінету Міністрів України № 466 від 12 серпня 1992 року “Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF>
6. Закон УРСР “Про охорону і використання пам'яток історії та культури”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3600-09>
7. ЗУ “Про національний архівний фонд та архівні установи”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>
8. ЗУ “Про музеї та музейну справу”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>
9. ЗУ “Про вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей в Україну”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>
10. ЗУ “Про бібліотеки й бібліотечну справу”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>
11. ЗУ “Про професійних творчих працівників та творчі спілки”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/554/97-%D0%B2%D1%80>

О. В. Макарова
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ)
М. С. Геєць
магістрантка факультету політології та права
спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ВПЛИВ МІКРОСОЦІАЛЬНИХ УМОВ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ДИТИНИ

Сучасний розвиток міжнародної та внутрішньодержавної правової реальності характеризується низкою невирішених проблем, серед яких домінантними є такі: правове становище, захист прав та свобод особливих категорій суб'єктів права, до яких належать неповнолітні, оскільки вони є найбільш вразливою частиною суспільства. Саме вона потребує створення особливих умов для подолання кризових соціальних, геополітичних, економічних, культурологічних трансформаційних деформацій, оскільки неповнолітні не володіють стійкими соціальними навичками та моральними установками.

Безумовно, наслідки такого стану в державі деструктивно впливають на все суспільство, особливо на підростаюче покоління. В умовах деформації інституту сім'ї, що характеризується зростанням агресивності, жорстокого поводження з неповнолітніми дітьми, фактами відчуження їх від сім'ї, порушенням стосунків батьків та дітей, підростаюче покоління є надзвичайно незахищеним та вразливим [1].

Правова політика держави й діяльність громадянського суспільства повинна бути націлена на гармонійний розвиток майбутнього покоління. Для цього необхідно вже сьогодні створити умови для майбутнього високого рівня правової культури неповнолітніх та їх гармонійного розвитку, адаптації в соціумі тощо.

Нормативно-правові акти, література, публікації в періодичній пресі дають підстави зазначити, що такі вчені, як Л. Волинець, А. Зінченко, Н. Максимова, В. Мироненко, О. Пахомова, А. Сальникова, Н. Туз та інші, неповнолітніх дітей, які перебувають на вулиці, бродяжать і жебракують називають по-різному: асоціальні діти, “діти вулиці”, безпритульні, бездомні, бомжі, бездоглядні, соціальні сироти, діти, позбавлені батьківського піклування і, як правило, не розрізняючи цих понять, використовують їх у якості синонімів. Педагогічна, психологічна, соціально-педагогічна, правова література, література з соціальної роботи свідчить про наполегливі спроби вчених описати положення дітей-сиріт, знайти більш ефективні форми і методи роботи з ними та довести доцільність розробки і впровадження

новітніх технологій з профілактики соціального сирітства у діяльності соціальних служб, загальноосвітніх навчальних закладів, закладів опіки та піклування.

Робота державних інституцій і громадськості є особливо важливою для формування зрілої високої правової соціальності. Для цього необхідним є комплекс заходів щодо належних умов життя й виховання, розвитку неповнолітніх, знешкодження джерел антисоціального впливу на них; корекція особи неповнолітнього, яка має некримінальні відхилення в поведінці, щоб не дати можливості їм перейти до вчинення злочинів; належного економічного забезпечення тощо. Тому, незважаючи на те, що правова соціалізація неповнолітнього – це двосторонній процес, паритетним його назвати важко, оскільки основні функції покладаються на державні та громадські інституції, а не на неповнолітнього [2].

Вивчаючи неповнолітніх як об'єкт соціально-правової діяльності, науковці по-різному визначають роль профілактики саме з цією категорією дітей. Так, В. Мироненко розділяє соціально-правову роботу з бездоглядними та безпритульними дітьми на два напрями: профілактичний та корекційно- реабілітаційний. Капська А. та Н. Комарова, досліджуючи проблему “діти вулиці”, запропонували модель виходу неповнолітніх дітей на вулицю та їх повернення – “Вертушка”. Це дало їм змогу виділити етапи соціально-педагогічної роботи з дітьми: профілактика можливого виходу дітей на вулицю; створення соціальних, психолого-педагогічних умов для повернення дитини з вулиці; сприяння закріпленню дитини за соціальним інститутом (сім'єю, прийомною сім'єю, загальноосвітніми установами інтернатного типу тощо) [3].

Соціально-правову роботу з дітьми вулиці Н. Туз пропонує здійснювати за допомогою організації територіальної системи профілактичної діяльності із захисту прав дитини, яка може вирішувати наступні завдання: виявляти неповнолітніх групи ризику; забезпечувати захист прав та свобод кожної дитини групи ризику з моменту її виявлення; координувати зусилля всіх зацікавлених відомств та осіб щодо забезпечення соціального захисту знедолених дітей; проводити профілактичну діяльність з неповнолітніми групи ризику з метою недопущення протиправних дій; направляти дітей групи ризику до притулків, центрів соціальної реабілітації з урахуванням їх віку та соціальних проблем [4].

Вищевикладене дає підстави зробити наступні висновки:

- сім'я виступає основним інститутом соціалізації неповнолітніх;
- морально-психологічні та індивідуально-вікові особливості неповнолітніх є первинними факторами їх правої соціалізації;
- правові знання неповнолітніх як елемент правової соціалізації є поверхневими, мають абстрактну форму та отримані зазвичай із непрофесійних буденно-соціальних джерел;
- правова соціалізація виступає як необхідний первинний процес розвитку правової природи особистості; відсутність володіння повною мірою навичками, соціальним досвідом реалізації правових норм, відсутність можливості повної мірою реалізувати правові знання самостійно.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Пахомова О.* Нормативно-правова база формування соціальності неповнолітніх / О. Пахомова // Ефективність державного управління. – 2015. – Вип. 35. – С. 155лд–158.
2. *Мироненко В.* Сім'я як головний інститут соціалізації дитини / В. Мироненко // Юридична наука. – 2013. – № 2. – С. 49–54.
3. *Сальникова А.* Психологічні особливості цінностей у неповнолітніх правопорушників / А. Сальникова, Л. Шевченко // Право і безпека. – 2012. – № 2(44). – С. 229–231.
4. *Туз Н.* Вплив соціального середовища на формування особистості неповнолітнього злочинця / Н. Туз // Право. – 2016. – № 8(98). – Ч. 1. – Кн. 1. – С. 55–58.

Т. В. Маньгора
доцент та виконуюча обов'язки завідувача кафедри права
Вінницького кооперативного інституту,
кандидат юридичних наук
(м. Вінниця)

АМЕРИКАНСЬКИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА ПРАВА А. І. ЯКОВЛІВА

Андрій Іванович Яковлів – відомий український громадський і політичний діяч, учений-правознавець, історик українського права, член Центральної і Малої Рад, директор канцелярії Центральної Ради.

У 1952 р. А. Яковлів переїхав з Бельгії до США, де в нього жила дочка Галина зі своїм чоловіком Олександром Тимошенко, відомим архітектором, який керував будівництвом низки хмарочосів у Нью-Йорку (у фірмі Карсон, Ландін та Шов, у 1957–1962 її співвласник), архітектурно оформив станції Вашингтонського метрополітену, засновник Товариства українських інженерів Америки (у 1953–1954 його голова). А. Ветухів описав його життя: “жив в передмісті Нью-Йорку і коло будинку мав маленький садок у якому працював сам – плекав квіти, що нагадували йому Україну – соняшники і “кручені паничі”. Він багато і з великою любов'ю говорив про Україну, до останніх днів не втрачав віри, що повернеться на батьківщину. Любив згадувати минуле і, маючи прекрасну пам'ять, розповідав малознані епізоди з життя 80–90-х років” [1, с. 2].

Професори УТГІ, які переселилися до Америки, в 1951 р. заснували “Український технічний інститут в Нью-Йорку”, який продовжував традиції УТГІ, в якому А. Яковлів був професором [2, с. 63-64].

А. Яковлів виконував обов'язки Голови секції Української академії мистецтв і наук в США [3, с. 296].

Вчений, будучи дійсним членом НТШ, продовжив роботу в Товаристві і в межах його видань з'явилася одна з найважливіших праць, а саме “Український кодекс 1743 р.” [5, с. 2].

В Америці А. Яковлів включився в роботу еміграційних організацій. Як дійсний член УВАН Андрій Іванович приймав участь у наукових засіданнях, де він виступав з публічними лекціями.

Перебуваючи в США А. Яковлів друкувався в газеті “Свобода” та в “Аналах УВАН”.

В “Аналах УВАН” були надруковані “Ukrainian Common Law Procedure” (1952 р.), “Istoriya rusov” and its author” (1953 р.), “Bohdan Khmelnyts'ky's treaty with Tsar of Muscovy in 1654” (1955 р.) та “The Reunion of the Ukraine with Russia” (1955 р.).

Публікації в газеті “Свобода” можна розділити на два види: статті з історико-правових тем та спомини про окремі періоди життя.

До першої групи можна віднести: “Високоповажаний Пане Редакторе!”, “Історичні традиції української державності”, “На 300-ліття договору Хмельницького з Москвою (27 березня – 6 квітня 1654–1954)”, “На 300-ліття Переяславської Ради”, “Співець молодій Україні (Додаток до статті В. Дорошенка)”, “Як Українська ССР стала членом ООН”.

До другої групи: “На дипломатичній службі України (Уривки з моїх “Споминів” за 1918–1919)”, “Незабутні дні відновлення державної самостійності України (Уривки з моїх “Споминів”)”, “Церковні свята в давньому Чигирині (Уривок зі споминів)”, “Спомини Андрія Яковліва 1939–1945 рр.”.

В 1949 р. було створене Товариство Українських правників в США, до якого входили українські юристи США, або колишні за фахом юристи, які в умовах еміграції не могли займатися професією. В 1955 р. Товариство Українських правників підготувало до друку перший “Правничий вісник”, в якому публікувалася стаття А. Яковліва “П. н. Князь О. А. Безбородько та його “Записка” з 1799 р. про потреби Російської імперії.”

9 серпня 1952 р. в приміщенні УВАН у США, в Нью-Йорку, відбулася товариська зустріч членів УВАН у США з заслуженим українським науковим, громадським і політичним діячем, членом УВАН, колишнім ректором УВУ у Празі, професором Андрієм Івановичем Яковлівим, який прибув з Європи.

В товариській зустрічі приймало участь понад 30 членів УВАН. Цікавою і зворушливою картиною була зустріч майже восьмидесятилітнього Андрія Івановича зі своїми давніми колегами по праці, з якими він не бачився багато років, як то з професором І. Кабачковим, професором Л. Чикаленком та іншими.

В 1952 р. УВАН у США урочисто відзначала ювілей Андрія Івановича, під час якого він був бадьорий і повний планів та задумів, які за два останніх роки він здійснив [1, с. 2]. 2 травня 1954 р. в приміщенні Літературно-Мистецького Клубу в Нью-Йорку,

на Пленарній Конференції УВАН у США відбулась доповідь професора А. Яковліва “Договір Богдана Хмельницького 1954 р.” про Переяславський договір [4, с. 4].

Професор А. Яковлів на початку доповіді зауважив, що Переяславський договір на багато років обумовив взаємини України з сусідами, тому він притягує особливу увагу і українців, і ворожих Україні кіл. В Радянській Україні цей договір і обставини його укладання фальшують, або замовчують.

М. Ветухів згадував, що Андрій Іванович працював до останніх днів, зберігаючи енергію, працездатність та ясність думки, зібравши чимало матеріалів про Переяславську угоду. Показував документи з історії українського права. Цікавився історією українського права, історією українських міст і, зокрема, історією свого рідного Чигирин [1, с. 2]. В грудні 1954 р. Календар “Свободи” за 1955-й р. надрукував статтю А. Яковліва “Чигирин колись і тепер”, в якій він подавав історію свого рідного міста [6]. Професор Яковлів був завжди привітний, лагідний, товариський, дуже працьовитий. За 2-3 дні до смерті питав про коректуру статей, що їх мали надрукувати. Це був великий син України, представник найкращої частини української інтелігенції. Життєпис його є, власне, свідченням невтомної боротьби, незламного прагнення здійснити ідею, якій був відданий з юнацьких років – ідею української державності. За цю ідею боровся на ниві науки і політики [1, с. 2].

Помер видатний український історик, юрист, державний діяч, дипломат 14 травня 1955 р. Похований на цвинтарі УАПЦ “Саут-Баунд-Брук” (Нью-Джерсі, США).

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Ветухів М.* Андрій Іванович Яковлів / М. Ветухів // Свобода. – 1955. – № 108. – 8 червня. – С. 2.
2. *Винар Л.* Відродження українського наукового життя після другої світової війни: 1945–1952 / Л. Винар // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип. 9: матеріал. Другої міжнар. наук. конф. “Українська діаспора: проблеми дослідження”, 22–23 травня 2006 р.: збірник. – Острог: РВВ Національного університету “Острозька академія”, 2007. – С. 60-71.
3. *Горак В.* Андрій Яковлів / В. Горак // Історіографічні дослідження в Україні. Визначні постаті української історіографії ХІХ–ХХ ст. / НАН України. Інститут історії України. / Редкол.: Ю.А. Пінчук (гол. ред.) та ін. – К., 2003. – Вип. 12. – С. 283-302.
4. З наукових конференцій УВАН у ЗДА. Пленарна наукова конференція // Свобода. – 1954. – № 102. – 28 травня. – С. 4.
5. *Падох Я.* Чигиринська спадщина. В перші роковини смерті проф. Андрія Яковлева (1) / Я. Падох // Свобода. – 1956. – № 93. – 17 травня. – С. 2.
6. *Яковлів А.* Чигирин колись і тепер / А. Яковлів // Календар “Свободи” на 1955 рік. – Нью-Йорк : Видання Українського Народного Союзу, 1954. – С. 44-49.

М. О. Мельничук
старший викладач кафедри права
Вінницького національного аграрного університету,
кандидат юридичних наук
(м. Вінниця)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ІНФЕКЦІЙНИМ ЗАХВОРЮВАННЯМ НАСЕЛЕННЯ УСРР НА ПОЧАТКУ 1920-Х РР.

Серед першочергових завдань, що стояли перед радянською владою була активізація зусиль щодо створення санітарно-епідеміологічних закладів та підготовки санітарних лікарів. Для вирішення кадрової проблеми у сфері охорони здоров'я Всеукрревком 7 лютого 1920 р. вдався до радикальних заходів – прийняв постанову “Про залучення до трудової повинності”, згідно з якою медичний персонал віком від 45 до 60 років залучався до трудової повинності, за винятком важкохворих [1, арк. 18]. На виконання цієї постанови 28 грудня 1920 р. був виданий наказ Жмеринського повітревкому, відповідно до якого “увесь медперсонал, лікарі, фельдшери, фармацевти, сестри-жалібниці (чоловіки до 52 років, а жінки до 40 років) у двохденний термін повинні були з'явитися на реєстрацію у військово-санітарний відділ. Особи, які не з'являлися без поважних причин, передавалися до суду за законами військового часу” [2, арк. 5]. У Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі на шестимісячних курсах здійснювалася підготовка санітарно-технічних інструкторів, випуск яких відбувався тричі на рік у кількості 20-40 осіб. [3, с. 252]. Вже 22 травня 1922 р. розпочався процес підготовки санітарних лікарів, які мали широкі повноваження для виконання своїй обов'язків.

Слід погодитися з висновком вчених про те, що у важких умовах голоду, епідемій і повоєнної розрухи радянська влада діяла на основі принципу “санітарної диктатури”, яка спрямовувалася на екстрену мобілізацію обмежених державних ресурсів і зусиль громадськості на боротьбу з епідеміями [4, с. 91]. Якраз у цьому контексті, з метою залучення додаткових коштів на протидію епідеміям, ВУЦВК 8 березня 1922 р. ввів загальногромадянський податок для надання допомоги голодуючим і на посилення засобів на протидію епідеміям. Всі надходження від податку перераховувалися на рахунок Центральної комісії допомоги голодуючим, а надлишкові надходження – на кошторис НКОЗ УСРР, які витрачалися на охорону здоров'я населення та протидію епідеміям [5, ст. 189].

Радянська влада намагалася залучити до санітарної справи “кращих активістів, здатних до творчої роботи, відданих інтересам трудящих”, передусім, це були колишні земські санітарні лікарі, дільничні лікарі, які проявили себе як громадські санітарні діячі [6, с. 32]. Для мотивації праці медичних працівників, які захворіли на інфекції під час виконання своїх професійних обов'язків, влада гарантувала соціальне забезпечення у вигляді безоплатного надання усіх видів медичної допомоги та коштів на утримання. У

випадку інвалідності, медичним працівникам, а також непрацездатним членам їх сімей, які знаходились на утриманні, видавалася щомісячна пенсія. Сума всієї грошової допомоги, пенсій і заробітку, яку отримувала сім'я, не могла бути нижчою за прожитковий мінімум та вищою за середній заробіток [7, ст. 257].

Загрозу населенню становила епідемія холери, яка спалахнула спочатку в урожайних районах України, а в 1922 р. масово вразила голодуюче населення Півдня України (Одеса, Миколаїв, Мелітопіль, Бердянськ тощо) [9, с. 8]. Радянські органи зобов'язали надзвичайні санітарні комісії сконцентрувати свою діяльність у двох напрямках: змусити комунальні відділи терміново привести у належний стан каналізаційні системи, водопроводи, вигрібні ями, смітники тощо; негайно привести у належний стан усі існуючі бані та пральні, а також забезпечити їх паливом для ефективного функціонування [9, ст. 200].

На III Всеукраїнській сесії ВУЦВК, яка проходила 22-23 липня 1921 р., було прийнято рішення про активізацію протидії холері. В результаті, 23 липня 1921 р. ВУЦВК прийняв постанову "Про заходи боротьби з епідемією холери". Відповідно до її положень, протиепідемічний фронт оголошувався ударним, а тому всі радянські органи були зобов'язані надавати допомогу органам охорони здоров'я у цій справі [10, ст. 384].

10 січня 1922 р. НКОЗ УСРР направив губздороввідділам циркуляри, спрямовані на протидію холері [11, арк. 2 зв]. З лютого 1922 р. обов'язковому щепленню підлягали робітники, службовці, школярі, червоноармійці та особи, що перебували в місцях позбавлення волі. З 6 по 12 квітня 1922 р. у Харкові відбувся III Всеукраїнський з'їзд бактеріологів та епідеміологів, у результаті якого було визнано необхідним проведення масових протихолерних щеплень. На цьому з'їзді були окреслені основні завдання у сфері санітарної організації України: ліквідація епідемій і проведення широких оздоровчих заходів; розроблення санітарного законодавства; залучення громадськості до профілактичної діяльності; зосередження організаційно-управлінської функції у сфері санітарії у компетенції держави [12, с. 128]. Остаточно епідемія холери в УСРР була ліквідована лише в першому півріччі 1923 р.

Отже, відсутність кваліфікованого санітарного медперсоналу, масові епідемії, голод, загалом незадовільний санітарний стан країни визначали зміст нормативно-правового регулювання періоду непу. Воно, передусім, спрямовувалося на формування санітарних установ, підготовку медичного персоналу у галузі санітарії, ліквідацію масових епідемій, та ін. Запобігання інфекційним захворюванням застосовувалися, переважно, командно-адміністративні методи роботи: трудова повинність медперсоналу, оподаткування населення, а також примусове залучення підприємств і громадських організацій для протидії епідеміям. Завдяки проведеним організаційно-правовим заходам органам охорони здоров'я вдалося не лише призупинити ріст епідеміологічних захворювань, але й суттєво покращити ситуацію у санітарній сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Вінницької області, ф. Р-2659, оп. 1, спр. 34. – 23 арк.
2. Державний архів Вінницької області, ф. Р-772, оп. 1, спр. 7. – 190 арк.
3. *Ціборовський О. М.* На варті здоров'я: Історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні / О. М. Ціборовський. – К. : Факт, 2010. – 440 с.: іл.
4. *Ткаченко І. В.* Охорона здоров'я в Україні в роки нової економічної політики: соціально-історичний аспект : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ткаченко Ірина Владиславівна. – Черкаси, 2009. – 231 с.
5. Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1922–1923 рр. – Харків : Літо-друкарня “Книгоспілки”, 1922. – 1147 с.
6. Сборник постановлений, утвержденных Народным Комиссариатом Здравоохранения УССР. – Харків : Типография Наркомздрава, 1922. – 80 с.
7. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919 р. – К. : Т-во “Печатня С. П. Яковлева”, 1919. – 580 с.
8. Сборник постановлений утверждённый НКОЗ УССР. – Харків : Типография Наркомздрава, 1922. – 80 с.
9. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1919–1920 рр. – Харків : Правительственная типография, 1921. – 790 с.
10. Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р. – Харків: Вторая Советская типогр., Гончар. бульв. № 6/2, 1921. – 703 с.
11. Державний архів Вінницької області, ф. Р-777, оп. 2, спр. 15. – 43 арк.
12. Сборник действующего законодательства по медико-санитарному и аптечному делу в УССР (декреты, постановления, циркуляры, инструкции, положения, приказы и пр.) ; под ред. С. Г. Рапопорта, С. Л. Сокольского. – Харків, 1926. – 667 с.

***Н. О. Мудролюбова**
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)*

АНТОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДУМКИ: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СУЧАСНОСТІ

Поступовий цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства, формування стабільних соціальних відносин, створення гідних умов життя та ефективного соціального середовища для активної діяльності громадян безпосередньо пов'язані з їх соціальною захищеністю.

За описами Геродота [5] питання людських цінностей, стабільності та рівноваги суспільного співіснування, соціальної захищеності підіймалися ще в дохристиянські часи.

Перші ідеї й пропозиції щодо питань соціальної ролі держави, необхідності прийняття справедливих соціальних законів для регулювання суспільних відносин, надання допомоги у соціалізації найбільш вразливим верствам населення можна знайти ще у роботах античних мислителів про державний устрій. Серед них першість по праву віддають Платону.

Старогрецький філософ Платон у роботах “Держава” і “Закони” описав проект ідеальної держави, хоча не запропонував заходів вирішення на рівні держави проблеми подолання бідності, яка веде до злочинів і класової боротьби, але і не заперечував, що в суспільстві має бути “добровільна добродійність” [18].

Услід за Платоном, відомий мислитель античності Аристотель також великої ваги надавав суспільному значенню держави, однак на відміну від нього вважав, що існуючі держави є не недосконалими копіями вихідної ідеальної держави, а навпаки – держава поступово змінюється відповідно до суспільних потреб, оскільки вона є природним продуктом розвитку суспільства на певному етапі. Важливим для теорії громадянського суспільства є також аналіз Аристотелем суспільних сфер, які він вважав відносно незалежними від держави [19, с. 70].

Аристотель вважав, що необхідно уникати різкого розриву між багатими і бідними і бачив вихід у формуванні заможного середнього прошарку, але заперечував доцільність будь-якої благодійної діяльності держави, якщо благодійність не призводила до пом'якшення соціальних суперечностей та скорочення кількості безземельних громадян, уподібнюючи таку благодійність бочці з дірками [12, с. 72-73].

Досліджуючи Рим давніх часів, М. Скржинська, Д. Сковронський, О. Євстратов на підтвердження існування ідей соціальної допомоги з боку суспільства посилаються на римського письменника Плінія Старшого, який наголошував, що “потрібно розшукувати і підтримувати тих, хто перебуває в нужді, оточуючи їх ніби товариським союзом” [7; 16; 17].

Свої наукові роздуми й обґрунтування найбільш правильної форми правління знаменитий римський оратор Марк Тулій Цицерон виклав у своїх творах “Про державу”, “Про закони” та інших [14], де він зазначав, що смисл служіння державі – у збагаченні бідних та у викупі полонених співвітчизників.

Як приклад піклування держави соціально незахищеними громадянами у стародавні часи можна навести суспільний устрій Спарти другої половини VII ст. до н. е. [2; 3; 6; 10]. Держава піклувалася про забезпечення вільних співгромадян усім необхідним, але в той же час контролювала розмір стягуваної з рабів продукції, не даючи можливості розбагатіти комусь із “громади рівних”, позбавивши їх права продажу землі і рабів, і здійснюючи час від часу перерозподіл землі. Щоб утримувати невільників у покорі і примусити їх до праці, держава дала їм мінімальну свободу господарювання на себе.

Прикладом регулювання з боку держави соціального життя суспільства можна також навести Шумерську цивілізацію, сформовану на півдні Месопотамії у кінці

IV тис. до н. е. Державно-адміністративний апарат організовував колективні роботи і редистрибуцію матеріальних благ. Держава піклувалася про найбільш вразливі верстви населення. Економічно залежні робітники, які не мали власного домогосподарства та засобів виробництва і експлуатувалися храмовими органами влади, отримували “натуральне забезпечення” (22-58 кг зерна на рік). Частину землі надавали робітникам “на прогодування”. Земельні ділянки (приблизно 4-6 га) за певну частину врожаю отримували також члени громади. У голодні роки використовували зерно храму, яке вважалося багатством всієї громади [3; 9].

Римська держава регулювала так званіми “хлібними законами” (*Leges frumentariae*) забезпечення населення хлібом – як за допомогою його продажу римським громадянам за зниженими цінами, так і шляхом безкоштовних роздач. Перший хлібний закон датується 123 р. до н. е. Відомо, що в I-II століттях н. е. близько 200 тисяч осіб отримували безкоштовний хліб [8; 13].

У часи Середньовіччя відомий філософ Фома Аквінський (1225–1274) основним завданням держави вважав забезпечення умов для гідного життя людей, про що писав у своїх “Коментарях до Аристотелевої “Політики” [1].

Мислителі Київської Русі епохи княжої доби також виступали за справедливі норми і принципи соціального співжиття, де держава мала забезпечувати у суспільстві порядок з волі божої та згоди людей на цей порядок. У відомостях літописців, творах видатних державних і церковних діячів того часу збереглося немало свідчень про соціальні акції. Наприклад, “Повість минулих літ” монахів-літописців Нестора і Сильвестра розповідає про відкриття першої школи при дворі Володимира Великого, шкіл при соборах та монастирях у багатьох містах, бібліотеки для всіх у Києво-Печерському монастирі [4, с. 90].

Певні атрибути соціальної орієнтованості держави знаходимо вже у першій, “неписаній”, конституції Англії – Великій Хартії вольностей (лат. *Magna Carta*, 1215 р.), у визначному документі Великої французької революції, який мав конституційну силу – Декларації прав людини й громадянина (1789 р.), у документах Паризької Комуні (1871 р.).

В епоху Відродження мислителі, зокрема Т. Гоббс та Дж. Локк, вважали, що лише держава, яка базується на принципах рівності, справедливості, моралі, може забезпечити загальне благо.

Ідейна спадщина соціальної держави як цілісної теорії остаточно оформилася в працях німецьких учених XIX ст.: Л. фон Штейна, Ф. Науманна, А. Вагнера, де проголошувалась нова роль держави – соціальна. Теоретична концепція соціальної держави вперше обґрунтована у роботах Л. фон Штейна: “Історія соціального руху Франції з 1789 року” [21] та “Вчення про управління та право управління з порівнянням літератури і законодавств Франції, Англії та Німеччини” [22].

Ідея соціальної державності сформувалася пізніше ідеї правової держави (наприкінці XIX – початку XX ст.) як результат об’єктивних соціально-економічних

процесів, що відбуваються в житті буржуазного суспільства, Можна погодитися з твердженням багатьох дослідників, зокрема Л. Кочетковою, що теорія соціальної держави стала реакцією німецького консерватизму на загрози революційних перетворень, що однозначно пролунали в середині XIX ст. в європейських країнах. Цілеспрямовані соціальні реформи держави розглядалися як єдина альтернатива кривавій і руйнівній революції за французьким зразком [11].

У 80-х роках XIX сторіччя у Німеччині як відповідь на посилення впливу соціал-демократів уряд О. фон Бісмарка підготував серію законів і заходів державного і суспільного характеру по захисту соціальних інтересів найбідніших класів. Соціальна політика була закріплена у Веймарській конституції 1919 р. – першій європейській конституції, яка надала громадянам соціальні права (права на об'єднання у профспілки, захист від безробіття, охорону здоров'я і працездатності).

Поступове введення заходів державного регулювання соціальних відносин у цей період мали місце і в інших індустріальних країнах. З 70-х років XIX сторіччя до початку Другої світової війни державне страхування охопило всі сфери соціальних ризиків у всіх країнах [20, с. 7].

Концепція соціальної держави одержала широке розповсюдження і закріплення в конституціях насамперед розвинутих країн Західної Європи (ФРН, Швеція, Франція, Англія, Австрія, Швейцарія, Норвегія, Фінляндія) в 60-90-х роках XX ст. У США ідея соціальної держави була прийнята пізніше, ніж у країнах Європи, оскільки тип свідомості американського суспільства був орієнтований на принцип індивідуалізму [15].

Ідея та цінності соціальної держави в першій половині 1990-х рр. XX ст. отримали визнання спочатку в Чехії, Словаччині, Польщі, Угорщині та інших пострадянських східноєвропейських країнах, а потім і в країнах СНД (Росія, Україна та ін.).

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Аквінський Т.* Коментарі до Арістотелевої “Політики” / пер. з латини О. Кислюк; авт. передм. В. Котусенко. – 2-е вид. – К. : Основи, 2003. – 796 с.
2. *Бергер А.* Социальные движения в Древней Спарте / А. Бергер. – Москва : Правда, 1936. – 108 с.
3. Всесвітня історія : навч. посіб. / Б. М. Гончар, В. М. Мордвінцев, А. Г. Слюсаренко, С. П. Стельмах. – К. : Знання, 2011. – 895 с.
4. *Гелей С. Д.* Політологія : навч. посіб / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. – Львів : Світ, 2001. – 384 с.
5. Геродот История в 9-ти кн. / Геродот ; [пер. Г. А. Стратановского]. – М. : Ладомир, 2001. – 752 с.
6. Древняя Греция / под ред. В. В. Струве. – Москва : Наука, 1964. – 503 с.
7. *Евстратов А. Э.* Генезис идеи социального государства (Историко-теоретические проблемы) : дис. ... канд. юр. наук. – Омск, 2005. – С. 11-12.
8. История Древнего Рима : учеб. для вузов по спец. “История” / В. И. Кузищин, И. Л. Маяк, И. А. Гвоздева и др. ; под ред. В. И. Кузищина. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 2000. – 383 с.

9. Історія економіки та економічної думки: ХХ – початок ХХІ ст. [Текст] : навч. посіб. – Т. 2 / В. В. Козюк, Л. А. Родіонова, Т. І. Вергелес [та ін.] ; за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. – К. : Знання, 2011. – 582 с.
10. Колобова К. М. Древняя Спарта в X – IV вв. до н.э. / К. М. Колобова. – Ленинград : Наука, 1957. – 440 с.
11. Кочеткова Л. Н. Теория социального государства Лоренца фон Штейна / Л. Н. Кочеткова // *Философия и общество*. – 2008. – Выпуск № 3 (51). – С. 69-79.
12. Кравец В. История классической зарубежной педагогики и образования / В. Кравец. – Тернополь, 1996. – 436 с.
13. Левчук Л. Т. Історія світової культури / Л. Т. Левчук. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 400 с.
14. Логвина В. Л. Політологія : навчальний посібник / В. Л. Логвина. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 304 с.
15. Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
16. Сковронський Д. М. Ідея та визначення соціальної держави у історіографічному аспекті / Д. М. Сковронський // *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Юридичні науки. – 2015. – № 825. – С. 217-223.
17. Скржинская М. В. Северное Причерноморье в описании Плиния Старшего / М. В. Скржинская. – Киев : Наукова думка, 1977. – 128 с.
18. Фирсов М. В. Введение в теоретические основы социальной работы. Историко-понятийный аспект / М. В. Фирсов. – Москва-Воронеж : Инст. практ. психологи-Модэк, 1997. – 192 с.
19. Чувардинський О. Історична рефлексія поняття “громадянське суспільство” та його філософська еволюція / О. Чувардинський // *Політичний менеджмент*. – 2006. – № 3 (18). – С. 69-75.
20. Шпилев Д. А. Социальные гарантии в правовых системах России и Германии / Д. А. Шпилев. – Нижний Новгород : НИСОЦ, 2009. – С. 54.
21. Штейн Л. фон. История социального движения Франции с 1789 года / Л. фон Штейн. – СПб. : Тип. А.М. Котомина, 1872. – 320 с.
22. Штейн Л. фон. Учение об управлении и право управления с сравнением литературы и законодательств Франции, Англии и Германии / Л. фон Штейн. – СПб. : Изд-во А. С. Гиероглифова, 1874. – 650 с.

Н. М. Опольська
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ)

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПРАВА НА ТВОРЧІСТЬ

Творча діяльність у будь-якій сфері науки, літератури, мистецтва є невід’ємним проявом існування людини, основою суспільного прогресу, рушійною силою розвитку людства. Неможливо уявити людську сутність без можливості реалізації творчих

здібностей. Право на творчість є невід’ємною складовою людської природи, тобто воно є природним правом. Зважаючи на це, доречною видається постановка питання про феноменологію права на творчість.

Творцем феноменології як наукового підходу був Едмунд Гуссерль. Цей термін походить від грецьких слів *phainómenon*, яке означає “те, що з’являється” і *lógos* – вчення. У викладі Гуссерля феноменологія в основному розглядає та вивчає структуру явища, а також процеси які у ньому відбуваються. Таким чином, доцільно було б провести феноменологічний аналіз права на творчість, розкрити його внутрішню структуру та зміст. Відповідно до зазначеного підходу, право розглядається як явище, що “само себе розкриває, трактує раціонально зрозумілим способом” [1, с. 53].

Основу терміну “творчість” становить англійський іменник “creativity” (творчість), який походить від латинського слова “creatio” (створення).

Творчість розглядається в науці як духовно-культурна і правова категорія. Правознавці здійснюють дослідження творчості в рамках конституційного, цивільного, інформаційного права.

Не зважаючи на різноманіття визначень їх умовно можна поділити на два основних підходи. Представники першого (О. Іоффе, О. Підпригора, В. Антонов та ін.), висвітлюючи досліджуване поняття, акцентують увагу на тому, що наслідком творчості є певний результат. В інтерпретації представників даного підходу, який є найбільш поширеним, творчість розглядається як цілеспрямована пошукова діяльність, що завершується продуктивним актом (результатом), внаслідок якого з’являються нові образи, форми їх втілення, що вирізняються неповторністю і оригінальністю [2, 3, 4].

Цей підхід характеризується ігноруванням тих випадків, коли творча діяльність не завершується створенням якісно нових духовних або матеріальних цінностей, або творець не створює образ кінцевого продукту. А здійснена ним інтелектуальна цілеспрямована пошукова діяльність носить творчий характер і являє собою реалізацію окремих правомочностей права на творчість.

Творчість не завжди завершується створенням твору (результату). Ейнштейн, наприклад, витратив не одне десятиліття на те, щоб створити єдину теорію поля. Тридцять років наполегливої, титанічної творчої праці так і не завершилися побудовою шуканої наукової теорії.

Представники другого підходу (І. Серебровський, Н. Іванов, Д. Шапорєва) зосереджують увагу на тому, що творчість це певний усвідомлений, вольовий, досить трудомісткий процес, що має за мету досягнення певного результату. Тобто це сам процес створення людиною духовних та матеріальних благ, у якому отримання результату є ймовірним [5, 6, 7].

На наш погляд, зазначений підхід краще відображає сутність досліджуваного поняття, тому що при зайнятті творчою діяльністю результат є ймовірним, метою

творчості і не завжди її наслідком. Право на творчість є одним з основоположних прав людини, яке не залежить від створення якісно нового результату.

Характеризуючи творчість як категорію права, потрібно зазначити, що законодавством в рівній мірі охороняється як право на зайняття творчістю (процес творчості), так і результати творчості, незалежно від того наскільки значний елемент творчості, у чому він проявляється і в якій мірі.

Творчість є категорією права, як сутнісна властивість людини. Право на творчість випливає із самої біологічної сутності людини, належить їй з народження, тобто продиктовано самою природою, тому зрештою і є природним.

До структури права на творчість входять такі основні правомочності: право на власні дії (право-поведінка), право на чужі дії (право-вимога), право на захист (право-претензія).

Можливість власних дій у структурі права на творчість означає, що особа в межах даного суб'єктивного права може:

- займатися усіма видами творчої діяльності відповідно до своїх інтересів і можливостей як на професійній так і на непрофесійній основі, без будь-яких обмежень, крім встановлених законом для захисту суспільних інтересів;
- вільно обирати законні засоби для самореалізації в творчому процесі;
- вільно, наскільки їй дозволяє обсяг цивільної дієздатності, розпоряджатись правами на результати творчої діяльності тощо.

Зміст права на чужі дії у структурі права на творчість включає наступні повноваження:

- право на створення умов для творчої діяльності;
- право на створення умов для реалізації результатів творчої діяльності на законній основі;
- можливість користуватися підтримкою держави у здійсненні творчої діяльності та реалізації її результатів;
- право на незалежне, вільне, неконтрольоване державою та іншими структурами здійснення творчої діяльності, крім випадків встановлених законом для захисту суспільних інтересів;
- неможливість використання або розповсюдження результатів творчої діяльності особи без її згоди, за винятком випадків, встановлених законом;
- можливість доступу до творчості інших у складі культурних надбань нації, держави, світу;
- рівна охорона прав на результати творчої діяльності тощо.

Право на захист у структурі права на творчість передбачає можливість звернутись за допомогою державного апарату, а в окремих випадках до громадськості для:

- припинення правопорушення;
- відновлення правомірного стану;

- примусового здійснення юридичного обов'язку;
- притягнення правопорушників до юридичної відповідальності;
- компенсації моральної, матеріальної шкоди тощо.

Перелік названих правомочностей є невичерпним.

Підводячи підсумок виступу, слід зауважити, що **творчість** як категорія права – це певний усвідомлений, вольовий процес створення людиною нових духовних і матеріальних цінностей, їх інтерпретації, що вирізняються неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю. Необхідними компонентами творчого процесу є уява, фантазія. А метою творчості є створення нових духовних і матеріальних цінностей.

Феноменологію права на творчість становлять:

1. Загалом творчість як сутнісна характеристика людини, що має внутрішній і зовнішній прояв та потребує свого врегулювання
2. Такі основні правомочності: право на власні дії (право-поведінка), право на чужі дії (право-вимога), право на захист (право-претензія).

ЛІТЕРАТУРА :

1. *Гуссерль Э.* Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология // Гуссерль Э. *Философия как строгая наука.* – Новочеркасск : Сагуна, 1994. – С. 53.
2. *Иоффе О. С.* Советское гражданское право. Курс лекций. Ч. III : учебное пособие для высш. юрид. учеб. заведений / Ленингр. гос. ун-т. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – 347 с.
3. *Право інтелектуальної власності України : навч. посібник для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів / О. А. Підпригора, О. О. Підпригора.* – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 136 с.
4. *Антонов В. М.* Інтелектуальна власність і комп'ютерне авторське право / В. М. Антонов. – К. : КНТ, 2005. – 520 с.
6. *Серебровский В. И.* Вопросы советского авторского права / В. И. Серебровский. – М. : Из-во АН СССР, 1956. - 188 с.
7. *Иванов Н. В.* Авторские и смежные права в музыке : учеб.-практ. пособ. / под. ред. А. П. Сергеева. – М. : Проспект, 2009. – 176 с.
8. *Шапорева Д. С.* Конституционное право человека и гражданина на свободу творчества в современной России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д. С. Шапорева; СГАП. – Саратов, 2007. – 26 с.

*В. А. Присяжнюк
магістрант факультету політології та права
спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)*

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Інтеграція України до європейського співтовариства спонукає нас до адаптації українського права до європейських правових стандартів. На даний момент відбувається процес формування нових науково обґрунтованих поглядів на рішення Європейського суду з прав людини як на судові акти, на їхнє значення та місце. Цей процес може істотно вплинути на розвиток українського законодавства та правозастосовної практики.

Питання правової природи рішень Європейського суду з прав людини як джерел права з'ясовано в науковому доробку таких учених-правознавців, як А. Б. Венгеров, О. А. Климович, Ю. Ю. Попов, П. М. Рабінович, О. В. Соловйов, Д. І. Супрун, Л. П. Тимченко, С. Є. Федик, С. В. Шевчук.

Метою статті є теоретичне дослідження правової природи рішень Європейського Суду з прав людини, визначення їх ролі в процесі розвитку права.

З розвитком національної правової системи починають формуватися нові джерела права в нашій державі, одним із яких є судовий прецедент. Юридична наука розглядає три різновиди правових прецедентів: 1) в англосаксонській правовій сім'ї; 2) у романо-германській правовій сім'ї; 3) переконливий прецедент. Правова система України належить до романо-германської правової сім'ї, тому судовий прецедент в англосаксонській правовій сім'ї ми розглядати не будемо.

У країнах обох правових сімей існує і спільний для них вид прецеденту – так званий переконливий прецедент: окремі судові рішення, які самі по собі не створюють прецеденту ані в англосаксонському, ані в континентальному значенні, тим не менше з огляду на авторитетність суду, що їх прийняв, істотно впливають на практику інших судів, хоча і не є обов'язковими для них. У тому числі переконливий прецедент може створюватись і рішенням іноземного суду та впливати на практику національного суду, що особливо поширено у країнах загального права.

Слушно зазначає Ю. Ю. Попова, що прецедентну практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), хоча б і багаторазово підтверджену, важко віднести до усталеної судової практики за доктриною континентального прецеденту, оскільки практика Європейського суду з прав людини не є практикою судів національної судової системи, його рішення мають силу переконливого прецеденту[3].

У країнах континентального права переконливими прецедентами є окремі рішення вищих судів, які створюють підґрунтя для подальшого формування усталеної судової практики. Суди при розгляді справ, звичайно, зважають на рішення ЄСПЛ, на них не можуть не впливати правові позиції, раніше висловлені ЄСПЛ, хоча на суди і не покладено обов'язку їм автоматично слідувати.

Більшість вітчизняних авторів (О. А. Климович, П. М. Рабінович, О. В. Соловйов, Д. І. Супрун, Л. П. Тимченко, С. Є. Федик) розглядають рішення Суду як юридичний акт, який має подвійну юридичну природу: правозастосовну та правоінтерпретаційну. Причому одні з них роблять більший акцент на характеристиці таких рішень як актів правотлумачних [4], тоді як інші зосереджуються на їхній правозастосовчій природі [6]

Стосовно діяльності Європейського суду (далі – Суду) існують думки, що ним створюються не правові прецеденти, що містять норми права, а прецеденти тлумачення, відповідно до яких, Європейський суд наділений Конвенцією можливістю не тільки застосовувати відповідні міжнародні договори, а й тлумачити правові норми, що містяться в цих документах. Професор А. Б. Венгеров зазначає: “У теорії права, крім судового прецеденту, виділяються і прецеденти тлумачення правових норм. Цей результат виникає у процесі тлумачення правових норм судовими органами. Прецедент тлумачення трохи відрізняється від судового прецеденту своєю орієнтацією на логічні проблеми змісту того чи іншого закону” [1, с. 421].

Л. А. Дешко і О. В. Боднар, зазначають, що в більшості держав, де існує романо-германська правова система, питання застосування рішень Суду вирішено наступним чином: практика ЄСПЛ є своєрідним тлумаченням норм, виділенням суті положень Конвенції, що полегшує безпосереднє її застосування. Справи Суду офіційно не вважаються прецедентами, але є єдиним джерелом динамічного тлумачення Конвенції [2, с. 76].

З погляду загальної теорії права рішення Суду справді є правозастосовними актами, однак такими, які поєднують у собі й певні властивості правоінтерпретаційних актів. Це пов'язано з тим, що у процесі правозастосовної діяльності (яка, як відомо, охоплює низку стадій, включаючи і тлумачення тексту нормативно-правового припису) пояснюються відповідні норми Конвенції з приводу її застосування до конкретної життєвої ситуації.

З початку функціонування Європейського суду з прав людини його рішення були правозастосовними актами стосовно практичної реалізації норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Однак із розвитком правової науки, а також з огляду на процеси еволюції правових систем та їхньої взаємної інтеграції, рішення Суду почали набувати рис прецедентів, використання яких у правозастосовчій практиці країн-членів Конвенції сьогодні стає однією з необхідних передумов на шляху розбудови демократії та формування громадянського суспільства.

Таким чином, можна визначити юридичну природу рішень Суду у такий спосіб: такі рішення можна розглядати як правозастосовчий акт, у якому через правоположення конкретизуються норми Конвенції і який має прецедентний характер для самого Суду та правотворче значення для правових систем держав-учасниць Конвенції. Тому варто запропонувати переформулювати норму ст. 17 Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”, в якій ця практика проголошується джерелом права: адже, як зазначалося, практика Суду не має джерельного характеру, натомість її можна вважати джерелом конкретизації норм Конвенції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов / А. Б. Венгеров. – М., 2009. – 624 с.
2. Дешко Л. А., Боднар О. В. Правова природа рішень Європейського Суду з прав людини [Текст] / Л. Дешко, О. Боднар // Правничий часопис Донецького університету. – 2012. – № 2. – С. 76-80.
3. Попов Ю. Ю. Прецедентне право у контексті загальнообов’язковості судових рішень та українські перспективи / Ю. Ю. Попов // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 351-363 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_3_51.pdf.
4. Рабінович П. М., Федик С. Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини) / П. М. Рабінович, С. Є. Федик // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина / редкол. : П. М. Рабінович (голов, ред.) та ін. – Л., 2014. – 145 с. – Серія 1. Дослідження та реферати. – Випуск 5.
5. Шевчук С. В. Судовий захист прав людини : Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. В. Шевчук. – К., 2006. – 848 с.

А. І. Павко
завідувач кафедри суспільних та політичних наук
Національної академії управління,
доктор історичних наук, професор,
Заслужений працівник культури України
(м. Київ)
Л. Ф. Курило
доцент кафедри суспільних та політичних наук
Національної академії управління,
кандидат педагогічних наук,
(м. Київ)

ПРАВО ЯК ФЕНОМЕН СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СВІТУ

У вітчизняній та зарубіжній соціально – гуманітарній літературі право в соціальному контексті розглядається як невід’ємний елемент людської культури, який

має в ній різноманітні форми вияву. З врахуванням підходу юридичної “аксіології”, право необхідно розглядати як один з феноменів соціокультурного світу. Цінні властивості права обумовлені природою цього специфічного явища, його значенням як особливої форми суспільних відносин, його місцем та роллю в соціокультурній системі суспільства. Потрібно зазначити, що право це складна соціальна система. Серед основних принципів варто виділити, наприклад, такі як: демократизм і гуманізм, динамізм поєднаний з необхідною стабільністю, наукова обґрунтованість, рівність громадян перед законом, взаємна відповідальність держави та особи, верховенство права [1, с. 67].

Б. Кістяківський, один із засновників Української Академії Наук, декан юридичного факультету Київського державного українського університету, створеного в 1918 року, вважав, що право займає визначне місце у суспільстві, бо є найрельєфнішим виразником його культури. “Соціальна культура – зазначав він у своїй докторській дисертації “Соціальні науки і право”, – знаходить у праві своє найчіткіше визначення, яке має для всіх однакове значення. Як техніка перевертає природне на належнісне, так і право перевертає соціально необхідне на належнісне. Цей процес перетворення необхідного на належне здійснюється завдяки діям людей, які керуються усвідомленням свого обов’язку [3, с. 148].

На думку Б. Кістяківського, для вивчення права як соціального явища, важливо розглянути право “в його здійсненні або в його втіленні в життя у вигляді соціального факту”. Класик філософсько-правової думки наголошував на тому, що “вивчати право як соціальне явище, потрібно не тільки для того, щоб осягти теоретичної мети – доступити щонайповнішого знання права. Воно є нагальна потреба на те, аби право не розминулося зі справедливістю й саме право було справедливе” [4, с. 188].

Необхідно підкреслити, що у трактуванні права як соціокультурного феномену юридична, як і загальна аксіологія спираються на вихідне положення про цінності. Використання ж поняття “цінність” в розумінні морально необхідного пов’язане з іменем відомого німецького філософа І. Канта. Цінності в його трактуванні це те, що має значення в моральному світі необхідності і свободи. Право виступає в даному випадку, як важливий регулятор тих “категоричних імперативів”, що пов’язані з моральною нормативністю та розумом. Загальна вимога розуму, яку І. Кант сформулював у вигляді етичного принципу, полягає в наступному : “Дій так, щоб право твоєї діяльності посередництвом твоєї волі стало загальним законом”; “дій так, щоб людство, як у твоїй особі, так і в особі кожного іншого, завжди застосовувалось тобою як мета і ніколи як засіб” [3, с. 147].

Незважаючи на те, що в сучасних дослідженнях впевнено пробиває собі дорогу аксіологічний підхід до права як важливого компоненту соціокультурної системи, проте нерідко мають місце стереотипні трактування вказаної проблеми. Так, в навчальній та в науковій літературі співвідношення права та культури розглядається переважно через призму категорій “право та правова культура”, “правосвідомість та

правова культура”. При такому “вужькому” або нормативністському розумінні правової культури розглядається як зовнішнє по відношенню до права явища [5, с. 63]. Разом з тим культурологічний підхід передбачає осмислення феномену права не тільки в контексті взаємодії з культурним середовищем, але і в якості невід’ємного компоненту культури.

Наприклад, культурологічні аспекти мають безпосереднє відношення до проблеми утвердження міжнародних стандартів у сфері прав людини, які мають певні відмінності з врахуванням культурних традицій Європи, Африки та Сходу. Застосування культурологічного підходу у дослідженні інтеграційних процесів, які здійснюються в рамках Європейського Союзу, в тому числі і в царині права, дало підстави для висновку про те, що однією з найважливіших передумов поглиблення інтеграційних чинників є культурна спільність країн, що входять до ЄС. Досвід розвитку Європейського Союзу переконливо вказує на те, що посилення інтеграційних тенденцій відкриває перспективні можливості для створення не тільки унікального за своєю сутністю та структурою нового права, але й принципово нової правової та політичної культури.

Культурологічний підхід плідно застосовують також фахівці з теорії та історії міжнародного права, зарубіжні компаративісти. Зокрема, французький компаративіст Р. Давид у своїх глибоких наукових дослідженнях вказує на тісний зв’язок норм права з культурологічними домінантами сучасної цивілізації, а правових систем з “концепцією соціального ладу”, від якої залежить механізм застосування та функціонування права. Запроваджене ним до наукового вжитку поняття правової сім’ї відображає не тільки юридично-технічні особливості правових систем (способи розробки систематизації, трактування правових норм і т.д), але і фактори цивілізаційного характеру (різні мовні структури суспільства, звичаї, вірування) [2, с. 38-39].

Слід зазначити, що культура як багаторівневе системне утворення виявляє себе, з одного боку, в середині суспільства, а з іншого – поза його межами, особливо при взаємодії з іншими культурами. Саме тому важливою складовою осмислення права як соціокультурного феномену є дослідження проблеми взаємовпливу правових культур. Важливо підкреслити, що взаємовплив правових культур проявляється, насамперед, у формі рецепції права, тобто запозичення та пристосування до умов якої-небудь країни права, виробленого в іншій країні чи в попередні епохи. Проте ключовим моментом у визначенні цього поняття є розуміння рецепції як відродження системи права, що існувала раніше.

До речі, широке сприйняття правових норм, інститутів та принципів, вироблених іншими народами, було характерним і для римського права. Загалом, багатовікова римська культура є прикладом глибокого органічного синтезу елементів культур найрізноманітніших середземноморських народів. Як свідчить історико-цивілізаційний досвід, римлянам було притаманне споконвічне прагнення органічного

впровадження в різних сферах соціокультурного життя всього об'єктивно корисного з культурних надбань інших народів. Слід застерегти в цьому випадку, що мова йде не про сліпе запозичення, а саме про синтез оригінальних елементів з культур різних народів. Яскравим прикладом такого підходу, є, наприклад, римське право, в якому органічно синтезовано національні та середземноморські універсальні інститути. Так, Закони XII таблиць як всесвітньо відомого юридичного джерела античного світу, включали в себе найважливіші ідеї та положення римського права царського періоду і майже повністю відтворювали закони стародавньої Греції. Проте подібне запозичення не применшує оригінального характеру права римлян.

Важливим аспектом досліджуваної проблеми є також усвідомлення необхідності трансформації соціокультурної системи України, забезпечення її легітимації. Зазначимо, що соціокультурна система охоплює особистість в системі суспільних взаємодій, культуру як систему норм, цінностей, інститутів. Відомий американський соціолог російського походження П. Сорокін акцентував увагу на тому, що, структура соціокультурної взаємодії включає три аспекти, які взаємопов'язані між собою: 1) особистість як суб'єкт взаємодії; 2) суспільство як сукупність індивідів, що взаємодіють між собою в контексті соціокультурних відносин та процесів; 3) культуру, як сукупність значень, цінностей та норм, якими володіють особи, що взаємодіють між собою, і сукупність носіїв, які забезпечують об'єктивацію, соціалізацію цих значень [6, с. 218].

В сучасних умовах модернізації українського суспільства необхідним є удосконалення всіх елементів соціокультурної системи в широкому розумінні: особистості як суб'єкта взаємодії, суспільства, як сукупності індивідів, що перебувають у стані взаємодії, і культури, як системи цінностей, норм, ідеалів, які повинні бути глибоко усвідомлені і творчо використані суб'єктами, що взаємодіють. Варто зазначити, що вказані елементи є невід'ємними складовими єдиного соціокультурного процесу, який є необхідною передумовою формування цивілізованого українського суспільства, його лояльності та злагоди стосовно стратегічних напрямків розвитку країни.

В свою чергу, він вимагає належної інституціоналізації, яка може бути забезпечена саме шляхом "культурної легітимації". Потрібно наголосити на тому, що без культурної легітимації неможливо створити солідарне, збалансоване суспільство, в основу якого покладено принципи правової держави, визнання та реального забезпечення священних і недоторканих прав громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемчушенка. – К. : Тов Видавництва "Юридична думка", 2007 – 992 с.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности / пер. с фр. и вступ. ст. В. А. Туманова. – М. : Прогресс, 1988. – 496 с.

3. *Депенчук Л.* Богдан Кістяківський / Л. Депенчук. – К. : Основи, 1995. – 174 с.
4. *Кістяківський Б. О.* Вибране / переклад з російської Л. Г. Малишевської ; упорядкування, передмова і примітки Л. П. Депенчук. – К. : Абрис, 1996. – 512 с.
5. *Право и культура : монографія / отв. ред. Н. С. Соколова.* – М. : Изд-во РУДН, 2002 – 453 с.
6. *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество. – М. : Политиздат, 1992. – 544 с.

А. І. Павко
завідувач кафедри суспільних та політичних наук
Національної академії управління,
доктор історичних наук, професор,
Заслужений працівник культури України
(м. Київ)

ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ СПАДЩИНІ Б. КІСТЯКІВСЬКОГО

Методологічна проблематика органічно імплементована у гносеологічний механізм пізнання багатьох соціогуманітарних наук, зокрема і юридичної. Вона є невід'ємною складовою предметного поля соціогуманітарного знання, його концептуального базису. Зазначимо, що саме рівень методологічної саморефлексії, наявність апробованого і дієвого методологічного інструментарію визначають евристичні і перспективні можливості юридичної науки у царині епістемології.

Слід підкреслити, що до предметного поля методології наукового пізнання як специфічної галузі теоретичного дослідження, повинно бути віднесене все те раціональне, що має методологічне значення. Методологічне ж значення різноманітних продуктивних теоретичних конструкцій і моделей полягає саме в тому, що вони сприяють динамічній реалізації нашого пізнавального інтересу відповідно до обраного предмету дослідження і здатні коригувати його кожний раз, як тільки в цьому виникає нагальна потреба. На слухну думку зарубіжних вчених, методологія у змістовному і структурному відношенні містить три взаємопов'язані між собою блоки елементів: блок логіки, концептуальних ідей та концептів теорії, блок принципів і блок методів пізнання. Якщо елементи першого блоку визначають теоретичні горизонти і межі пізнання, то елементи іншого блоку пов'язані з організацією конкретного пізнавального процесу. Натомість, елементи третього блоку забезпечують смислове розкриття і теоретичне відображення змісту виокремленої предметної галузі знань [6, с. 264].

Якщо розуміти філософію права як методологію пізнання правових явищ і процесів, то її дійсним предметом є методологія осмислення правової реальності, права як способу людського буття. Методологічна функція філософії права передбачає формування певних моделей пізнання права, які сприяють поглибленню юридичних

досліджень, шляхом використання філософських методів і категорій в якості пізнавального інструментарію. Методологічна функція філософії права як галузі фундаментальних знань, без яких юридична наука не може успішно розвиватися, також поділена на декілька підфункцій: евристичну, координуючу, інтегруючу, логіко – гносеологічну. Синтетичним виявом методологічної функції права є оформлення наявного знання про право у вигляді способу його осмислення як змістовно – смислової конструкції, що обґрунтовує основні ідеї. Вітчизняний дослідник С. Максимов, наприклад, вважає, що “філософія права – це філософське вчення про право, або ж дослідження права методом філософії” [4, с. 14]. На авторитетну думку відомого німецького філософа права А. Кауфмана, основне питання філософії права, як і всієї правової науки, є питанням про сутність і сенс права [4, с. 27].

Оскільки філософія не лише декларує цей смисл, але і аргументує свою позицію, то і основне завдання філософії права полягає в обґрунтуванні права, його ідеї або смислу. Питання про сутність права є основним, оскільки від відповіді на нього залежить розв’язання всіх найважливіших правових проблем, зокрема і у сфері правотворчості та правозастосування. Зауважимо, що це питання є філософським, оскільки передбачає співвіднесення права з людським буттям. Тому філософію права доцільно розглядати не лише як теорію правового процесу (правового буття), а, насамперед, як теорію правового пізнання, правову гносеологію. В контексті вироблення нових парадигм філософсько-правової методології в умовах сьогодення на особливу увагу заслуговують плідні, методологічно окреслені наукові ідеї Б. О. Кістяківського – відомого філософа, правознавця, соціолога, публіциста, мислителя, дійсного члена Академії наук України, обраного до її складу в 1919 р. Його філософсько-правова спадщина, яка характеризується достовірністю, об’єктивністю, гносеологічним і методологічним плюралізмом у продукуванні й обґрунтуванні наукових ідей, не втратила свого пізнавального і світоглядного знання і на сучасному етапі розвитку вітчизняної правової думки.

Необхідно зазначити, що Б. Кістяківський у своїх ґрунтовних, оригінальних наукових працях заклав фундаментальні підвалини української філософії права. Наукова спадщина вітчизняного мислителя суттєво збагатила політико-правові здобутки української та європейської культури. Б. Кістяківський не лише всебічно осмислив, але і в нових суспільних умовах творчо розвинув і поглибив історичні традиції німецької і російської філософії права, які на той час репрезентували найпотужніші філософсько-правові школи в Європі. Тому філософсько-правові ідеї Б. Кістяківського, крім безперечно ретроспективного науково-пізнавального інтересу, пов’язаного з освоєнням історії і методології правознавства, мають ще й фундаментальне і методологічне значення для формування сучасної національної філософії права.

Слід підкреслити, що Б. Кістяківський, який належав до когорти яскравих представників вітчизняної науки кінця XIX – початку XX ст., здійснив вагомий внесок

в інтелектуальну розробку методологічних проблем пізнання права і самої правової науки. Всебічний аналіз наукових досліджень одного з видатних вітчизняних вчених – правознавців в дореволюційного періоду, переконливо свідчить, що в науково-правовій творчості Б. Кістяківського методологія посідає центральне місце, тісно переплітаючись з предметним правовим знанням і має складну і різноманітну проблематику. Професор Гарвардського університету С. Хейман в одній із своїх праць, присвячених політико – правовим ідеям Б. Кістяківського, показала, що український вчений сконцентрував свою увагу на дослідженні взаємодії методів пізнання, властивих точним наукам, і методів правової оцінки явищ дійсності. Вона характеризує методологію правознавства Б. Кістяківського як складну, дуалістичну, що розкривається з позицій нормативістської теорії [7]. Доречно у цьому зв'язку звернути увагу на те, що методологію у широкому філософсько-правовому сенсі він трактував як теорію пізнання.

На, нашу думку, методологія правової науки в науковій спадщині Б. Кістяківського має чітко окреслений концептуальний вимір. До важливих структурних компонентів концепції методології правознавства, всебічно розробленої і аргументованої відомим українським вченим-правником, доцільно віднести, наприклад, такі доктринальні положення:

– необмеженість методології Б. Кістяківського лише методологічними проблемами права, її глибокий інтегративний зв'язок з проблемами самої правової науки;

– у науковій творчості вітчизняного вченого-юриста методологічне знання тісно переплітається з предметним знанням, яке, виконуючи методологічну функцію, поповнює теоретичний арсенал методологічного знання;

Методологічні проблеми правознавства досліджуються Б. Кістяківським у контексті відповідних проблем соціальногуманітарних наук у цілому та на міждисциплінарній основі. Продуктивними в цьому контексті є універсальні, синтетичні ідеї Б. Кістяківського про логіко-методологічну природу, проблеми і завдання соціально-наукового пізнання [5, с. 137].

Концептуальне підґрунтя методології правознавства Б. Кістяківського визначається його переконанням в тому, що методологічні проблеми правознавства можуть бути належним чином осмислені і розв'язані лише в контексті аналізу гносеологічних проблем соціогуманітарних наук в цілому, оскільки правознавство є складовою наук про суспільство. Зазначений концептуальний погляд вітчизняного вченого на сутність та особливості методології правознавства знайшов своє творче втілення у назві його основної методологічної праці: “Соціальні науки і право. Нариси з методології соціальних наук і загальної теорії права”, яку було опубліковано в Москві у 1916 р. Методологічне значення мають також праці Б. Кістяківського, присвячені дослідженню різних аспектів феномену права. Це, зокрема “Реальність об'єктивного права” (1910), “Раціональне та ірраціональне у праві” (1911) і “Право як

соціальне явище” (1911). У вступі до свого фундаментального видання Б. Кістяківський звертає увагу читача на те, що методологічні питання в ній розв’язуються не автоматично, в абстрактному вигляді, а у зв’язку з вирішенням соціальних і теоретико-правових питань, по відношенню до яких вони відіграють другорядне значення [4, с. 7].

Прикметної рисою методологічної позиції Б. Кістяківського, викладеного у зазначеній праці, є те, що вчений чітко і переконливо дослідив причини і ознаки глибокого кризового стану сучасного йому наукового знання. До них варто віднести такі, як: 1) ослаблення впевненості дослідників у науковому знанні; 2) пошук дослідниками задоволення в інших сферах духовної діяльності. На думку Б. Кістяківського, рель’єфними показниками кризи наукового знання слугують прагматизм і містицизм. Спільним для обох напрямків є розчарування їх представників в інтелектуальній силі науки і незадоволеність результатами, які досягаються нею. Однак задоволення і вихід із кризи науки вони знаходять у різних сферах наукової діяльності. Якщо для прибічників прагматизму такою пріоритетною сферою є гносеологічна сфера наукового пізнання, то прихильники містицизму віддають перевагу релігійній вірі. Б. Кістяківський переконаний в тому, що “віра та її апологетика, – яким би не був зміст цієї віри, – чи це віра в царство небесне, чи в земний рай, – не підлягає обговоренню й оцінці з боку наукового знання” [4, с. 17]. Ідеї Б. Кістяківського мають особливий інтелектуальний рефрен з врахуванням тієї обставини, що сучасне соціогуманітарне знання, як і в період плідної наукової творчості вітчизняного вченого, перебуває у кризовому стані. Тому важливою є не лише методологія осмислення Б. Кістяківським проявів, причин і шляхів виходу з кризи наукового знання, але і його оптимістичне ставлення до неї щодо перспективних можливостей подолання кризових явищ і тенденцій в соціогуманітарних науках. Однією з них є усвідомлення логічної і методологічної природи суспільних наук, методологічних засад їх самопізнання. На думку Б. Кістяківського, “якою б не була сильна наукова криза, вона не настільки небезпечна, як може здаватися на перший погляд” [3, с. 20]. Тому, що її подолання завжди вимагає докорінних змін у методології соціогуманітарних, зокрема і юридичних наук, активізації пошуків нових методів і концептуальних підходів, як необхідного теоретичного підґрунтя для розвитку наукового знання.

Зазначимо, що у сучасній філософії права дослідники розглядають право як багатоманітне, поліфонічне явище. У цій площині важливою є методологічна ідея поєднання плюралізму і монізму, яка є однією з стрижневих у наукових працях Б. Кістяківського. Авторитетний філософ права вказує, зокрема, на те, що право як соціокультурне явище єдине, але його вивчення потребує різних, альтернативних підходів і категоріальних понять. Ідею методологічного плюралізму він розглядає як необхідну передумову отримання об’єктивного знання, обґрунтування автономності окремих сфер людського духу. “Тільки рішучий як методологічний, так і особливо

гносеологічний плюралізм, – зазначає Б. Кістяківський, – може створити необхідні теоретичні передумови для обґрунтування автономності кожного із проявів людського духу; такий плюралізм, звичайно, не виключає монізму у кінцевому синтезі [1, с. 324].

Варто звернути увагу і на те, що Б. Кістяківський з концептуальних позицій цілісно і всебічно розкрив соціокультурний зміст права. Він наполягав на тому, що вивчати право як соціальне явище потрібно не тільки для того, щоб досягти теоретичної мети досягнути що найповнішого знання права. Воно є нагальна потреба на те, аби право не розминулося зі справедливістю й саме право було справедливе” [1, с. 338]. Для Б. Кістяківського право-культурний феномен, який в ідеалі повинен бути виявом принципу справедливості. З його точки зору, юрист, насамперед, повинен вивчати діюче право як систему норм, знати законі і вміти їх застосовувати у практичній площині. Але для того, щоб перебувати на вершині сучасного рівня знань, юрист має не забувати про життєві факти і з наукових позицій, прискіпливо вивчати особливості “правового життя суспільства” [1, с. 338]. В розумінні Б. Кістяківського, право – не лише сукупність норм, а й життєве явище. Право як сукупність норм – це об’єктивне право, суб’єктивне право – це життєва практика. Справжнє право має постійно здійснюватися в житті людей. Юристи, досліджуючи суб’єктивне право, зводять до його загальних понять, а тому стирається відмінність і навіть протилежність між суб’єктивним та об’єктивним. Проте, як вважає Б. Кістяківський, дійсно наукові поняття виробляються тільки при наявності високого рівня науки [2, с. 326]. Завдяки філософського розумінню право, дослідженню його з різних позицій, творчо використовуючи методологічний плюралізм Б. Кістяківський з’ясував гуманітарну природу правознавства. На його думку, правознавство є гуманітарною наукою. Тому її обґрунтування й орієнтація мають спиратися на інтеграцію аналітичного й синтетичного знання, що дає філософія загалом та філософія права зокрема. Філософія права також є важливою складовою гуманітарного знання. Своєрідність гуманітарних наук полягає в тому, що їх об’єкти дослідження не конкретні і не обмежені, а тому знання про них мають визначатись шляхом застосування логічних операцій мислення. Потрібно підкреслити, що Б. Кістяківський не був прихильником окремого конкретного концептуального підходу до осмислення правової реальності, а обґрунтував доцільність плюралістичної, синтетичної (інтегральної) теорії права, зробив вагомий внесок у розробку актуальних загальнотеоретичних і методологічних проблем права і держави.

Доцільно вказати на те, що синтетична (плюралістична) концепція права є одним з перших подібних наукових проєктів у світовій правовій думці.

До основних теоретичних положень плюралістичної (синтетичної) концепції права Б. Кістяківського потрібно віднести, наприклад, такі: 1) заперечення однобічного підходу у розкритті сутності права; 2) осмислення права як багатоаспектного явища, яке характеризується цілісністю і системністю; 3) різні вияви змістовного наповнення права підлягають самостійному дослідженню; 4) жодне з

понять, яке належить до теоретичного потенціалу основних концепцій права, не може претендувати на абсолютне дослідження в юридичній науці; 5) правомірність виокремлення державно-організаційного, соціологічного, психологічного і нормативного аспектів у трактуванні поняття права [1, с. 140]. В оцінці методологічних підходів Б. Кістяківського як у сферах загально-філософських, так і філософсько-правових потрібно враховувати історико-культурний контекст. Особливо це стосується питання про його ставлення до плюралістичної методології. У теоретико-методологічному сенсі Б. Кістяківський вирізняв “науку про право” і “науку про державу”. У трактуванні вченого наука про право вивчає державу як суто правове явище, що є предметним завданням спеціальної науки про право – науки державного права. Б. Кістяківський застерігає, що досліджуючи лише одну сторону державно-суспільних явищ не можливо вивчати державу в узагальненому вигляді. Виходячи з цього, він аргументує думку про те, що вивчення держави в цілому не може бути здійснене в межах юридичної науки, а вимагає інтеграції економічних та соціальних знань про державу. Доцільно зробити акцент на тому, що вивчення творчої спадщини видатних мислителів дає можливість не лише визначити їхній власний доробок у розвитку духовної культури, а й розкрити вплив їхніх концепцій на сучасність. Філософсько-правове вчення видатного філософа права, соціолога, теоретика права Б. Кістяківського є яскравою сторінкою в історії української філософії права [1, с. 238]. Очевидним є те, що питання, пошуками відповідей на які займався видатний філософ права, актуальні і в наш час, а тому теоретико-методологічних досліджень і дискурсів сучасних вітчизняних вчених.

Зазначимо, що теоретико-методологічні і концептуальні погляди Б. Кістяківського актуалізують дослідження важливих сучасних теоретичних і прикладних правових проблем у наступних напрямках: 1) осмислення проблеми сутності права; 2) раціональне та ірраціональне у праві; 3) дослідження кризових явищ у структурі і змісті соціогуманітарного знання та визначення шляхів їх подолання; 4) забезпечення гносеологічної єдності методологічного і предметного знання; 5) розв’язання проблем праворозуміння на методологічних засадах синтетичної (інтегральної) теорії права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Альчук М. П.* Філософія права Богдана Кістяківського / М. П. Альчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 300 с.
2. Антологія української юридичної думки. – В 6 т. / редкол : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – Том 1 : Загальна теорія держави в права, філософія та енциклопедія права / упорядники : В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко. – К. : Видавничий Дім “Юридична книга”, 2002. – 568 с.
3. *Кістяковський Б. А.* Философия и социология права / сост., примеч., указ. В. В. Сапова. – СПб. : РХ Ги, 1999. – 800 с.

4. *Максимов С. И.* Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.
5. *Меленко О. В.* Методологія правової науки в науковій спадщині Б. О. Кістяківського.– монографія / О. В. Меленко ; наук. ред. і автор передмови проф. М. А. Демерлі. – Чернівці : Технодрук, 2013 – 328 с.
6. *Философия социальных и гуманитарных наук : учебное пособия для вузов / под. общ. ред. проф. С. А. Лебедева.* – М. : Академический Проект, 2006. – 912 с.
7. *Хейман С.* Кістяківський : Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату / пер. з англ. – К. : Основні цінності, 2000. – 304 с.

С. Пальоха
аспірант
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ДЕРЖАВА ЯК ЧИННИК УТВЕРДЖЕННЯ КАНОНІЧНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЦЕРКВИ

Православний Схід на відміну від католицького світу завжди поєднував існування тієї чи іншої Православної Церкви з певною народністю (нацією), що засвоювали автокефальний чи автономний статус як правило, у зв'язку із здобуттям політичної незалежності та існуванням національної держави. Це ж саме стосується і східних церков, що утворилися внаслідок унійних процесів. Вони хоч і визнають зверхність Папи, однак залишаються прив'язаними до відповідної етнічної основи і в цьому сенсі мало чим відрізняються від православних Церков.

Історія дає нам чимало прикладів, коли той чи інший народ, який сповідує православ'я, здобуваючи політичну незалежність та власну державність, добивається і незалежнення своєї Церкви. Відповідно, втрачаючи політичну незалежність втрачав і автокефалію власної православної церкви. І в тому, і у другому випадку наявність державності і незалежність православної церкви жорстко корелювалися, а держава нерідко виступала ініціатором незалежнення православної церкви, що діяла на її території. Саме тому можемо стверджувати, що держава є одним з провідних чинників утвердження бажаного для свого народу канонічно-правового статусу православної церкви (або іншої із східних церков), а незалежна (автокефальна чи автономна) православна церква виступає як атрибутивна ознака державності свого народу, наряду з іншими її атрибутами такими як суверенна територія, державні кордони, система політичного управління, армія та інші силові структури, прапор, гімн, грошово-фінансова системи тощо. Політична незалежність, державність та наявність автокефальної чи автономної церкви східної традиції є виявом суб'єктності і цієї держави, і цієї церкви, оскільки вони, кожна в своїй царині, засвідчують світові

присутність свого народу у політичному та духовно-релігійному житті регіону, континенту і цілого світу.

Поміч держави в утвердженні бажаного канонічно-правового статусу для своєї православної церкви, без якої не обійшлося унезалежнення жодної з них, часом намагаються витрактувати як втручання держави у справи Церкви. Так народилися богословські концепти “етнофілетизму”, “політичного православ’я” та “православного ісихазму” [1]. Спекулятивність цих богословських побудов підтверджується усією історією християнства де лише церкви, віднесені до т. з. “пентархії” (Римська, Антіохійська, Олександрійська, Єрусалимська та Константинопольська) поставали як автокефальні без однозначного впливу держав, на території яких вони діяли. Однак, точно кажучи, навіть таке твердження є відносним, оскільки світські правителі були завжди зацікавлені у перебуванні церковних першоієрархів у головних містах країни, разом з осередком світської влади що, власне кажучи, значною мірою і визначало їхній статус першого серед єпископів своєї церкви. Це добре видно, скажімо, на прикладі становлення лідерства Константинопольської церкви у православному світі.

Політична незалежність нашого народу, так само як і унезалежнення його православної церкви, також тісно пов’язані між собою. В добу визвольних змагань під проводом Богдана Хмельницького хоча і не ставилося питання про унезалежнення православних, козаки як відомо чітко обстоювали православну віру, зіграли провідну роль у збереженні православної ієрархії, а відтак і самої православної церкви, методично відвойовували права православного населення, православну церковну маєтність тощо. Церква також справляла помітний в т. ч. і політичний вплив на козацьку державу. Достатньо вказати лише на те, що православна церква в українських землях, очолювана митрополитом Сільвестром Косовим, не погоджувалася з рішенням т. з. Переяславської ради і не бажала коритися священноначаллю Московської держави, справедливо бачачи у такому підпорядкуванні втрату не лише козацьких вольностей, а й власної самостійності.

Наступною ілюстрацією, що демонструє нерозривну єдність інтересів православної церкви і держави стали події 1917–1919 рр., пов’язані з діяльністю українських урядів Української Центральної Ради, гетьмана Скоропадського та Директорії Української Народної Республіки та спроб православних українців утвердити незалежний канонічно-правовий статус своєї церкви. Як відомо ні Михайло Грушевський, ні Володимир Винниченко як соціалісти на початку своєї діяльності не надавали уваги розв’язанню церковного питання, вважаючи релігію приватною справою кожного громадянина. Однак згодом вони зрозуміли значення православної церкви в житті суспільства та її вплив на суспільно- політичний процес у цілому. У зв’язку з цим у складі Генерального Секретаріату було створено перший в історії України державний орган у справах релігій – Департамент ісповідань при Міністерстві внутрішніх справ, якому у поточному році виповнюється 100 років.

Українська держава, на відміну від більшовицької влади в Росії, почала налагоджувати партнерські стосунки з православною церквою та іншими релігійними

організаціями, що діяли на території України, продовжуючи фінансувати духовні навчальні заклади, військове духовенство, переклади богословської та богослужбової літератури українською мовою та надаючи сприяння процесові інституційного незалежнення православних в Україні. В Російській Федерації, натомість, у відповідності до Декрету Раднаркому РРСФР від 23 січня 1918 р. держава здійснювала репресивні заходи щодо церкви, спрямовані на її знищення та нівелювання її впливу на тогочасне російське суспільство [2].

Українська держава, устами Міністра ісповідань О. Г. Лотоцького, задекларувала свою позицію у питанні творення незалежної православної з церкви в Україні. “Основна засада української державної влади, стверджував він, полягає в тому, що в самостійній державі має бути і самостійна Церква. Цього однаково вимагають інтереси і Держави і Церкви. Ніякий уряд, що розуміє свої державні обов’язки, не може погодитися на те, щоб осередок церковної влади перебував у іншій державі. Тому в своїх відносинах до інших церков Українська Церква має бути автокефальною під головуванням Київського митрополита та в канонічному зв’язку з іншими самостійними церквами.... Таким чином, автокефалія Української Церкви - це лише державна, але й національно- державна наша необхідність. Це конечна потреба нашої Церкви, нашої Держави, нашої Нації. І хто розуміє, та щиро до серця приймає інтереси українського народу, той приймає і автокефалію Української Церкви. І – навпаки. Від імені Уряду Української Держави маю честь оголосити його тверду і непохитну думку, що Українська Церква має бути автокефальною” [3, с. 53].

Боротьба за незалежнення православної церкви в Україні завершилася виданням Директорією “Закону 1 січня 1919 року про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви”, однак його реалізація з відомих причин наштовхнулася на труднощі, пов’язані із захопленням України більшовиками і нав’язування ними тут такої моделі державно-церковних відносин, яка склалася на той час в РРСФР.

Черговою, і знову ж таки безрезультатною спробою незалежнення православних в Україні, стали зусилля орієнтованих на відродження української держави сил, в роки Другої Світової війни. Однак фашистський окупаційний режим, як і тоталітарний сталінський устрій, були однаково не зацікавлені ні у відродженні української держави, ні української церкви.

Питання незалежнення православної церкви в Україні наново постало уже в її новітній історії, ніс до утвердження нашої державної незалежності. Ще в лютому 1989р. було утверджено ініціативну групу по відродженню Української Автокефальної Православної Церкви, яка згодом конституювалася під проводом митрополита, а згодом патріарха Мстислава (Скрипника) у самостійну церкву. Про своє бажання відійти від Руської православної церкви заявила і Українська Православна Церква на чолі з митрополитом Філаретом (Денисенком). Українська держава в особі глав держави Л. Кравчука, Л. Кучми та В. Ющенка, кожний у свій спосіб намагалися сприяти розв’язанню проблеми об’єднання православних в Україні та отримання ними

бажаного для них канонічно правового статусу через посередництво Московської та Вселенської патріархій. Однак і нині ці питання залишаються не вирішеними, хоча їхня актуальність і важливість ні в кого не викликає сумніву. Держава завжди було і залишається важливим чинником розв'язання проблем релігійного життя. Її внутрішня і зовнішня політика мають включати в себе пошук шляхів розв'язання цих проблем, оскільки вони є складовою частиною розвитку українського суспільства та його інститутів.

Вивчення особливостей державної позиції України у питаннях організації суспільно-церковного життя показує, що політиці української держави у цих питаннях не достає послідовності, неперервності та фаховості тих, кому доручено її реалізацію. Лише за умови ліквідації цих недоліків та однозначної визначеності з моделлю розв'язання складних проблем релігійного життя, до яких, у першу чергу, слід віднести подолання православної кризи в Україні та унезалежнення її Церкви, утвердження греко-католицького патріархату, поглиблення суб'єктності протестантських релігійних організацій і т. ін., можна сподіватися, що українська держава може здійснити свою історичну місію в царині державно-церковних відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Див, наприклад. Холмогоров С. І. Политическое Православие // <http://ivaya.ru/leitright/472/3579>; Довідь митрополита Володимира "УПЦ на межі тисячоліть: досягнення та виклики" // <http://religions.uniah.net/ukr/detail/11445>; Томаш Шпидлик. Русская идея: иное видение человека. – СПб. "Издательство Издательство Олега Абышко, 2006. – 464 с.
2. Отделение церкви от государства. Полный сборник декретов РСФСР и СССР, инструкций циркуляров и т.д. с разъяснениями V отдела НКЮста РСФСР. Юридическое издательство НКЮста РСФСР. – М. : 1924. – 404 с.
3. Цит. за: Іван Власовський. Парис історії Української Православної Церкви. Т. IV, частина перша. – Репринтне видання. – К. : 1998. – С. 53.

О. В. Серета
*асистент кафедри історії держави та права
України і зарубіжних країн
НЮУ імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук
(м. Харків)*

СУДДІВСЬКИЙ КОРПУС ЗА СУДОВИМИ СТАТУТАМИ 1864 РОКУ: СКЛАД І ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ

Судова реформа в Україні вийшла за межі теоретичних розробок та робить перші кроки на відновлення довіри суспільства до судової влади, деполітизацію та забезпечення її незалежності. Вона набула рис фундаментальності та системності. Верховна Рада України внесла доктринальні зміни до законодавства України: 2 червня

2016 р. прийнято ряд історичних документів – Закон “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)”, Закон “Про судоустрій та статус суддів” у новій редакції (набрали чинності 30 вересня 2016 р.); 21 грудня 2016 р. – Закон “Про вищу раду правосуддя”. Ці Закони скерували систему організації судової влади до міжнародних європейських стандартів незалежності судів і суддів та ефективного правосуддя.

На часі триває етап реформування системи управління кадровою політикою та механізму формування професійного суддівського корпусу на всіх рівнях судової системи від місцевих судів до Верховного суду України. Новели Закону “Про судоустрій та статус суддів” суттєво змінюють “обличчя” корпусу суддів, відкриваючи шлях до кар’єри суддів науковців та адвокатів без досвіду розгляду справ. Суддівська спільнота отримала широкі повноваження у вирішенні питань кадрового забезпечення. Цей підхід простежується у статусі Вищої ради правосуддя, порядку зайняття посад суддів та механізмі реалізації їх правового статусу.

У ході апробації нового механізму формування професійного корпусу суддів дискусійними залишаються питання ефективності критеріїв та процедури добору кандидатів; запровадження інституту мирових суддів, а також усунення з посад та притягнення до дисциплінарної відповідальності. Вагомий внесок у їх вирішення додасть переосмислення досвіду проведення на території України судової реформи 1864 року. Не зважаючи на її часову віддаленість та цілком протилежний стан суспільно-політичних умов, вона залишається нам близькою по духу. По-перше, єдина мета – повернення довіри суспільства до судової влади. По-друге, на її досягнення ставляться спільні завдання: незалежна і самостійна судова влада; зміна судової системи і суддівського корпусу; суддівське самоуправління; широкий доступ до правосуддя; професійна юридична допомога; участь народу у здійсненні правосуддя тощо. По-третє, широке залучення міжнародного досвіду та закріплення демократичних принципів судочинства. Відтак узагальнення нормативних положень судової реформи 1864 р. з окреслених питань та переосмислення механізму їх реалізації відзначаються високим рівнем актуальності.

Мета судової реформи 1864 року визначалася наступними словами: “Водворить в России суд скорый, правый, милостивый, равный для всех поданных наших, возвысит судебную власть, дасть ей надлежащую самостоятельность и вообще утвердит в народе то уважение к закону, без коего невозможно общественное благосостояние и которое должно быть постоянным руководителем каждого, от высшего до низшего” [2, № 41476].

Влада стала на шлях демократичних перетворень у сфері судочинства на засадах незалежності суду від адміністрації, незмінності суддів, законності. У ході їх реалізації було ліквідовано старі суди і створено чітку систему судових інстанцій. Однак її успішне функціонування могли забезпечити лише нові судді – професійні

юристи нової формації і менталітету. Тому в основу Судових статутів покладено ідею: якість здійснення правосуддя залежить від гідності суддів, ніж від досконалості законів. Гідність судді, на думку законодавця, визначали не лише його здібності і юридична підготовка, але і моральні якості: “безпристратие, прилежание, самоотвержение”. Тому однією з головних задач законодавства мав стати пошук способів залучення до служби по судовому відомству і утриманню на цій стежі осіб, гідних носити високе звання суддів і інших судових чинів.

На її вирішення в “Учреждении судебных установлений” 1864 р. (Далі по тексту – Статут про заснування судових установлень) було закріплено механізм формування суддівського корпусу. Залежно від ланки судової установи законом (ст.10) встановлено такі форми доступу до судової служби: виборну – на посади мирових суддів; та шляхом призначення імператором за поданням міністра юстиції – на посади голів, їх заступників і членів окружних судів, а також старших голів, голів департаментів і членів судових палат (ст. 212). Крім того, діяв особливий порядок залучення представників народу до здійснення правосуддя через присяжних засідателів і станових представників [3].

Такий підхід до формування суддівського корпусу обумовили диференціацію критеріїв добору претендентів на звання суддів та процедур набуття ними звання судді. Відповідно до кожної з них були розроблені критерії вступу на судову службу. До позитивних умов належали: 1) російське підданство (ст. 200), 2) досягнення 25-річного віку, 3) диференційований освітній ценз. Для доступу на виборні посади мирових суддів та у звання присяжного засідателя додатково діяли цензи осілості, підвищений майновий та службові цензи.

Для всіх категорій посад діяла заборона (негативні умови) щодо осіб, які 1) перебували під слідством чи судом за злочини і проступки, 2) відбули покарання за вироком суду у вигляді ув'язнення або інше більш суворе покарання, 3) невинуваті судовими вироками (ч. 1 ст. 201), 4) усунені зі служби за рішенням суду, із духовного відомства за пороки або з середовища громад і дворянських зборів за вироками станів (ч. 2 ст. 201), 5) перебували під опікою за марнотратство чи визнані безнадійними боржниками (ч. 3 ст. 201) [3].

Слід відзначити особливість механізму формування суддівського корпусу за Судовими статутами 1864 р. – система кооптації. Її зміст полягає в розбудові судової спільноти на засадах самоуправління, в тому числі поповнення її новими членами за розсудом самого корпусу суддів. На думку авторів реформи лише за такого порядку “люди действительно полезные получают возможность заслуженного повышения, преграждая дорогу людям случайным, а высшие управление судебной частью приобретет верные сведения о достойных лицах с ручательством самих судов в их благонадежности и знании дела” [1, с. 102]. У зв'язку з цим були запроваджені інститути кандидатів на судові посади та помічників присяжних повірених.

У випадку відкриття вакансії судді окружного суду чи судової палати загальні збори суду обирали кандидатів з числа осіб, які відповідали встановленим цензам (ст. 213). Після цього список обраних кандидатів через старшого голову судової палати направлявся міністру юстиції для подання на затвердження імператору (ст. 214). Водночас закон надавав праву міністру юстиції разом зі списком кандидатів від судів подавати і власний список (ст. 215).

Суддя зобов'язувався приступити до виконання своїх обов'язків протягом одного місяця з моменту його призначення. Для тих, хто проживав на відстані понад 100 верст від суду, куди вони призначені, додавався додатковий строк по одному дню на кожні 50 верст відстані (ст. 224).

Момент вступу на посаду судді вперше, визначався з моменту складання присяги. Цей обряд здійснювався священиком в публічному засіданні всіх департаментів чи відділів суду (ст. 225).

Порядок обрання суддів застосовувався у формуванні корпусу мирових суддів. Вони обиралися представницькими органами місцевого самоврядування. Такий підхід мотивований призначенням мирової юстиції – примирення сторін. Для його реалізації суддя повинен користуватися особливою довірою місцевих жителів. Останнє завойовувалося знанням народних особливостей і звичаїв. З цією метою мирові судді обиралися повітовими земськими зборами простою більшістю голосів на підставі списків осіб, які мали право бути мировими суддями. Його попередньо складала особлива земська присутність у складі членів земської управи, ісправника, поліцейстера, міського голови, мирових посередників і повітового суді.

Отже, формування професійного суддівського корпусу є системою, ефективне функціонування якої залежить від її структурних елементів: критеріїв добору кандидатів на посаду судді; суб'єктів і процедур призначення (обрання) на посаду тощо. Досвід судової реформи 1864 показує вдале поєднання обрання мирових суддів та призначення суддів. В цілому механізм формування корпусу суддів передбачав автономність судового товариства в підготовці, доборі та заміщенні посад суддів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Объяснительная записка к проекту учреждения судебных мест. – 102 с.
2. ПСЗ-2. Т. XXXIX. Ч.2. № 41476
3. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. – Ч. 3. – СПб., 1867. – 567 с.

*В. В. Соломінчук
аспірантка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)*

ПРАВА ТА ГАРАНТІЇ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК У ПРОЕКТІ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Системні зміни суспільних відносин, які відбулися з моменту прийняття Кодексу законів про працю України, обумовлюють необхідність прийняття нового кодифікованого акту у сфері праці. 5 листопада 2015 року Верховна Рада України прийняла за основу проект Трудового кодексу України, зареєстрований за № 1658 від 27.12.2014 року. Зважаючи на різку критику низки норм проекту Трудового кодексу серед науковців, експертів з трудового права, юристів-практиків, з метою доопрацювання законопроекту була створена спеціальна робоча група з представників державних органів, профспілок, організації роботодавців, громадськості. 15 березня 2017 року профільний Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення підтримав підготовлений до другого читання проект Трудового кодексу України (реєстр. № 1658) та рекомендував парламенту прийняти його в другому читанні та в цілому [1].

Питанню збереження прав та гарантій профспілок у проекті Трудового кодексу приділялася увага таких вчених як М. Іншина, О. Процевського, В. Андріїва, З. Симорота, М. Стадника. Водночас, у зв'язку з тим, що до напрацьованого робочою групою проекту Трудового кодексу увійшли близько 1900 поправок [2], виникає потреба у додатковій експертизі проекту Трудового кодексу, у тому числі у питанні збереження прав та гарантій організацій, що здійснюють захист прав та інтересів працівників.

Здійснивши аналіз норм рекомендованого Комітетом Верховної Ради України з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення до другого читання проекту Трудового кодексу, варто зазначити, що більшість прав та гарантій профспілок збережено. Це стосується, зокрема погодження з виборним органом первинної профспілкової організації графіку надання щорічних відпусток, запровадження п'ятиденного або шестиденного робочого тижня, встановлення тривалості щоденної роботи (зміни), запровадження підсумованого обліку робочого часу.

Збережено таку гарантію діяльності членів виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) як заборону звільнення за ініціативою роботодавця без попередньої згоди виборного органу, членами якого вони є, а також вищестоящого виборного органу цієї профспілки.

Окрім цього, встановлено нові випадки погодження, проведення консультацій з профспілковими органами чи інформування. Зокрема, передбачено, що роботодавець зобов'язаний у тижневий строк поінформувати про факт правонаступництва виборний орган первинної профспілкової організації (профспілкового працівника), а у разі її відсутності вільно обраних представників (представника) працівників. Запроваджується погодження з всеукраїнськими об'єднаннями профспілок переліку виробництв, цехів, професій та посад зі шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочений робочий час, акту Уряду про порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань.

Разом з тим, не можна не відзначити і звуження прав виборних органів первинних профспілкових організацій за проектом Трудового кодексу України. Так, проектом Трудового кодексу скасовується необхідність отримання згоди виборного органу первинної профспілкової організації на звільнення працівників за ініціативою роботодавця за систематичне невиконання трудових обов'язків, прогул, появу на робочому місці у нетверезому стані, а також в разі нез'явлення працівника на роботу внаслідок тимчасової непрацездатності. Така ж ситуація у проекті Трудового кодексу і щодо погодження звільнення внаслідок винних дій працівника, який безпосередньо обслуговує грошові, товарні або культурні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати довір'я до нього з боку власника або уповноваженого ним органу, вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи. Окрім того, скасовується необхідність погодження з виборним органом первинної профспілкової організації встановлення строку випробування при прийнятті на роботу до 6 місяців.

Скасовуються окремі гарантії діяльності профспілкових працівників, зокрема не передбачено погодження зміни умов трудового договору, оплати праці, працівників, які є членами виборних профспілкових органів (відповідні норми передбачені Кодексом законів про працю України та ст. 41 Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності").

В багатьох випадках процедура погодження замінюється на проведення консультацій чи повідомлення виборного органу профспілкової організації. Це стосується залучення працівників до проведення надурочних робіт, до роботи у вихідні дні. З цього приводу ми погоджуємося з О. Середою, який з метою створення на теренах нашої держави профспілкових організацій відповідно до Європейських стандартів пропонує у проекті Трудового кодексу залишити норми чинного Кодексу законів про працю України, якими передбачено одержання дозволу виборного органу первинної профспілкової організації на залучення працівників до надурочних робіт, роботи у вихідні, святкові дні [3].

Показовою є і відсутність в проекті Трудового кодексу окремого розділу з питань прав та гарантій профспілкових організацій. Не дивлячись на те, що більшість із них сьогодні дублюється у законі про профспілки, все ж, вважаємо, що

передбачення в проєкті Трудового кодексу України окремого розділу з питань прав та гарантій профспілкових організацій має особливе значення для їх розвитку та діяльності, адже означатиме виокремлення профспілок, як особливого правозахисного інституту з-поміж інших учасників трудових відносин. Варто погодитися з І. Іншином, який розглядаючи права та гарантії професійних спілок у проєкті Трудового кодексу, наголошує на необхідності передбачення у ньому умов й порядку набуття професійною спілкою правосуб'єктності, визначення правового механізму взаємодії професійної спілки з іншими суб'єктами трудового права [4, 110]. Оскільки професійні спілки є організаціями, які покликані здійснювати захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів працівників, права та гарантії самих профспілок у основному нормативному акті в галузі трудового права мають бути відображені якнайповніше.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Порівняльна таблиця до проєкту Трудового кодексу України (реєстр. № 1658 дооп. (друге читання), підготовлена для розгляду на засіданні Комітету 15 березня 2017 року. – Режим доступу: http://komspir.rada.gov.ua/news/main_news/page/4.
2. Людмила Денісова: “Сьогодні Україна живе за трудовими нормами від 1971 року, вже час це змінити” – Режим доступу: http://komspir.rada.gov.ua/news/main_news/73495.html.
3. *Серета О. Г.* Повноваження профспілок у механізмі правового захисту прав працівників / *О. Г. Серета* // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2015. – Вип. 15(1). – С. 123-125. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2015_15\(1\)__35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2015_15(1)__35).
4. *Іншин М. І.* Діяльність профспілок у контексті проєкту Трудового Кодексу / *М. І. Іншин* // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2015. – № 14. (т. 1). – С. 108-111.

О. В. Токарчук
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ)

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ГАЛУЗІ ПРАВА

У перші роки української еміграції (1919–1921) науково-дослідна діяльність здійснювалася у Відні, де діяло невелике українське видавництво “Історія і право”. У 1923 р. центр наукової та видавничої роботи української діаспори переміщується до Чехословаччини. Тут виходили друком наукові та навчальні видання викладачів правознавчих дисциплін вищих навчальних закладів – Українського Вільного

Університету, Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова, Української господарської академії в Подебрадах та Українського Технічно-Господарського Інституту позаочного навчання [1, с. 7].

У післявоєнні роки видання правничої літератури зосереджується у Західній Німеччині, що пояснюється перенесенням УВУ з Праги до Мюнхену, а УТПГ – з Подебрад до Регенсбурга. Окремі не чисельні видання, здебільшого з державного та конституційного права, здійснювали також науково-освітні організації Америки та Канади – Наукове товариство ім. Шевченка в Америці та Канаді, Товариство українських правників в США [1, с. 7].

Варто згадати про діяльність Українського наукового інституту в Берліні (у складі надзвичайних членів був професор, адвокат В. Старосольський). Зокрема, у 1933-34 академічному році праця тут проявлялася як і в попередніх роках читанням лекцій, публічними доповідями, науковою, видавничою діяльністю, комплектуванням читальні й бібліотеки та підтримкою української молоді, що здобувала освіту, в тому числі й правову, у високих школах Німеччини. 1933–34 н. р. в інституті читалися загальнодоступні курси німецькою мовою. Новий науковий співробітник інституту, доцент В. Леонтович, читав курс – Історія українського державного права [2, с. 2].

М. Петрів резонно зазначає, що науково-дослідницька діяльність у галузях права переважно здійснювалася паралельно з педагогічною, а частково й самостійно. З результатами наукової діяльності знайомили широкі кола через виголошення доповідей, рефератів на засіданнях факультету та в наукових товариствах, а саме: Українському правничому товаристві та Історико-філологічному товаристві [8] в Чехословаччині, в Українському науковому інституті в Берліні та Варшаві, а також через участь провідних професорів у наукових з'їздах [3]. Завдяки діяльності зазначених товариств вже на початковому етапі їх існування європейська громадськість отримала можливість дізнатися більше про право, історію, культуру, науковий та творчий потенціал українського народу [8, с. 93].

Так, 3-10 жовтня 1926 р. у Празі відбувся Перший український науковий з'їзд [6]. Відомий вчений, правник А. Яковлів входив до організаційного комітету як секретар. Він приймав участь в роботі двох підсекцій з'їзду: історичній та правничо-соціологічній. А. Яковлів головував на засіданні історичної підсекції 4 жовтня та виступив з доповіддю на тему: “Договір Богдана Хмельницького з Москвою в редакції 1569 р.” [6, с. 16].

20-24 березня 1932 р. у Празі відбувся Другий український науковий з'їзд. Тоді відбувалося справжнє свято української культури, де молодші члени з'їзду – наукові співробітники слухали наукові досягнення ветеранів науки. На науковому заході були присутні 122 дійсних членів. Крім головних діячів української науки, що перебували у Чехословаччині, на з'їзд прибуло: п'ять осіб з Берліна, двоє зі Львова, один з Кракова, один з Франкфурта (Німеччина), один з Відня, п'ять з Варшави. Крім дійсних членів з'їзду на засіданнях секцій та підсекцій були присутні гості українці, чехи й інші

іноземні прихильники української культури [4, с. 2]. Почалася робота наукового з'їзду загальним засіданням 21 березня, де підводили підсумки наукової роботи української еміграції за 10 років. Про наукову працю правничого факультету відзвітував А. Яковлів, виступивши з темою “Наукова праця української еміграції в галузі права”.

Понад 100 доповідей було прочитано й обговорено. Але членам з'їзду не хотілося прощатися після такої плідної, корисної праці. Насамперед на цьому засіданні було ухвалено ті постанови, котрі прийняли поодинокі секції та підсекції з'їзду [4, с. 2].

До Українського правничого з'їзду в Празі перші праці готувалися осінню 1931 р., коли створилася правничо-економічна секція для наукових праць у ділянці права, економіки та соціології в межах Другого українського наукового з'їзду. Головою секції тоді був С. Дністрянський, заступниками голови – О. Ейхельман і С. Шелухін. Секцію було поділено на правничу підсекцію під головуванням С. Шелухіна й економічно-кооперативну під головування О. Мицюка. Секція оголосила великий список доповідей до Другого наукового з'їзду 1932 р., але внаслідок непорозумінь із загальним управлінням, який очолював С. Смаль-Стоцький, правникам було відмовлено в участі у з'їзді, тому винесли постанову, яка мала такий зміст: “приступити до влаштування окремого наукового з'їзду, обмеженого на науку права, економіки і соціології”. Так, після Другого наукового з'їзду відбулися збори управління Українського правничого товариства в Празі, було прийнято рішення про те, що товариство починає організацію окремого з'їзду, який матиме назву Український правничий з'їзд. Цю назву затвердив факультет права та суспільних наук УВУ. Її не було змінено, навіть коли прийняли рішення про участь у з'їзді не тільки українських правників, але й економістів і соціологів [5, с. 57].

На чолі організації Українського правничого з'їзду став факультет права та суспільних наук УВУ та Українське правниче товариство. Було створено дві комісії для роботи: організаційну та наукову. До організаційної комісії як заступники голови входили професори С. Шелухін та О. Ейхельман, професор О. Мицюк як голова економічної секції та доктор Шляхтиченко як секретар. Наукову комісію становили майже всі члени українського правничого факультету в Празі [7, с. 3].

До завдань організаційної комісії належала технічна підготовка з'їзду, запрошення на з'їзд, кореспонденція, повідомлення.

Відповідно до тематики виголошених правниками доповідей, Українським правничим з'їздом у Празі було прийнято такі резолюції:

– визнав за необхідне видати науково-критичний звідний текст “Руської Правди” та висловив побажання, щоб праця над “Українською правдою”, що була започаткована з'їздом, продовжувалася не зважаючи на всі труднощі;

– підтримав, що зміцнення міжнародного правового устрою повинно йти шляхом спільних “плюлятеральних” договорів, тому офіційна назва кодифікації міжнародного права є неправильною;

– відзначив необхідність уведення в Україні карного суду з участю громадського елемента у формі однієї колегії з професійних і народних суддів;

– підтримав думку про важливе значення господарського права в модерній добі та висловив побажання, щоб господарське право стало безпосереднім предметом університетських студій;

– визнав істотний вплив української соціальної і господарської думки на російську та звернув увагу вчених на потребу дослідження усіх інших сторін цього впливу;

– погодився з тим публічно-правовим напрямом законодавства, який покладено в основу нових аграрних законів Західної Європи;

– висловив побажання, щоб при Українському правничому товаристві в Празі було створено сталу комісію для розробки науково-обгрунтованого сільськогосподарського кодексу для України [5, с. 58].

На цьому з'їзді С. Шелухін виголосив доповідь “Участь громадянського елемента в суді”, у якій зазначив, що права людської особи містять у собі поняття про особисті, громадянські й політичні права людини в державі, з чим пов'язані і права народу. “Якщо суд є одним із елементів державного суверенітету, – вказував він, – так участь народного елемента в творенні правосуддя є одним із виявів прав людської особи й народу в державі” [5, с. 59].

В 1932-33 академічному році Український науковий інститут у Берліні зорганізував близько 30-ти публічних наукових доповідей, окремі з них були присвячені історико-правовій тематиці, слід виділити реферати В. Леонтовича на тему: “Проблеми федералізму на Україні”; аудиторія сягала понад 200 осіб, зокрема іноземних громадян, серед яких були присутні визначні німецькі наукові діячі. Багато доповідей читалося німецькою мовою в приміщеннях берлінського університету.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Женченко М.І. Видання правничої літератури в Україні: історичний, типолого-тематичний та редакційно-видавничий аспекти [Електронний ресурс]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соц. комунікацій: спец. 27.00.05 “Теорія та історія видавничої справи та редагування” / М.І. Женченко. – К., 2008. – 20 с. – Режим доступу: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?Z21ID = &I21 DBN=REF&P21DBN=REF&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=Женченко%20M\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=REF&P21DBN=REF&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=Женченко%20M$)
2. Звіт з діяльності Українського Наукового Інституту в Берліні // Свобода. – 1934. – № 195. – 21 серпня. – 4 с.
3. Петрів М. Наукові праці українських правників в галузі права в Чехо-Словацькій республіці в 1921-1940р.р. [Електронний ресурс]: бібліографічний покажчик / М. Петрів. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 1998. – 62 с. – Режим доступу: <http://www.petriv.com.ua/ua/publish.htm>
4. Свято української науки (II Український науковий з'їзд у Празі 20-24 березня 1932 р.) // Свобода. – 1932. – № 83. – 9 квітня. – 4 с.

5. *Токарчук О. В.* Державно-правові погляди С. П. Шелухіна : монографія / О. В. Токарчук. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 178 с.
6. Український науковий з'їзд у Празі 3-7 жовтня 1926 р. Звідомлення Президії Організаційної Комісії З'їзду. – К. : Державна друкарня в Празі, 1928. – 75 с.
7. Український Правничий З'їзд // Життя і право. – 1933. – Ч. 4. – С. 1-9.
8. *Чечина О.* Початок діяльності українського Історично-філологічного товариства в Празі (1923–1924) / О. Чечина // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Історичні науки. – 2007. – Вип. 9. – С. 88-95.

С. І. Шитий
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук
(м. Київ)

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ СУДОВИМИ ОРГАНАМИ В УКРАЇНІ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

На сьогоднішній день загальновідомим є той факт, що Україна є одним з рекордсменів Європейського суду з прав людини по кількості позовів проти неї від її власних громадян. Причинами такої ситуації, як уже не раз було сказано, є надзвичайно високий рівень корупції та бюрократії в державних органах України у поєднанні з відсутністю ефективного реформування останніх. Однією з основних причин виникнення подібної ситуації є позиція українських судів. Їхня, упередженість, політична заангажованість і, подекуди, винесення рішень правосудність яких викликає сумніви як у громадян, так і у міжнародних правозахисних організацій стали однією з першооснов сучасної економічної, соціальної і політичної кризи. І, якщо, заяви журналістів та громадських активістів можуть, подекуди, не мати належного обґрунтування, а праці вітчизняних вчених юристів традиційно лишаються поза увагою держави і суспільства, то рішення Європейського суду з прав людини прямо вказують на недоліки у роботі вітчизняної судової системи. Прикладів згаданих ганебних явищ не перелічити.

Так, Європейський суд з прав людини, в процесі розгляду справи “Гербей і інші проти України” (Заяви №№ 23265/05, 19017/06, 29820/10 та 48107/10) [1, с. 279] систематизував судову практику у справах такого типу, і прийшов до висновку, що права ув'язнених на отримання окремих видів документів, що відносяться до їх справ, в період тюремного ув'язнення обмежувалися. Зокрема, в рамках розгляду даної справи встановлено, що в період тюремного ув'язнення, клопотання і заяви ув'язнених на отримання копій документів по їх справам не задовольнялися або були залишені без розгляду. Європейський суд з прав людини визнав такі дії державних

органів України порушенням статті 34 Конвенції “Про захист прав людини і основоположних свобод” [2, с. 270] в якій сказано: Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов’язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права. Крім того, Європейський суд з прав людини так само звернув увагу, що подібні порушення прав людини і положень Конвенції “Про захист прав людини і основних свобод” мали місце не в окремому єдиному випадку, а відразу в 4 випадках в рамках 4 різних судових кримінальних проваджень. Також Європейський суд з прав людини, в рамках справи “Гербей і інші проти України”, вказав, що він уже розглядав подібні ситуації в інших справах проти України, наприклад: “Василь Іващенко проти України” (Vasiliy Ivashchenko v. Ukraine), заява № 760/03, п. 103-110, 26 липня 2012 р. [3, с. 546], з наступними посиланнями, “Савицький проти України” (Savitskyu v. Ukraine), заява № 38773/05, п. 152, 157-159, 26 липня 2012 р. [4, с. 156], і “Андрій Захаров проти України” (Andrey Zakharov v. Ukraine), заява № 26581/06, п. 66-70, 7 січня 2016 р.) [5, с. 113]. Проаналізувавши практику розгляду подібних справ, Європейський суд з прав людини встановив, що законодавство України не передбачало для ув’язнених чіткої і конкретної процедури, яка давала б їм можливість після закінчення кримінального провадження отримувати копії документів з матеріалів справи або, переписуючи їх власноруч, або за допомогою відповідного обладнання, або шляхом покладання на державні органи обов’язки робити такі копії. Така прогалина в законодавстві є причиною системних порушень прав ув’язнених в Україні, а також є, крім іншого, однією з підстав вкрай низької оцінки якості української судової системи з боку міжнародних правозахисних інститутів і організацій.

У іншому випадку, Європейський суд з прав людини, в рамках розгляду справи “Петриченко проти України” (Заява № 2586/07) [6, с. 145] систематизував судову практику по подібним справам і виділив системні порушення судами України законодавства України та норм міжнародного права. Зокрема, при розгляді справи “Петриченко проти України” Європейський суд з прав людини встановив, що Оболонський районний суд м. Києва, Апеляційний суд м. Києва та Вищий адміністративний суд України залишили без розгляду звернення заявника, навіть не приступивши до вивчення доводів заявника. На думку суддівського комітету Європейського суду з прав людини, такі дії є порушенням як національного, так і міжнародного законодавства. У зазначеній справі, а також у справах “Проніна проти України” (Pronina v. Ukraine) [7, с. 338] і “Богатова проти України” (Bogatova v. Ukraine) (заява № 5231/04, від 7 жовтня 2010 р.) [8, с. 40], національні суди не зробили жодної спроби проаналізувати вимога заявника з точки зору їх законності, незважаючи на пряме посилання, на неї в кожній судовій інстанції. До завдань Європейського суду з прав людини не належить вирішення того, яким найбільш належним чином був би

розгляд доводів заявника для національних судів. Однак, повністю проігнорувавши доводи заявника, навіть якщо вони були конкретними і важливими, національні суди не дотримувалися свого зобов'язання за пунктом 1 статті 6 Конвенції “Про захист прав людини і основоположних свобод” [2, с. 270]. Європейський суд з прав людини вказав також і на те, що подібні порушення мали місце при розгляді не одного, а декількох подібних справ і допускалися судами всіх трьох інстанцій, що є грубим порушенням українськими судами міжнародних норм щодо захисту прав людини. Крім того, слід зазначити, що подібні дії судових органів є порушенням статі 55 Конституції України [9, с. 13], а також статей 2 і 7 закону України “Про судоустрій і статус суддів” [10, с. 7]. Продовження подібної згубної практики не призведе до збільшення довіри до судової системи України з боку, як громадян України, так і міжнародних організацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Справа “Гербей та інші проти України”: рішення від 21 липня 2016 року / Офіційний вісник України від 04.10.2016 – 2016 р., № 76, стор. 279, стаття 2561
2. Конвенція “Про захист прав людини і основоположних свобод”: набрала чинності 11 вересня 1997 року / Офіційний вісник України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 1998. – С. 270 – (Бібліотека офіційних видань).
3. Справа “Василь Іващенко проти України”: рішення від 26 липня 2012 року / Офіційний вісник України від 05.04.2013 – 2013 р., № 24, стор. 546, стаття 836
4. Справа “Савицький проти України”: рішення від 26 липня 2012 року / Офіційний вісник України від 26.04.2013 – 2013 р., № 30, стор. 156, стаття 1073
5. Справа “Андрій Захаров проти України”: рішення від 7 січня 2016 року / Офіційний вісник України від 16.08.2016 – 2016 р., № 62, стор. 113, стаття 2132
6. Справа “Петриченко проти України”: рішення від 12 липня 2016 року / Офіційний вісник України від 18.04.2017 – 2017 р., № 31, / № 81, 21.10.2016, ст. 2699, стор. 82 /, стор. 145, стаття 982
7. Справа “Проніна проти України”: рішення від 18 липня 2006 року / Офіційний вісник України від 04.12.2006 – 2006 р., № 47, стор. 338, стаття 3182
8. Справа “Богатова проти України”: рішення від 7 жовтня 2010 року / Офіційний вісник України від 10.10.2011 – 2011 р., № 76, стор. 40, стаття 2831
9. Конституція України : станом на 2 червня 2016 року / Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 1996. – 16 с. – (Бібліотека офіційних видань).
10. Закон України “Про судоустрій і статус суддів” : станом на 5 січня 2017 року / Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2017. – С. 7. – (Бібліотека офіційних видань).

М. О. Ярошенко
старший викладач кафедри правознавства
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Корупція є складним соціальним явищем, яке негативно впливає на всі сфери розвитку держави. Проблеми правового регулювання запобіганню та протидії корупції стали предметом вивчення в роботах О. Бусол, Н. Задираки та К. Берднікової, Д. Йосифовича, М. Мельника, Є. Невмержицького, Ф. Шульженка. Певний інтерес становлять дослідження антикорупційного законодавства пострадянських країн, зокрема Російської Федерації [2].

Нормативно-правову базу запобіганню й протидії корупції становлять окремі положення Конституції України, законів і постанов Верховної Ради України, указів і розпоряджень Президента України, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, відомчих нормативних актів[1].

У перші роки незалежності основними документами, що регламентували протидію корупції, залишались радянські – Кримінальний кодекс та Кодекс про адміністративні правопорушення, які діяли з певними змінами та доповненнями. Це передусім статті 290 та 291 Кримінального кодексу, ухваленого ще 1960 р. У новій Верховній Раді України другого скликання в 1994 р. утворюється Комісія з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією [4, с. 274].

З грудня 1994 р. розпочинається новий етап антикорупційної політики. Саме тоді Верховною Радою України було ухвалено за основу проект Закону України “Про боротьбу з корупцією” [8]. Остаточо його ухвалено в жовтні 1995 р., а з 16 листопада він набув чинності. Так, у ст. 7 Закону було встановлено, що вчинення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, корупційного діяння, якщо воно не містить складу злочину, тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу [8].

Черговим кроком стало ухвалення 5 квітня 2001 р. нового Кримінального кодексу України (ККУ), який набув чинності з 1 вересня 2001 р. Розділ XVII “Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг” регламентує відповідальність за корупційні правопорушення. Новелою кодексу стала наявність статті “Провокація підкупу” [12].

Значний крок вперед у протидії корупції було зроблено в роки президентства В. Ющенка. У вересні 2006 р. до Верховної Ради України було подано ряд антикорупційних правових актів, зокрема “Конвенцію Організації Об’єднаних Націй проти корупції” (UNCAC), Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією і Додатковий протокол до Конвенції. Також до Верховної Ради України було подано

проекти законів України “Про засади запобігання та протидії корупції”, “Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень” та “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення”. Однак на їх ухвалення Верховній Раді знадобилось майже три роки – до 11 червня 2009 року [6, с. 9-10]. Проте, ці закони не було введено в дію, і 21 грудня 2010 р. їх визнано такими, що втратили чинність, і вони залишились лише юридичними пам’ятками України.

До того ж, лише з 1 січня 2010 р. Україна приєдналась до Конвенції ООН проти корупції, а з 1 березня 2010 р. – до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією.

Третій етап вдосконалення антикорупційного законодавства розпочався в грудні 2010 р., коли Президент В. Янукович подав до Верховної Ради України проект Закону України “Про засади запобігання і протидії корупції”. Зрештою, 7 квітня 2011 р. на його базі було ухвалено закони України “Про засади запобігання і протидії корупції” і “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення”. Обидва закони набули чинності 1 липня 2011 р.

Головною ознакою другого і третього етапів стало те, що законодавчі норми базувались на світових антикорупційних засадах – положеннях Конвенції ООН проти корупції, Кримінальної та Цивільної конвенцій про боротьбу з корупцією, 20 керівних принципах боротьби з корупцією. При ухваленні цих законів було враховано рекомендації Групи держав проти корупції (GRECO), а також рекомендації, визначені в рамках реалізації Стамбульського плану дій щодо боротьби з корупцією Антикорупційної мережі для країн Східної Європи й Центральної Азії Організації економічного співробітництва та розвитку [4, с. 275].

Закон України “Про засади запобігання і протидії корупції” визначає підстави, механізм та види заходів примусового характеру, які застосовуються до правопорушника [7]. У законі 2011 р. було змінено принципи протидії корупції.

Черговим кроком на шляху до подолання корупції стало ухвалення Верховною Радою України 14 травня 2013 р. Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики”, що набрав чинності 9 червня 2013 р. [11].

Четвертий етап розвитку антикорупційного законодавства України розпочався після перемоги Революції гідності 2013–2014 рр., сформувавши в суспільстві високі запити на запобігання корупції як чинника успішного розвитку держави. Уже 30 вересня 2014 р. подано на розгляд проект Закону України “Про запобігання корупції” № 5113, який був ухвалений 14 жовтня за № 1700-VII. Проте, він набув чинності лише 24 квітня 2015 р. [5]. Важливими нормативними документами, які окреслили антикорупційну стратегію, стали закони України “Про Національне антикорупційне бюро України” та “Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки”, теж ухвалені 14 жовтня 2014 р.

Таким чином, для протидії корупції створено достатньо міцну законодавчу базу, в основі якої лежить використання світового та вітчизняного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бернадський П. Й.* Система антикорупційного законодавства України / П. Й. Бернадський: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/19_DSN_2010/Economics/69941.doc.htm.
2. *Бондаренко А. В.* Эволюция антикоррупционного законодательства в России (социально-философский анализ) / А. В. Бондаренко, М. Ю. Лукиянов // ЕвразЮЖ. – 2012. – № 3 (46): [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_jcontentplus&view=article&id=6756:2014-12-05-05-58-04&catid=262:2012-02-07-11-41-44&Itemid=196
3. *Бусол О. Ю.* Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія / О. Ю. Бусол. – К. : Ін Юре, 2014. – 564 с.
4. *Задирака Н. Ю.* Шляхи становлення антикорупційного законодавства в Україні / Н. Ю. Задирака, К. В. Берднікова // Форум права. – № 2. – С. 274-277 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12znjzv.pdf>.
5. Закон України “Про запобігання корупції” від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
6. Закон України “Про засади запобігання та протидії корупції” від 11 червня 2009 року № 1506-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1506-17>
7. Закон України “Про засади запобігання і протидії корупції” від 7 квітня 2011 р. № 3206-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>.
8. Закон України “Про боротьбу з корупцією” від 5 квітня 1995р. за № 356/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – 22 серпня. – № 34. – Ст. 266.
9. Закон України “Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень” від 11 червня 2009 року за № 1507-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1507-17>
10. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення” від 11 червня 2009 року за № 1508-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1508-17>
11. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики” від 14 травня 2013 р. за № 224-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/224>
12. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

СЕКЦІЯ II

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

Ю. М. Жмур
доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ)

ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА НІМЕЧЧИНИ ТА ІНШИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Захист основних прав і свобод людини і громадянина, в тому числі і права на недоторканність житла або іншого володіння особи є пріоритетним завданням будь-якої сучасної держави. Кримінальне законодавство багатьох зарубіжних держав вміщує норми, що передбачають відповідальність за такі дії. Удосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність у цій частині має здійснюватися з врахуванням досвіду зарубіжних держав.

Романо-германська правова сім'я – це результат еволюції римського права, вона охоплює держави так званого “писаного права”, у якому закон у широкому розумінні слова розглядається як основне джерело кримінального права. Ця правова сім'я сформувалася в континентальній Європі; вона виникла на підставі спільних зусиль європейських університетів, починаючи з XII століття на основі кодифікації імператора Юстиніана, загальної для всіх юридичної науки, пристосованої до умов сучасного світу.

Для кримінального права ФРН характерним є те, що воно кодифіковане не повністю. Отож норми його Особливої частини передбачено не тільки у КК ФРН від 15 травня 1871 р. (у редакції від 13 листопада 1998 р.), а й так званим “додатковим кримінальним законодавством” (Nebenstrafrecht) – численними кримінально-правовими приписами, що ставлять певні діяння під загрозу покарання. Тож кримінальна відповідальність за деякі посягання може наставати за федеральними законами та законодавством земель. Федеральні закони, переважно, містять норми, що регулюють публічно-правові чи цивільно-правові відносини, а в деяких випадках – кримінально-правові відносини (наприклад, у галузі економічного права – § 54 Закону про кредитні установи; у галузі охорони здоров'я – § 63 Закону про боротьбу з епідеміями; у галузі виробництва продовольчих товарів і предметів споживання – § 11

Закону про відповідність продовольчих товарів вимогам гігієни та якості тощо. Особлива частина КК ФРН – це система кримінально-правових інститутів і норм, які визначають поняття й ознаки складів конкретних злочинних діянь та санкції за них. Усі злочинні діяння законодавчо поділяються на два види: злочини та проступки. Злочини (наприклад, підготовка агресивної війни, підкуп депутатів, тяжке вбивство, підпал, забруднення повітря тощо) караються позбавленням волі на строк не менший від одного року чи більш суворим покаранням. За вчинення найнебезпечніших злочинів може бути призначено покарання у виді позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі. Проступки (наприклад, порушення офіційних оголошень, заняття забороненою проституцією, погроза злочином, використання неправдивих свідочств про стан здоров'я тощо) передбачають позбавлення волі на більш короткий строк або грошовий штраф.

В основі системи Особливої частини німецького КК лежить об'єднання злочинних діянь за розділами (нині їх тридцять) відповідно до специфіки правоохоронного блага (Rechtsgut), на яке спрямоване це посягання. Деякі розділи можуть складатися з глав, а ті – зі статей (наприклад, розділ перший Особливої частини КК ФРН “Зрада миру, державна зрада та створення загрози демократичній правовій державі” утворюють чотири глави). На жаль, послідовність розділів не завжди витримується законодавцем, що є відлунням традицій часів Германської імперії. Наслідком цього є те, що спочатку Особливу частину КК ФРН відкривають посягання на мир, державу, зовнішню безпеку й оборону, всередині розташовано злочинні діяння проти життя та здоров'я, а наприкінці – змішані й самостійні групи злочинних діянь (загальнонебезпечні, проти довкілля, посадові).

Певну специфіку має кримінальна відповідальність за незакінчене злочинне діяння. Готування до злочину є кримінально караним, якщо це спеціально передбачено нормою Особливої частини КК ФРН (наприклад, готування до державної зради (§ 83), готування до підробки грошей або знаків оплати (§ 149), готування до насильницького переміщення людей за межі держави (§ 234а, абз. 3) та ін.). Таке ж правило діє щодо посягання на проступок, а ось посягання на злочин карається завжди. Кваліфікуючі (особливо кваліфікуючі) ознаки злочинного діяння, зазвичай, закріплюються окремою статтею (приміром, особливо тяжкий випадок крадіжки (§ 243), особливо тяжкий випадок банкрутства (§ 283а), тяжка загроза довкіллю (§ 330) та ін.).

Крадіжка та привласнення майна, розбій і вимагання, шахрайство й злочинне зловживання довірою не утворюють групи корисливих злочинних діянь, а передбачаються різними розділами Особливої частини КК ФРН. Також у Кодексі немає єдиної групи злочинних діянь у сфері господарської діяльності. Поряд з актуальними злочинними посяганнями сьогодення (створення терористичних співтовариств, комп'ютерний саботаж, відмивання грошей тощо) кримінальний закон встановлює відповідальність за злочинні діяння, що не становлять великої суспільної

небезпеки, а тому в багатьох державах декриміналізовані (образа, наклеп, двошлюбність тощо).

Слід констатувати, що загалом більш, ніж сторічна реформа КК ФРН ще не завершена до кінця. Напевно, наступні зміни, насамперед, стосуватимуться положень Особливої частини кримінального законодавства, оскільки очевидно, що будь-який сучасний КК має відповідати вимогам розвитку суспільства та завчасно криміналізувати нові види небезпечних діянь. Отож, слід продовжувати законодавчу практику щодо криміналізації посягань, пов'язаних з організованою злочинністю та кримінальним наркотизмом. Також диспутуються пропозиції щодо запровадження до КК ФРН норм, які б захищали інтереси Європейського співтовариства. Висловлюються думки щодо необхідності реформування норм про створення злочинних співтовариств (§ 129), створення терористичних співтовариств (§ 129b), про повне сп'яніння (§ 323a). [1].

Право людини на недоторканність житла закріплене у Конституціях всіх європейських держав.

У Німеччині право на недоторканність житла передбачене у ст. 13 Основного Закону ФРН 1949 року, яка закріплює, що житло недоторканне; обшуки можуть проводитися тільки за розпорядженням судді, а у невідкладних ситуаціях також за розпорядженням інших органів, передбачених законом і тільки в установленому порядку. В інших випадках проникнення в приміщення та інші обмеження можуть здійснюватись лише з метою захисту від загальної небезпеки чи від небезпеки для життя окремих осіб, а на підставі закону також і для загрози загальній безпеці та порядку, зокрема для задоволення термінової потреби у приміщеннях, боротьби з небезпекою епідемій і захисту неповнолітніх, які у них перебувають. [2, с. 358].

Об'єктивна сторона злочинів, що порушують недоторканність житла або іншого володіння особи, у кримінальному кодексі ФРН характеризується двома альтернативними діяннями, вираженими у формі дії - проникнення у житло – § 123, § 124 КК ФРН. Суб'єктивна сторона усіх, без винятку, складів злочинів, передбачених у статтях кримінальних кодексів майже усіх Європейських держав, характеризується умисною формою вини, такий же підхід використовує і Україна [3, с. 15].

Згідно з кримінальним законодавством ФРН та, наприклад, Іспанії відповідальність за порушення недоторканності житла наступає для особи, яка досягла чотирнадцяти років, для України таким порогом є шістнадцять років. Щодо покарань, то у кримінальному законодавстві зарубіжних держав за вчинення порушення недоторканності житла передбачені різноманітні санкції: штраф (Бельгія, Данія, Франція, ФРН [4, с. 559]).

В кримінальному кодексі (КК ФРН) вміщені кримінально-процесуальні норми, які вказують, що обов'язковим початком провадження за відповідними статтями КК є подача скарги потерпілим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Основні положення Особливої частини кримінального законодавства зарубіжних країн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_osob/Files/Lekc/T22/T22_P2.html
2. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германия. – СПб: Юридический центр Пресс, 2003. – 524 с. Страшун Б. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Том 3 / Б. А. Страшун – М. : БЕК, 1998. – 764 с.
3. *Присяжнюк І. І.* Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності житла або іншого володіння особи в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Присяжнюк Іван Іванович; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2010. – 20 с.
4. *Страшун Б. А.* Конституционное (государственное) право зарубежных стран / Б. А. Страшун. – М. : БЕК, 1998. – Т. 3. – 764 с.

О. М. Кононець
*доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук
(м. Київ)*
А. С. Кравчук
*студентка 4 курсу, спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)*

МЕДІАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Загальновідомо, що інститут медіації займає не останнє місце в цивільному процесі та практиці сучасних юристів. Але що можна зазначити про медіацію в кримінальному процесі?

Дослідженню питання застосування медіації в кримінальному процесі приділяли свою увагу такі вчені-правники як: О. Банчук, Ю. Баулін, І. Ємельянова, В. Землянська, М. Лотоцький, І. Турчак, Л. Хруслова, Т. Шевченко та інші.

Україна перейняла зарубіжний досвід застосування медіації в кримінальному процесі, зокрема і укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим). Якщо проаналізувати історію розвитку даного інструменту медіації, то вперше його було використано у другій половині XIX ст. в США.

У 1989 р. професор Франк Сандер (Frank E. A. Sander) отримав спеціальну нагороду у США за видатний вклад у альтернативне вирішення спорів за концепцію “суду із багатьма дверима” (multidoor courthouse). У відповідності до цієї концепції цивільний суд США розглядається як своєрідний бізнес, що надає різноманітні

послуги з вирішення спорів. Відвідувач суду у першу чергу буде мати справу із консультантом (intake specialist), який ознайомиться із ситуацією, проведе діагностику випадку і порекомендує найбільш слушний варіант вирішення спору (наступні “двері”), залишаючи клієнту право вибору. Серед варіантів, що можуть бути запропоновані таким спеціалістом з урахуванням особливостей спору та намірів клієнта, можуть бути: незалежний арбітраж, незалежна оцінка, міні-суд, медіація і, власне, судовий розгляд (найдорожчий і найдовший з усіх варіантів) [2, с. 96].

Кримінальне право Німеччини визнає примирення як засіб дискреційного (від фр. “discretion-naire” – вирішення на власний розсуд; англ. “discretion power”) провадження, тобто віднесення права застосовувати медіацію до повноважень прокурора. Згідно з Кримінальним процесуальним кодексом Німеччини, обвинувачений звільняється від обвинувачення на підставі визнання своєї провини (якщо термін ув’язнення не більший за 3 місяці, а штраф не більший за 90 денних ставок). Загальний термін медіації триває 6 місяців, після чого кримінальна справа закривається [2, с. 97].

У Великій Британії програми відновного правосуддя застосовуються на різних стадіях кримінального процесу. Медіацію може бути проведено після порушення кримінальної справи, але до її судового розгляду. Крім цього, суд може призначити проведення програми відновного правосуддя після визнання особи винною, але до присудження покарання. У Великій Британії суд може відтермінувати винесення покарання максимум на 6 місяців, щоб побачити, чи підсудний відшкодував або, принаймні, почав відшкодувати шкоду [3, с. 221].

Отже, як свідчить зарубіжний досвід медіація – це вдалий інструмент вирішення правових питань не тільки в цивільному процесі, а й у кримінальному.

Інститут медіації в українському кримінальному процесі був легалізований з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) від 13 квітня 2012 року.

Глава 35 КПК України розкриває два види угод в кримінальному провадженні:

– угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. Ця угода не що інше, як імплементація процедури примирення із “загального права” (commonlaw) англо-саксонської правової системи;

– угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. Вона виступає аналогом однойменних угод “про визнання вини”, що існують у США.

Що стосується мирової угоди, то у вітчизняному законодавстві закріплено, що угода про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) – це письмова угода, яка укладається в результаті досягнення згоди між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) у випадку скоєння останнім злочину невеликої чи середньої тяжкості; у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

В КПК України зазначено, що угода про примирення може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру, до моменту передачі обвинувального акту в суд чи до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

Законодавець також встановив структуру мирової угоди. Згідно ст. 471 КПК України в угоді про примирення зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, наслідки невиконання угоди. В угоді зазначається дата її укладення та вона скріплюється підписами сторін [1].

Варто зазначити, що укладена угода про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) набирає чинності не відразу після досягнення згоди, а лише після перевірки її судом відповідності до норм КПК України та ознаки волевиявлення сторін.

Закріпивши право укладення угоди про примирення, законодавець ввів певні обмеження для потерпілого та підозрюваного (обвинуваченого). Так, потерпілий в результаті визнання судом такої угоди законною обмежується в праві оскарження вироку в апеляційній та касаційній судових інстанціях, а також право вимагати в подальшому притягнути до кримінальної відповідальності іншу сторону угоди за відповідне кримінальне правопорушення чи змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди (п. 2 ч. 1 ст. 473 КПК України). В свою чергу, підозрюваний (обвинувачений) обмежений в праві оскарження вироку в апеляційному та касаційному порядку, а також в правах, що передбачені в п. 1 ч.4 ст. 474 КПК України.

Отже, медіація в кримінальному процесі – це важливий інструмент швидкого вирішення кримінальних спорів, що існує в світовій практиці не один десяток років. Запозичення зарубіжного досвіду використання медіації в кримінальному процесі допоможе прискорити розгляд провадження та зменшити завантаженість на органи досудового слідства та суду. Укладення мирової угоди – це можливість звільнення підозрюваного (обвинуваченого) від кримінальної відповідальності і, як наслідок, відсутність судимості.

І хоча перші кроки вже зроблено у сфері легалізації медіації, але все ж варто не зупинятися та вдосконалювати вітчизняне законодавство, усувати колізії. Наприклад, необхідно прийняти закон “Про медіацію”, де зазначити і про кримінально-правову сферу його застосування, запровадити можливість введення третьої незацікавленої особи – медіатора у процес укладання мирової угоди.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. – 2012 р. – № 13. – ст. 88 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>.
2. *Алескандренко О. В.* Інститут угоди про примирення у кримінальному процесі України / О. В. Алескандренко // Юридична наука. – 2013. – № 2. – С. 95-102.
3. *Симоненко З. В.* Угода про примирення сторін в кримінальному провадженні як елемент відновного правосуддя / З. В. Симоненко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 7. – С. 220-223.
4. *Турман Н.* Медіація в кримінальному процесі: шляхи удосконалення чинного законодавства / Н. Турман // Підприємство, господарство і право. – 2017. – № 3. – С. 276-280.

В. В. Кончаковська
доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук
(м. Київ)

ТОРГІВЛЯ ДІТЬМИ В УКРАЇНІ

Одним із показників правового, духовного, соціального, морально-зрілого, демократичного суспільства є забезпечення прав дітей. Питання торгівлі дітьми вже давно перестало бути лише державною, а перейшло у рамки транснаціональної проблеми. Цим питанням займаються науковці, кримінологи, криміналісти, законодавці всіх держав, для яких демократичні засади, людське життя і здоров'я, недоторканість і безпека, права, свободи та законні інтереси людини і громадянина є визначальними. Серед таких високорозвинених держав виділимо США, Велику Британію, Німеччину та ін. Україна не виняток.

На правовий захист від торгівлі дітьми спрямовані норми Основного Закону, Кримінального кодексу України, Закону України “Про протидію торгівлі людьми”, Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та ін. Крім нормативно-правових актів національного законодавства діють ще й норми міжнародного права. Неабиякого значення, в рамках вирішення проблеми торгівлі людьми, набувають програми підтримки сім'ї та забезпечення прав дітей “Назустріч дітям” до 2017 року (Київська область), “Молодь і сім'я Донеччини на 2013–2017 роки”, в Запорізькій – до комплексної обласної програми з оздоровлення та відпочинку дітей, підтримки сім'ї, молоді, гендерного паритету та протидії торгівлі людьми на 2012–2016 роки; в

Дніпропетровській – до програми розвитку сімейної та гендерної політики у Дніпропетровській області на 2012–2021 роки [1, с. 330-331].

Торгівля людьми відповідно до ст. 149 Кримінального кодексу України полягає у здійсненні щодо потерпілого угоди купівлі-продажу, в якій потерпіла особа виступає як предмет цієї угоди (товар). Це угода, за якою одна особа (продавець) передає людину у фактичне незаконне володіння та розпорядження іншої особи (покупця), за певну грошову винагороду. Угода може бути укладена як письмово, так і в усній формі. При цьому продавець бере на себе зобов'язання передати людину покупцю, а покупець зобов'язується заплатити за це [2]. Діти, які страждають від торгівлі, можуть стати жертвами торгівлі з метою примусової праці, використання у порнобізнесі, втягнення у заняття проституцією, з метою незаконного усиновлення (удочеріння), використання дитини у заняття жebraцтвом тощо.

За статистикою у всьому світі щороку 1,2 млн. дітей потерпають від торгівлі людьми. 2 млн. дітей щорічно потерпають від комерційної сексуальної експлуатації. Ця практика, подібна до рабства і має місце на всіх континентах. Права дітей порушуються, діти перетворюються в товар, який можна продати, купити, перемістити і перепродати. Дітей змушують жebraкувати, їх використовують для роботи у домашньому господарстві, на плантаціях, будівельних майданчиках, шахтах, на виробництві або у сфері розваг. У деяких регіонах світу молодь продають для участі в військових конфліктах [3].

Продаж за кордон може втягнути три типи країн: країну постачальника (звідки походить потерпілий чи потерпіла від торгівлі), країну призначення (там, де отримують продану дитину) та транзитні країни (через які слідує дитина). Деякі країни підпадають під усі три категорії. В Україні найчастіше діти потерпають від внутрішньої торгівлі людьми.

Основними способами втягнення дітей в торгівлю є:

- пропонування привабливих умов;
- використання примусу чи погроз;
- доведення до несвідомого стану в результаті вживання спиртних напоїв, наркотиків, токсинів [3].

Основними причинами торгівлі дітьми є:

- сучасний стан економіки та зайнятості населення України;
- прогалини в законодавчій базі та її невідповідність нормам міжнародного права, що обмежує можливості правоохоронних органів у боротьбі з пропагандою розпусти й насильства в засобах масової інформації,
- бездоглядність дітей;
- недоліки навчально-виховної роботи з ними;
- рівень протидії правоохоронних органів торгівлі людьми, проституції та правопорушенням у сфері громадської моралі неприпустимо низький.

Торгівля людьми, а надто дітьми – це одна з найжорстокіших проявів порушення прав та свобод людини. В Україні створено достатнє правове поле для протидії досліджуваній проблемі. Проте програми, які ми зазначали вище не виконуються в повному обсязі, а правові норми мають бути не лише закріплені у нормативних актах, а й реалізовуватися. Доречно було б процитувати М. Абдулаєва, який говорив, що „держава виправдовує своє існування не сама по собі, а виконанням функцій, що визнані і є корисними для суспільства [4, с. 202]”. Тому держава має не лише створити, а й забезпечити належні умови гарантованих Конституцією України прав і свобод від торгівлі людьми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. – К. : Права людини, 2015. – 552 с. – ISBN 966-7855-00-8.
2. Кримінальне право. Особлива частина [Електронний ресурс] // Веб-сайт Національної академії внутрішніх справ http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_osob/Index.html.
3. Торгівля дітьми – як себе застерегти [Електронний ресурс] // Веб-сайт “Фундація “Гармонізоване суспільство”. – Режим доступу : <http://cfscom.org/index.php/razom-douspihu/20-2012-02-21-10-18-40>.
4. *Абдулаев М. И.* Права человека и закон: историко-теоретические аспекты / М. И. Абдулаев // Ассоциация Юридический центр. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 320 с.

*К. М. Маленівська
студентка 4 курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)*

ПОНЯТТЯ “ЗАМАХ НА ЗЛОЧИН” В КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

В умовах соціальних перетворень, спрямованих на побудову правової держави та громадянського суспільства в Україні, важливими залишаються питання практики застосування та вдосконалення положень Кримінального кодексу України 2001 р. Питання про кримінальну відповідальність за замах на злочин, завжди були актуальними у вітчизняній кримінально-правовій науці. Незважаючи на те, що за останні десятиліття відбулося удосконалення чинного законодавства про кримінальну відповідальність і здійснено ряд досліджень, присвячених питанням незакінченого злочину, в тому числі і замаху на злочин, і сьогодні ще існує розбіжність думок щодо

поняття замаху на злочин, його ознак та видів, підстав кримінальної відповідальності та меж покарання за нього.

Так, В. Д. Іванов розглядає замах на злочин, як “умисні дії (бездіяльність), які безпосередньо спрямовані на вчинення злочину”. М. В. Гринь під замахом на злочин розуміє “діяльність, яка спрямована на вчинення злочину, але переривається через обставини, які не залежать від волі особи”. А. П. Козлова найбільш вдалим вважає таке поняття замаху: “вчинення злочину від його початку до часткового настання суспільно-небезпечних наслідків” [4, с. 21].

Дослідження положень про відповідальність за незакінчений злочин починається з таких джерел права, як договори Русі з Візантією X ст., Руська Правда.

У договорах Київської Русі з Візантією (злочин (“якщо хто вдарить мечем”) та замах (“якщо хто вийме меч” 911, 944 і 971 рр.). містилися положення, які засвідчують те, що поняття замаху на злочин на той час вже було відоме правовій системі Київської Русі. Зокрема, у договорах зазначалося: “еще приготовиться татьбу творяй”, що означає замах на злочин. Разом із тим є очевидним, що ці положення знайшли розвиток у першій систематизованій правовій пам’ятці Київської Русі – Руській Правді. Їх зміст зводиться по суті до того, що незавершення злочину, який особа мала намір вчинити, також є караним і такі діяння повинні каратись менш суворо ніж у випадку, якщо особа довела свій намір до кінця. Так, В. П. Коняхін, зауважує, що у статтях 23, 24 Руської Правди “наглядно розмежовуються закінчений, але не вдарить”): перше каралося штрафом утричі більшим, ніж друге [4, с. 10].

Кримінальний УРСР 1960 р., передбачав принцип повної караності готування до злочину, тобто передбачали кримінальну відповідальність за всі види готування до злочину без винятку. Так, згідно з ч. 1 ст. 17 КК УРСР 1960 р. готуванням до злочину визнавалося “підшукування або пристосування засобів чи знарядь або інше умисне створення умов для вчинення злочину”, а частини 3-4 ст. 17 передбачали правила призначення покарання за вчинення готування до злочину. При цьому КК УРСР 1960 р. не встановлював принципу обов’язкового пом’якшення покарання за такі дії.

Кримінальний Кодекс України 2001 р. передбачив новели в питаннях замаху на злочин. Так, у ч. 2 ст. 13 чинного ККУ, замах на злочин вперше на законодавчому рівні визнається видом незакінченого злочину; у ст. 15 КК наводиться нове поняття замаху на злочин; у частинах 2 та 3 ст. 15 Кримінального Кодексу закріплюються види замаху.

Новелою є зміна у 2008 році редакції ст. 68 Кримінального Кодексу, в якій визначені спеціальні правила призначення покарання за незакінчений злочин, у тому числі, й за замах на злочин.

Відповідно до ч. 1 ст.15 Кримінального Кодексу України замах на злочин – це вчинення особою з прямим умислом діяння (дії чи бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої

частини КК, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, які не залежали від її волі [1].

Замах на злочин має характерні ознаки: дії (бездіяльність) безпосередньо направлені на вчинення злочину; злочин не завершено, тобто не доведено до кінця; злочин не завершено з причин, які не залежать від винного.

Об'єктивні ознаки замаху на злочин: учинення діяння (дії чи бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину; у часі відбувається після готування до злочину; діяння є суспільно небезпечними, тому що відбувається створення реальної загрози для заподіяння шкоди суспільним відносинам або така шкода завдається частково; діяння частково чи повністю охоплюються об'єктивною стороною задуманого злочину, передбаченого Особливою частиною Кримінального Кодексу; вчинюється через діяння (дію чи бездіяльність); злочинна діяльність не доводиться до кінця з причин, які не залежать від волі винного; охоплює попередні дії зі створення умов для вчинення злочину (готування до злочину) [5, с. 92].

Замах на злочин має такі основні суб'єктивні ознаки: діяння вчинюється з прямим умислом. Кримінальний кодекс 1960 р. спеціально не передбачав, що при цьому наявний прямий умисел, йшлося про умисні дії без конкретизації виду умислу; наявність у особи при вчиненні діяння мети довести злочин до кінця, тобто виконати в повному обсязі об'єктивну сторону задуманого злочину, передбаченого Особливою частиною Кримінального Кодексу [3, с. 142].

Згідно з п. 4 Постанови Пленуму ВСУ “Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи” від 7 лютого 2003 р. № 2 – замах на вбивство може бути вчинено лише з прямим умислом (якщо особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки та бажає їх настання) [2].

Види замаху на злочин: закінчений, незакінчений і непридатний замах.

Замах на вчинення злочину є закінченим, якщо особа виконала всі дії, що їх вважала за необхідні для доведення злочину до кінця, та злочин не було закінчено з причин, які не залежали від її волі (ч. 2 ст. 15 ККУ). Замах на вчинення злочину є незакінченим, якщо особа з причин, які не залежали від її волі, не вчинила всіх дій, що їх вважала за необхідні для доведення злочину до кінця (ч. 3 ст. 15 ККУ) [1]. При замаху з непридатними засобами особа, яка здійснює замах, вважає, що засоби, яких вона використовує, можуть спричинити злочинний результат (підкладання в машину несправної вибухівки). Та ці засоби є непридатними й об'єктивно не можуть спричинити бажані для винного злочинні наслідки.

Кримінальна відповідальність за готування до злочину та замах на злочин настає за ст. 14 або 15 Кримінального Кодексу, і за тією статтею Особливої частини Кримінального Кодексу, що передбачає відповідальність за закінчений злочин.

Посилання на статтю Загальної частини Кримінального Кодексу України має міститись перед вказівкою на статтю Особливої частини Кримінального Кодексу

України; якщо винному інкримінується вчинення кількох різних незакінчених злочинів, посилання на відповідні частини ст. 15 Кримінального Кодексу України має бути перед зазначенням кожної зі статей Особливої частини.

Кваліфікація дій співучасників у випадку, коли виконавець вчинив лише замах на злочин. Інші співучасники (підбурювач, організатор, пособник) також несуть відповідальність за замах на злочин, хоча б кожний з них і виконав усі дії, що вважав необхідними для досягнення спільного результату.

Незважаючи на ненастання запланованого злочинцем результату, а часто взагалі будь-якої небезпечної події, замах на злочин вже сам по собі є злочином. Тим не менш, частина 3 ст. 68 Кримінального Кодексу України передбачає: “За вчинення замаху на злочин строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу”) [1].

Отже, нормативна регламентація замаху на злочин що лише у радянський період набула сформованого і закінченого вигляду. Разом із тим, з прийняттям у 2001 році чинного КК України одним з інститутів українського кримінального права, що зазнав змін, став інститут незакінченого злочину в цілому та положень про замах на злочин зокрема. Якщо врегулюванню вищезазначеного інституту у КК 1960 року була присвячена одна стаття – ст. 17 КК, яка складалася з чотирьох частин (поняття замаху наводилось у ч. 2 ст. 17 КК 1960 р.), то в чинному КК цьому інституту присвячено вже 5 статей – ст.ст. 13-16 та ч.ч. 1-3 ст. 68. Окрім цього, законом України від 15 квітня 2008 року змінено особливості засто- сування покарання за готування до злочину та замах на злочин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України: за станом на 02.03.2015 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2015. – 167 с. – (Бібліотека офіційних видань).
2. Постанова Пленуму ВСУ “Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи” від 07.02.2003 № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>
3. Кримінальне право України: Загальна частина / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
4. Кримінальна відповідальність за готування до злочину : монографія / Н. В. Маслак. – Х. : Право, 2010. – 232 с.
5. Шевчук А. В. Замах на злочин та його ознаки / А. В. Шевчук // Науковий Вісник Чернівецького національного університету. Серія Правознавство. – 2001. – Випуск 105 – С. 92-95.

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ФАЛЬСИФІКАЦІЄЮ ДОКАЗІВ

У теорії кримінального права відмічається, що фізична, осудна особа, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності, прийнято називати загальним суб'єктом злочину. Ці теоретичні положення втілені законодавцем у ст.18 КК України. Спеціальний суб'єкт – це особа, яка, крім обов'язкових загальних ознак (фізична, осудна особа, що досягла певного віку), має додаткові спеціальні (особливі) ознаки, які прямо передбачені в статті Особливої частини КК для суб'єкта конкретного складу злочину. В інших же випадках, хоча в самому законі прямо і не названий спеціальний суб'єкт, але сам злочин припускає його наявність.

Ознаки спеціального суб'єкта певною мірою є обмежувальними, оскільки вони визначають, що той чи інший злочин може вчинити не будь-яка, а тільки та особа, яка має такі ознаки [1, с. 150].

КК України не містить спеціальної статті, якою передбачено відповідальність за фальсифікацію доказів, тому такі діяння кваліфікуються за іншими статтями Особливої частини цього Кодексу.

Отже, правильне встановлення суб'єкта діянь, пов'язаних із фальсифікацією доказів, безпосередньо впливає на кримінально-правову кваліфікацію злочинів, передбачених ст.ст. 358, 364-366, 373, 384, 386 КК України, та виключає можливість притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб за їх вчинення.

У науково-практичних коментарях КК України зазначено, що суб'єкт злочинів, передбачених ст.ст. 358, 386 КК України, є загальний. Виходячи з опису складів злочинів, передбачених ст.ст. 364-366, 373, 384 КК України, їх суб'єкт може бути лише спеціальний, а саме службова особа, працівник правоохоронного органу, свідок, потерпілий, експерт, оцінювач майна та перекладач [2, с. 1057, 1075; 3, с. 269, 284, 287].

У зв'язку з тим, що кримінальне провадження має низку відмінностей порівняно із іншими формами судочинства, тому суб'єкти фальсифікації доказів різняться.

Так, І. С. Благодарь зазначає, що у цивільній та адміністративній формах судочинства суб'єктом фальсифікації процесуально визначених доказів, зокрема документів та речових доказів, можуть бути: 1) особи, які беруть участь у справі; 2) представники цих осіб [4, с. 103]. З цього приводу постає питання, чи є вказані особи загальним або спеціальним суб'єктом злочинів, зокрема у сфері фальсифікації доказів.

З цього приводу С. В. Асташов зазначає, що суб'єкт фальсифікації доказів у цивільній справі повинен бути наділений процесуальною правоздатністю та дієздатністю, оскільки для того, щоб особа здатна була б вчиняти у процесі юридично значимі як правомірні, так і протиправні дії, які спричиняють шкоду охоронюваним кримінальним законом відносинам, необхідно їй мати також можливість самостійно виконувати свої процесуальні права та обов'язки [5, с. 13].

Цивільна процесуальна правоздатність осіб, які беруть участь у справі, регламентована ст. 28 ЦПК України та визначається як здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки, а цивільна процесуальна дієздатність – здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді передбачена ст. 29 ЦПК України. Аналогічні положення для вказаних осіб закріплені адміністративним та господарським процесуальними законодавствами (ст. 48 КАС України, ст.ст. 22, 28 ГПК України).

Отже, особи, які беруть участь у справах цивільної, адміністративної та господарської форм судочинства, набувають додаткових й обмежувальних ознак, які характеризують їх як спеціального суб'єкта злочину, у тому числі передбаченого ст. 358 КК України. Із наведеного випливає, що зазначені особи, які вчиняють описані у диспозиції цієї статті протиправні діяння із офіційними документами, що є доказами та письмовими доказами, мають ознаки спеціального суб'єкта вказаного злочину. Даний факт вказує на протиріччя між теоретичними положеннями кримінального права та законодавчим закріпленням суб'єкта злочину, передбаченого ст. 358 КК України в цій частині.

Найбільш потенційними “фальсифікаторами” у кримінальному провадженні виступає сторона обвинувачення, серед якої можна виділити слідчого та прокурора. Вказані особи є спеціальним суб'єктом злочинів, передбачених ст. 364-366, 373 КК України, що вчиняються у сфері фальсифікації доказів, не лише як службові особи, а ще й додатково наділені низкою процесуальних повноважень.

Заслуговує на увагу такий спеціальний суб'єкт злочину, передбаченого ст. 373 КК України, як працівник підрозділу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність. Під час виконання доручень слідчого, прокурора цей працівник користується повноваженнями слідчого, а також безпосередньо формує доказ та подає його слідчому, прокурору, тому може вчиняти незаконні дії із доказами, у тому числі штучне його створення. Такий спеціальний суб'єкт також притягується до відповідальності за ст.ст. 364-366 КК України.

Сторона захисту сторона захисту має визначені § 3 КПК України обов'язки, що свідчить про наявність у неї процесуальної правоздатності. А процесуальна дієздатність цієї сторони кримінального провадження регламентована ч. 5 ст. 22, ст. 42 КПК України, якою передбачено, що підозрюваний або обвинувачений здійснюють захист особисто або за допомогою захисника. Таким чином, сторона захисту набуває

додаткових й обмежувальних ознак, які виокремлюють її із загального суб'єкта та надають статус спеціального суб'єкта злочину.

Отже, сторона захисту, завдяки закріпленому нормами КПК України правовому статусу у кримінальному провадженні, що визначає її як спеціального суб'єкта злочину, поряд із стороною обвинувачення, може вчиняти діяння, пов'язані із фальсифікацією доказів на стадіях досудового розслідування та судового провадження. Проте, сторона захисту не віднесена до категорії службових осіб, тому вчинення з їх боку фальсифікація доказів за чинним КК України не визнається злочином, оскільки відсутні такі його елементи, як спеціальний суб'єкт та об'єктивна сторона. У зв'язку з цим, учасники кримінального провадження, які віднесені до сторони захисту, при вчиненні протиправних дій із доказами не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

З цього приводу І. С. Благодарь слушно зазначає, що адвокат є найбільш юридично підготовленим з боку сторони захисту та наявність передбачених законом прав може призвести до зловживань з його боку [4, с. 105]. З цим не можна не погодитися, оскільки досить вагомим повноваженням адвоката як захисника у кримінальному провадженні та гарантії адвокатської діяльності передбачені Законом України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність". Саме ці обставини наділяють захисника-адвоката додатковими та обмежувальними ознаками спеціального суб'єкта злочину.

Стосовно підозрюваного, обвинуваченого, то, видається, подання ними слідчому, прокурору, слідчому судді, суду сфальсифікованих доказів, є одним із способів захисту, тому не має сенсу виокремлювати цих осіб із сторони захисту як спеціального суб'єкта вказаних злочинів.

Щодо інших учасників кримінального провадження – свідка, потерпілого, експерта, перекладача, які приймають безпосередню участь у формуванні доказів, то заборона на фальсифікацію окремих процесуально визначених доказів передбачена ст. 384 КК України. З огляду на диспозицію цієї статті вказані особи визначені як спеціальні суб'єкти злочину.

Таким чином, суб'єкт фальсифікації доказів незалежно від форми судочинства є спеціальний, що наділений процесуальною правосуб'єктністю (правоздатністю та дієздатністю), за виключенням злочину, передбаченого ст. 386 КК України, суб'єкт якого загальний. У кримінальному провадженні до спеціальних суб'єктів фальсифікації доказів слід віднести слідчого, прокурора, та працівника підрозділу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність. До кола спеціальних суб'єктів вчинення таких дій у будь-якій формі судочинства законодавцем включено свідка, потерпілого, експерта, оцінювача та перекладача. Проте, незважаючи на наявність обмежуючих та додаткових ознак, не віднесено на законодавчому рівні до спеціальних суб'єктів фальсифікації доказів наступних учасників процесу: 1) у цивільній, адміністративній та господарській формах судочинства – осіб, які беруть участь у

справі та їх представників; 2) у кримінальному провадженні – захисника-адвоката. У зв'язку з цим, деякі діяння, пов'язані із протиправними маніпуляціями із доказами, вчиненні вказаними особами, не визнані кримінально караними за ознакою суб'єкта злочину, зокрема, мова йде про підроблення чи підміну ними речових доказів у будь-якій формі судочинства, що вказує на недосконалість вітчизняного кримінального закону у сфері протидії фальсифікації доказів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 100.
2. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. : Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – 1196 с.
3. Кримінальне право: Особлива частина : навчально-методичний посібник / О. С. Стеблинська. – К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2014. – 358 с.
4. *Благодарь І. С.* Фальсифікація доказательств (ответственность и вопросы квалификации) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / И. С. Благодарь. – М., 2008. – 221 с.
5. *Асташов С. В.* Фальсифікація доказательств по гражданскому делу: проблемы уголовно-правовой регламентации и квалификации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С. В. Асташов. – М., 2013 – 29 с.

*М. М. Орлюк
студент 3-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)*

“ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ГРОМАДЯНИНОВІ НЕЗАКОННИМИ РІШЕННЯМИ, ДІЯМИ АБО БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА, ПРОКУРАТУРИ І СУДУ”

*“The obligation to compensate the damage caused by illegal actions
or inaction Officials preliminary investigation, prosecution and trial”*

Зміст і спрямованість діяльності держави відповідно до статті 3 Конституції України визначають права і свободи людини та їх гарантії [1]. Однією з таких гарантій є зобов'язання держави з відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю посадових осіб органів досудового слідства, прокуратури і суду (далі – відшкодування шкоди).

Зобов'язання з відшкодування шкоди врегульовано Конституцією України, Цивільним кодексом України, Кодексом законів про працю України, Законом України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду” та деякими іншими законами та підзаконними нормативно-правовими актами [3].

Окремі аспекти зобов'язань з відшкодування шкоди досліджувались Л. М. Горбуною; С. В. Богачовим; І. Ф. Іванчуком; Ю. В. Тралом та іншими науковцями.

Вищенаведене вказує на актуальність заявленої теми, метою якої є дослідження та обґрунтування напрямів удосконалення правового врегулювання зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю посадових осіб органів досудового слідства, прокуратури і суду.

Основним системоутворюючим нормативно-правовим актом, спрямованим на регулювання зобов'язань з відшкодування шкоди є Закон України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду” 01.12.1994 р. № 266/ 94 ВР [4]. Вказаним нормативно-правовим актом визначено перелік випадків, за яких виникає право особи на відшкодування, його розмір і порядок виплати, види шкоди, що підлягає поверненню (відшкодуванню) тощо. Водночас, з огляду на можливість настання об'єктивних обставин, Законом не передбачено можливості збільшення (зменшення) обсягу та розміру відшкодування шкоди, завданої потерпілому каліцтвом або іншим ушкодження здоров'я.

Надання особі статусу виправданого зумовлює появу у такої особи певного кола прав. Ні в КПК України 1960 р., ні в чинному КПК України немає окремої статті, яка безпосередньо була б присвячена правам виправданого. Ч. 3 ст. 43 Кримінально процесуального Кодексу України лише передбачено, що виправданий має права обвинуваченого, передбачені статтею 42 Кодексу, в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження [5].

Варто зазначити, що зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю посадових осіб органів досудового слідства, прокуратури і суду врегульовано значною кількістю нормативно-правових актів, в яких відсутній загальний підхід щодо регулювання такого режиму та простежуються суперечності і неточності.

На нашу думку, було б доречним, внести зміни до чинного законодавства та в межах одного нормативно-правового акту визначити вичерпний перелік випадків збільшення (зменшення) обсягу та розміру відшкодування шкоди. До випадків збільшення такого розміру необхідно, зокрема, віднести:

1) зниження працездатності потерпілого у порівнянні з тією, яка була у нього на момент вирішення питання про відшкодування шкоди;

- 2) підвищення вартості життя;
- 3) збільшення розміру мінімальної заробітної плати;
- 4) необхідності відшкодування особі витрат, пов'язаних з завданням шкоди її здоров'ю в період її незаконного і необґрунтованого кримінального переслідування.

Разом із тим, варто визначити такі випадки, за яких розмір відшкодування може зменшуватись:

- підвищення працездатності потерпілого у порівнянні з тією, яка була у нього на момент вирішення питання про відшкодування;
- визнання боржника інвалідом;
- досягнення боржником пенсійного віку;
- завдання шкоди неумисними діями.

Вищезазначені пропозиції потребують внесення відповідних змін та доповнень, зокрема, до Закону України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду”, Кримінального процесуального кодексу України тощо. Подальші дослідження мають бути спрямовані на конкретизацію наведених пропозицій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141;
2. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 11. – ст. 461;
3. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – ст. 492;
4. Закон України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду” // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 1. – ст. 1.
5. Кримінальний процесуальний Кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 37. – ст. 1370.

Р. Г. Песцов
доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ)

ПОНЯТТЯ КОМПРОМІСУ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Конфлікт суспільства та окремого індивіда, з одного боку, і особи злочинця – з іншого, тривалий час вирішувався переважно з допомогою каральних засобів, які спрямовувалися на боротьбу із злочинністю. Але, як показує практика, одними лише

репресивними заходами впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, не можливо забезпечити перемогу правоохоронних органів в боротьбі із злочинністю. На сьогоднішній день очевидна криза в традиційній концепції боротьби із злочинністю. Дана криза супроводжується занепадом репресивної юстиції, і в цілому, права, втратою довіри до санкцій. Їх місце займають такі методи як відшкодування шкоди, перевиховання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та їх примирення із жертвою кримінального правопорушення.

Усвідомлення обмеженості та неефективності застосування одних лише “каральних” методів в боротьбі із злочинністю приводить до розуміння розробки нових компромісних заходів, методів та способів боротьби із цим явищем. Так, С. В. Бажанов зазначає, що “основна ідея, яка панує на сьогодні серед вчених-юристів, полягає в тому, що каральний, репресивний характер “кримінальної політики” необхідно змінювати на відновлювальний” [8, с. 13].

В теорії кримінального процесу та криміналістики активно використовуються дані різних галузей наук, які є необхідними для розвитку теорії компромісного вирішення конфліктів кримінального судочинства. Для з’ясування основних специфік та особливостей правового регулювання компромісних процедур при вирішенні конфліктів в кримінальному судочинстві ми спробуємо насамперед дати визначення самого терміну “компроміс”. Можна виділити декілька основних ознак поняття терміну “компроміс”.

Так, компроміс – це один із способів вирішення конфліктів взагалі і конфліктів кримінального судочинства зокрема [8, с. 12]. Компроміс – згода з ким-небудь у чомусь, що досягається взаємними поступками; поступка заради досягнення мети [6]. Варто зазначити, що в перекладі із латинської мови слово “*compromissum*” означає взаємно обіцяти, домовлятися. Ю. П. Гармаєв зазначає, що компроміс “передбачає встановлення договірних відносин між обвинуваченим та захистом і взятих на себе обов’язками. В основі таких договорів лежить концепція взаємопоступок” [8, с. 28].

Т. С. Волчецька вказує, що “будь-який юридичний процес являє собою високоорганізований спосіб вирішення конфліктних ситуацій. Розвиток правової держави, вдосконалення та розвиток суспільних відносин сприяють підвищенню юридичного професіоналізму у вирішенні конфліктів, які виникають в суспільному житті” [2, с. 13]. Одним із таких способів підвищення професійності є компромісний спосіб вирішення конфліктів, який являє собою додаткові можливості працівникам правоохоронних органів для досягнення мети кримінальної процесуальної діяльності.

Ще однією ознакою, що розкриває сутність компромісного способу вирішення конфліктів в кримінальному судочинстві є можливість його застосування як компромісної процедури, так і компромісного тактичного прийому.

Під компромісною процедурою варто розуміти процедуру, яка передбачена Кримінальним процесуальним кодексом, яка визначає взаємовідносини сторін по

вирішенню конфлікту сторони захисту і сторони обвинувачення за допомогою компромісу [8, с. 22].

Компромісні процедури в кримінальному судочинстві передбачені п. 1 ч. 2 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України [6], яка відсилає до статей Кримінального кодексу України [5], зокрема: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим ст. 46 КК України). Аналізуючи норми КПК України можна зробити висновок, що судовий компроміс має власні особливості: має власні цілі та завдання, застосовується як до необережних, так і до умисних злочинів, злочинців невеликої тяжкості, так і до тяжких та особливо тяжких, обвинувачених не завжди втрачає суспільну небезпеку, компромісні норми є остаточними і не підлягають перегляду [4].

Характерними ознаками компромісних процедур є:

– правові норми Кримінального процесуального та Кримінального кодексу України (що визначають поведінку сторін кримінального конфлікту);

– використання компромісних процедур дає підставу завершити конфлікт у формі закінчення досудового розслідування на взаємоприйнятних для сторін умовах;

Використання компромісних процедур в кримінальному судочинстві дає можливість: економити сили та засоби органів досудового розслідування, прокуратури та суду; схилити обвинуваченого до співпраці з органами досудового розслідування; зробити кримінальне провадження менш тривалим та більш ефективним; збільшити можливості правоохоронних органів по підвищенню розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів.

Компромісне вирішення конфлікту, як тактичного прийому, криміналістичною наукою практично не розроблено. Як зазначає Ю. П. Гармаєв “криміналістичне забезпечення угод з правосуддям не стало предметом глибокого дослідження криміналістичної науки” [8, с. 23].

Вивчаючи загальні положення тактичних прийомів Х. Д. Алікперов вважає за можливе використання компромісних тактичних прийомів. На його думку компромісний тактичний прийом – це “найбільш раціональний та ефективний спосіб дії, який вільно обирається слідчим, в конкретній слідчій ситуації з метою створення умов, які забезпечують максимальну результативність проведених окремих слідчих дій” [1, с. 36].

Він виділяє наступні компромісні прийоми:

– компроміси кримінально-правового характеру: виключення із обвинувачення окремих епізодів злочинної діяльності; перекваліфікація вчиненого на більш м'яку статтю, частину статті Кримінального кодексу; не притягнення родичів обвинуваченого до кримінальної відповідальності;

– компроміси процесуального характеру: зміни виду запобіжного заходу, виключення із списку свідків, що підлягають виклику до суду, окремих свідків,

вчинення слідчих дій за участю понятих, запропонованих підозрюваним, виключення із обвинувачення окремих епізодів злочинної діяльності; перекваліфікація вчиненого на більш м'яку статтю, частину статті Кримінального кодексу;

– компроміси не процесуального характеру: надання можливості обвинуваченому зустрітися із родиною, передача частини вилучених грошових сум його родині.

Варто погодитися із думкою Я. Ю. Яніної, яка зазначає, що “компроміс – це один із способів вирішення конфліктів кримінального судочинства, який на стадії досудового слідства може бути представлений компромісними процедурами, або компромісними тактичними прийомами і досягнутий за допомогою взаємних поступок сторін-учасників конфлікту, які продиктовані усвідомленою необхідністю та спрямованих на задоволення інтересів протилежної сторони конфлікту” [8, с. 32].

Використання компромісного способу може забезпечити успіх в практичній діяльності правоохоронних органів на будь-якій стадії кримінального провадження. Оскільки компроміс виступає більш можливим варіантом вирішення конфлікту на відміну від способу суперництва. Розробка положень про компромісні способи вирішення конфліктів в кримінальному судочинстві має суттєве значення для розвитку додаткових способів вирішення конфліктів.

З розвитком кримінальної юстиції компромісний спосіб вирішення конфліктів в кримінальному судочинстві набуває більшого значення. Такий розвиток компромісних способів вирішення конфліктів обумовлений наступними чинниками:

– можливості компромісного врегулювання варто використовувати для гуманізації кримінально-правових відносин;

– компромісне врегулювання в кримінальному судочинстві обумовлене сучасним розвитком кримінального судочинства (посиленням основ змагальності на досудовому слідстві, посиленням механізму рівності захисту та обвинувачення);

– використання компромісних механізмів при розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів, вчинених злочинною групою, забезпечить розкриття найбільш складних злочинів, попередить вчинення нових кримінальних правопорушень, надасть можливість ліквідувати все злочинне угруповання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Алікперов Х. Д.* Компромисс в борьбе с преступностью / Х. Д. Алікперов. – М., 1999. – С. 34-39.
2. *Волчецкая Т. С.* Криминалистическая ситуалогия: монография / под ред. проф. Н. П. Яблокова. – М.; Калинингр. ун-т Калининград, 1997. – 248 с.
3. *Кайшев О. В.* Уголовно-правовое значение компромиссов и поощрений: дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Кайшев. – Ижевск, 2005 182 с
4. *Калиниченко А.* Теоретичні аспекти судового компромісу в кримінальному судочинстві України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ukr.net/?go=http%3A%2F%2Fpgp.journal.kiev.ua%2Farchive%2F2016%2F03%2F28.pdf>

4. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
6. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>
7. Янина Я. Ю. Теоретические и практические аспекты применения компромиссов для разрешения конфликтов предварительного следствия : дисс. ... кандидата юридических наук / Янина Янина Юрьевна // Калининград, 2007. – 178 с.

В. В. Россіхін
*проректор з інноваційно-корпоративної
роботи та адміністрування
Харківського національного університету радіоелектроніки,
доктор юридичних наук, професор, дійсний член -
академік Європейської академії природничих наук
(м. Суми)*

ЩОДО ПИТАННЯ РЕЙДЕРСЬКИХ ЗАХОПЛЕНЬ ВИШІВ НА ПРИКЛАДІ ХНУРЕ

Сьогодні Українське суспільство, роблячи активні кроки щодо реформування всієї існуючої системи методів управління, особливо в гуманітарній сфері, зустрілося із проблемою практичної реалізації положень законодавства в сфері освіти, що в деяких випадках приводить до керівництва провідними вишами України чи випадкових людей, чи взагалі сприяє рейдерському захопленню вищих навчальних закладів.

Одним з яскравих прикладів реалізації владних повноважень та деяких положень Закону України “Про вищу освіту” є ситуація, яка нещодавно відбувалася у провідному технічному університеті України – Харківському національному університеті радіоелектроніки.

Так, 24 листопада 2015 р. кілька студентів влаштували своєрідний протестний пікет з недовірою до виконуючого обов’язки ректора. На наступний день міністр освіти і науки призначив новим т.в.о. ректора гр-на Р., обраного за місяць до цього депутатом Харківської обласної ради від певної політичної партії. При цьому сам Р. не мав ніякого відношення до ХНУРЕ до видання відповідного наказу міністра. При цьому посада т.в.о. ректора ні законодавством про освіту, ні класифікаторами, ні КЗпП не передбачена. Стаття 42 Закону України “Про вищу освіту” визначає лише вимоги до кандидата на пост ректора, процедуру його обрання і закріплює термін повноважень виконуючого обов’язки (а не т.в.о.) до шести місяців.

Як видно з тексту закону, ніякого т.в.о. не передбачено, та й процедура відкликання або заміни виконуючого обов'язки ректора у зв'язку з пікетом або протестом кількох студентів не є підставою для подібних кадрових рішень.

Після несподіваної та безпідставної заміни міністром МОНУ Квітом С. М. з 25 листопада 2015 року в.о. ректора проф. Л., проректора з науково-педагогічної роботи на т.в.о. ректора к.т.н., доц. Р., який до свого призначення на цю посаду не мав до вишу ніякого відношення, на протязі року відбувалися з боку останнього систематичні порушення КЗпП, законів України, внутрішніх положень, трудових прав працівників університету, метою яких була підготовка до проведення виборів ректора ХНУРЕ та забезпечення перемоги на них самому Р.

З 26.11.2015 року в порушення положення про Вчену Раду ХНУРЕ Р. був обраний головою ради, 15.12.2015 року в порушення трудового законодавства відсторонив на чотири місяці 4-х проректорів від виконання обов'язків (є рішення судів про незаконність даного наказу т.в.о. ректора), 22 січня 2016 року за незаконним, без рішення Вченої Ради про зміну структури ВНЗ, було внесено за підписом заступника міністра освіти І. Совсун зміни до штатного розпису про виведення з 01.02.2016 року посад проректорів з науково-педагогічної роботи, з наукової роботи, з міжнародного співробітництва та введення посади першого проректора. До цього рішення в грудні 2015 року було введено посаду проректора з навчально-методичної роботи, на яку за згодою МОНУ було призначено кандидата географічних наук (!!!) І., особи з сумнівною репутацією. (Був під судом та слідством за скоєні злочини та, уник кримінальної відповідальності за терміном давності, але його злочини за 2005 рік були доказані та підтримані в суді.)

З 20.01.16 року по 09.02.16 року в порушенні Закону України (є рішення апеляційного суду по Одеському національному юридичному університету від 12.01.16 року) міністром С.Квітом до ХНУРЕ було направлено внутрішній аудит МОНУ, на основі якого, без ознайомлення з актом безпідставно 04.03.16 року спочатку попереджено, а 21.03.16 року т.в.о. ректора Р. розірвано контракти з проректорами Л., С. та О., посади яких з 11.04.16 року також незаконно були скорочені. Відбувалося й інше порушення трудових прав звільнених проректорів, вони не були переведені на постійну роботу на посади, які за контрактом з ректором займали як сумісники посади професорів відповідних кафедр, ім не були запропоновані інші відповідні вільні посади.

З своїх посад з різних мотивів т.в.о. ректора Р. були звільнені начальник юридичного відділу, начальник відділу кадрів, начальник відділу постачання, головний бухгалтер, завідувач канцелярією, начальник охорони, начальник планово-фінансового відділу, начальник відділу захисту інформації. На їх місця, та на інші посади були прийняті на роботу до університету особи, які не мали до цього ніякого відношення до ХНУРЕ, як правило без досвіду роботи в ВНЗ 3-4 рівня акредитації. Наприклад, головний бухгалтер до роботи в ХНУРЕ жодного дня не працював ні в

бюджетній сфері, ні в університетах 3-4 рівня акредитації, ні на посаді головного бухгалтера.

З 11.04.2016 року в.о. першого проректора був призначений к.т.н., доц. завідувачем кафедрою ХНУРЕ К., який одночасно був головою профспілки співробітників університету, головою організаційного комітету по проведенню виборів ректора.

Лише спільні дії колективу університету змогли попередити рейдерське захоплення вишу. В грудні 2017 р. відбулися вибори ректора, і колектив підтримав свого кандидата, сказавши рейдерам “ні”. Гр-на Р. було звільнено з посади тимчасово виконуючого обов’язки ректора ХНУРЕ згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 19.12.2016 № 668-К. На даний час керівником ХНУРЕ згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 01.03.2017 № 86-К, який є чинним, є законно обраний ректор.

Однак, рейдери не залишають спроби захоплення Університету. Так, у квітні 2017 р. у Харківському національному університеті радіоелектроніки трапилася ситуація, яка унеможливила його нормальне функціонування. Було неправомірно здійснено державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців – відносно відомостей про керівника ХНУРЕ. А саме: “керівник” – ректор ХНУРЕ був виведений у статус “підписант”, а “керівником” закладу було згідно зі внесеними змінами вказано громадянина Р. Зміни до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, було внесено 20.04.2017 о 8 годині 57 хвилин державним реєстратором реєстраційної служби Харківського району Харківської області, не зважаючи на те, що ХНУРЕ розташовується та має юридичну адресу у Шевченківському районі м. Харкова.

При внесенні вищезазначених змін до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців було вказано, що починаючи з 26 квітня 2017 року керівником Харківського національного університету радіоелектроніки є т.в.о. ректора Р. з правом підпису, у зв’язку з чим виникає загроза вчинення неправомірних дій з боку Р., пов’язаних із фізичним блокуванням діяльності університету та його захопленням.

Дана ситуація підпадає під ознаки рейдерської атаки на ХНУРЕ. Про велику кількість рейдерських атак на території України свідчить світовий рейтинг захисту прав власності, в якому Україна займає, на жаль, 115-е місце з 128 країн. Неодноразово Голова НАБУ А. Ситник казав, що зараз ми є свідками масового рейдерства шляхом втручання в реєстри, коли власник чи керівник установи з нього викидається, а вводиться інше прізвище. Так сталося і в ХНУРЕ, коли діями реєстратора, діючий ректор, призначений на посаду строком до березня 2022 року згідно контракту, що був підписаний МОН і не оскаржувався у судах, був замінений

на іншу особу. Виникає питання як зміна ректора у державному реєстрі була можливою без наказу МОН про звільнення попереднього ректора та призначення і укладання контракту з Р., який ректором не є.

Основою функціонування системи державних реєстрів є презумпція достовірності інформації, яка міститься в них. Тому відомості, включені до державного реєстру, почали відігравати дуже важливу роль – неважливо, хто є власником майна, акціонером чи керівником підприємства, важливо – хто в державному реєстрі вказаний як керівник установи. Тому і виникла сьогодні системна колізія: можливість набуття права власності та реалізації повноважень власника почала залежати не лише від його волевиявлення, але й від рішень та дій органів реєстрації. Саме ця колізія і обумовила появу та поширення такого явища, як рейдерство, і ситуацію, яка трапилася у ХНУРЕ.

Слід зазначити, що внесення змін до відомостей реєстру щодо незаконної заміни керівника ХНУРЕ, встигла привести до негативних наслідків. Було унеможливлено проведення розрахункових операцій, сплату за комунальні послуги, розрахунок за виконані роботи та поставлені продукти. Діями реєстратора доля багатотисячного колективу ставилася під загрозу. В подальшому через суди кредитори та комунальні підприємства зверталися б до ХНУРЕ з позовами, й нормальне функціонування вишу блокувалося все новими та новими позовами.

З огляду на цю конкретну ситуацію необхідно однозначно дотримуватися положень законодавства про освіту України, не допускаючи різночитань та попереджуючи самоуправні дії посадових осіб, а науковій та освітянській спільноті об'єднуватися задля попередження рейдерських захоплень університетів України.

*С. М. Стан
студент 2 курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)*

СМЕРТНА КАРА: ПОТРЕБА ЧИ ПЕРЕЖИТОК МИНУЛОГО?

Від 2000-го року, коли Верховна Рада України внесла зміни до Кримінального кодексу України, якими остаточно вилучила поняття “смертна кара” з офіційного списку кримінальних покарань, в суспільстві не вщухають суперечки, щодо правильності чи неправильності даного рішення. Особливо загострилась ця дискусія з початком окупації Криму і антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях. Страчувати пропонують за нелюдське поводження з українськими військовополоненими і державну зраду. Також висуваються думки, щодо

запровадження смертної кари за корупційні злочини, наводячи в приклад КНР, де смертна кара, зокрема, передбачена за даний вид злочину. У 2015 році в ВРУ навіть був зареєстрований законопроект, про введення смертної кари за корупційні злочини. Велике питання виникає також те, чи є покарання у виді довічного позбавлення волі достатньою альтернативою смертній карі, оскільки, незважаючи на те, що у більшості держав світу відмовилися від такого виду покарання, як смертна кара, однак є низка держав, де таке покарання продовжує існувати.

Дана проблематика є широко досліджуваною серед вітчизняних науковців. Свій вклад в дослідження питання смертної кари зробили: В. І. Анісімов, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, М. Г. Вербенський, О. М. Джужа, М. Й. Коржанський, В. В. Костицький, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, А. Х. Степанюк, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. М. Трубніков, М. І. Хавронюк, О. І. Фролов та ін.

Для того, щоб зрозуміти чи потрібна Україні смертна кара, варто розглянути історію її використання на теренах нашої держави. Найвідоміша пам'ятка права часів Київської Русі “Руська Правда” не передбачала смертної кари, але до її запровадження, за часів правління князя Ігоря, у договорі з Візантією передбачалось: “Якщо християнин уб'є русина або руського християнина, то той, хто вчинив убивство, буде затриманий родичами убитого і нехай (вони) уб'ють його. Коли ж той, хто вчинив цей злочин втече, а він буде заможним, то хай візьмуть маєток його родичі вбитого, якщо ж той, хто вчинив убивство, бідний і втече, то його (треба) шукати, поки не виявлять; коли ж він буде виявлений, хай буде убитий”. Найвищою мірою покарання від часу прийняття “Руської правди” було вигнання. Але так як вигнанця закон не захищав, він міг легко загинути, в кінці кінців його могли просто убити ті, проти кого був вчинений злочин.

На території України смертну кару застосовували у Литовський період. Вона була юридично закріплена в “Судебнику” Казимира IV Ягеллончика 1468 р. та “Статуті Литовському” 1529 р. Поширена така міра покарання була і в добу козацької держави. За вбивство винного ховали живцем разом з його жертвою. Пізніше смертна кара, як вид покарання був закріплений згідно з “правами, за якими судиться малоросійський народ 1734 р.”. Військовими артикулами Петра I смертна кара встановлювалася за 123 злочини. В Росії цариця Єлизавета Петрівна призупинила виконання цього виду покарання, але не скасувала остаточно [5, с. 354-355].

У ХХ столітті смертну кару в Російській імперії застосовували, як знаряддя боротьби з опозицією влади, тому що вона передбачалася за державні злочини. Указом Президії ВР СРСР від 26 травня 1947 року її було скасовано і запроваджено засудження до 25 років виправно-трудоих таборів, але через три роки смертна кара знову застосовувалася до зрадників, шпигунів і диверсантів країни. Такі самі положення знайшли своє відображення у КК УРСР 1960 року [3, с. 533-534].

Упродовж 1990–2000 років в Україні смертна кара існувала “як виняткова міра покарання” у вигляді розстрілу. Спочатку на виконання таких вироків було накладено

мораторій. Смертна кара встановлювалася за особливо небезпечні злочини проти держави, проти життя, правосуддя, за воєнні злочини (в умовах воєнного стану чи бойової обстановки). Рішенням Конституційного Суду України № 11-рп/99 від 29 грудня 1999 року визнано, що смертна кара суперечить Конституції України [4]. Остаточо як вид покарання її скасовано у 2000 році. Кримінальним кодексом України 2001 року вже не передбачено смертної кари як виду покарання. Проте, не все суспільство позитивно прийняло це рішення. Наводилось багато аргументів за повернення смертної кари. Найвагомішими серед них були:

1) смертна кара виступає досить ефективним засобом попередження особливо жорстоких злочинів в контексті їх загальної превенції;

2) вона є захистом захисту суспільства від найбільш небезпечних злочинців, що не піддаються виправленню та ресоціалізації;

3) є єдиною справедливою мірою покарання за найтяжчі злочини;

4) утримання ув'язнених обходиться величезним коштом для держави, суспільство проти фінансування маніяків і серійних убивць за власні гроші;

5) покарання злочину буде відповідним його здійсненню, злочинець повинен страждати щоб спокутувати свою провину [2, с. 67].

Також є і багато прихильників рішення КСУ, які вважають, що відміна смертної кари була абсолютно правильним кроком і у відповідь вони висувають багато контраргументів:

1) смертна кара, в будь-якому випадку не може відновити становище, яке існувало до вчинення злочину;

2) смертна кара неприпустима з точки зору цілої низки морально-етичних та релігійних принципів;

3) можливі судові помилки при винесенні обвинувального вироку з призначенням покарання у вигляді смертної кари не можуть бути виправлені;

4) смертна кара подає людям приклад жорстокості і тим самим сприяє вчиненню злочинів;

5) введення смертної кари може стати на заваді перебування України у Раді Європи;

6) виконавець смертної кари в публічних очах, ймовірніше за все, стає вбивцею [1, с. 87].

Таким чином, можна дійти до висновку, що смертна кара, як вид покарання за злочини, за всю історію нашої країни застосовувалась майже постійно. І з першого погляду може скластись враження, що смертна кара є необхідністю, адже вона була завжди. Проте, насправді ця думка є оманливою, адже до другої половини ХХ століття смертна кара застосовувалась в більшості країн світу, але з початком гуманізації і демократизації суспільства її почали відміняти у багатьох країнах світу і на сьогоднішній день вся Європа (окрім Білорусі) відмовилась від смертної кари. Варто також сказати, що смертна кара в нашій країні дуже часто була засобом політичного

тиску на населення. Повернення смертної кари може мати вкрай негативні наслідки для нашої держави, адже Україна вибрала шлях інтеграції в Європу, де всіма силами намагаються боротись з смертною карою. Зараз в світі йде тенденція до зменшення країн у яких діє смертна кара і лише тоталітарні чи авторитарні країни намагаються зберегти її. Тому смертна кара є пережитком минулого. Якщо Україна хоче рухатись вперед, розвиватись, дотримуватись міжнародного і національного законодавства, то повинна будувати свою політику на засадах гуманізму і демократії, що ніяк не співвідносяться з таким поняттям, як смертна кара.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Германенко В. А.* Смертна кара як найжорстокіше порушення права на життя / В. А. Германенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smertnakara.blogspot.com>.
2. *Кальман О. Г.* Проблеми кримінально-виконавчого права : [навч. посіб.] / О. Г. Кальман, С. С. Мірошніченко, О. М. Подільчак [та ін.]; за ред. О. Г. Кальман; Нац. акад. прокуратури України. – Десна, 2012. – 355 с.
3. *Музика А. А., Пуйко В. М.* Смертна кара // Юридична енциклопедія. – Т. 5. – К., 2004. – С. 533-534.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 16-21.
5. *Терлюк І. Я.* Історія держави і права України (Доновітній час): навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2006. – 400 с.

***В. Ю. Стеценко**
завідувач кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор юридичних наук, професор
(м. Київ)*

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Як відомо, однією з обов'язкових ознак держави є наявність сукупності людей, що нерідко належать до різних націй і народностей. Таким чином, населення є однією з необхідних передумов виникнення та існування держави. Держави просто не може бути без населення. Однак сучасна Україна стикається з цілком реальною загрозою стрімкої втрати населення. Так, якщо на момент розпаду Радянського Союзу, у 1991 році чисельність населення становила близько 52 млн. осіб, то в березні 2017 року, за офіційними статистичними даними вона складає 42 млн. 541 тис. осіб

[1]. Тобто, за 26 років втрата населення становить близько 10 млн. чоловік. Це приблизно 347000 осіб щороку. Ситуація є більш ніж загрозливою.

Шляхом простих математичних обчислень приходимо до невтішного результату. Якщо кількість населення і далі буде скорочуватися в такому ж темпі, то до 2139 року (через 123 роки) чисельність населення країни буде дорівнювати нулю. А якщо врахувати тенденцію до щорічної інтенсифікації показників скорочення населення, то цей момент може настати і раніше. Крім того, не слід забувати, що Державна служба статистики України враховує громадян країни, які виїхали на заробітки за кордон, які фактично не проживають на території України і цілком ймовірно згодом залишаться в інших країнах на постійне проживання, як **наявне населення**. Тобто з 42,5 млн. потрібно відрахувати ще 5-6 млн. так званих “заробітчани” (за оцінками МЗС України на червень 2016 за кордоном легально знаходилось близько 5 млн. громадян України [2], за неофіційними даними ця цифра є ще більшою).

Як бачимо, загроза стрімкої втрати населення не віртуальна, а цілком реальна і вимагає зосередження зусиль для якнайшвидшого її подолання.

Чим же зумовлене таке колосальне скорочення кількості населення?

По-перше, це природний спад населення в зв'язку з низькою народжуваністю. Кількість померлого населення протягом всього періоду незалежності країни перевищує кількість народжених. Щоб не бути голослівним, наведемо останні статистичні дані. У 2011 році кількість живонароджених становила 11,0 (на 1000 наявного населення). В той час, як кількість померлих склала 14,5. Тобто природне скорочення, як бачимо, становить – 3,5. У 2012 році, кількість живонароджених 11,4; кількість померлих 14,5; природне скорочення - 3,1. Далі, відповідно, 2013 рік – 11,1; 14,6; скорочення – 3,5; 2014 рік – 10,8; 14,7, скорочення -3,9; 2015 рік – 10,7; 14,9; скорочення – 4,2. За 2016 рік офіційною статистики поки що немає. Тобто, народжуваність не забезпечує простого відтворення населення.

По-друге, це міграційний рух. Взагалі термін “міграція” походить від латинського слова *migratio*, що означає переміщення, переселення. Юридична енциклопедія дає наступне визначення: “Міграція населення – переміщення населення через кордони тих чи інших територій у межах однієї країни або з однієї країни в іншу зі зміною назавжди чи на тривалий час місця постійного проживання або з регулярним поверненням до нього” [3, с. 641].

Одним з найбільш поширених є виділення видів міграції залежно від територіальних меж і спрямованості руху переселенців. На основі даного критерію виділяється зовнішня і внутрішня міграція населення. В рамках даного повідомлення нас цікавить, в першу чергу, зовнішня міграція (міжнародна міграція).

Зростаюча економічна, політична, культурна взаємодія держав світу супроводжується інтенсифікацією і зростанням масштабів міжнародної міграції. Обсяги міграційних потоків у світі сьогодні придбали глобальний характер, в

міграційному обміні бере участь переважна більшість країн, до нього долучилися практично всі соціальні верстви населення. За даними Департаменту з економічних і соціальних питань ООН, число міжнародних мігрантів у світі продовжувало швидко зростати, за останні 15 років, досягнувши в 2015 році – 244 млн., в 2013 р. – 231,5 млн., в 2010 році – 222 млн., і 173 млн. в 2000 році. Потік мігрантів за цей час збільшився більш ніж на 60% [4].

Згідно з класифікацією міжнародної міграції ООН, визначається п'ять її основних різновидів: 1) іноземці, що приїжджають у країну для навчання, 2) мігранти, що приїжджають на роботу, 3) мігранти, що приїжджають для об'єднання або створення нових сімей, 4) мігранти, що приїжджають для постійного поселення, 5) іноземці, яких допускають у країну з гуманітарних міркувань (біженці, особи, що шукають притулку тощо) [5, с. 38].

Отже безумовно, явище міжнародної міграції, враховуючи реалії сьогодення, не могла обійти стороною і Україну. А складна політична, соціально-економічна обстановка, євроінтеграційні процеси, які зараз відбуваються в країні, ще більше стимулюють цей процес. Якщо подивитися на класифікацію, запропоновану ООН, то видно, що країна поставляє на “міжнародний ринок” всі п'ять категорій мігрантів. Українці їдуть на навчання, роботу, для утворення сім'ї, на постійне проживання та з гуманітарних міркувань.

Скільки конкретно громадян України і з якою метою виїжджають в інші країни, порахувати досить складно. Офіційна статистика відсутня і зібрати, узагальнити її вкрай складно. Але якщо взяти до уваги той факт, що фактично у кожного є знайомі або родичі, які виїхали на тривале (постійне) проживання за кордон, то стає абсолютно зрозуміло, що процес цей носить досить масштабний характер.

Таким чином, в сучасних реаліях, однією з найважливіших допоміжних функцій держави повинна стати функція відтворення населення, кінцевим завданням якої буде забезпечити у довгостроковій перспективі стабільний приріст населення країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. <https://www.ukrinform.ru/rubric-community/2030785-v-mid-skazali-skolko-ukraincev-nahoditsa-za-granicej.html>
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : “Укр. Енцикл.”, 2001. – Т. 3: К-М. – 2001. – С. 792.
4. Мировая Миграция в цифрах. База данных об иммигрантах в странах ОЭСР и странах входящих в ОЭСР (ОЭСР ДЭСВ ООН), 2015 г., [электронный ресурс] – Режим доступа-URL:http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf. – С.1.).
5. *Ионцев А.* Международная миграция населения: Россия и современный мир / А. Ионцев // Социологические исследования. – 1998. – № 6. – С. 38-48.

*В. Ю. Стеценко
завідувач кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор юридичних наук, професор
(м. Київ)
Г. Є. Мазур
магістрантка факультету політології та права
спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)*

ГЕНОЦИД – ЯК ОДИН З НАЙСТРАШНІШИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДСТВА

Геноцид належить до найбільш небезпечних злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Небезпечність його визначається тим, що він ставить під загрозу існування окремих груп людей на підставі національних, етнічних, расових, релігійних та інших ознак. Лише впродовж минулого століття від масового знищення через національну, етнічну чи расову приналежність або релігійні переконання у світі потерпілими стали декілька мільйонів осіб. Однак усвідомлення світовою спільнотою суспільної небезпеки таких діянь та їх правова оцінка відбулися лише в середині ХХ ст. Наслідком цього стало прийняття Конвенції ООН “Про попередження злочину геноциду та покарання за нього” від 9 грудня 1948 р. (далі – Конвенція 1948 р.), яка надала поняття геноциду як міжнародному злочину та визначила принципи і підстави кримінальної відповідальності за його вчинення.

Незважаючи на такі дії ООН, прояви геноциду не було зупинено та з часу прийняття Конвенції 1948 р. було зафіксовано понад півсотні таких злочинів. З метою попередження геноциду були створені Югославський (1991 р.) та Руандійський (1992 р.) трибунали, а в липні 2002 р. почав діяти Міжнародний кримінальний суд, який уповноважений здійснювати юрисдикцію стосовно осіб, які вчинили геноцид. Це дозволяє стверджувати, що сьогодні протидія геноциду є актуальною проблемою сучасності [7, с. 209].

Теоретичні дослідження проблем кримінальної відповідальності за геноцид розпочалися в 50-х роках минулого сторіччя та були проведені такими вченими: М. М. Андрюхіним, І. Г. Барсеговим, Л. Н. Галенською, Р. Лемкіним, О. В. Малаховою, А. Н. Трайніним, О. М. Трикоз, Г. І. Тункіним та ін. У наукових працях були визначені основні ознаки геноциду як міжнародного злочину та розглянуті теоретичні і практичні аспекти застосування кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за його вчинення.

Поява в Кримінальному кодексі України розділу “Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку” зумовила подальше дослідження теоретичних та практичних проблем кримінальної відповідальності за геноцид вітчизняними вченими, серед яких: І. І. Строкова, М. С. Аль-Захарна, В. П. Базов, О. О. Бахуринська, В. К. Грищук, Н. А. Зелінська, М. Й. Коржанський, П. П. Михайленко, В. О. Навроцький, В. П. Попович, М. І. Хавронюк, С. С. Яценко та ін. Констатуючи значний внесок цих вчених у розроблення проблем кримінальної відповідальності за геноцид, слід зазначити, що їх дослідження проводилися в межах характеристики що стосувалися лише окремих аспектів теорії і практики застосування ст. 442 КК України. Комплексних монографічних досліджень питань кримінальної характеристики геноциду на цей час в Україні фактично не проводилося. Тому теоретичне розроблення цієї проблеми сприятиме правотворчій та правозастосовній діяльності, а дослідження є актуальним для теорії кримінального права.

Зазначене обґрунтовує актуальність дослідження проблем кримінальної характеристики геноциду, яка зумовлена, з одного боку, необхідністю розроблення в теорії кримінального права концептуального підходу до визначення геноциду та його кваліфікуючих ознак, а з іншого – потребами практики у науково-обґрунтованих рекомендаціях щодо застосування відповідних норм Кримінального кодексу України.

Теоретичним підґрунтям для виникнення нового в міжнародному праві терміна “геноцид” стали дослідження подій Другої світової війни та інших фактів масового знищення людей через національну, етнічну чи расову приналежність або релігійні переконання. Так, у 1944 р. польський кримінолог Р. Лемкін уперше запропонував термін “геноцид” та сформулював ознаки цього складу злочину.

Правові передумови для криміналізації геноциду на міжнародному рівні були створені в ході діяльності Нюрнберзького трибуналу (1945 р.), який розглядав факти масового знищення людей під час Другої світової війни. Міжнародна оцінка геноциду, вчиненого під час Другої світової війни, значно прискорила прийняття Конвенції ООН “Про попередження злочину геноциду та покарання за нього” від 9 грудня 1948 р. [8, с. 56].

Правовою основою міжнародного переслідування геноциду є положення міжнародного права, основні з яких встановлюють, що геноцид є злочином, до якого не застосовуються строки давності; за його вчинення особи несуть відповідальність за міжнародним правом незалежно від того, чи встановлена така відповідальність у національному праві; особи, які вчинили геноцид, підлягають покаранню незалежно від того, чи є вони службовими чи іншими особами та чи поширюється на них недоторканість, встановлена окремою державою.

Проаналізувавши наукову літературу, можна зробити висновок, що на основі норм міжнародного права як геноцид можна кваліфікувати лише ті випадки знищення національних, етнічних, расових та релігійних груп, що вчинені після набрання чинності Конвенції 1948 р., тобто після 12 квітня 1951 р. Інші подібні діяння, що

відбувалися раніше, повинні кваліфікуватися згідно із законами, які діяли на момент їх вчинення.

Основні положення Конвенції 1948 р. імплементувалися в наш Кримінальний кодекс 2001 р., в якому в ст. 442 вперше встановлена відповідальність за геноцид. Так, у ст. 442 КК України, реалізовані положення статей 1 і 3 Конвенції 1948 р. При цьому положення ст. 4 Конвенції 1948 р., згідно з яким за вчинення геноциду особи підлягають покаранню незалежно від того, чи є вони службовими чи іншими особами, не відповідає змісту ч. 1 та ч. 3 ст. 80, ч. 1 ст. 105, ч. 1 та ч. 3 ст. 126 Конституції України, згідно з якими Президентів України, народним депутатам України і суддям на час виконання повноважень гарантується недоторканність. Імунітет таких осіб фактично унеможлиблює їх кримінальне переслідування за геноцид на державному рівні. Це дозволяє стверджувати, що вимога, зазначена у ст. 5 Конвенції 1948 р. щодо необхідності передбачити ефективні заходи покарання осіб, винних у вчиненні геноциду, у вітчизняному законодавстві дотримана не у повному обсязі [9, с. 104].

Варто звернути увагу на рівні кодифікованості норм міжнародного права, виділивши основні періоди розвитку кримінальної відповідальності за геноцид:

- 1) нюрнберзький період пов'язаний зі створенням і діяльністю Нюрнберзького і Токійського трибуналів; був уперше запропонований термін “геноцид”;
- 2) постнюрнберзький період – криміналізація геноциду на міжнародному рівні;
- 3) гаазький період – вперше розглядаються кримінальні справи стосовно геноциду Югославським та Руандійським міжнародними трибуналами;
- 4) римський період – створено постійно діючий орган – Міжнародний Кримінальний суд, до юрисдикції якого входить геноцид [10, с. 423].

Геноцид є міжнародним злочином, до якого не застосовуються строки давності, за його вчинення настає кримінальна відповідальність за нормами міжнародного або національного права, незалежно від того, чи є суб'єкт цього злочину посадовою або іншою особою та чи поширюється на нього недоторканність, встановлена окремою державою.

Незважаючи на те, що Україна ратифікувала основні міжнародні договори, які передбачають відповідальність за геноцид: Конвенцію “Про попередження злочину геноциду та покарання за нього” від 9 грудня 1948 р., Конвенцію “Про незастосування строків давності до військових злочинів і злочинів проти людства” від 26 листопада 1968 р., не всі їх положення були імплементовані в законодавство України.

На основі норм міжнародного права як геноцид можна кваліфікувати лише ті випадки знищення національних, етнічних, расових та релігійних груп, що вчинені після набрання чинності Конвенції 1948 р., тобто після 12 квітня 1951 р. Інші подібні діяння геноцидом, у правовому розумінні, не можуть бути визнані. Згідно з чинним ККУ як геноцид кваліфікуються лише ті діяння, що вчинені після вступу його в законну силу. Випадки геноциду, вчинені з 12 квітня 1951 р. по 1 вересня 2001 р. кваліфікуються відповідно до норм міжнародного права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996 р. – № 30 – ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001 р. – № 25-26 – ст.131.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р. // Збірник чинних міжнародних договорів. – 1990. – № 1. – ст. 25.
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 27. – ст. 370.
5. Конвенція про запобігання злочинам геноцид та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 15. – ст. 345.
6. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 року // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1969. – № 14. – ст. 104
7. *Бем М. В.* Міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна щодо кваліфікації окремих прикладів масових порушень прав людини як злочину “геноциду” / М. В. Бем // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2013.– № 6-1.– С. 208-211.
8. *Строкова І. І.* Геноцид: поняття та проблеми кваліфікації//Національні інтереси і проблеми забезпечення національної безпеки України: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Кіровоград, 19 берез. 2008 р.) / І. І. Строкова. – Кіровоград, 2008. – С. 55-57.
9. *Строкова І. І.* Кримінальна відповідальність за геноцид: проблеми застосування та перспективи вдосконалення / І. І. Строкова // Проблеми протидії злочинності у сфері громадської безпеки : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (10.10.2008 р.). – Дніпропетровськ, 2008. – С. 103-106.
10. Кримінальне право України. Особлива частина / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К. : Юридична думка, 2004. – 656 с.

*Д. Р. Стоян
студентка 2 курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)*

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ УКРАЇНИ ТА ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН

Кримінально-правові норми нашої держави закріплені в Кримінальному Кодексі України (Закон про кримінальну відповідальність), а в Ірані відображені в Законі про ісламські кримінальні покарання Ісламської Республіки Іран.

Перша частина Кримінального Кодексу Ірану складається із 497 статей та 103 приміток (сюди увійшли покарання та склади злочинів категорій худуд, кісас і дія),

була ухвалена 30 липня 1991 р., а друга, що включала ще 232 статті та 44 примітки (покарання та склади злочинів категорії тазір і стримуючі заходи), – 23 травня 1996 р.

Поряд з матеріальними, у цьому Кодексі є чимало кримінально-процесуальних норм (наприклад, ст.ст. 74-79 докладно регламентують доказування факту перелюбства) [4, с. 65].

Кримінальний Кодекс України був прийнятий 5 квітня 2001 р., а вступив в дію 1 вересня 2001 р. Він складається із Загальної, що налічує 15 розділів та Особливої частини, яка складається з 20 розділів [5, с. 76].

Кримінальне законодавство Ірану відображає певне співвідношення релігійних текстів кримінального права та сучасних світських джерел.

Після ісламської революції 1979 р. нові судові органи стали широко використовувати мусульманське деліктне право шіїтського тлумачення, а Кримінальний кодекс 1929 р. був фактично відмінений. Нова Конституція Ісламської Республіки Іран 1979 р. проголосила, що кримінальні закони держави повинні відповідати принципам ісламу (ст. 4), і при встановленні відповідальності за злочини необхідно приміняти норми шаріату (ст. 156) [4, с. 85].

Абсолютно протилежним є КК України, адже він є світським документом, що не пов'язаний жодним чином із релігією. Це єдине джерело кримінального права нашої держави, що визначає злочинність та карність діяння [5, с. 91].

Як було вже сказано вище, вся мусульманська правова доктрина заснована на релігії, вірі в Аллаха. Тільки у нього є право на встановлення правил і канонів, у тому числі й на законотворчість. Тільки він вказує, як жити, що погано чи добре. Разом з тим, це ускладнює розуміння мусульманського права в цілому й права ІРІ немусульманськими спеціалістами.

Розробка і прийняття законів державою означає правотворчу діяльність влади. З цієї точки зору закони, встановлені державою, знаходяться, нібито, в протиріччі з вищеописаною доктриною мусульманського права. Але це не так, оскільки і вони – результат розуміння волі Аллаха. Саме тому в сучасному мусульманському світі, в цілому, і в Ірані, закони та кодекси виступають як основні джерела права, у тому числі й кримінального [4, с. 98].

Кримінальний кодекс Ірану складається з 5 окремих частин (книг), які складають 729 статей.

Частина (Книга) 1: Загальні положення. У ній говориться про загальні положення, види покарань тощо.

Частина (Книга) 2: Нормовані покарання (встановлені шаріатом). У даній книзі описані злочини, за які шаріатом були встановлені покарання (а також його розмір), тобто закріплені в Корані, Сунні, або ж в постановах релігійних ватажків, наприклад покарання за перелюбство, наклеп чи крадіжку.

Частина (Книга) 3: Відплата. У цій книзі наведені злочини, покарання за які, встановлені у вигляді відплати.

Частина (Книга) 4: Віра. Злочини, за які встановлені покарання у вигляді штрафу чи компенсації.

Частина (Книга) 5: Судові стягнення та стримуючі заходи. Наведені злочини, покарання за які передбачені у вигляді виправних покарань і заходів, що стримують від вчинення злочину (попереджувачі покарання) [4, с. 86].

Якщо кримінальний кодекс нашої країни характеризується гуманізмом, то Закон про ісламські кримінальні покарання Ісламської Республіки Іран навпаки – є досить жорстоким.

Наприклад, кримінальна відповідальність в Ірані може наставати за слухання музики, може сприяти легкій поведінці особи, азартні ігри, носіння одягу, що не відповідає ісламським традиціям, вживання алкоголю, образу, клевет тощо. Поширеною практикою є застосування за ці види злочинів різні тілесні покарання (наприклад, одноразове вживання наркотичних засобів карається 80 ударами батоном; некваліфіковане перелюбство – 100 ударами батоном) [4, с. 109].

Закон про ісламські кримінальні покарання Ісламської Республіки Іран передбачає 5 видів покарань (ст. 12 Закону): нормоване покарання, відплата, віра, судові стягнення, стримуючі заходи [1, с. 35].

Нормовані покарання – це таке покарання, вид, розмір і порядок виконання якого визначається у відповідності з ісламським релігійним законом. Наприклад, видами нормованого покарання за збройне посягання на громадський порядок (ст. 190 Закону) є: смертна кара, розп'яття на хресті, відсікання правої руки і лівої ноги, заслання (на строк не менше 1 року). За вживання алкоголю застосовуються такі покарання як: смертна кара, позбавлення волі, бичування [1, с. 36], [4, с. 110].

Відплата (ст. 14 Закону) – застосовується за вчинення злочину проти життя і здоров'я, заподіяння рівноцінної шкоди [1, с. 38]. Наприклад, за умисне вбивство чи заподіяння тілесного ушкодження може застосовуватися кровна помста чи принцип “таліона” [4, с. 111].

Віра (ст. 15 Закону) – матеріальне відшкодування заподіяної шкоди, що було причинено злочином проти життя чи здоров'я [1, с. 37]. Вона може бути сплачена або певною кількістю верблюдів, або биками і коровами, або баранами і вівцями, або комплектами одягу з тканин еменської вичинки, або золотими і срібними монетами. Винна особа може обрати будь-який із цих видів (ст. 297 Закону) [4, с. 112].

Судові стягнення, вид і розмір яких не встановлені ісламським релігійним законом, а встановлюються судом. До них відносяться тюремне ув'язнення, грошовий штраф та удари батоном [4, с. 113].

Стримуючі заходи встановлюються державою з метою забезпечення громадського порядку, охорони громадських інтересів, попередження порушення державних законів і нормативних актів. Види стримуючих заходів: тюремне ув'язнення, грошовий штраф, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися

певною діяльністю (наприклад, довічне позбавлення права роботи в судових органах – ст. 597 Закону) [1, с. 42].

Надзвичайно суворий іранський законодавець до тих, хто вчиняє крадіжки: за перший злочин відсікаються чотири пальці правої руки; за другий – відсікається половина ступні лівої ноги; за третій – призначається довічне тюремне ув'язнення; за четвертий – смертна кара, навіть якщо крадіжка вчинена в тюрмі (ст. 201) [4, с. 65].

Найбільш караними є злочини у політичній і релігійній сферах. Вбивство, збройний напад, злочини у сфері обігу наркотичних засобів, політичне насильство, подружня зрада, мужолозтво, неодноразове вживання спиртних напоїв, недодержання мусульманської віри та багато інших злочинів, що караються смертною карою [4, с. 78].

Способи виконання смертних вироків різноманітні – розстріл, розп'яття на хресті, повішання, забивання камінням тощо [4, с. 89].

Іран посідає одне з перших місць у світі за кількістю застосування смертної кари (поряд з КНР та Нігерією).

За окремі злочини кримінальне законодавство передбачає загальновідомі види покарання, такі, як тюремне ув'язнення та штраф (наприклад, у разі вчинення пошкодження майна, виготовлення підроблених грошей, зловживання чи перевищення службових повноважень).

Метою покарання, згідно ісламській доктрині, є залякування, яке повинно змусити людину стриматися від порушення закону [4, с. 30].

КК України (ч. 2 ст. 50 КК) за мету покарання визнає: кару за вчинений злочин; виправлення засуджених; запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [6, с. 120].

Зазначені види мети покарання органічно пов'язані між собою і зумовлюють одна одну. При цьому один із різновидів мети покарання в одному випадку є головною, а в другому – підпорядкованою властивістю покарання.

Зазначимо, що загальний принцип каральної діяльності в Україні щодо всіх категорій злочинців залишається незмінним – це примушування до правомірної поведінки через будь-яке покарання [6, с. 127].

У кримінальному кодексі Ірана немає окремої глави, що передбачає правила призначення покарання. Вони розкидані по всьому тексту, а для окремих видів покарання є свої особливі правила. Наприклад, якщо родич засудженої особи переховує злочинця, що здійснив втечу, то покарання не може перевищувати половину максимального розміру покарання, передбаченого за відповідне діяння (ст. 554 Закону) [4, с. 115].

Пом'якшуючі обставини за Кримінальним кодексом Ірана є: відмова особи від скарги чи позову; повідомлення злочинцем відомостей, які сприяють викриття співучасників; наявність особливих умов і обставин, що сприяли вчиненню злочину; явка з повинною до розкриття злочину; зізнання; особливе соціальне положення і репутація обвинувачуваної особи; якщо дії обвинувачуваного спрямовані на

ослаблення наслідків злочину і відшкодування збитків. Суд може застосувати пом'якшуючі обставини з урахуванням характеру злочину, особистості винного (ст. 728 Закону) [1, с. 99].

При призначенні покарання в Україні обставинами, які його пом'якшують, визнаються: з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину; добровільне відшкодування завданого збитку або усунення за-подіяної шкоди; вчинення злочину неповнолітнім; вчинення злочину жінкою в стані вагітності; вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин; вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність; вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого; вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності; виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених цим Кодексом [3, с. 44], [2, с. 89].

В ІРІ Закон не передбачає перелік обставин, що обтяжують покарання, вони відображенні в кваліфікуючих ознаках статті [4, с. 61].

У нашій державі при призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються: вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів; вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частини друга або третя статті 28); вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату; вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку; тяжкі наслідки, завдані злочином; вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані; вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності; вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного; вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством; вчинення злочину з особливою жорстокістю; вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій; вчинення злочину загальнонебезпечним способом; вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів [3, с. 45].

Співучасть в Ірані – група осіб, що діють за попередньою домовленістю. Існує поняття лише співучасника та пособника [1, с. 47], [4, с. 81].

Натомість в Україні, залежно від функцій, покладених на співучасників злочину, розрізняють: виконавця, організатора, підбурювача, пособника [5, с. 167].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон про ісламські кримінальні покарання Ісламської Республіки Іран // Закони Ісламської Республіки Іран. – СПб. : Юридичний центр Пресс, 2008. – 306 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар у двох томах. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 758. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України. – 6-те видання перероблене та доповнене. – К. : Юридична думка, 2009. – 1041 с.
3. Кримінальний кодекс України (станом на 6 січня 2017 р.). – Харків : Право, 2017. – 264 с.
4. *Елаян Г. Ф.* Основы мусульманского уголовного права : учеб. пособие / Г. Ф. Елаян. – Махачкала : Изд. дом “Прииск”, 2002. – 120 с.
5. *Житний О. О.* Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія / О. О. Житний. – Харків : Одиссей, 2013. – 376 с.
6. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-е вид., допов. – Т. 1: Загальна частина. – Харків : Право, 2013. – 376 с.

СЕКЦІЯ ІІІ

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

К. І. Бражник
магістрантка факультету політології та права
спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ПРОБЛЕМИ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що зараз активно посилюються інтеграційні процеси України з Європейським Союзом і залучається велика кількість іноземних фахівців для розбудови держави. Але, залучення іноземних громадян до роботи за трудовим договором з українськими роботодавцями повинна забезпечуватися з урахуванням національних інтересів України, сприяти створенню нових робочих місць, модернізації виробництва, притоку іноземних інвестицій та зміцненню принципу верховенства права у нашій державі.

До даної проблеми зверталися такі сучасні науковці як І. І. Яцкевич, Г. О. Спіцина, О. І. Кисельова, В. М. Слома, В. Г. Кравченко, Т. В. Головка та інші.

Відносини щодо працевлаштування іноземців регулюються Конституцією України від 28 липня 1996 № 254к/96-ВР, Кодексом законів про працю України від 10 грудня 1971 № 322-VIII, законами України “Про зайнятість населення” від 5 липня 2012 № 5067-VI, “Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства” від 22 вересня 2011 № 3773-VI, “Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту” від 8 липня 2011 № 3671-VI, “Про міжнародне приватне право” 23 червня 2005 № 2709-IV, “Про імміграцію” від 7 червня 2001 № 2491-III, а також постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 2013 р. № 437 “Питання видачі, продовження дії та анулювання дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства” та іншими нормативно-правові акти.

На сьогодні триває робота над прийняттям нового Трудового кодексу України, який буде побудований на принципах сучасного підходу до правового регулювання трудових відносин та спрощення процедури працевлаштування іноземців в Україні.

На даний час роботодавець повинен самостійно звернутися до територіальних органів Державної служби зайнятості для оформлення дозволу на застосування праці

іноземця, бо саме це є умовою легального працевлаштування в Україні. Проте існують категорії осіб, які хоча і не є громадянами України, проте їх працевлаштування не передбачає одержання роботодавцем дозволу на застосування праці іноземців, згідно з чинним законодавством.

Власне застосування праці іноземців регламентується статтею 42 Закону України “Про зайнятість населення”. При цьому, варто зауважити, що частиною 6 ст. 42 зазначеного Закону визначено категорії працівників, отримувати дозвіл на працевлаштування яких не потрібно, зокрема: іноземці, які постійно проживають в Україні; іноземці, які набули статусу біженця відповідно до законодавства України або одержали дозвіл на імміграцію в Україну; іноземці, яких визнано особами, що потребують додаткового захисту або яким надано тимчасовий захист в Україні; іноземці, які прибули в Україну для провадження викладацької та/або наукової діяльності у вищих навчальних закладах на їх запрошення тощо. Роботодавець може одержати дозвіл за виконання однієї з двох умов: 1) відсутність в Україні (регіоні України) кваліфікованих працівників, які здатні виконувати відповідний вид роботи; 2) наявність достатнього обґрунтування доцільності застосування праці іноземців [3, 6].

Стаття 42 Закону України „Про зайнятість населення” зазначає три категорії осіб, на працевлаштування яких надається дозвіл незалежно від виконання зазначених вище умов, а саме: 1) іноземці, які направлені закордонним роботодавцем в Україну для виконання певного обсягу робіт (послуг) на підставі договорів, укладених між вітчизняним та іноземним суб’єктом господарювання, за умови, що відсоток кваліфікованих іноземців, які залучаються в рамках договору, не перевищує половини загальної чисельності осіб, що працюватимуть на умовах договору; 2) іноземців, які відповідно до графіка специфічних зобов’язань у секторі послуг Протоколу про вступ України до СОТ (стаття II Генеральної угоди про торгівлю послугами) належать до категорії “внутрішньокорпоративні цесіонарії”; 3) осіб, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця. Причому Відповідно до пункту “с” статті 35 багатосторонньої “Угоди про партнерство та співробітництво між Європейським співтовариством і Україною „внутрішньокорпоративний цесіонарій” – це фізична особа, яка працює в організації на території однієї зі сторін і є тимчасово переведеною в контексті здійснення економічної діяльності на території іншої сторони [3, 6].

На нашу думку, на сьогодні існують деякі проблеми і недоліки у працевлаштуванні іноземних громадян в Україні.

Очевидно, що у зв’язку з євроінтеграцією спрощення процедури працевлаштування іноземців в Україні є закономірним процесом, але часто такі спрощення призводять до зростання зловживань, таких як, наприклад, фіктивне працевлаштування іноземця з метою імміграції. Така проблема є актуальною не лише для України, а й країн ЄС.

Також при отриманні дозволу на працевлаштування іноземці, як правило, не мають права найматися до іншого роботодавця, окрім того, якому видавався даний дозвіл та позбавлені права на роботу за сумісництвом. Тому при здійсненні реорганізації або зміні власника роботодавець буде змушений вдруге одержувати дозвіл на залучення іноземної робочої сили, з обов'язковим внесенням додаткових платежів. А якщо дозвіл не отримано, то попередній втрачає чинність і працівника повинні звільнити.

Багато зарубіжних держав запровадили таку практику, згідно з якою уряд чи відповідне відомство країни щорічно розробляє, затверджує та доводить до відома зацікавлених осіб квоту на приїзд іноземців з метою працевлаштування, а також перелік затребуваних спеціальностей у країні. Щодо ситуації в Україні, то уряд встановив квоту імміграції іноземців та осіб без громадянства у близько 4 тисяч осіб на 2017 рік.

Так, згідно з розпорядженням № 160 від 1 березня, для родичів громадян України (повнорідні брати і сестри, дідусі та бабусі, онуки або онучки) встановлена квота у 1187 осіб; для осіб, які раніше були в громадянстві країни – 558 осіб; для батьків, подружжя та неповнолітніх дітей іммігрантів – 2223 людини.

Зазначається, що до категорій іммігрантів, яким дозвіл на постійне проживання в Україні надається в межах встановленої квоти, належать діячі науки і культури, імміграція яких відповідає інтересам України і особи, які здійснили іноземну інвестицію в економіку України іноземною конвертованою валютою на суму не менше 100 тис. дол., імміграція встановлена без обмежень.

При цьому зазначається, що квота не встановлена на імміграцію висококваліфікованих фахівців і працівників, гостра потреба в яких є відчутною для економіки України.

Стаття 43 Конституції України встановлює, що кожен має право на працю, яке включає можливість заробляти собі на життя працею, яку вільно обирає або на яку вільно погоджується. Таким чином, Конституція України визначила зміст права на працю відповідно до міжнародних стандартів та свобода праці є одним із принципів трудового права України. Однак, у статті 43 Конституції України передбачено, що для громадян, які бажають працювати, держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних вимог. Зі змісту ч. 2 статті 43 Конституції нашої держави випливає, що держава забезпечує зазначені гарантії лише громадянам України, тоді як загальне право на працю проголошено для кожного (ч. 1 статті 43). Зауважимо, що це положення не відповідає Європейській соціальній хартії, яка вимагає забезпечення від держави усіх прав у сфері праці для кожної людини [4, с. 53].

Підводячи підсумок можемо сказати, що в Україні існують деякі проблеми щодо працевлаштування іноземних громадян і тому найближчим часом ці недоліки

треба усунути та привести національне законодавство у відповідність з міжнародними актами у сфері праці, встановити квоти на залучення визначеної кількості іноземців не тільки в цілому, а і за групами спеціальностей і прописати в Законі можливість розірвання трудового договору з іноземним громадянином при реорганізації підприємства, установи, організації, або у разі зміни її власника.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. / Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30.
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII // Верховна Рада України, офіційний веб-портал : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
3. *Яцкевич І. І.* Правове регулювання реалізації іноземцями права на працю в Україні / І. І. Яцкевич // Часопис Національного університету “Острозька академія”. – 2015. – № 2 (12) : Серія Право. – 17 с.
4. *Спіцина Г. О.* Право іноземних працівників на працю / Г. О. Спіцина // Право : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – 2012. – Вип. 19. – С. 52-56. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2012_19_10

Л. С. Дубчак
доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент, адвокат,
керівник юридичної клініки “Центр правничої допомоги”
(м. Київ)

“МОВНЕ ПИТАННЯ” ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ДОГОВОРІВ

Національне законодавство під зовнішньоекономічним договором (ЗЕД-контрактом) розуміє матеріально оформлену угоду двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямовану на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності.

Відповідно до статті 5 Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” всі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають рівне право здійснювати будь-які її види, прямо не заборонені законами України, незалежно від форм власності та інших ознак [1].

Отже, ЗЕД-контракт – це різновид цивільно-правового договору, який відрізняється від інших видів договорів особливим суб'єктним складом та особливою сферою застосування (в основному, це міжнародна торгівля).

ЗЕД-контракти є частиною цивільного законодавства, отже, на них поширюються загальні вимоги до правочинів, однак, з огляду на специфіку правового регулювання таких контрактів, на них також поширюються норми Господарського кодексу України [2], Закону України від 16.04.1991 р. “Про зовнішньоекономічну діяльність”, Закону України від 23.06.2005 р. “Про міжнародне приватне право” [3], Закону України від 24.02.1994 р. “Про міжнародний комерційний арбітраж” [4], Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів), затвердженого наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 06.09.2001 р. № 201 [5], а також міжнародне законодавство, що є обов’язковим для України, зокрема, Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 р. [6], Конвенція ООН про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів 1974 року [7], Правила Інкотермс 2010 [8], розроблені Міжнародною торговою палатою тощо.

Права та обов’язки сторін ЗЕД-контракту визначаються матеріальним та процесуальним правом місця його укладання, якщо сторони не погодили інше.

Однак на практиці, і це підтверджує ч.1 ст.32 Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність”, сторони ЗЕД-контракту самостійно обирають право, що буде регулювати зміст їх правочину. Більше того, дуже часто сторони обирають різне право до різних частин ЗЕД-контракту (ст. 5 Закону). Однак при цьому вибір права щодо окремих частин правочину повинен бути явно вираженим [1].

Щоправда, право сторін самостійно обирати застосовне право не є абсолютним, адже, наприклад, право власності та інші речові права, відомості про які підлягають внесенню до державних реєстрів, визначаються правом держави, у якій це майно зареєстроване. До того ж, незалежно від права, що підлягає застосуванню, суд може застосовувати імперативні норми права іншої держави, які тісно пов’язані з відповідними правовідносинами. Вважається, якщо інше не передбачено або не впливає з умов, суті правочину або сукупності обставин справи, то правочин (ЗЕД-контракт) більш тісно пов’язаний з правом держави, у якій сторона, що повинна здійснити виконання, яке має вирішальне значення для змісту правочину, має своє місце проживання або місцезнаходження.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається суб’єктом зовнішньоекономічної діяльності або його представником у простій письмовій або в електронній формі, якщо інше не передбачено міжнародним договором України чи законом. У разі експорту послуг (крім транспортних) зовнішньоекономічний договір (контракт) може укладатися шляхом прийняття публічної пропозиції про угоду (оферти) або шляхом обміну електронними повідомленнями, або в інший спосіб, зокрема шляхом виставлення рахунка (інвойсу), у тому числі в електронному вигляді, за надані послуги.

Повноваження представника на укладення зовнішньоекономічного договору (контракту) може впливати з доручення (довіреності), установчих документів,

договорів та інших підстав, які не суперечать цьому Закону. Дії, які здійснюються від імені іноземного суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності України, уповноваженим на це належним чином, вважаються діями цього іноземного суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності.

У суб'єктів ЗЕД-діяльності часто виникає питання, якою ж мовою має бути укладений такий договір.

Основним нормативно-правовим актом, який регулює питання державної мовної політики в Україні є Закон України “Про засади державної мовної політики”, статтею 6 якого визначено, що державною мовою України є українська мова [9]. Українська мова як державна мова обов'язково застосовується на всій території України при здійсненні повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, у міжнародних договорах, у навчальному процесі в навчальних закладах в межах і порядку, що визначаються цим Законом. Держава сприяє використанню державної мови в засобах масової інформації, науці, культурі, інших сферах суспільного життя. Водночас, стаття 19 Закон України “Про засади державної мовної політики” визначає, що мовами міжнародних договорів України, а також угод підприємств, установ і організацій України з підприємствами, установами та організаціями інших держав є державна мова і мова іншої сторони (сторін), якщо інше не передбачено самим міжнародним договором [9].

Зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності або його представником в простій письмовій формі, якщо інше не передбачене міжнародним договором України або законом. Крім того, статтею 382 Господарського кодексу України визначено, що суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право укладати будь-які зовнішньоекономічні договори (контракти), окрім тих, укладення яких заборонене законодавством України [2].

Форма і порядок укладення зовнішньоекономічного договору (контракту), права і обов'язки його сторін регулюються Законом України “Про міжнародне приватне право” [3]. Зовнішньоекономічні договори мають укладатися двома мовами для того, щоб обидві сторони чітко розуміли умови договору, щоб правочин був зрозумілий керівництву другої сторони за кордоном та мав там юридичну силу.

Необхідно звернути увагу на статтю 77 Митного кодексу України, яка визначає, що документи, необхідні для здійснення митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України при здійсненні зовнішньоекономічних операцій, подаються митному органу українською мовою, офіційною мовою митних союзів, членом яких є Україна, або іншою іноземною мовою, яка є поширеною у світі. Якщо оригінали таких документів складені іншою мовою, декларант має забезпечити їх переклад на українську мову за власний рахунок [10]. Тому підписання договору на двох мовах полегшить проходження відповідних митних процедур та митного оформлення товару.

Отже, зовнішньоекономічні договори мають укладатися у визначеній Цивільним кодексом України, Законом України “Про міжнародне приватне право” та іншими нормативно-правовими актами формі, українською мовою та мовою нерезидента – іншої сторони ЗЕД-контакту.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) може бути визнаний недійсним в судовому порядку, якщо він не відповідає вимогам законів України або діючим міжнародним договорам, згода на обов’язковість яких дана Верховною Радою України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII “Про зовнішньоекономічну діяльність” [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV “Про міжнародне приватне право” [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.
4. Закон України від 24.02.1994 р. № 4002-XII “Про міжнародний комерційний арбітраж” [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4002-12>.
5. Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) / Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 06.09.2001 р. № 201 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0833-01>.
6. Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_003.
7. Конвенція ООН про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів 1974 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_002.
8. Правила Інкотермс Міжнародний документ від 01.01.2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/988_007.
9. Закон України від 03.07.2012 р. № 5029-VI “Про засади державної мовної політики” [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.
10. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

К. С. Іваненко
студент 4-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

СІМЕЙНИЙ ЛІКАР: ЗА І ПРОТИ

Як зазначено у частині 4 ст. 3 Закону України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ “Основи законодавства України про охорону здоров’я” медична допомога – діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв’язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв’язку з вагітністю та пологами [1].

Медицина як наука розвивалася для допомоги стражденним і почалася задовго до нашої ери. В міру появи нових захворювань почали відокремлюватися окремі лікарські класи, які займаються певним видом патології в нашому організмі. Тоді це було мало схоже на сучасну організацію медичної допомоги, проте її принципи і донині залишилися непорушними.

Так відповідно до ст.35¹ Закону України “Основи законодавства України про охорону здоров’я” первинна медична допомога – це медична допомога, що надається в амбулаторних умовах або за місцем проживання (перебування) пацієнта лікарем загальної практики – сімейним лікарем і передбачає надання консультації, проведення діагностики та лікування найбільш поширених хвороб, травм, отруєнь, патологічних, фізіологічних (під час вагітності) станів, здійснення профілактичних заходів; направлення відповідно до медичних показань пацієнта, який не потребує екстреної медичної допомоги, для надання йому вторинної (спеціалізованої) або третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги; надання невідкладної медичної допомоги в разі гострого розладу фізичного чи психічного здоров’я пацієнта, який не потребує екстреної, вторинної (спеціалізованої) або третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги [1].

Поняття “Лікар загальної практики – сімейної медицини” склалось еволюційним шляхом. Більшість європейських держав, а також США та Канада започаткували систему сімейної медичної допомоги десятки років тому й довели її ефективність, оскільки сімейні лікарі в цих країнах - висококваліфіковані фахівці, до яких існує високий рівень довіри як від держави, так і від громадян. Рівень заробітної плати такого “багатостаночника” в зазначених країнах один з найвищих, а престиж професії забезпечує високий соціальний статус.

Процес впровадження сімейної медицини в Україні – дуже тривалий і непростий – почався з експерименту у Львівській області у 1987 році, коли у місті Дрогобичі відкрили першу амбулаторію загальної практики – сімейної медицини.

З 1995 року було розпочато підготовку сімейних лікарів в деяких вищих навчальних закладах за програмою, затвердженою Міністерством охорони здоров'я України.

Відповідно до Закону України від 22 січня 2010 р. № 1841-VI “Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини до 2011 року” перший етап реформування української системи охорони здоров'я мав на увазі створення мережі амбулаторій, кабінетів і відділень сімейних лікарів. Провести поетапну реструктуризацію амбулаторно-поліклінічних закладів з метою створення лікувальних закладів. Саме до таких сімейних лікарів повинні звертатися люди в першу чергу з усіма своїми проблемами, незважаючи на вік, стать і симптоми захворювання [2].

Для впровадження експерименту була обрана столиця України – Київ і три області: Вінницька, Дніпропетровська та Донецька. У цих областях по даному пілотному проекті робота практично завершена і вже сьогодні можна говорити про плюси і мінуси нововведень, адже новий формат української системи охорони здоров'я не залишає нікого байдужим. Амбулаторії вже працюють, а в цілому чиновники від охорони здоров'я обіцяють, що з 2019 року вся країна перейде на нове медичне обслуговування. Передбачається також, що першими сімейними лікарями стануть практикуючі педіатри та терапевти, а згодом таких фахівців стануть випускати всі медичні вузи України.

Прогнозується, що саме лікар сімейної медицини, який надає первинну допомогу, направлятиме пацієнта до профільного фахівця тільки в тому випадку, якщо не в змозі самостійно впоратися з даною проблемою. Важливий нюанс економічного характеру: що при такому “направленні” він лишається частини грошей, а крім того, він повинен контролювати свого вузькопрофільного колегу, як і наскільки той кваліфіковано здійснює лікування. Якщо той не справляється із завданням, сімейний лікар розриває з ним договір і знаходить іншого фахівця. Нібито ідеальна картина, де інтереси пацієнта повністю під знаходяться контролем фахівця. Насторога суспільства до питання реформування системи існує, як на рівні самих працівників медичних закладів, так і на рівні пацієнтів. Вона цілком обґрунтована, адже поки, що немає навіть спеціально навчених і підготовлених роками інтернатури і ординатури професіоналів, готових виконувати настільки різноманітний спектр обов'язків.

Однак все з чогось починається. Сьогодні Україна робить в цьому напрямку перші кроки, але вже через десять років, як обіцяють ті, хто стоїть біля витоків реформи, в країні буде не менше 35 тисяч спеціально навчених лікарів сімейної медицини з високою заробітною платою, штатом співробітників і навіть особистим службовим автомобілем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України від 19 листопада 1992р. № 2801-ХІІ “Основи законодавства України про охорону здоров’я” [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
2. Закон України від 22 січня 2010 р. № 1841-VI “Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини до 2011 року” [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1841-17>.

О. С. Івченко
студентка 3-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ АВТОРСЬКОГО ПРАВА В ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Науково-педагогічна праця є історично особливим видом праці. Вона є складною за своїм змістом та водночас творчою й інтелектуальною за характером, спрямованою на отримання та використання нових знань. Головна її особливість полягає в поєднанні викладачами різних видів науково-педагогічної діяльності (навчальної, наукової, методичної, виховної тощо), наслідком якої є створення службових творів як об’єктів права інтелектуальної власності. авторського права є твір науки, літератури чи мистецтва, виражений у будь-якій об’єктивній формі. Твір – це результат творчої праці автора, комплекс ідей, образів, поглядів тощо.

У статті 433 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України) і статті 8 Закону України “Про авторське право і суміжні права” (далі – Закон України) вміщено перелік об’єктів авторського права та їх загальні ознаки. Це можуть бути усні твори (промови, лекції, доповіді, виступи, проповіді тощо), письмові (літературні, наукові, технічні), музичні твори, переклади, сценарії, твори образотворчого мистецтва тощо. Об’єктом авторського права може бути не будь-який твір, а лише той, що має певні, встановлені законом, ознаки: а) творчий характер; б) вираження в об’єктивній формі.

Варто зазначити, що в умовах сьогодення постійно зростає кількість творів, що створюються у зв’язку з виконанням службових обов’язків (наприклад, під час виконання бюджетної науково-дослідної роботи). Такі твори називають службовими.

Велике практичне значення для обсягу авторських правомочностей і режиму використання твору має визнання його службовим. Поняття “службовий твір” закон не розкриває, відносячи до їх числа твори, створені в межах встановлених для працівника

(автора) трудових обов'язків (п. 1 ст. 1295 ЦК України). Юридична наука і судова практика вносять в це поняття більшу визначеність і ставлять його у відомі рамки. Зокрема, твір може вважатися створеним у порядку виконання службового завдання тільки тоді, коли змістом такого завдання є саме створення твору. Нерідко ознакою службових творів є віднесення їх до планових робіт відповідних науково-дослідних установ або вузів. Поряд з плановими роботами службовими зазвичай визнаються твори, що створюються в порядку виконання службових обов'язків штатними співробітниками редакцій газет і журналів, кіностудій, радіомовних організацій і т.д. Якщо ж твір штатного співробітника не пов'язаний безпосередньо з його трудовими обов'язками, він службовим не є [1, с. 20].

Основні особливості правового режиму службових творів полягають у наступному. По-перше, авторське законодавство виходить з того принципового положення, що авторське право на нього належить його автору. Саме за самим автором визнаються всі особисті немайнові права на твір, включаючи право на її оприлюднення.

По-друге, виключне право на використання твору належить особі, з якою автор перебуває у трудових відносинах, тобто роботодавцю, якщо тільки договором між ними не передбачено інше.

По-третє, роботодавець повинен виплатити автору особливу винагороду за використання службового твору, передачу прав на нього іншій особі або збереження службового твору в таємниці. По-четверте, стосовно до створених у порядку виконання службових обов'язків енциклопедій, словників, періодичним і триваючим збірникам наукових праць, газетам, журналам та іншим періодичним виданням закон встановлює більш жорсткий правовий режим порівняно з іншим службовим твором. У даному випадку діє правило, встановлене п. 7 ст. 1260 ЦК України, відповідно за яким видавцям зазначених видань належать виключні права на використання таких видань.

На сучасному етапі розвитку авторського права існує термінологічна неузгодженість щодо терміну “службовий твір” загального закону ЦК України та із спеціальним законом (Законом України “Про авторське право і суміжні права”). Так, у ст. 429 ЦК України, на відміну від ст. 16 Закону України, законодавець не оперує поняттям “службовий твір”, а використовує словосполучення “об'єкт, створений у зв'язку із виконанням трудового договору”. Виходячи із вищевикладеного, на практиці, говорячи про службові твори поняття “автор” і “працівник”, застосовують в однаковому значенні.

Автор може бути штатним або позаштатним працівником. Виконання роботи може бути здійснено як протягом робочого часу, так й у позаробочий час, незалежно від місця створення службового твору, як із застосуванням засобів і матеріалів, що належать роботодавцю, так і без застосування таких засобів та матеріалів. У випадку авторсько-трудова відносин суб'єктами права інтелектуальної власності на службові твори є роботодавець (юридична або фізична особа, де або в якій працює автор) і

найманий працівник (автор). У розумінні статті 21 Кодексу законів про працю, роботодавець – особа, яка найняла працівника за трудовим договором (контрактом), а працівник – особа яка застосовує свою працю. Автором є фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір (ст. 1 Закону України). Отже, одна і та сама особа може виступати одночасно учасником двох груп правовідносин: як працівник, який творчо застосовує свої вміння та навички та як автор, який в результаті застосування своєї праці створює твір.

Саме в даному контексті і виникають правові проблеми відносно користування авторськими правами на твір, оскільки працівники фактично виконуючи свою роботу, в рамках трудового договору, стає автором твору і має право користуватися результатами своєї інтелектуальної праці в повному обсязі, а не лише отримувати заробітну плату. Дана правова колізія виникає в зв'язку із суперечливими нормами ст. 429 ЦК України та ст. 16 Закону України, які породжують складнощі при розподілі майнових прав між працівником і роботодавцем у разі, якщо це питання не врегульоване трудовим договором [3, с. 970].

Так, із змісту ст. 429 та ст. 430 можна зробити висновок, що майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений за замовленням або в зв'язку з виконанням трудового договору, належать спільно працівникові, який створив цей об'єкт, та роботодавцю, якщо інше не встановлено договором. Згідно ст. 16 “Авторське право на службові твори” Закону України виключне майнове право на службовий твір належить роботодавцю, якщо інше не передбачено трудовим договором (контрактом) та (або) цивільно-правовим договором між автором і роботодавцем. При цьому одним з істотних умов трудового договору і (або) цивільно-правового договору між автором і роботодавцем є розмір і порядок виплати авторської винагороди, яку повинен отримати автор за створення і передачу майнових прав на твір.

Таким чином, працівникам, робота яких пов'язана із виконанням службових творів мають чітко розуміти, що гарантування їх прав як автора, і врегулювання майнових та інтелектуальних прав на службовий твір шляхом чіткого формулювання положень, як щодо порядку виконання трудових обов'язків, так і отримання винагороди при створенні службових творів мають бути відображені, як в трудовому договорі, так і в авторському договорі [4, с. 109].

Дослідження сучасного стану правового регулювання відносин між роботодавцем та науково-педагогічним працівником як автором службового твору свідчить про наявність багатьох проблем на рівнях законодавчого регулювання особистих немайнових і майнових прав на твір, створений під час виконання трудових обов'язків. Необхідно вказати на низьку правову обізнаність авторів таких творів. У законодавстві варто ліквідувати колізію між Цивільним кодексом України та нормами спеціальних законів про інтелектуальну власність щодо належності прав на службові результати сторонам договірних відносин, встановити процедуру набуття прав

інтелектуальної власності на такі об'єкти роботодавцем та визначити їх перелік, а також закріпити істотні умови й особливості договору про передання прав на службові результати творчості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Билалов Р. Ф.* Проблемы гражданско-правовой защиты авторских прав / Р. Ф. Билалов, А. В. Павлов // Як забезпечити дотримання авторських прав на комп'ютерні програми Microsoft : посібник для партнерів. – 2009. – 20 с.
2. *Бондаренко С. В.* Авторське право та суміжні права / С. В. Бондаренко. – К. : Ін-т держави і права, 2008. – 288 с.
3. *Воронін Я. І.* Проблеми регулювання правових відносин між працівником та роботодавцем, які виникають внаслідок створення службового винаходу / Я. І. Воронін // Право України. – 2009. – № 5. – С. 107-112.
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. // за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – 5-е вид. перероб і доп. – К., 2013. – 832 с.

Я. Ю. Кошляк
*магістрантка факультету політології та права
спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ РОБОТОДАВЦЯ В ПРОЕКТІ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Розвиток ринкової економіки викликав необхідність корегування політики держави у сфері регулювання трудових відносин. Від визначення правового статусу роботодавця, який традиційно вважається більш сильною стороною трудових правовідносин, і встановлення його прав та обов'язків залежить ефективність та результативність трудових відносин в цілому.

Особливості правового статусу роботодавця досліджували такі вчені, як О. Г. Серета, О. М. Потопахіна, Г. І. Чанишева, І. А. Іоннікова, Ю. В. Пожаров, О. І. Процевський.

З розробкою проекту Трудового кодексу, в визначенні правового статусу роботодавця з'явилися новели, за допомогою яких можна буде більш чітко врегулювати трудові відносини між роботодавцем та працівником. Саме тому дослідження правового статусу роботодавця є актуальним.

Мета роботи полягає у дослідженні правового статусу роботодавця; виявлення правових особливостей трудового статусу роботодавця; визначенні поняття даного суб'єкта трудового права за проектом Трудового кодексу України.

Відповідно до проекту Трудового кодексу роботодавцем є - юридична (підприємство, установа, організація) або фізична особа, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб. Роботодавцем може бути фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність. Юридична особа може бути роботодавцем незалежно від організаційно-правової форми, форми власності, галузевої належності, підпорядкування та інших ознак [4].

В інших нормативно-правових актах термін “роботодавець” застосовується без закріплення його визначення. До прикладу, у статті 3 Закону України “Про колективні договори і угоди” від 01.07.1993 № 3356-ХІІ роботодавець визнається стороною колективного договору, проте, зміст статусу “роботодавець” не розкривається [2].

На думку О. Г. Середи, для того, щоб суб’єкт міг набути правового статусу роботодавця і користуватися відповідними правами та обов’язками, він має володіти відповідною правосуб’єктністю [7, с. 35-41].

Правосуб’єктність є основною рисою суб’єкта права, а саме можливістю мати та своїми власними діями набувати і здійснювати суб’єктивні права та нести юридичні обов’язки, передбачені нормами права.

Права роботодавця – це визначене чинним національним законодавством, локальними актами та трудовими договорами коло його юридичних можливостей, якими він може скористатися (чи не скористатися) на власний розсуд, реалізуючи свою трудову правосуб’єктність. Слід відзначити, що чинний Кодекс законів про працю не містить чіткого переліку прав роботодавців, вони розпорошені в різних нормах цього кодексу, а також інших нормативно-правових актів. У проекті Трудового кодексу України № 1658 від 27.12.2014 р. визначенню прав роботодавця приділяється більше уваги [4].

Щодо обов’язків роботодавця, то вони являють собою закріплені в законодавстві, локальних нормативно-правових актах і трудових договорах варіанти необхідної поведінки роботодавця (такої, що вимагається від нього) як сторони трудових правовідносин.

Перевагою проекту Трудового кодексу України порівняно з чинним Кодексом законів про працю України є закріплення основних прав та обов’язків роботодавця (ст. ст. 23, 24). Як сторона трудового договору роботодавець повинен надати працівнику роботу згідно з трудовою функцією працівника, забезпечити йому належні умови праці, своєчасно та в повному обсязі сплачувати за працю працівника.

На думку О. Потопахіної, роботодавець має право контролю за виконанням працівниками трудових обов’язків, у тому числі з використанням технічних засобів, якщо це зумовлено особливостями виробництва, з обов’язковим попередженням працівників про їх застосування [6, с. 198]. Під час здійснення такого контролю не допускаються дії, що принижують честь і гідність або порушують інші права працівників (ст. 29). В окремій правовій нормі законопроекту визначається право

роботодавця на добір працівників (ст. 25). Зазначені права та обов'язки роботодавця як сторони трудового договору визнаються основними.

Ще однією перевагою проекту Трудового кодексу є зазначення відповідальності роботодавця за завдання матеріальної та моральної шкоди працівнику в окремій главі, адже в чинному КЗпП України дані норми містилися у різних главах.

Таким чином, на підставі здійсненого аналізу норм проекту Трудового кодексу України щодо встановлення правового статусу роботодавця, можна дійти наступних висновків: в проекті Трудового кодексу більш повно та чітко розкривається та закріплюється правовий статус даного суб'єкта трудових правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971 року // Відомості Верховної Ради. – 2012. – Додаток до № 50. – С. 375.
2. Про колективні договори і угоди: Закон від 01.07.1993 № 3356-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 36, ст. 361.
3. Про охорону праці: Закон від 14.10.1992 № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 49. – ст. 668.
4. Проект Трудового кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221
5. *Подорожній Є.* Щодо з'ясування правового статусу роботодавця в Україні / Є. Подорожній // *Visegrad Journal on Human Rights*. – 2016. – № 1. – С. 152-158.
6. *Потопахіна О. М.* Поняття роботодавця як сторони трудового договору / О. М. Потопахіна // *Правова держава*. – 2016. – № 21. – С. 195-200.
7. *Середа О. Г.* Правовий статус роботодавця за проектом Трудового кодексу України / О. Г. Середа // *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. – 2012. – № 1 (3). – С. 35-41.

Л. Ф. Купіна
професор кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ)
Р. Ю. Гнинюк
магістрант факультету політології та права
спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

СКАСУВАННЯ ДОПУСКУ ДО ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З ПРАЦІВНИКОМ

Під час побудови правової держави гостро постає питання про надійний захист трудових прав громадян. Державні гарантії захисту прав громадян від незаконного звільнення закріплені у ст. 43 Конституції України, які знаходять відображення у нормах, що регламентують порядок розірвання трудового договору [5]. Як при укладенні трудового договору, так і при його розірванні існує спеціальний порядок, який потребує його дотримання роботодавцем, щоб звільнення було проведене у відповідності із законом.

Актуальністю даної статті є встановлений факт швидкого розвитку суспільних відносин, який породжує різні підстави для їх зміни чи припинення. Трудові правовідносини потребують актуального правового регулювання, яке буде ефективно врегульовувати відносини у сфері застосування праці різними суб'єктами, на підприємствах різних форм власності правовий статус яких визначається не лише нормами трудового права.

Метою нашого дослідження є аналіз окремих міжгалузевих зв'язків норм права, які в своїй сукупності впливають на зміст трудової діяльності працівника. Декілька років тому Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” було внесено зміни та доповнення до пункту 2 статті 40 КЗпП України, в частині розширення підстав припинення трудового договору з ініціативи роботодавця та додано яка передбачає припинення трудового договору з працівником, якому скасовано допуск до державної таємниці працівника, якщо виконання покладених на нього обов'язків потребує доступу до державної таємниці [1]. Варто зазначити, що дослідження підстав припинення трудового договору з ініціативи роботодавця у своїх працях приділяли свою увагу майже всі фахівці в сфері трудового права: С. В. Селезень, Д. С. Овсянко, Ф. А. Цесарський, А. Ю. Бабаскін, Ю. В. Баранюк, С. В. Дріжчана, В. В. Жернаков, В. С. Венедіктова, С. М. Глазько, С. М. Прилипко,

П. Д. Пилипенко, Б. А. Римар, В. Г. Ротань, Я. В. Сімутіна, Б. С. Стичинський, Н. М. Хуторян, Ф. А. Цесарський, Г. І. Чанишева та інші, але питання припинення трудового договору у зв'язку із скасуванням допуску до державної таємниці, на нашу думку, недостатньо розкрито.

Відповідно до ст. 1 Закону України від “Про державну таємницю” від 21 січня 1994 року № 3855-ХІІ державна таємниця - вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою [2].

Відповідно до ст. 8 Закону України “Про державну таємницю” від 21 січня 1994 року № 3855-ХІІ до державної таємниці відносять інформацію про: а) стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту; б) аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян; в) стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення; г) факти порушень прав і свобод людини і громадянина; г) незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб;

Рішення про надання громадянину допуску до державної таємниці приймається керівником відповідного органу державної влади, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації не пізніше ніж через п'ять днів після отримання позитивного висновку органу Служби безпеки України (СБУ) та облікової картки. Рішення про надання громадянину допуску до державної таємниці оформлюється у формі наказу або письмового розпорядження. Надання допуску передбачає можливість роботи працівника із секретною інформацією та його письмове зобов'язання про нерозголошення.

У разі отримання такого доступу, на громадянина, відповідно до положень Закону України “Про державну таємницю” від 21 січня 1994 року № 3855-ХІІ, покладаються додаткові обов'язки та обмеження прав.

Виконання такої роботи не лише гарантується державою шляхом встановлення певних гарантій для працівників, а й законодавством передбачається надання відповідної компенсації, види, розміри та порядок надання яких, закріплений і встановлюється відповідно до постанови Кабінетом Міністрів України “Про види, розміри і порядок надання компенсації громадянам у зв'язку з роботою, яка передбачає доступ до державної таємниці” від 15 червня 1994 р. № 414 .

В контексті нашого дослідження слід звернути увагу на процедуру скасування раніше наданого допуску до державної таємниці, який проводиться органом, уповноваженим приймати рішення про його надання, тобто органом СБУ і якщо

отримано достовірні документальні відомості про наявність обставин для скасування наданого громадянину допуску.

Відповідно до абзацу 5 ст. 26 Закону України “Про державну таємницю” від 21 січня 1994 року № 3855-ХІІ, громадянину, якому скасовано допуск до державної таємниці, якщо виконання трудових чи службових обов’язків вимагає доступу до державної таємниці, а переміщення на інше робоче місце чи іншу посаду неможливе, може бути в передбаченому законодавством порядку переведено на іншу роботу або службу, не пов’язану з державною таємницею, чи – звільнено.

Однією з проблем є те, що чинне законодавство України не передбачає чіткого переліку посад і робіт, які потребують, для здійснення своєї діяльності, отримання доступу до інформації, що становить державну таємницю. Крім цього залишається відкритим питання про те, чи повинен роботодавець заздалегідь попередити майбутнього робітника про те, що його діяльність потребуватиме доступу до державної таємниці і, що в результаті втрати цього доступу, на підставі положень ст. 23 Закону України “Про державну таємницю” від 21 січня 1994 року № 3855-ХІІ, його може бути звільнено.

Слід зазначити, що постановою Кабінету Міністрів України “Про встановлення письмової форми трудових договорів з працівниками, діяльність яких пов’язана з державною таємницею” від 16 листопада 1994 року № 779 встановлено обов’язкову письмову форму трудового договору з працівниками, діяльність яких пов’язана з державною таємницею [7], а Типова форма такого договору та зобов’язання громадянина України, у зв’язку з допуском до державної таємниці, затверджені наказом Державного комітету України з питань державних секретів “Про затвердження Типової форми трудового договору з працівником, діяльність якого пов’язана з державною таємницею, та Зобов’язання громадянина України у зв’язку з допуском до державної таємниці” від 8 грудня 1994 року № 44 [6].

Ще однією проблемою є доцільність і правильність формування даної норми. Дослідник А. М. Цапенко у своїй праці вважає, що “доцільним буде виключити таку підставу припинення трудового договору як – скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на працівника обов’язків вимагає допуску до державної таємниці, з переліку підстав розірвання трудового договору за ініціативою власника або уповноваженого ним органу й включити її до підстав припинення трудових відносин, що не залежать від волі сторін трудового договору” [3, с. 97]. Якщо виходити зі змісту норми, на підставі положень ст.40 КЗпП України, то дана норма має суто диспозитивний характер, бо “власник, або уповноважений ним орган має право розірвати трудовий договір” за вказаною підставою, але він не зобов’язаний це робити [4]. Тобто, законодавець дає право вибору поведінки у даних правовідносинах. Як що ж ми повернемося до положень абзацу 5 ст. 26 Закону України “Про державну таємницю” від 21 січня 1994 року № 3855-ХІІ, то звільнення, за даною обставиною, носить суто імперативний характер, тобто “виражає

категоричне розпорядження держави, чітко позначає дії і не допускає жодних відхилень від вичерпного переліку прав і обов'язків суб'єктів”, тобто воля сторін трудового договору на його припинення у цьому випадку відсутня [3, с. 94].

Вважаємо, що при підготовці Проекту Трудового кодексу України, було б доцільно врахувати думки вчених, які дослідили дане питання та сформулювати положення статті, які чітко регламентували процедуру зміни чи припинення трудового договору із працівником у зв'язку із скасуванням допуску до державної таємниці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” від 11 травня 2004 року № 1703-IV.
2. Закон України “Про державну таємницю” від 21 січня 1994 року № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України – 1994. – № 16 – С. 422. – Ст. 93.
3. *Цапенко А. М.* Звільнення працівника у разі скасування допуску до державної таємниці / А. М. Цапенко // *Право* : збірник наукових праць Харківського НПУ ім. Г. С. Сковороди. – № 17. – 2011.
4. Кодекс Законів про працю України: від 30.04.2017 № 322-08 // Відомості Верховної Ради УРСР від 17.12.1971 – 1971 р. / Додаток до № 50.
5. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 43.
6. Наказ Державного комітету України з питань державних секретів “Про затвердження Типової форми трудового договору з працівником, діяльність якого пов'язана з державною таємницею, та Зобов'язання громадянина України у зв'язку з допуском до державної таємниці” від 8 грудня 1994 року № 44.
7. Постанова Кабінету Міністрів України “Про встановлення письмової форми трудових договорів з працівниками, діяльність яких пов'язана з державною таємницею” від 16 листопада 1994 року № 779.

Л. Ф. Купіна
професор кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ)

УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА

Цілком логічним видається той факт, що законодавство розвиненої правової держави, повинно бути дієвим, ефективним, таким, що реально регулює правові відносини, які склались на тому чи іншому етапі розвитку суспільства, в повній мірі забезпечує баланс прав, інтересів окремо взятої особи, суспільства в цілому та держави.

Актуальним є те, що задля здійснення оцінки ефективності норм права, які діють в сучасному суспільстві, необхідно чітко визначити умови такої ефективності, як необхідні обставини для її існування та сприйняття суб'єктами права.

На нашу думку, процес визначення умов ефективності норм трудового права не можливий без аналізу напрацювань юридичної думки, у сфері визначення умов ефективності норм права в цілому, зміщуючи при цьому вектор на врахування особливостей трудових правовідносин. Питання ефективності норм права є постійним предметом досліджень В. І. Нікітінського, І. С. Самощенка, В. Н. Кудрявцева, С. С. Алексєєва, В. Б. Авер'янова, В. В. Лазарева, П. М. Рабіновича, В. В. Головченка, О. Ф. Скаун та ін.

Варто зупинитися на позиції В. І. Нікітінського, який приділяє достатньо уваги питанню умов ефективності правових норм. Дослідник цілком слушно відзначає, що право може бути високо результативним тільки у випадку, якщо воно відповідає певним вимогам, як з точки зору змісту (науково обгрунтоване, відповідає об'єктивним закономірностям розвитку, досягнутому рівню правосвідомості суспільства, внутрішньо узгоджене, своєчасне і т.д.), так і з точки зору форми (зрозуміле за мовою та стилем викладення, стабільне, систематизоване, звільнене від застарілих актів і приписів, повторів, протиріч і т.д.). Так само, для високої ефективності права необхідні строга законність і стійкий правопорядок, належний рівень правової культури, добре поставлена правова освіта і виховання [3, с. 12].

Водночас, В. В. Лазарєв поділяє всі умови щодо ефективності правозастосовної діяльності на загальні та спеціальні. До загальних він відносить економічні, політичні, культурні. А до числа спеціальних – соціальну значимість, обгрунтованість, досконалість правових норм, досконалість процесуальних норм щодо здійснення правозастосовної діяльності, встановлення законодавцем самої необхідності та меж правозастосування, законність, належну організацію правозастосовних органів, їх матеріально-технічне забезпечення [5, с. 101].

На нашу думку, даний підхід є не зовсім вдалим, оскільки до переліку умов не включено суб'єктивні фактори, такі, наприклад, як рівень підготовки фахівців правозастосовних органів, їх репутацію, ставлення до них населення та, як наслідок, готовність людей співпрацювати з державними органами, що, на нашу думку, на пряму впливає на ефективність правових норм. Однак, даний підхід не позбавлений і переваг, зокрема, – чіткий поділ умов ефективності на групи.

В свою чергу, А. В. Старостюк підтримує систему умов ефективності норм права, запропоновану Є. П. Шикіном, який взяв модель оптимального управління: мета – план – рішення – зворотний зв'язок, побудувавши на базі цього саму модель умов ефективного застосування норм права, яка складається з таких факторів: фактор оптимальної норми права (якість законодавства); фактор управління (рівень наукової організації праці суб'єкта застосування норм права); фактор мікросередовища (відносин між суб'єктом застосування норм права та членами колективу);

суб'єктивний фактор (знання, розуміння, одобрення права і правозастосування населенням, пропаганда права і т.д.); матеріально-технічний фактор (забезпечення суб'єкта застосування норм права приміщенням, транспортом і т.д.); фактор естетики (зовнішнє оформлення та облаштування приміщення, естетична привабливість суб'єкта застосування норм права і т.д.) [5, с. 102].

На нашу думку, даний підхід є більш вдалим, з точки зору, деталізації умов ефективності норм права, однак, його недоліком є відсутність чіткої систематизації таких умов.

Вважаємо що, найбільш вдалою спробою визначення та систематизації умов ефективності норм права є підхід В. В. Касьянова, який поділив умови (фактори) ефективності норм права на три групи. Так, на його думку [2, с. 419-421], ефективність правових норм, по-перше, залежить від змісту самого закону, його відповідності реальній соціально-політичній і правовій ситуації в суспільстві. Надуманий по змісту закон, який не відображає об'єктивних умов, реальних соціальних потреб, приречений залишатись мертвим, оскільки не зможе мати ніякого впливу на правові відносини.

Другим фактором виступає загальний рівень правової культури громадян і їх правосвідомості. Будь-яка правова норма більш ефективна в тому суспільстві, де переважна більшість населення звикла поважати закон і керуватись ним в своєму практичному житті, знає і правильно розуміє свої права в їх співвідношенні з обов'язками.

По-третє, соціальна ефективність права значною мірою визначається якістю діяльності правоохоронних і правозастосовувальних органів. Від компетентності працівників цих органів, їх непідкупності і чесності, добросовісності і уважного відношення до людей залежить, зокрема, зворотне відношення людей до цих органів, повага до них, бажання співпрацювати і допомагати, чи навпаки, сприйняття правоохоронних органів як потенційного ворога і порушника їх власних прав.

Даний підхід підтриманий і розвинутий в працях О. Ф. Скакун, яка більш детально визначає, які саме з умов ефективності правових норм відносяться до кожної з перелічених вище груп [4, с. 273].

Вважаємо даний підхід до систематизації умов ефективності норм права найбільш вдалим, оскільки авторами виділені найбільш важливі групи умов, які охоплюють всі аспекти застосування норм права та включають в себе всі умови, необхідні для ефективної їх дії.

Що ж стосується конкретно досліджень ефективності трудового законодавства та його норм, то варто відзначити, що науковцями [1, с. 128] висловлюється позиція про те, що застосування законодавства у сфері трудових відносин залежить від багатьох факторів. Серед них можна назвати особистість того, хто застосовує закони, його кругозір, обізнаність з чинним законодавством, наявність юридичної служби на підприємстві, в установі, організації, бойовитість профспілкової організації, наявність

правового механізму, який забезпечує виконання закону, взаємодія закону з іншими соціальними нормами тощо.

Вказане підтверджує нашу позицію, висловлену раніше, про те, що до визначення умов ефективності норм трудового права можна застосувати загальні уявлення про ефективність норм права, зважаючи на особливості, притаманні саме трудовим правовідносинам.

Таким чином, дослідження ефективності норм трудового права передбачає обов'язкове встановлення умов (факторів), що її забезпечують. Ми стоїмо на тій позиції, що умови ефективності норм трудового права можна поділити на три великі групи: умови, які характеризують рівень розвитку та досконалості самої системи трудового права, оскільки тільки науково обґрунтовані, зрозумілі та актуальні, викликані потребами поточного рівня розвитку суспільства та трудових відносин, норми трудового права можуть бути ефективними; умови, які характеризують стан правозастосовної діяльності, який визначається найбільшою мірою моральними якостями керівного складу підприємств, установ, організацій та професійних спілок, оскільки тільки при визнанні, з однієї сторони, працівниками авторитету представників роботодавця та профспілкових організацій, та при визнанні, з іншої сторони, роботодавцем та профспілковими організаціями прав та інтересів працівників, готовності їх забезпечити та не порушувати, можна говорити про ефективне застосування норм трудового права; умови, які характеризують стан правової свідомості та правової культури учасників трудових правовідносин, оскільки трудове право може бути ефективним тільки там, де працівники обізнані в своїх правах та обов'язках, сумлінно їх виконують та готові захищати їх від порушень правовими засобами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Законодавство: проблеми ефективності / В. Б. Авер'янов, С. В. Бобровник, В. В. Головченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. Корещького. – К. : Наук. думка, 1995. – 229 с.
2. *Касьянов В. В., Нечипуренко В. Н.* Социология права / В. В. Касьянов, В. Н. Нечипуренко. – Ростов н/Д : Феникс, 2002. – 480 с. (Серия “Учебники “Феникса”).
3. *Никитинский В. И.* Эффективность норм трудового права / В. И. Никитинский. – М., Юридическая литература, 1971. – 248 с.
4. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підручник. – 4-те видання допов. і перероб. / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта, 2014. – 524 с.
5. *Старостюк А. В.* Застосування норм права : навч. пос. / А. В. Старостюк. – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2007. – 137 с.

Л. Ф. Купіна
професор кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ)
М. А. Захарчук
магістрант факультету політологіїта права
спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова
(м. Київ)

ОСНОВНІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Аналіз політико-правової та соціально-економічної проблематики зайнятості населення України – є одним із пріоритетних завдань науки трудового права. Теоретики та практики в сфері трудових відносин постійно працюють над вдосконаленням законодавчих положень, які би ефективно врегулювали функціонування в Україні економічно-вигідного ринку праці.

Неодноразово дане питання було предметом дослідження багатьох вчених, зокрема таких як В. В. Безусого, В. С. Венедиктова, О. В. Журби, М. І. Іншина, А. Р. Мацюка, О. С. Реус, Р. І. Шабанова, Ю. М. Щотової, О. М. Ярошенка та інших видатних науковців. Всі наукові дослідження були спрямовані на те, що система зайнятості повинна бути такою, що громадяни повинні мати можливість оперативне лише знайти роботу, яка буде відповідати сучасним стандартам умов праці, вимогам безпеки та гігієни, а й задовольняти матеріальні потреби працівника відповідно до його професійної кваліфікації. Разом з тим, не втрачає своєї актуальності і той факт, що вдосконалення системи зайнятості населення в Україні не повинно також бути осторонь інтересів роботодавця, оскільки аналіз нинішньої ситуації в країні на ринку праці дає підстави зробити висновок про те, що роботодавці теж прикладають немало зусиль, щоб знайти кваліфікованих працівник, досвід та знання яких дозволять ефективно виконувати покладенні на працівника обов'язки. Побудова такої системи має базуватись, перш за все, на науковому осмисленні правових відносин, що виникають у цій сфері, правового статусу суб'єктів, їхніх прав та обов'язків, з урахуванням інтересів держави. Формування нової моделі продуктивної зайнятості населення є однією із найважливішою задач соціально-економічної політики держави.

У січні 2015 року Указом Президента України було схвалено Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020” [1]. Даним документом визначено напрямки реформи державного управління, після реалізації якої має бути досягнуто ключове завдання, що має бути виконано Україною до 2020 року, – увійти до 30 провідних країн світу.

Концепція політики економічної реформи зосереджена на забезпеченні макроекономічної стабільності, енергоефективності та вдосконалення управління. Щоб належним чином відповідати на виклики майбутнього, Україна також готується до ґрунтовних структурних реформ, спрямованих на зменшення диспропорцій, покращення врядування та поліпшення середовища для ведення бізнесу [1].

У 2014 році було підписано Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, яка передбачає економічне та секторальне співробітництво у цілому ряді сфер, як-от енергетика, транспорт, промисловість, сільське господарство, туризм, сфера послуг і охорона навколишнього середовища. У березні 2015 року Рада асоціації між Україною та ЄС схвалила оновлений Порядок денний асоціації з метою підготовки та сприяння реалізації Угоди про асоціації. Важливим елементом Порядку денного є зобов'язання щодо надання Україні підтримки в розвитку системи професійно-технічної освіти та навчання задля ефективнішого задоволення потреб економіки, що змінюється. Одним із головних факторів забезпечення конкурентоспроможності економіки є розвиток людського капіталу. Україна – одна з найшвидше старіючих країн Європи, що збільшує демографічне навантаження на працюючий контингент. У найближчій та середньостроковій перспективі очікується дефіцит кваліфікованих працівників. Головними проблемами, що впливають на розвиток ринку праці, є низькі рівні мобільності робочої сили на території України, високі рівні неформальної зайнятості та невідповідність між професійними навичками працівників і вимогами роботодавців. Очевидно, що на сьогодні Україна потребує запровадження нової моделі функціонування системи зайнятості населення, що змінить сферу і методи надання послуг, покращить орієнтацію на клієнта, забезпечить повніше охоплення шукачів роботи та роботодавців і стандартизацію (вирівнювання) рівня обслуговування на всій території країни. Державна служба зайнятості, як повноважний державний орган в сфері зайнятості населення повинна виконувати завдання та функції у сфері зайнятості населення, трудової міграції та соціального захисту від безробіття та постійно вдосконалювати свою діяльність та ступінь участі у функціонуванні ринку праці.

В Україні Державна служба зайнятості охоплює лише малу частку безробітних, близько 30%, і звітування щодо ринку праці забезпечується переважно через Державну службу статистики та обстеження робочої сили, які вона регулярно проводить [1]. Крім того, має місце доволі фрагментований підхід до всезагальної політики зайнятості, яка включає всі інші необхідні елементи. Разом з тим, законодавство про зайнятість покладає всі обов'язки в основному на Державну службу зайнятості, не враховуючи обмежену ступінь її участі у функціонуванні ринку праці.

Як результат, було б особливо важливо краще визначити роль інших суб'єктів у законі про зайнятість і включити у нього інструменти, які б посилили роль Державної служби зайнятості, наприклад, у сфері боротьби з неформальною зайнятістю, або переглянути чинний закон на предмет визначення у ньому механізмів співпраці на національному і галузевих рівнях.

Наразі, на стадії розгляду, перебуває новий законопроект про зайнятість населення. Головними цілями законопроекту є стимулювання зайнятості для інтеграції різних категорій шукачів роботи та безробітних осіб на ринку праці, посилення страхових засад допомоги по безробіттю та визначення статусу і функцій Національного агентства зайнятості як активного посередника на ринку праці. Законопроект має назву “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування державного управління у сфері зайнятості населення та соціального страхування на випадок безробіття” та складається з п’яти основних елементів, які спрямовані на модернізацію державної служби зайнятості; створення нових механізмів та інструментів сприяння зайнятості й активні програми щодо ринку праці; посилення соціальної відповідальності підприємств; зміцнення страхових засад допомоги по безробіттю; створення додаткових стимулів для роботодавців щодо прийняття на роботу безробітних.

Водночас, у законопроекті не дуже чітко визначена база для співробітництва у рамках розвитку інших сфер таких як освіта, соціальне забезпечення, діяльність місцевих органів влади, організацій роботодавців і працівників. Це було б важливим елементом, оскільки цілі політики зайнятості виходять за межі типової сфери повноважень державних служб зайнятості й вимагають залучення інших партнерів. На нашу думку, однією із складових реформування системи зайнятості населення є формування такого законодавства, яке б дозволило державній службі зайнятості планувати та контролювати свої послуги на національному рівні та брати участь у розробленні заходів політики на ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020” // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
2. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971 року // Відомості Верховної Ради. – 2012. – Додаток до № 50. – С. 375.

*О. С. Можайкіна
доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат психологічних наук
(м. Київ)*

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЛІЦЕНЗУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Інститут ліцензування підприємницької діяльності з’явився у вітчизняному законодавстві відносно недавно. У червні 2000 року було прийнято Закон України

“Про ліцензування певних видів господарської діяльності”. Подальший розвиток зазначеного інституту носить стрімкий характер: за минулий період було прийнято велику кількість змін і доповнень до загального закону, а також прийняті інші законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, з’явилася суттєва судова практика. Однак, правові механізми ліцензування підприємницької діяльності постійно критикувалися вітчизняними вченими. Варто звернути увагу на те, що у березні 2015 року було прийнято новий Закон України “Про ліцензування видів господарської діяльності”, який є наразі чинним.

Особливої уваги потребує зміст правовідносин у сфері ліцензування, а також його мета та завдання. Стаття 1 Закону України “Про ліцензування видів господарської діяльності” (далі – Закон) визначає, що ліцензування є засобом державного регулювання провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямованим на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування, захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів [1].

Досліджуючи питання правової природи ліцензування господарської діяльності К. А. Карчевський виділяє характерні ознаки ліцензування господарської діяльності, такі як: 1) ліцензування, насамперед, передбачає надання дозволу на заняття певним видом (видами) господарської (підприємницької) діяльності; 2) ліцензування – це діяльність, яка пов’язується з видачею ліцензій та вчинення інших дій, що пов’язані з видачею ліцензій (ліцензійних дій); 3) ліцензування провадиться тільки уповноваженими на це державними органами; 4) ліцензії видаються тільки певним особам; 5) ліцензуванню підлягають тільки певні види господарської діяльності; 6) ліцензування – це надання дозволу на певний строк; 7) ліцензування – це надання дозволу за певних умов [2, с. 183].

В той же час Я. Л. Коломієць стверджує, що ознаками, які характеризують ліцензування є: 1) діяльність уповноважених державних органів щодо засвідчення права на зайняття певним видом господарської діяльності конкретного сільськогосподарського товаровиробника; 2) має форму персоніфікованого імперативного припису, який зобов’язує суб’єкта аграрного господарювання – сільськогосподарського товаровиробника діяти в чітко визначених межах, що забезпечується встановленням ліцензійних умов; 3) ліцензування є засобом державного регулювання, що полягає в контролі за додержанням останніх і вжиттям заходів з усунення порушень законодавства у сфері ліцензування [3, с. 119].

Привертає увагу також думка А. І. Шпомер, яка відносить до ознак ліцензування господарської діяльності такі як: публічний (державний) характер ліцензування; процесуальний характер ліцензування; єдність ліцензування, під яким автор розуміє, що процес ліцензування регламентується законодавчими актами і є єдиним на всій території держави; обов’язок ліцензування. Як видно з наведеного

вище, українські вчені у переважній більшості виділяють однакові за змістом ознаки ліцензування підприємницької діяльності.

Варто також звернути увагу на законодавчо закріплені принципи ліцензування, які містяться у ст. 3 Закону. До основних принципів державної політики у сфері ліцензування відносяться:

- принцип єдиної державної системи ліцензування;
- принцип територіальності;
- принцип дотримання законності;
- принцип пріоритетності захисту прав, законних інтересів, життя і здоров'я людини, навколишнього природного середовища, захисту обмежених ресурсів держави та забезпечення безпеки держави [1].

Аналіз зазначених принципів дає підстави стверджувати, що вони в більшій мірі носять публічний характер і відносяться до сфери діяльності органів державної влади, яким надано повноваження щодо видачі ліцензій суб'єктам господарювання. Однак, вважаємо за необхідне звернути увагу, що на даний час вчені-правники не мають єдиної позиції щодо віднесення інституту ліцензування до певної галузі. Господарське право, що тісно взаємопов'язане з цивільним, адміністративним та конституційним правом, відносить ліцензування до своєї сфери регулювання, оскільки включає в себе сукупність норм права, які регулюють господарські (підприємницькі) відносини. Зокрема до таких відносин належать реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, ліквідація господарюючих суб'єктів, а також ліцензування, яке, на наш погляд, і не носить підприємницький характер, але складає передумови для подальшого здійснення підприємницької діяльності. Про це свідчить зміст ст. 3 Господарського кодексу України, в якій зазначено, що до сфери господарських відносин належать організаційно-господарські відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень. Крім цього, ст. 14 Господарського кодексу визначає ліцензування засобом державного регулювання у сфері господарювання, спрямованими на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері та захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів [5].

Аналіз норм Закону та Господарського кодексу України показує, що визначення ліцензування є уніфікованим. Однак, на відміну від Закону, ст. 14 Господарського кодексу України дає лише загальне уявлення про ліцензування господарської діяльності. Детальніше визначення міститься в Законі. Однак, варто зауважити, що Законом передбачено 32 види діяльності, які підлягають ліцензуванню. То ж ліцензійні умови здійснення кожного із зазначених у ст. 7 Закону виду діяльності визначені в окремих нормативно-правових актах.

В Законі України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” ліцензією визнавався документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності. Однак, нині чинний

Закон визначає ліцензію як запис у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань про рішення органу ліцензування щодо наявності у суб'єкта господарювання права на провадження визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню [1]. Вважаємо, що чинне визначення ліцензії є недосить вдалим і не в повній мірі співвідноситься з іншими підзаконними нормативно-правовими актами, які регулюють питання ліцензування окремих видів підприємницької діяльності. Так, наприклад, п. 10 Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1187, передбачено, що здобувач ліцензії (ліцензіат) повинен подати відповідному органу державної влади заяву про отримання ліцензії. Таким чином стає зрозумілим, що мова йде про певний документ, а не про запис в ЄДР.

Аналіз чинного вітчизняного законодавства та наукової літератури у галузі ліцензування підприємницької діяльності дає підстави висновувати, що окремі аспекти, поняття, категорії та визначення потребують подальшого вивчення та удосконалення. Чіткі нормативно-правові дефініції дозволять уникнути допущення помилок при їх практичному застосуванні та неоднозначності трактування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України “Про ліцензування видів господарської діяльності” від 02 березня 2015 р. № 222-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/222-19>.
2. *Карчевський К. А.* Ліцензування господарської діяльності: правова природа, джерела правового регулювання, поняття та ознаки / К. А. Карчевський // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 44. – С. 180-188.
3. *Коломієць Я. Л.* Правове регулювання обмежень у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Я. Л. Коломієць ; Нац. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2015. – 214 с.
4. *Шпомер А. І.* Ліцензування господарської діяльності (господарсько-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / А. І. Шпомер ; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 232 с.
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. №436 – IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

*В. А. Постолатій
студентка 4-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)*

ПРИВАТНІ ВИКОНАВЦІ

2 червня 2016 року, Верховною Радою України був прийнятий Закон України “Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів” [1], який замінив Закон України “Про державну виконавчу службу” від 24.03.1998 № 202/98-ВР” [2]. Саме цей новий Закон запроваджує в Україні змішану систему виконання судових та інших рішень і зокрема з’являється інститут приватних виконавців. Серед громадян України цей Закон викликав багато розмов і стосовно нього було висловлено багато думок. Дехто вважає, що такий Закон розв’яже руки колекторам, дехто ж навпаки вбачає порятунок у введенні цього інституту, бо саме він є єдиним виходом для ефективного, швидкого та зростаючого відсотка виконаних судових рішень. Нині в Україні виконується не більше 20% судових рішень. Саме через низький відсоток виконання судових рішень, цю систему було необхідно змінити і саме тому був введений інститут приватних виконавців. Завдяки появі приватних виконавців, сподіваються покращити рівень і якість виконаних судових рішень. Але ж як ми вже знаємо, що кожен Закон має дві сторони і тому пропонує ці сторони розглянути.

Для початку з’ясуємо, що ч. 1 ст. 16 Закону України “Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів” визначає, що приватним виконавцем може бути громадянин України, уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, встановленому законом. А ч. 2 цієї ж ст. вказує, що приватний виконавець є суб’єктом незалежної професійної діяльності. В свою чергу в ст. 18 зазначаються вимоги до приватних виконавців. Інститут приватних виконавців не є чимось новим, раніше він вже приводився в дію в таких країнах як: Бельгія, Грузія, Нідерланди, Польща, Франція та країни Балтії. Що означає поява приватних виконавців для судової системи України?

Із позитивних моментів – це ефективність і можливість оперативніше виконати судові рішення, бо громадяни, які отримували на руки судові рішення, приходили до державного виконавця, і нажалі там це рішення поповняло ряди вже існуючих рішень на кілька років, а то й узагалі може залишитися без виконання. У зв’язку з цим, втрачається сенс отримання судового рішення, бо виграти судову справу – це лише початок і так званий перший крок, а от для повернення своїх коштів, або майна потрібно зробити найважчий крок, другий крок, яке носить ім’я виконання судового рішення.

Велика кількість населення переймалася через те, що колекторські фірми почнуть масово здобувати юридичну освіту та просто замінять свою назву на приватних виконавців. Однак, законодавець передбачив таку ситуацію і прописав, що майбутній приватний виконавець після отримання юридичної освіти, повинен мати стаж роботи у галузі права не менше двох років. Також на приватних виконавців, якщо вони перевищують свої повноваження, можна буде поскаржитися. Їхню діяльність контролюватимуть суд, Міністерство юстиції і Національна асоціація приватних виконавців України.

Вітчизняні науковці вже зробили поспішні висновки нібито в цьому законі не прописані права та обов'язки приватних виконавців і їх відсутність спричинить зловживання та і знову ж таки узаконить колекторів, проте таке твердження є хибним, адже відтепер права та обов'язки, як державних так і приватних виконавців є однаковими і вони чітко закріплені в оновленому Законі України “Про виконавче провадження”.

Головною перевагою цього закону, його розробники вважають те, що приватні виконавці працюватимуть за певний відсоток відповідно до закону, а саме у разі виконання рішення немайнового характеру – у вигляді фіксованої суми або ж у разі виконання рішення майнового характеру – відсотка від суми або вартості майна, що підлягає стягненню і саме ця умова надасть їм більше стимулів задля роботи на результат.

Руслан Сидорович, народний депутат України, який безпосередньо брав участь у розробці законодавства про приватних виконавців, наголошує на важливій умові роботи приватних виконавців – це інститут страхування відповідальності приватних виконавців від можливої шкоди як учасникам виконавчого провадження, так і третім особам.

Потрібно визнати, що позитивним є те, що держава визнала потребу в реформуванні системи виконавчої влади. Із негативних факторів, можна поставити питання, а чи дійсно цей закон не приведе дію колекторів, які все ж таки мають юридичну освіту і стаж роботи в галузі права 2 роки. Відповіддю на це може стати прийняття законопроекту, зареєстрованого від 09.04.2015 № 2615 “Про захист споживачів від зловживань з боку колекторів” [3]. І саме він мав би змогу врегулювати діяльність колекторів і цим самим провести межу між ними та приватними виконавцями.

Осіб, що виявлять бажання стати приватними виконавцями в Києві буде забагато, а в якихось районних центрах – замало, і через це в людей там певний час не буде альтернативи – лише державні виконавці.

Також змішану радість дає відчуття створення Єдиного реєстру боржників, що має набрати чинності 5 січня 2017 року. З однієї сторони цей реєстр створить негативні наслідки для самого боржника, зокрема неможливість здійснювати відчуження (продаж, дарування і т.д.) майна через нотаріусів, а з іншої, ця норма

суперечить ст.41 Конституції України, де чітко зазначено: кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності” [4]. І саме ця суперечність на мою думку має бути якимось чином врегульована допоміжними нормативно – правовими актами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України “Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів”: Закон від 02.06.2016 № 1403-VIII // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1403-19>.
2. Закон України “Про державну виконавчу службу” : Закон від 24.03.1998 № 202/98-ВР // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/202/98-вр>.
3. Проект Закону “Про захист споживачів від зловживань з боку колекторів” від 09.04.2015 № 2615 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50971 .
4. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254> .

В. Процюк
магістрант факультету політології та права
спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОЇ ЯКОСТІ ТОВАРІВ

Одним із основних конституційних прав громадянина, реалізація якого вимагає встановлення певних гарантій, є право споживачів на придбання товарів належної якості.

Якість продукції – сукупність властивостей, які відображають безпеку, новизну, довговічність, надійність, економічність, естетичність, екологічність продукції тощо, які надають їй здатність задовольняти споживача відповідно до її призначення.

Ознаками якості вважаються:

- а) сукупність корисних властивостей продукції;
- б) здатність продукції задовольняти особисті і виробничі потреби.

Найважливішим критерієм якості продукції є її корисність.

Так, відповідно до ст. 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [1].

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення; така інформація ніким не може бути засекречена.[1]

Закон України “Про захист прав споживачів” детально регулює відносини, пов’язані з правами споживача у разі придбання ним товару неналежної якості [3].

Даний закон зобов’язує державу забезпечити не лише створення інформаційної системи про якість товарів, що реалізуються всіма суб’єктами підприємництва, але й визначити необхідні вимоги, яким мають відповідати ці товари, а також здійснення державними органами контролю за дотриманням суб’єктами підприємницької діяльності цих вимог.

Необхідно зазначити, що Закон України “Про захист прав споживачів” не закріплює право продавця продати товар належної якості, а зобов’язує його передати споживачеві товар, який за якістю відповідає вимогам нормативних документів, умовам договору, а також інформації про товар [3].

Така норма є важливою, але не безумовною гарантією реалізації споживачем права на захист у разі придбання товару неналежної якості.

Крім нормативно-приписних гарантій, важливу роль у забезпеченні надходження у торговельну мережу якісних товарів відіграють сертифікація та гарантії, які умовно можна назвати організаційними (наприклад, ліцензування, патентування), інформаційними (наприклад, маркування, штрихове кодування, рекламування), контрольно-запобіжними (контрольні перевірки якості, санітарні вимоги до умов продажу, зберігання тощо), правозахисними (санкції за порушення вимог законодавства про якість) заходами [3].

Сертифікація – це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення відповідності продукції встановленим або ініційованим вимогам, про що видається відповідний сертифікат [4].

Сертифікація продукції в Україні здійснюється з метою:

- запобігання реалізації небезпечної продукції;
- сприяння споживачам у компетентному виборі продукції.

Іншою гарантією є надання споживачу об’єктивної інформації про товар. Об’єктивна інформація сприяє вибору покупцем якісного товару.

Така інформація про товари має містити:

- назву товару;
- зазначення нормативних документів, вимогам яких повинні відповідати вітчизняні товари;
- дані про основні властивості товарів, а щодо продуктів харчування;
- про склад (включаючи перелік використаної у процесі їх виготовлення сировини, в тому числі харчових добавок), номінальну кількість (масу, об’єм тощо), харчову та енергетичну цінність, умови використання та застереження щодо вживання їх окремими категоріями споживачів, а також іншу інформацію, що поширюється на конкретний продукт;

– відомості про вміст шкідливих для здоров'я речовин порівняно з вимогами нормативно-правових актів та нормативних документів і протипоказання щодо застосування;

– позначку про застосування генної інженерії під час виготовлення товарів;

– дані про ціну (тариф), умови та правила придбання товарів;

– дату виготовлення;

– відомості про умови зберігання;

– гарантійні зобов'язання виробника (виконавця);

– правила та умови ефективного і безпечного використання товарів.

Важливою гарантією є гарантійні зобов'язання виробника. Забезпечується, зокрема, встановленням гарантійних зобов'язань, згідно з якими виробник забезпечує належну роботу продукції протягом гарантійного строку, встановленого нормативно-правовими актами, нормативними документами чи договором.

Гарантійний строк зазначається у паспорті на товар або на його етикетці чи в будь-якому іншому документі, що додається до продукції. Для медикаментів, харчових продуктів, побутової хімії, парфюмерно-косметичних та інших товарів, споживчі властивості яких можуть із часом погіршуватися і становити небезпеку для життя, здоров'я, майна споживачів та навколишнього природного середовища, встановлюється термін придатності, який вважається гарантійним [3].

У разі придбання споживачем товарів неналежної якості та виявленні споживачем недоліків чи фальсифікації товару протягом гарантійного терміну він має право за своїм вибором вимагати від продавця або виробника таке:

а) безоплатного усунення недоліків товару або відшкодування витрат на їх виправлення споживачем чи третьою особою;

б) заміни на товар аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації) належної якості;

в) відповідного зменшення його купівельної ціни;

г) заміни на такий же товар іншої марки (моделі, артикулу, модифікації) з відповідним перерахуванням купівельної ціни;

д) розірвання договору та відшкодування збитків, яких він зазнав.

Отже, ми можемо зробити висновок, що всі правові гарантії забезпечення належної якості товарів покликані захищати права споживачів на придбання якісного товару та задоволення їх очікувань від товару.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>
2. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про порядок накладення та стягнення штрафів за порушення законодавства про захист прав споживачів” від 17.08.2002 № 1177. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1177-2002-%D0%BF>

3. Про захист прав споживачів / Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. (зі змінами і доповненнями). – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12/print1362040254392168>
4. Про стандартизацію та сертифікацію/ Декрет від 10.05.1993 № 46-93. (зі змінами і доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/46-93/print1389980847251155>
5. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 № 435-IV(зі змінами і доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>

***В. О. Сапронова**
студентка 3-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ, ПОРУШЕНИХ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

“Кожен має право на працю”. Відома дефініція встановлює на законодавчому рівні можливість людини реалізувати свої здібності в обраній сфері трудової діяльності.

Фізична особа, яка на підставі трудового договору (контракту) здійснює суспільно корисну фізичну та інтелектуальну діяльність та отримує плату за таку роботу, в трудовому правовідношенні виступає працівником.

Іншою стороною трудового правовідношення є роботодавець, яким, відповідно до ст. 1 Закону України від 22.06.2012 № 5026-VI “Про організації роботодавців, їх об’єднання, права і гарантії їх діяльності” є – юридична особа (підприємство, установа, організація) або фізична особа - підприємець, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб [3].

В теорії трудового права прийнято вважати, що правовий статус суб’єктів трудового правовідношення, як правило, об’єднує в собі чотири елементи – правосуб’єктність сторін трудового відношення, законодавчі положення про права та обов’язки даних суб’єктів, законодавчі положення про гарантії дотримання прав суб’єктів та відповідальність суб’єкта трудового правовідношення при порушенні прав іншої його сторони. [7]

Результатом взаємозв’язку зазначених суб’єктів є їх права та обов’язки, які складають зміст трудових правовідносин.

Законодавство регламентує права та обов’язки працівника і роботодавця, а норми локальних актів пристосовують та уточнюють їх в кожному конкретному

трудовому правовідношенні. Поряд із правами та обов'язками закон встановлює гарантії здійснення та захисту громадянами права на працю.

Актуальними є питання дослідження ступеню ефективності правового механізму реалізації, встановлених законом, гарантій прав працівників не лише при здійсненні права на працю, а й при відновленні порушеного такого права. Дослідженню даного питання присвятили свої праці такі науковці як Н. Д. Гетьманцева, І. Г. Козуб, Л. В. Грицишина, Л. В. Котова та інші.

Метою цього дослідження є спроба визначити дієвий правовий механізм гарантованого відновлення порушених прав працівників, який в українських правових реаліях задовольнив би інтереси працівника, право якого порушено.

Стаття 221 Кодексу законів про працю України № 322-VIII від 10.12.1971 визначає органи, які вирішують трудові спори. Такими є комісія по трудових спорах та районні, районні у містах, міські чи міськрайонні суди [4].

Таким чином, держава гарантує право громадянина звернутися за захистом своїх порушених трудових прав до двох компетентних інстанцій.

Відповідно до ст. 244 КЗпП України комісія по трудових спорах є обов'язковим первинним органом по розгляду трудових спорів, що виникають на підприємстві, в установах, організаціях. Але, враховуючи застарілість норм трудового права, такий спосіб захисту прав є недієвим, оскільки на сьогодні надзвичайно мала частка підприємств, на яких створюються комісії для вирішення трудових спорів.

Іншим органом, до якого може звернутися працівник, є суд. Метою нашої статті не є дослідження стадій судового процесу при вирішенні трудових спорів, тому ми лише зазначимо, що судове провадження у справах про відновлення порушених трудових прав є лише першопочатковим етапом поновлення працівника на роботі та оплати вимушеного прогулу. Одним із основних етапів, який дає змогу дослідити механізм дотримання гарантій працівників при відновленні своїх порушених прав є стадія виконання судового рішення, під час яких часто виникають проблеми і колізії застосування норм права, вирішення яких, в реальному житті, може затягнутися на довгий час.

Виконавче провадження – це завершальна стадія судового провадження, яка здійснюється шляхом вчинення комплексу дій державними виконавцями з метою виконання судового рішення та задоволення всього обсягу вимог заявника. Стадія виконання судового рішення, в тому числі і по трудовому спору, на сьогодні, обтяжена законодавчими та процедурними недоліками, а ефективність її здійснення та швидкість завершення безпосередньо пов'язані із суб'єктивним складом у виконавчому провадженні по справі, а саме, коли стороною з боку роботодавця є орган державної влади.

Відомо, що існує багато прецедентів, коли боржником у виконавчому провадженні виступає орган державної влади, який “не поспішає” виконувати судові рішення. Суб'єктивний склад в цьому випадку включає, з одного боку, виконавця, а з

іншого – боржника, який з визначених підстав не має можливості виконати рішення, та стягувача. В такому разі виконавець або боржник в особі державного органу звертається до суду із заявою про роз'яснення судового рішення, визначення або зміну способу його виконання. В деяких випадках роз'яснення суду може стати тою рятівною “ниткою Аріадни”, але водночас таке звернення – своєрідний спосіб затягування виконання рішення.

Як приклад, є можливість, навести справу № 5/241 за позовом звільненого працівника до Кабінету Міністрів України. Суд виніс рішення про задоволення позовних вимог і зобов'язав КМУ поновити звільненого на посаді [6]. У 2012 році рішення набрало законної сили та було відкрито виконавче провадження. Протягом трьох років виконавець і боржник зверталися до суду в сукупній сумі тричі, що неабияк роздратувало суд. У рішенні від 2015 року на заяву державного виконавця про роз'яснення рішення судова колегія прийшла до висновку про те, що постанова Окружного адміністративного суду м. Києва викладено чітко, зрозуміло, та достатньо для її виконання. Суд мотивував відмову у роз'ясненні рішення тим, що відповідач та державний виконавець зловживають своїми процесуальними правами щодо роз'яснення рішення, в тому числі, вкотре звертаючись з такою заявою. На сьогодні звільнений працівник досі не поновлений на посаді.

Причиною затримання виконання рішення на роки, в цьому випадку, стала зміна на законодавчому рівні способу призначення на посаду. Але питання, чому ані виконавець, ані боржник, ані суд не вчиняє жодних дій щодо відновлення порушеного трудового права відповідно до чинного законодавства – залишається відкритим.

На практиці затягування виконання рішення також може бути зумовлене тим, що виплата стягнених з органу державної влади компенсацій на користь працівника здійснюється за рахунок бюджетних коштів, а це додатковий тягар на бюджет, який держава собі дозволити не може.

Таким чином, відновлення порушеного органом державної влади трудового права на практиці тягнеться тривалий час, що зумовлено відсутністю регулювання законодавчими нормами супроводжуючих проблемних питань, а іноді може бути повністю не реалізоване.

На жаль, ні Закон України “Про виконавче провадження” № 1404-VIII від 02 червня 2016, ні КЗпП України, ні інший нормативно-правовий акт не містить вказівки на ефективне вирішення питання про відповідальність державного органу за затягування процесу виконання рішення або його невиконання в рамках трудової та цивільної юрисдикції суду. Натомість, ст. 382 Особливої частини Кримінального кодексу України передбачає такий злочин як невиконання рішення суду та встановлює відповідальність посадової особи, встановити яку в даному випадку не виявляється можливим [1].

Разом з тим, законодавець робить спроби щодо врегулювання даних питань шляхом запровадження інституту приватних виконавців. Правовою основою

діяльності приватних виконавців є Закон України “Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів” № 1403-VIII від 02 червня 2016 р., який визначає, що приватний виконавець є суб’єктом незалежної професійної діяльності (ч. 2 ст. 16) [2]. Тому можна припустити, що приватний виконавець в процесі реалізації рішення суду не зважатиме на статус боржника.

Наші дослідження привели до висновку, що на сьогодні між теорією і практикою відновлення порушених трудових прав існує велика прірва, яку подолати можна удосконаленням законодавства в сфері виконання судових рішень. Дієвим механізмом щодо відновлення порушених прав працівників може бути посилення контролю, не лише, за діяльністю державної виконавчої служби, рівнем кваліфікації та професійною підготовкою її працівників, а й, за неухильним виконанням судових рішень боржниками, в тому числі державними органами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України Про виконавче провадження // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 30. – Ст. 542.
2. Закон України Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 29. – Ст. 535.
3. Закон України Про організації роботодавців, їх об’єднання, права і гарантії їх діяльності // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 22. – Ст. 216.
4. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1971. – № 50. – Ст. 375.
5. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 9 лют. 2015 р. – К. : Паливода А.В., 2015. – С. 181.
6. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 25 травня 2009 р. по справі № 5/241 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3886512>
7. Римар І. А. Особливості правового статусу працівника і роботодавця як суб’єктів індивідуальних трудових відносин [Електронний ресурс] / І. А. Римар // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 52. – С. 119-125. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1343/115/>

В. Ю. Стеценко
завідувач кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор юридичних наук, професор
(м. Київ)
І. О. Шваб
магістрантка факультету політології та права
спеціальності "Право"
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ВИДИ ПРОВАДЖЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

На сьогодні проблема динамічності у розвитку цивільного процесу є досить актуальною у період трансформації економічного, політичного та правового середовища у нашій державі. Максимальне форсування цивільного процесу у поєднанні з високою ефективністю захисту прав і законних інтересів, за якого судочинство найбільше відповідає насиченості суспільних відносин.

Відповідно, вважаємо, що спрощення процесу є одним із способів його динамічного розвитку. До інших способів можна віднести збільшення штатів судів; підвищення рівня фінансування судової системи; технічне переоснащення судів; усунення прогалин у законодавстві тощо.

Корені зародження спрощених форм цивільного судочинства сягають Стародавнього Риму. Дослідження розвитку державності та права у Давньоримській державі взагалі становлять значний інтерес для юристів, а детальний аналіз окремих правових та процесуальних інститутів, має, крім того, ще й велике теоретико-прикладне значення. Незважаючи на те, що давньоримське право не знало розподілу галузей на матеріальні та процесуальні, процесуальні питання були розроблені в законодавстві Риму досить детально і глибоко, що стало причиною життєздатності багатьох норм протягом століть та їхньої рецепції, на основі якої базується процесуальне право країн романо-германської правової сім'ї (наприклад, інститути судового представництва, доказів, позову; принципи змагальності, диспозитивності, оскарження судових рішень).

На сучасному етапі розвитку українського цивільного судочинства з урахуванням наявного рівня правосвідомості громадян, в умовах значного завантаження судів, слід підкреслити, що наявність різних видів провадження робить процес динамічнішим, підвищує привабливість судової форми захисту прав і законних інтересів громадян, спрощує цей захист.

Наказне провадження в українському цивільному судочинстві є результатом рецепції норм Стародавнього римського права в законодавстві країн романо-

германської правової сім'ї. Зокрема, першоджерело судового наказу – преторські інтердикти, особливо з питань володіння.

Судовий наказ є швидким способом приведення в дію державного примусу, потенційна сила якого закладена в нормі матеріального права. Доцільність наказного провадження підтверджується також невеликою кількістю випадків скасування судових наказів та незначною кількістю апеляційних скарг на ухвали, постановлені у наказному провадженні.

Наказне провадження є самостійним, спрощеним видом провадження в цивільному процесі, застосування якого обумовлене правовою природою матеріально-правових вимог стягувана, їх безспірністю, а також достовірністю письмових документів, що підтверджують ці вимоги.

До основних ознак наказного провадження відносять: спрощеність, що проявляється в: одноособовому розгляді заяви суддею, без виклику сторін; видачі судового наказу без судового засідання і виклику стягувана та боржника для заслуховування їх пояснень; відсутності позовної форми захисту права (неможливий зустрічний позов); відсутності судового доказування в повному обсязі; відсутності в повному обсязі принципів диспозитивності й змагальності; скорочених строках розгляду і вирішення справи; скасуванні судового наказу судом тієї ж інстанції; виключність (законодавець імперативно закріпив єдино можливу модель провадження за вичерпним переліком вимог – наказне провадження (ч. 3 ст. 118 ЦПК України)); документарність.

Позовне провадження є основним провадженням цивільного судочинства, правова природа якого визначається особливостями відповідних матеріальних правовідносин, що характеризуються рівністю суб'єктів елементом позовного провадження є судовий розгляд цивільних справ.

Процедури судового розгляду визначені законодавчо і функціонально забезпечують належність судового розгляду з точки зору достатності процесуальних гарантій для здійснення ефективного судочинства і своєчасного судового захисту. Існуюча модель науки цивільного процесу заснована на практиці двох слухань у суді першої інстанції – у процесуальній формі провадження до судового розгляду і судового розгляду.

Процедури цивільного судочинства – онтологічна основа судового захисту, оскільки процедурно цивільний процес сприймається як упорядкована процесуальна форма через свій процесуальний інструментарій. У літературі слушно зазначається, що саме процесуальність – головне надбання судового процесу.

Позовна форма захисту порушеного права, свободи чи інтересу використовується як інструмент захисту в різних галузях матеріального і процесуального права і тим набуває конститутивного значення для формування галузей процесуального права, але тим не менш уособлює універсальні, загальні конструкції у різних видах судочинства.

Отже, варто зауважити, що наукова проблема наявності певної динамічності у розвитку цивільного процесу у нашій державі, що виникає на фоні суспільно-політичних процесів є справді досить актуальною у період трансформації економічного, політичного та правового середовища України. Помічено, що максимальне форсування цивільного процесу у поєднанні з високою ефективністю захисту прав і законних інтересів, за якого судочинство найбільш відповідає насиченості суспільних відносин.

Помічено, що у сучасній науковій думці виокремлюється низка актуальних напрямків стосовно підвищення ефективності виконання судових рішень у євроінтеграційному контексті. Наша держава повинна докладати зусиль для відновлення порушених прав людини унаслідок невиконання судових рішень. З урахуванням прецедентної практики слід рішуче проводити правові реформи з метою недопущення повторення подібних випадків. Також, необхідно вдосконалювати правозастосовну практику. У цьому контексті важливо звертати увагу на доведення рішень Європейського суду до уваги національних судів. Варто вдосконалювати систему контролю за виконанням судових рішень. У сукупності наведені рекомендації повинні становити підґрунтя формування комплексної системи посилення ефективності виконання судових рішень як запоруки успішних євроінтеграційних реформ в Україні.

ЛІТЕРАТУРА :

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.
2. *Васильєв С. В.* Порівняльний цивільний процес : підручник / С. В. Васильєв. – К. : Алерта, 2016. – 352 с.
3. *Васильєв С. В.* Цивільний процес України : навч. посіб. 2-е вид., переробл. / С. В. Васильєв. – Х. : Еспада, 2010. – 456 с.
4. *Кілічава Т. М.* Цивільне-процесуальне-право : навчальний посібник / Т. М. Кілічава. – К. : Центр-учбової літератури, 2015. – 352 с.

А. П. Стуга
магістрантка факультету політології та права
спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА АВТОРСЬКИХ ТА СУМІЖНИХ ПРАВ

На сьогоднішній день існує багато розробок та підходів до такого поняття як “цивільно-правова охорона авторських та суміжних прав”. Необхідність захисту авторських та суміжних прав виникає у разі їх порушення або загрози їх порушення, в разів невизнання чи оспорювання даних прав.

Найпоширенішим видом порушення авторського права є використання його виключних майнових та немайнових прав, розміщення його без отримання відповідного дозволу автора у засобах масової інформації. До таких відносять: оприлюднення творів в мережі “Інтернет” для вільного платного або безоплатного доступу всім користувачам, оприлюднення уривків або всього тексту творів в кафе, ресторанах та інших закладах, завантаження творів чи його уривків на особистий пристрій, піратство та плагіат без відповідної згоди на це автора.

В Україні постає гостре питання захисту авторських та суміжних прав, адже згідно зі статистикою, за проведеним дослідженням компанією IDC в Україні рівень піратства у 2010 році в Україні становив 85%, а у червні 2011 року показав зростання ще на 1%, тобто 86%, що є одним з найвищих показників в Європі.

Втрати національної економіки від комп’ютерного піратства сягали понад 450 млн. доларів на рік. Зниження рівня піратства в Україні лише на 10% збільшить надходження до державного бюджету (на 116 млн. доларів) і забезпечить робочі місця для 6 тисяч висококваліфікованих фахівців ІТ-сектора [3].

В травні 2013 року Торгове представництво США за рекомендацією Міжнародного альянсу інтелектуальної власності розмістило Україну на перше місце в списку країн, що не забезпечують ефективну правову охорону інтелектуальної власності (Список 301). Навесні 2014 року у зв’язку із погіршенням політичної ситуації в країні було вирішено не застосовувати ніяких санкцій і виключити нашу державу із “Списку 301”. Проте претензії до України щодо збору авторських відрахувань, використання неліцензійного програмного забезпечення державними органами та загального поширення піратства залишились в силі [2].

До питання захисту авторського та суміжних прав звертались такі науковці:

– у галузі цивільно-правового захисту та охорони авторських та суміжних прав:
О. А. Підпригора, С. Д. Святоцький, І. В. Венедіктова, О. В. Розгон та інші;

– у дослідженні кримінальних злочинів у галузі авторського права та суміжних прав: М. І. Бажанов, Л. П. Брич, В. О. Навроцький, В. В. Сташис, Ю. М. Сухов та інші;
– загальнотеоретичні проблеми адміністративної відповідальності глибоко досліджувалися у працях таких вчених-адміністративістів: Д. Н. Бахрах, І. А. Галаган, А. С. Дугенець, Б. М. Лазарев, С. С. Студенікін, О. М. Якуба, і багатьох інших.

XXI століття можна назвати століттям розвитку інтелектуальної власності в Україні. Дані відносини в нашій державі щодо створення та використання об'єктів права інтелектуальної власності регулюються такими нормативно-правовими актами: Цивільним кодексом України, законами України: “Про авторське право і суміжні права”, “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг”, “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”, “Про охорону прав на промислові зразки”, “Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем”, “Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних” та іншими правовими актами.

Суб'єктами права інтелектуальної власності визнаються громадяни, юридичні особи та держава. До об'єктів права інтелектуальної власності законодавець відносить: твори науки, літератури та мистецтва, відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, знаки для товарів і послуг, результати науково-дослідних робіт та інші результати інтелектуальної діяльності.

Відповідно до статті 41 Конституції України кожен громадянин має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [1].

Згідно з чинним законодавством при порушенні права інтелектуальної власності передбачено настання адміністративної, кримінальної та цивільно-правової відповідальності.

Традиційно вирізняють дві основні форми захисту: 1) юрисдикційний (судовий); 2) неюрисдикційний (позасудовий).

Найбільш практичне значення мають юрисдикційні форми захисту: позови в суди (загальної юрисдикції, господарські та адміністративні), цивільна відповідальність, адміністративна відповідальність, кримінальне переслідування порушників авторських і суміжних прав. Юрисдикційна форма захисту передбачає застосування спеціального порядку розгляду та вирішення справи, що, насамперед, визначається процесуальним законодавством.

У відносинах захисту інтелектуальних прав слід розмежовувати поняття права та інтересу. В основу будь-якого авторського права покладено той чи інший інтерес, для задоволення якого суб'єктивне авторське право і надається правомочній особі. Одночасно, як вказує О. П. Сергеев, охоронювані законом інтереси у більшості випадків опосередковуються конкретними суб'єктивними правами, у зв'язку з чим захист суб'єктивного авторського права являє собою і захист охоронюваного законом інтересу [4, с. 366].

Як зазначається в окремих дослідженнях захисту авторських та суміжних прав, система боротьби з порушеннями складається з двох елементів:

– по-перше, це власне захист, змістом якого є визнання оспорюваного права, відновлення порушеного права або надання грошової компенсації володільцю права. Таким чином, власне захист може бути здійснено тільки методами цивільного права.

– по-друге, це боротьба з порушенням методів публічного права (адміністративного і кримінального), яка в основному спрямована на загальну і приватну превенцію (попередження) порушень.

Основою охорони авторських і суміжних, як різновиду цивільних прав, є їх захист методами цивільного права.

Зазначена проблема є актуальною для нашої країни, приймаючи до уваги удосконалення різноманітних форм і засобів порушення авторського права у сучасних високотехнологічних умовах розвитку суспільства, що має тенденцію до глобалізації та враховуючи малоефективну систему протидії цьому негативному процесу в Україні. У нашій державі в останні роки, на жаль, має місце тенденція зростання кількості та різноманітності порушень авторського права, зокрема піратства і плагіату. Також не знижується вже протягом багатьох років і залишається одним із найбільш високих у світі рівень порушення майнових авторських прав в мережі “Інтернет”.

Важливим напрямом розвитку вітчизняного законодавства в галузі інтелектуальної власності, зокрема авторського права та практики його застосування, має бути посилення режиму правової охорони об’єктів інтелектуальної власності, у тому числі посилення відповідальності за порушення виключних прав на об’єкти авторського права, внесення змін до законодавства щодо порядку розкриття персональної інформації у судовому порядку, якщо вказане необхідне для захисту економічного добробуту, прав людини, в тому числі авторського права і суміжних прав, а також стосовно зобов’язань та відповідальності осіб, які отримали таку інформацію.

Для вирішення даного питання необхідно не лише посилити відповідальність, але й розробити ефективний механізм притягнення до неї, зокрема спростити процедури, які дають змогу довести порушення в цій галузі та притягнути порушника до відповідальності. Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що ефективність захисту авторського права залежить від наявності відповідного державного механізму попередження та припинення правопорушень в сфері захисту авторських та суміжних прав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Дроб’язко В. С., Дроб’язко Р. В. Право інтелектуальної власності: навч. посібник. / В. С. Дроб’язко, Р. В. Дроб’язко. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 512 с.

3. *Мамаєва М. В.* Рівень піратства в ІТ-секторі України становить 86% : звіт IDC / М. В. Мамаєва // Інформаційна агенція “Голос” [Електронний ресурс].
4. *Сергеев А. П.* Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации : учебник. Издание второе, переработанное и дополненное / А. П. Сергеев. – М. : “ПРОСПЕКТ”, 1999. – 752 с.

Т. О. Шатковська
магістрантка факультету політології та права
спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІДПРИЄМСТВА ЯК СУБ'ЄКТА ТРУДОВОГО ПРАВА

Підприємства стають важливою ланкою суспільства, в якій здійснюються економічні процеси. Саме на підприємстві чи в іншій організаційній формі підприємництва робоча сила безпосередньо поєднується із засобами виробництва, здійснюється процес виробництва матеріальних благ, виконуються основні функції виробництва, розподілу, обміну і споживання. Тому держава наділяє підприємства та інші організаційні форми підприємництва широким комплексом прав і обов'язків, які в сукупності створюють його правосуб'єктність.

Особливості правового статусу підприємства досліджували такі вчені, як Ю. К. Толстой, А. В. Венедиктов, О. С. Йоффе, О. А. Красавчиков, К. А. Флейшиц, С. С. Алексєєв, М. Г. Александров.

Існує думка, що правовий статус підприємства потрібно розглядати в сукупності 4 елементів: правосуб'єктність, права та обов'язки, гарантії правового статусу та відповідальність.

М. П. Карпушин, О. Н. Бухаловський та О. В. Смирнов вважають, що трудова правосуб'єктність виникає з моменту його державної реєстрації і продовжується до ліквідації. Підприємство як суб'єкт трудового права, як правило, є юридичною особою. У літературі виділені два критерії трудової правосуб'єктності підприємства: оперативний і майновий. Оперативний критерій зводиться до наявності здатності здійснювати підбір і розстановку кадрів, організувати працю працівників і управляти процесом праці (встановлення режимів робочого часу, часу відпочинку, систем оплати праці, заходів щодо охорони праці, забезпечення трудової дисципліни та ін.), створювати їм умови праці, необхідні для виконання роботи.

Майновий критерій зводиться до наявності майна підприємства – основних фондів і оборотних коштів, а також інших цінностей, вартість яких відбивається в самостійному балансі підприємства. Майно підприємства відповідно до законів України, статуту підприємства та укладених угод належить йому на праві власності,

повного господарського відання або оперативного управління. Однак для трудової правосуб'єктності має значення наявність фонду оплати праці, з якого працівникам виплачується заробітна плата, надбавки і доплати, премія, а також інші виплати.

Зміст трудових правовідносин становлять права і обов'язки їх учасників.

Підприємство є юридичною особою-роботодавцем, а отже володіє його правами та обов'язками.

Деякі автори пропонують розділити всі права роботодавця на чотири групи:

- право наймати та звільняти працівників, самостійно розробляти структуру і штати;
- права щодо організації праці, регулювання умов праці;
- право самостійно проводити оплату праці працівникам;
- право вільно розпоряджатися різноманітними фондами підприємства.

На сьогодні у трудовому законодавстві прав та обов'язків, що складають правовий статус роботодавця, значно більше, і вони вже не можуть бути втиснуті в чотири запропоновані автором групи з причини їх істотної різноманітності.

Є. Б. Хохлов визначає, що вся система прав та обов'язків роботодавця фактично зводиться до трьох основних груп:

- обов'язку надати роботу;
- обов'язку оплатити працю;
- право на одержання від працівника роботи в обумовленій кількості та якості.

Законодавством гарантії як елемент правового статусу підприємства не врегульовані, а зазначаються тільки гарантії діяльності організації роботодавців і їх об'єднань. Підприємство як роботодавець залишається єдиним суб'єктом трудових відносин, чий гарантії не регламентовані на законодавчому рівні, що дещо ускладнює всебічне визначення його правового статусу.

Аналізуючи норми законодавства, ми можемо знайти приклади загальних гарантій роботодавця, до яких зокрема відносяться економічні, соціальні, юридичні, ідеологічні та інші гарантії.

Економічними гарантіями є право на власність, вільне володіння, користування і розпорядження нею; рівність усіх форм власності. Соціальними гарантіями є відсутність соціальних суперечностей на підприємстві, установі чи організації; стабільність; впевненість роботодавців у непорушності своїх прав; соціальний захист; безпечні і здорові умови праці; право на відпочинок і достатній життєвий рівень та ін. До ідеологічних гарантій можемо віднести почуття відповідальності роботодавця перед працівниками; створення належної трудової дисципліни, здорової обстановки на підприємстві, установі чи організації тощо. До юридичних гарантій належать різноманітні умови і заходи, які спрямовані на забезпечення законності і правопорядку. Зокрема, це право на правову допомогу; право знати свої права і обов'язки; захист прав у суді, оскарження в суді рішень органів державної влади; відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної

та моральної шкоди, завданими незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органів державної влади та ін.

У сучасній науковій літературі проблеми матеріальної відповідальності в трудовому праві досліджують В. С. Венедиктов, В. Г. Ротань, М. П. Стадник, Л. І. Суровська, Г. І. Чанишева, Н. М. Хуторян.

Чинним трудовим законодавством України передбачена матеріальна відповідальність роботодавця за шкоду, заподіяну працівникові.

Крім того, слід враховувати, що відповідно до ст. 237-1 КЗпП роботодавець зобов'язаний відшкодувати моральну шкоду, заподіяну працівникові, порушенням його законних прав. Тому матеріальна шкода, яку роботодавець відшкодує працівникові, може складатися з двох частин: майнового та немайнового характеру.

Правовий статус виступає найважливішим способом ефективного задоволення потреб та інтересів кожної людини. Закріплений у законі правовий статус є не результатом довільних дій держави – він детермінований у кінцевому рахунку об'єктивними конкретно-історичними соціальними факторами і закономірностями. Також він детермінований і суто юридично, зокрема принципами правової держави, вимогами міжнародно-правових актів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року (редакція від 01.05.2016 р.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 18, 19-20, 21-22. – С. 144.
2. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971 року // Відомості Верховної Ради. – 2012. – Додаток до № 50. – С. 375.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року (редакція від 01.04.2016 р.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40-44. – С. 356.
4. *Хуторян Н. М.* Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин: монографія / Н. М. Хуторян. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 264 с.
5. *Подорожній Є.* Щодо з'ясування правового статусу роботодавця в Україні // *Visegrad Journal on Human Rights*. – 2016. – № 1. – С. 152-158.

СЕКЦІЯ IV
КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА;
АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА;
ОСВІТНЬОГО ПРАВА; ФІНАНСОВОГО ПРАВА

А. В. Нестеровська
студентка 4-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ВИТОКИ НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УКРАЇНІ:
СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

Ідея суверенітету, незважаючи на свою більш ніж чотириохсотлітню історію, залишається затребуваною і актуальною для України.

Проблема суверенітету з початку її виникнення завжди була предметом дослідження для науковців та мислителів. Проте поняття суверенітету – складне та неоднозначне, постійно змінювалось і продовжує модифікуватись в контексті форм вияву та реалізації, що зумовлює потребу його уточнення, концептуалізації цих змін, розуміння їхнього впливу на функціональні аспекти його забезпечення, що зумовлює й актуалізує постійне звернення до цієї тематики.

В Україні форми і способи реалізації суверенітету народу визначено у ст. 1 Конституції України (“Україна є суверенна і незалежна”); у ст. 2 (“Суверенітет України поширюється на всю її територію”); у ст. 3 (“Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави”); у ст. 5 (“Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами”) [4, с. 67].

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Конституції України “носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ” [1]. Згідно з абзацом 3 п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 р. (справа про здійснення влади народом) [3] “положення “носієм суверенітету... є народ” закріплює принцип народного суверенітету, згідно з яким влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу”.

Згідно з пунктом 1 резолютивної частини цього Рішення зазначене вище положення “треба розуміти так, що в Україні вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною...”.

Грунтуючись на відповідні положення Рішення Конституційного Суду України, можна сформулювати основні **ознаки принципу народного суверенітету**:

– верховенство влади суверена, основною ознакою якого є право приймати остаточні та обов’язкові до виконання рішення;

– повнота влади суверена, яка характеризується обсягом його владних повноважень [5, с. 262].

Основою реалізації принципу народного суверенітету є політичні права і свободи громадян України, реалізація яких дозволяє перетворити принцип народного суверенітету з конституційної декларації на політичну реальність.

До таких прав і свобод відносяться: право обирати і бути обраним, право на участь у референдумі, право на участь у всенародних обговореннях, право народної правотворчої ініціативи, право на відкликання народного представника.

Становлення народного суверенітету лежить в основі державної організації античних республік. Зокрема, у вченні Конфуція послідовно проводиться думка, що державна влада має користуватися довірою народу: “Без довіри народу правитель не встоїть”. Звичайно, найбільш глибоко ідея народного суверенітету розроблена в працях політичних мислителів Нового часу. Відомими є науково-теоретичні здобутки Ж. Бодена, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск’є, С. Пуфендорфа, Н. Макіавеллі, Ж. Ж. Руссо та І.Канта.

Зокрема, Ж. Боден дав чітке юридичне визначення поняттю суверенітету, що стало класичним, і заклав тим самим основи подальшого розвитку теорії державного суверенітету. На його думку, суверенітет є найвищою абсолютною і постійною владою еліти.

Ідею суверенності, запропоновану Ж. Боденом як виправдання централізації влади в роздрібнених феодализмом князівствах, використали для вироблення принципу невтручання одної держави в справи іншої. Така модель дістала назву Вестфальської – від Вестфальського миру 1648 року. Ця модель суверенітету була обґрунтована для національних держав та теоретично існує і до сьогодні в Україні [4, с. 182].

На нашу думку, саме це визначення народного суверенітету відіграло важливу роль в становленні саме поняття “суверенітету” в Україні, оскільки завдяки таким українським авторам як О. Скакун, Ю. Тодика, В. Шаповал, В. Кампо, М. Сліденко та інші, сформована наукова доктрина народного суверенітету [2].

Найбільш сприятливе для людського розуміння є визначення “суверенітету”, який запропонувала нам український науковець, викладач, автор понад 700 наукових праць – О. Ф. Скакун, де зазначалося, що “Суверенітет – це незалежність держави від інших держав у зовнішніх відносинах і верховенство у внутрішніх справах”. Як

бачимо це поняття відображає ідею народного суверенітету, яка була запропонована ще Ж. Боденом.

У формуванні ідеї суверенітету державної влади на концептуальному рівні, виділяють чотири етапи: I етап (XVI ст.) характеризується обґрунтуванням Ж. Боденом суверенітету як властивості державної влади. На II етапі (XVII–XVIII ст.) теорія державного суверенітету доповнена положеннями про нормативні та організаційні рамки діяльності державної влади. На III етапі формуються ідеї щодо панування безособової державної влади, яка тільки механічно реалізує норми досконалого закону. В результаті посилення у XX ст. міждержавного спілкування настає IV етап – час, коли суверенітет визнається суто юридичним поняттям, оскільки не може бути мови про фактичну незалежність держави, а отже, державної влади, через яку вона функціонує.

Народний суверенітет, його забезпечення – невід’ємна ознака демократичної держави. До сьогодні перевагу у прийнятті владних рішень із конкретних справ державного управління має не Український народ, а його представницькі органи. Ми переконані, що питання не в тому, чи готові й здатні громадяни самостійно (безпосередньо) приймати доленосні для держави чи відповідної адміністративно – територіальної одиниці рішення, в тому числі на відповідних референдумах, а в тому, чи готові органи державної влади і відповідні посадові особи визнати всю верховну владу в Україні за Українським народом (на державному і місцевому рівнях) і сприймати його безпосередні рішення як обов’язкові до виконання.

Станом на сьогоднішній день, значення “народного суверенітету” саме для України відіграє дуже важливу роль, оскільки ситуація, яка склалася зараз на її території дуже підриває значення самого поняття суверенітету, як такого. Для України це дуже болюча тема, адже на її суверенітет посягає інша держава, недарма Ж. Боденом було підкреслено, що суверенітет це “невтручання однієї держави в справи іншої”. І якби зараз не обговорювали це питання, воно завжди буде болюче для України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. *Петришин О.* Народовладдя – основа демократичної, правової, соціальної держави / О. Петришин // *Право України.* – 2009. – № 6. – С. 4-11.
3. Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп/2005 (справа про здійснення влади народом) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua.
4. *Селіванов А.* Суверенітет народу і його забезпечення публічною владою / А. Селіванов // *Право України.* – 2009. – № 11. – С. 66-71.
5. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Консул, 2011. – 520 с.

І. В. Пивовар
викладач кафедри правознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук
(м. Київ)

ПОРЯДОК ЗАЙНЯТТЯ СУДДЯМИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСАД

Адміністративними посадами в суді вважаються посади голови суду та заступника (заступників) голови суду. Зі здобуттям незалежності України їх статус суддів, які зайняли ці посади, тривалий час залишався невизначеним. Так само недоліками правового регулювання вирізнялася процедура призначення суддів на ці посади. Ще 16 жовтня 2001 р. Конституційний Суд України за конституційним поданням Вищої ради юстиції щодо офіційного тлумачення п.1 ч.1 ст.131 Конституції України (справа про призначення суддів), звернув увагу на невизначеність на законодавчому рівні питання щодо призначення на адміністративні посади голів судів загальної юрисдикції та їх заступників.

На нормативному рівні цю проблему почали вирішувати лише з прийняттям Закону України “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 р. та Постанови “Про тимчасовий порядок призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад”, Указом Президента № 1425/2003 від 10 грудня 2003 р. “Про порядок розгляду питань щодо призначення суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції (крім адміністративних посад у Верховному Суді України) та звільнення з цих посад”, Рішенням Ради суддів України “щодо призначення суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції та звільнення з цих посад” від 31 травня 2007 р.

Відповідно до ч. 5 ст. 20 Закону України “Про судоустрій України” голова суду, його заступник призначалися на посаду строком на п’ять років зі складу суддів і звільнялися з посади Президентом України за поданням голови Верховного Суду України на підставі рекомендації Ради суддів України.

“Концепція вдосконалення суддівства для утвердження справедливого суду в Україні згідно з європейськими стандартами”, затверджена Указом Президента України від 10 травня 2006 р., визначила можливість обрання голови суду та його заступника зборами суддів відповідного суду, територіальною радою суддів або іншим органом суддівського самоврядування залежно від рівня суду й чисельності суддів у ньому [5]. Ця концепція була підтримана Радою суддів України (Заява “Про концептуальні підходи Ради суддів України до подальшого здійснення судово-правової реформи в Україні” від 26 травня 2006 р. [1].

Однак ідеї закладені в концепції на законодавчому рівні так і не були закріплені. Натомість 11 вересня 2006 р. було видано Указ Президента України “Про

внесення змін до Указу Президента України від 10 грудня 2003 р., № 1425 і від 30 червня 2004 р., № 697, у якому встановлено, що за поданням голів апеляційних судів формується резерв кандидатів на заміщення адміністративних посад у судах загальної юрисдикції. В Указі також зазначалося, що суддя не може бути призначений на адміністративну посаду в суді до закінчення 6-місячного строку перебування в резерві [6].

Всупереч цим ідеям Указом Президента України від 23 березня 2007 р., № 240 “Про внесення зміни до Указу Президента України від 10 грудня 2003 року” № 1425 встановлено норму, за якою в разі звільнення судді з адміністративної посади у зв’язку із закінченням строку повноважень, переведення його на роботу на посаду судді до іншого суду, грубого порушення посадових обов’язків глава держави на період до призначення судді на таку посаду в порядку передбаченому ст. 20 Закону України “Про судоустрій України”, призначає виконуючим обов’язків голови суду його заступника або одного із суддів цього суду [2]. Відтак можна дійти до висновку, що Президент України без будь-якого погодження (зокрема із органами суддівського самоврядування) міг у такому випадку призначати суддю на посаду виконуючого обов’язки голови суду чи його заступника.

Процедура призначення суддів на адміністративні посади була змінена лише у зв’язку з прийняттям рішення Конституційного Суду України. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищої ради юстиції про офіційне тлумачення положення ч. 5 ст. 20 Закону України “Про судоустрій України” (справа про звільнення судді з адміністративної посади) від 16 травня 2007 р. В ньому зазначено, що положення ч. 5 ст. 20 Закону України “Про судоустрій України” відповідно до якого голова суду, заступник голови суду призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України, втратило чинність, як таке що, є неконституційним, на підставі Рішення Конституційного Суду України від 16 травня [4]. Указаним рішенням Верховній Раді України було рекомендовано в законодавчому порядку врегулювати питання про призначення судді на посаду голови суду, його заступника і звільнення їх із цих посад.

30 травня 2007 р. парламентом було прийнято постанову “Про тимчасовий порядок призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад”, якою до законодавчого врегулювання запроваджено призначення суддів на адміністративні посади і звільнення з них (крім Верховного Суду України) Вищою радою юстиції на підставі рекомендацій Ради суддів України (щодо спеціалізованих судів – голови відповідного вищого спеціалізованого суду), зборів суддів відповідних судів і члена Вищої ради юстиції [3].

Можна зробити висновок, проаналізувавши вказану постанову, що вона була прийнята з порушенням імперативних приписів Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 року щодо можливості впорядкування питання призначення суддів на адміністративні посади тільки законом.

В решті Рішенням Конституційного Суду України від 25 березня 2010 р. у справі № 9-рп/2010 за конституційним поданням зверненням 45 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 102, 103, 116, Закону України “Про судоустрій України” постанову Верховної Ради України “Про тимчасовий порядок призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад” від 30 травня 2007 р., було визнано неконституційною. Таким чином не залишилося жодного органу чи посадової особи, яка мала б можливість на законних підставах призначати голів суду та їх заступників.

І лише з прийняттям Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р., це питання було вирішено. Відповідно до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” в ст. 20 зазначається, що Голова місцевого суду, його заступник, голова апеляційного суду, його заступники, голова вищого спеціалізованого суду, його заступники призначаються на посади строком на п’ять років із числа суддів цього суду та звільняються з посад Вищою радою юстиції за поданням відповідної ради суддів. Голова Верховного Суду України, Перший заступник Голови Верховного Суду України, заступники Голови Верховного Суду України обираються на посади і звільняються з посад Пленумом Верховного Суду України у порядку, встановленому цим Законом. Призначення судді на адміністративну посаду без додержання вимог цього Закону не допускається.

Наділення Вищої ради юстиції правом призначати суддів на адміністративні посади не узгоджувалося зі ст. 131 Конституції України, що містить вичерпний перелік повноважень. У тому числі такий порядок не відповідав загальновизнаним міжнародним документам. Про недоцільність наділення повноваженнями наголошувала Рада суддів України у зверненні до народних депутатів щодо проекту Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 27 червня 2008 р. Головним мотивом було саме неузгодженість такого порядку з Конституцією України. Такої точки зору притримувалися Головне науково-експертне управління Верховної ради України, Верховний суд України, а також Венеціанська комісія та Дирекція з технічного співробітництва Генеральної дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи (висновок від 18 жовтня 2010 р. № 588/2010).

Суддя не може обіймати одну адміністративну посаду відповідного суду більш як два строки підряд. Звільнення судді з адміністративної посади не припиняє його повноважень судді. Звільнення з посади судді, а також закінчення строку, на який суддю призначено (обрано) на адміністративну посаду в суді, припиняє здійснення ним повноважень на адміністративній посаді.

Особливим є порядок заміщення посади Голови Верховного Суду України та його заступника. Згідно з ст. 42 і 44 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” вони обираються на посаду строком на 5 років і звільняються з посади шляхом таємного голосування. Пленум Верховного Суду може висловити недовіру Голові Верховного Суду України, що має наслідком припинення його повноважень. Однак

висловлення такої недовіри Голові Верховного Суду України не позбавляє його повноважень як судді.

З 2014 року у національній судовій системі відбулися суттєві покращення щодо процедури призначення на адміністративні посади. Законом України “Про відновлення довіри до судової системи України” від 8 квітня 2014 р. внесено зміни до механізму формування адміністративного управління судової системи. Передбачено, що керівництво місцевого, апеляційного суду призначається на посади строком на один рік шляхом таємного голосування з-поміж суддів цих судів, але не більше як на строк повноважень судді. Зазначені особи можуть бути достроково звільненні з посади за ініціативою третини від загальної кількості суддів відповідного суду шляхом таємного голосування не менш як двома третинами суддів, які працюють у відповідному суді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Заява Ради суддів України “Про концептуальні підходи Ради суддів України до подальшого здійснення судово-правової реформи в Україні” від 26.05.2006 р. [Електрон. ресурс] // Офіційний веб-портал “Судова влада в Україні” – Режим доступу : <http://www.court.gov.ua>. 48
2. Закон України “Про судоустрій і статус суддів” № 2453-VI від 07.07.2010 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-45. – Ст. 529.
3. Постанова Верховної Ради України “Про тимчасовий порядок призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад” № 1098-V від 30.05.2007 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 34. – Ст. 455.
4. Рішення Конституційного Суду України “Про звільнення судді з адміністративної посади” від 16.05.2007 р., № 1-рп/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – №40. – Ст. 1992
5. Указ Президента України “Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів” від 10.05.2006 р., № 361/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 19. – Ст. 1376.
6. Указ Президента України “Про внесення змін до Указів Президента України від 10 грудня 2003 р. № 1425 і від 30 червня 2004 р., № 697” від 11.09.2006 р., № 747/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 747. – Ст. 2543.

О. М. Кононець
доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
кандидат юридичних наук
(м. Київ)

Я. Ю. Полощук
студентка 4-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ПРОБЛЕМИ ВВЕДЕННЯ ПОДВІЙНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТАКИХ ЗМІН

Після прийняття Декларації про державний суверенітет України та Акту проголошення незалежності України розвиток нашої держави не припиняється. На сучасному етапі розбудови України як демократичної, соціальної, правової держави дедалі частіше піднімаються такі проблемні питання, як регулювання прав та свобод людини, взаємовідносини держави (в особі державних органів) з її громадянами. Відповідно до Загальної декларації з прав людини, основним з прав людини є право на громадянство. Це право, що визначає необмежений у просторі правовий зв'язок особи з певною державою, що породжує у обох сторін взаємні права та обов'язки.

Проблема правового регулювання подвійного громадянства (біпатризму) набуває все більшої актуалізації як в Україні, так і закордоном. Подвійне громадянство – перебування особи одночасно в громадянстві двох і більше держав. Такий стан виникає у разі колізії при застосуванні законів про набуття громадянства.

Постійні зміни в законодавстві про громадянство нашої держави на думку про те, що політика нашої держави в цій сфері є неоднозначною та не чітко визначеною. На підтвердження цього, недавно в верховній раді був залучений проект Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про громадянство України” щодо реалізації права змінити громадянство” (надалі – проект Закону).

Проект Закону має на меті регулювання набуття громадянами України громадянства іноземної держави без втрати громадянства України, а також набуття іноземцями громадянства України без відмови від громадянства своєї країни. Що на мою думку, є не досить коректним. Адже це призведе до нових колізій законодавства.

Аналізуючи проект Закону, можна звернути увагу на його мету та завдання, а саме регулювання набуття громадянами України громадянства іноземної держави без втрати громадянства України, а також набуття іноземцями громадянства України без відмови від громадянства своєї країни.

Відповідно до ст. 4 Конституції України встановлено, що в Україні діє єдине громадянство, тобто існує принцип єдиного громадянства, що не дає можливості громадянам України стати підданими, установити правовий зв'язок з іншими державами. Ця норма спрямована на забезпечення єдиного правового статусу для всіх громадян України та однакового правового зв'язку кожного громадянина з державою. Таким чином, ставлення української держави до подвійного громадянства є негативним і це знайшло своє відображення у конституційних нормах.

Поряд з цим ст. 14 Європейської конвенції про громадянство, яку Україна ратифікувала у 2003 р., передбачає можливість автоматичного існування множинного громадянства. Вже сам факт підписання Конвенції має юридичне значення, бо відповідно до ст. 18 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., якщо держава підписала договір з умовою ратифікації, вона зобов'язана утримуватись від дій, які б позбавили договір його об'єкта і мети. Законодавство України визнає застосування міжнародних договорів і їх верховенство над національним законодавством, якщо існують колізії між національним і міжнародним законодавствами (ст. 19 Закону “Про міжнародні договори”). Статті 8, 10 Закону “Про міжнародні договори” визначають принцип обов'язковості міжнародних договорів на території держави шляхом ратифікації. Але не потрібно забувати, що Конституція України встановлює єдине громадянство на території України, про що було зазначено вище.

Більше того, Україна постійно проводила політику уникнення подвійного громадянства та зменшення проявів колізій, які виникають в результаті множинного громадянства. Так, після прийняття Конституції України для реалізації проголошеного принципу єдиного громадянства Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про громадянство України” від 16 квітня 1997 року було запроваджене положення про втрату громадянства України внаслідок добровільного набуття громадянства іншої держави. У 2001 році був прийнятий новий Закон України “Про громадянство України”, який втілює закріплений Конституцією України принцип єдиного громадянства. На уникнення випадків подвійного громадянства спрямовані і двосторонні угоди України з питань громадянства, укладені з рядом держав (наприклад, з Республіками Казахстан, Киргизькою Республікою, Грузією, тощо).

Деякі держави заохочують подвійне громадянство (зазвичай з політичних міркувань). Свого часу популярність в цьому сенсі придбала ст. 25 імперського закону про громадянство Німеччини 1913 року, яка піддавалася критиці в правовій літературі. Відповідно до закону від 28 листопада 1991 р., громадянину Росії може бути дозволено мати громадянство іншої держави, з якою Росією укладено відповідний договір. Однак громадяни Росії, які мають також іноземне громадянство, не можуть на цій підставі бути обмежені в правах, ухилятися від виконання обов'язків або звільнятися від відповідальності, що випливають з громадянства Росії.

Подвійне громадянство має певні негативні наслідки. Серед них слід відзначити:

- а) наслідки, пов'язані з наданням дипломатичної захисту особам з подвійним громадянством;
- б) наслідки, пов'язані з військовою службою осіб з подвійним громадянством;
- в) якщо особа вчинила злочин, то на території якої країни повинна відбувати покарання.

Правові наслідки таких змін неминуче призведуть до настання колізій як в національному законодавстві, так і в міжнародному праві, адже Україна є учасницею багатьох міжнародно-правових договорів та Конвенцій. Такий Закон є прямим порушенням конституційного принципу “єдиного громадянства” та системи законодавства України.

Конституція України є правовим актом, що має найвищу юридичну силу, тобто настановам і вимогам Конституції повинні відповідати всі без винятку правові акти, що видаються і діють у нашій країні.

Підсумовуючи все вище сказане, можна остаточно та стовідсотково зазначити, що такі змінив Закон України “Про громадянство України” є протиправними та неконституційними.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України “Про громадянство України” від 18 січня 2001 року в редакції від 19 лютого 2016 року.
2. Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про громадянство України” від 13 березня 2017 року.
3. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про громадянство України” щодо реалізації права змінити громадянство” від 13 березня 2017 року.

М. І. Рішко
аспірантка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

РОЗШИРЕННЯ ДОСТУПУ ДО БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ – ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ДИСТАНЦІЙНИХ ТА МОБІЛЬНИХ ПУНКТІВ ДОСТУПУ ДО БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Організація роботи дистанційних пунктів доступу до безоплатної правової допомоги та мобільних консультаційних пунктів доступу до безоплатної правової

допомоги здійснюється місцевими центрами з метою спрощення доступу до безоплатної правової допомоги та задоволення потреб у правових послугах, зокрема для соціально вразливих суспільних груп (інвалідів, людей похилого віку або з обмеженими фізичними можливостями, самотніх осіб, ветеранів війни, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, внутрішньо переміщених осіб, а також осіб, які проживають або перебувають у віддалених населених пунктах, у тому числі сільській, гірській місцевостях, віддалених районах міст) та інших осіб.

Дистанційний пункт - це точка доступу до безоплатної правової допомоги для громадян, які мають потребу в безоплатній правовій допомозі, але в силу різних причин (проживання або перебування у віддалених населених пунктах, відсутність вільного часу тощо) не мають можливості її отримати, звернувшись безпосередньо до місцевого центру або бюро правової допомоги [6]. Дистанційний пункт діє на постійній основі за визначеним місцевим центром графіком та розташовується в приміщеннях органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ (організацій, закладів). Місцеві центри організують роботу дистанційних пунктів з урахуванням потреб територіальної громади відповідної адміністративно-територіальної одиниці у безоплатній правовій допомозі шляхом налагодження співпраці з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими та волонтерськими організаціями, іншими установами (організаціями, закладами) тощо. Дистанційні пункти можуть діяти, зокрема, у приміщеннях бібліотек, центрів зайнятості, центрів надання адміністративних послуг, територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), охорони здоров'я (військово-медичних центрів), навчальних закладів, гуманітарно-логістичних центрів, що розташовані в районах контрольно-пропускних пунктів в'їзду-виїзду Донецької та Луганської областей, громадських та волонтерських організацій тощо. Дистанційні пункти працюють за визначеними місцевими центрами графіками у формі особистих прийомів громадян, он-лайн консультування, відеозв'язку, телефонного зв'язку, з використанням інших інформаційних технологій або в інший спосіб.

Мобільний консультаційний пункт – це точка доступу до безоплатної правової допомоги, що діє за визначеним місцевим центром графіком для забезпечення потреби в безоплатній правовій допомозі громадянам, що проживають/перебувають у територіально віддалених від місцевого центру населених пунктах або у спеціалізованих установах (госпіталях, пансіонатах, геріатричних установах тощо) шляхом здійснення виїзних прийомів [6]. Виїзди мобільних консультаційних пунктів здійснюються місцевими центрами з урахуванням потреб територіальних громад відповідної адміністративно-територіальної одиниці у безоплатній правовій допомозі, у тому числі з метою надання адресної правової допомоги самотнім особам, особам похилого віку, особам з обмеженими фізичними можливостями, за місцем їх перебування.

Дистанційні та мобільні консультаційні пункти:

– здійснюють прийом осіб, які звертаються для отримання безоплатної правової допомоги, та реєстрацію їх звернень шляхом внесення відповідних відомостей до реєстраційної картки клієнта;

– надають правову інформацію, консультації і роз'яснення з правових питань;

– забезпечують доступ до безоплатної вторинної правової допомоги суб'єктам права на таку допомогу;

– розповсюджують інформацію у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів осіб, а також надання безоплатної правової допомоги;

– виконують інші функції у сфері надання безоплатної правової допомоги.

Для організації належної роботи дистанційних та мобільних консультаційних пунктів місцеві центри можуть залучати на громадських засадах адвокатів, представників громадських правозахисних організацій, фізичних осіб, що здійснюють професійну діяльність у сфері надання правових послуг, представників державних органів та органів місцевого самоврядування (за згодою їх керівників), студентів вищих навчальних закладів, які проходять виробничу або переддипломну практику в місцевих центрах, а також інших фахівців.

Наприклад, 13 березня 2017 року у Молочанській міській бібліотеці відбулося відкриття дистанційного пункту доступу до безоплатної правової допомоги. Це стало можливим завдяки співпраці Регіонального центру з надання БВПД у Запорізькій області з Німецьким товариством міжнародного співробітництва GIZ. Відтепер кожний мешканець Молочанську, а населення цього містечка складає більше ніж 6600 осіб, може звернутися до бібліотеки та через програму “Бібліоміст” (за допомогою Skype – зв'язку) отримати кваліфіковану правову допомогу від фахівців Мелітопольського місцевого центру з надання БВПД та співробітників Токмацького бюро правової допомоги [7].

Крім того, прикладом створення мобільного пункту надання безоплатної правової допомоги може слугувати досягнута домовленість 5 квітня 2017 року Першим львівським місцевим центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги з Давидівською об'єднаною територіальною громадою про створення мобільного пункту надання безоплатної правової допомоги для всіх категорій громадян [8].

Місцеві центри здійснюють збір аналітичної та статистичної інформації про роботу дистанційних та мобільних консультаційних пунктів за встановленою формою. Місцеві центри під час підготовки проектів річних планів діяльності включають до них заходи, пов'язані із забезпеченням роботи дистанційних та мобільних консультаційних пунктів. Забезпечення роботи дистанційних та мобільних консультаційних пунктів здійснюється місцевими центрами за рахунок коштів державного бюджету, передбачених в кошторисі, та інших, не заборонених законодавством, джерел.

Протягом першого півріччя 2016 року зусиллями місцевих центрів утворено та забезпечено роботу 566 дистанційних пунктів доступу до безоплатної правової допомоги, та здійснено 1 334 виїзди через утворення мобільних консультаційних пунктів (виїзних прийомів громадян) [9]. За цей час до цих пунктів звернулося за отриманням консультацій та роз'яснень з правових питань майже 8 тис. осіб. У Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженою Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276, одним із завдань, спрямованих на забезпечення спрощення доступу громадян до безоплатної правової допомоги, визначено розширення можливості надання як первинної, так і вторинної правової допомоги у цивільних та адміністративних справах, у тому числі, й на регіональному рівні. У зв'язку з цим підпунктом 5.5 пункту 5 Плану дій щодо реалізації положень згаданої Стратегії передбачено утворення та розвиток мережі дистанційних та мобільних пунктів доступу до безоплатної правової допомоги.

Отже, роботи дистанційних пунктів доступу до безоплатної правової допомоги та мобільних консультаційних пунктів доступу до безоплатної правової допомоги здійснюється місцевими центрами з метою спрощення доступу до безоплатної правової допомоги та задоволення потреб у правових послугах соціально вразливих суспільних груп (інвалідів, людей похилого віку або з обмеженими фізичними можливостями, одиноких осіб, ветеранів війни, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, внутрішньо переміщених осіб, а також осіб, які проживають або перебувають у віддалених населених пунктах, у тому числі сільській, гірській місцевостях, віддалених районах міст) та інших осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – ст. 59.
2. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 // Голос України [Електронний ресурс] : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
3. Безоплатна правова допомога в Україні: інформаційний дайджест. – К., 2017. – № 23 (3) (березень) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://us13.campaign-archive2.com/?u=f6ab88ec5914c9f09ff302b0c&id=2ed42b2e1a&e>.
4. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
5. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік: Розпорядження Кабінета Міністрів України від 03.04.2017 № 275-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249935442>.
6. Про затвердження Порядку організації роботи дистанційних та мобільних консультаційних пунктів доступу до безоплатної правової допомоги: Наказ Координаційного центру з надання правової допомоги від 31.05.2017 року N 140 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cct.com.ua/2017/31.03.2017_140.htm.

7. Офіційний веб-сайт Регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Донецькій та Запорізьких областях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zaporizhya.legalaid.gov.ua/ua/holovna/vidkryttia-dystantsiinykh-punktiv-dostupu-do-bezoplatnoi-pravovoi-dopomohy-ta-vyizni-konsultatsii>.
8. Офіційний веб-сайт Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lviv.legalaid.gov.ua/ua/vidkryttia-mobilnoho-punktu-nadannia-bezoplatnoi-pravovoi-dopomohy-dlia-vsikh-hromadian-u-davydovi>.
9. Офіційний веб-сайт Координаційного центру з надання правової допомоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legalaid.gov.ua/ua/holovna/133-lypen-2016/1785-merezha-dystantsiinykh-ta-mobilnykh-konsultatsiinykh-punktiv-bezoplatnoi-pravovoi-dopomohy-utvorennia-funktsionuvannia-ta-rozvytok>

В. Ю. Стеценко
завідувач кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор юридичних наук, професор
(м. Київ)
Р. І. Кіндзера
магістрантка факультету політології та права
спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
(м. Київ)

РЕФОРМУВАННЯ ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДУ В РАМКАХ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Становлення в Україні демократичної, соціальної та правової держави неможливе без формування ефективних юридичних механізмів захисту прав людини і громадянина в процесі здійснення правосуддя. У зв'язку з цим, як би високо не оцінювали роль державних судів в забезпеченні економічного правопорядку, не можна недооцінювати значення альтернативних способів вирішення правових спорів, серед яких не останнє місце займає інститут третейського розгляду. Він є однією з давніх і перевірених форм вирішення спорів, що існував ще до появи державних судових інституцій. До нього зверталися для швидкого та ефективного врегулювання конфлікту.

Різні аспекти третейського судочинства розглядалися у працях вітчизняних та зарубіжних науковців: І. В. Андропова, В. М. Анурова, В. С. Балуха, І. О. Бута, О. А. Виноградової, О. І. Віцина, Д. Л. Давиденка, С. М. Довганчука, А. Н. Жильцова, Г. І. Лис, Н. А. Литвина, М. М. Мальського, Ю. А. Михальського, О. І. Носирєвої, О. С. Перепелинської, І. Г. Побірченко, Ю. Д. Притики, В. А. Рекуна, Н. Ф. Селівона, О. Ю. Скворцова, М. В. Скржинської, Т. В. Слипачук О. М. Спектор, Є. О. Суханова,

С. О. Юлдашева, В. В. Яркова та інших. Водночас, слід зазначити, що у наукових дослідженнях недостатньо уваги приділено питанню його реформування відповідно до потреб сьогодення, враховуючи міжнародний досвід провідних країн світу.

У зв'язку з останніми політичними та соціальними змінами Україна стала на шлях реформ, направлених на підвищення ефективної діяльності всіх органів державної влади, в тому числі й судової ланки. Реформа судової влади має забезпечити належне її функціонування, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини [1].

Прийняття Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року є важливим етапом здійснення цієї судової реформи та реформи третейського судочинства, зокрема. Одним із завдань цієї реформи є підвищення ефективності правосуддя та оптимізація повноважень судів різних юрисдикцій, в тому числі і шляхом розширення переліку способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, практичного впровадження інституту медіації і посередництва, розширення переліку категорій справ, які можуть вирішуватися третейськими суддями або розглядатися судами у спрощеному провадженні [2; 3, с. 46].

Ще одним важливим кроком на шляху до реформування третейського судочинства є прийняття 2 червня 2016 року Верховною Радою України Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)”, де зі ст. 124 Конституції України було вилучено фразу “юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі”, та передбачено, що “юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення” [4]. Попередня редакція вище наведеної статі, часто ставала на заваді розвитку третейського судочинства та давала ґрунт державним судам для обмеження діяльності третейських судів.

Даними змінами також передбачається можливість встановлення законом обов'язкового досудового порядку врегулювання спору. Таким досудовим порядком можуть бути не тільки переговори, а й будь-який інший спосіб альтернативного вирішення спорів, в тому числі і третейський розгляд.

Є різні думки науковців щодо визначення та законодавчого закріплення статусу третейського розгляду в Україні. Одні – пропонують визначити третейський розгляд у якості додаткової (досудової) форми захисту порушеного права (нарівні зі вчиненням виконавчого напису нотаріуса тощо), з можливістю його перегляду (повторного вирішення) по суті спору в державному суді. Інші – пропонують ввести третейський розгляд як обов'язкову досудову стадію в нескладних категоріях спорів (коли суддя відкриває провадження лише після надання доказів проведення досудового вирішення спору) чи як процедуру, яка ініціюється компетентним судом у разі надходження на

його розгляд справи, для якої доцільним є проведення позасудових процедур врегулювання спору, що цілком співвідноситься з закордонним досвідом [5, с. 55].

Так, наприклад, законодавством деяких провінцій Канади (зокрема, Британська Колумбія) при зверненні до суду передбачається необхідність подання доказів щодо намагань врегулювати спір в досудовому порядку. І лише у випадку неможливості чи безрезультатності такої стадії, справа передається на розгляд суду. В ході судової реформи Великобританії, спрямованої на уніфікацію розгляду спорів відповідно до європейських стандартів, Правилами цивільного судочинства було закріплено як один із проявів принципу активного керування процесом діяльність суду зі схилення сторін до укладення мирової угоди чи до застосування способів альтернативного вирішення спорів, до яких, окрім примирних процедур, відноситься і третейський розгляд [3, с. 48].

Однак, не лише визначення статусу третейського розгляду є запорукою його успішного функціонування. Для цього потрібно вирішити також питання пов'язане із низькою якістю діяльності третейських судів, що зумовлене недостатніми законодавчо закріпленими вимогами до них.

Цікавим при вирішенні цього питання є досвід Латвії, яка в рамках здійснення реформ у 2015 році прийняла Закон “Про третейські суди”, яким було підвищено вимоги до третейських судів. Цим Законом передбачалося, що третейські суди: утворюються лише неприбутковими організаціями, повинні мати приміщення для роботи, інтернет-ресурс з інформацією про свою діяльність, а також мати список третейських суддів не менше 10 осіб. Це призвело до закриття більшості третейських судів, які фактично не працювали, а використовувалися для задоволення інтересів його засновників і збільшило рівень довіри громадян до третейських судів [6, с. 10-11].

Законодавством Китаю також передбачені вимоги до арбітрів, які відрізняються від більшості вимог у різних країнах своєю альтернативністю. Відповідно до цих вимог арбітр повинен відповідати одному з таких критеріїв:

- 1) має досвід роботи в арбітражі не менше 8 років;
- 2) має досвід роботи в галузі права не менше 8 років;
- 3) був суддею не менше 8 років;
- 4) володіє високим рівнем викладацької діяльності чи діяльності, пов'язаної із юридичними дослідженнями;
- 5) володіє юридичними знаннями та має професійну практику в галузі економічних та торгових відносин [7].

Тобто в законодавстві не встановлено, що будь-який арбітр повинен відповідати всім вище зазначеним критеріям, а достатньо того, що він відповідає одному з них. Це дає можливість залучити до арбітражу спеціалістів різних напрямків, що позитивно впливає на його якість та професіоналізм.

У зв'язку із глобалізацією та соціально-політичними змінами, які відбуваються в Україні, реформування всієї судової системи, в тому числі і третейського судочинства, відповідно до вимог сьогодення є необхідною умовою її існування. Це

зумовлено тим, що неналежно функціонуючі суди перестають бути інструментом захисту права, свобод і законних інтересів громадян та створюють підґрунтя для розвитку такого негативного явища як правовий нігілізм, який в подальшому може призвести до вчинення правопорушень і навіть злочинів, а це в свою чергу є однією із загроз для безпеки держави. Тому будь-яка держава, яка функціонує на правових та демократичних засадах, зацікавлена в існуванні належно функціонуючої судової системи та альтернативних механізмів вирішення правових спорів, серед яких важливе місце займає й інститут третейського судочинства. Його наявність є показником високого рівня розвитку громадянського суспільства та його взаємозв'язку з державою, стимулом розвитку та вдосконалення національної судової системи й забезпечення захисту інтересів суб'єктів відповідних правовідносин. Третейський суд є своєрідною альтернативою офіційній системі правосуддя в державі та дає можливість сторонам цивілізованим шляхом врегулювати конфліктну ситуацію не залучаючи, при цьому, державний суд.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020”: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 // Офіційний вісник Президента України. – 2015. – № 2. – Ст. 154.
2. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 // Офіційний вісник України. – 2015 – №41. – Ст. 1267.
3. *Бут І. О.* Перспективи третейського розгляду в контексті судової реформи в Україні / І. О. Бут // Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного / уклад.: І. В. Андронов, М. В. Волкова, Р. Ф. Гонгало ; МОН України ; НУ ОЮА. – Одеса : Фенікс, 2015. – С. 46-49.
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 26. – Ст. 532.
5. *Короєд С. О.* Окремі нормативно-процесуальні перешкоди ефективності цивільного судочинства / С. О. Короєд // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – № 24. – С. 53-56.
6. Проект Концепції реформи та розвитку арбітражних інституцій в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tpr.kiev.ua/kontseptsiya-reformi-ta-rozvitku-arbitrazhnih-institutsiy-vukrayini-proekt/>.
7. Закон Китая (КНР) “Об арбитраже” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.uglc.ru/tribunal.htm>.

СЕКЦІЯ V

ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ І ДЕРЖАВНО- ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ РОЗБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

М. В. Беланюк
завідувач наукового організаційного сектору
Науково-дослідного інституту інформатики і права
НАПрН України,
кандидат юридичних наук
(м. Київ)

ІНФОРМАЦІЙНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ЗАГРОЗА ЛЮДИНІ І СУСПІЛЬСТВУ

В сучасних умовах побудови інформаційного суспільства підвищується роль інформації та технологій інформаційного впливу на свідомість людини. Поряд з перевагами, розвиток інформаційної сфери має ряд небезпек, однією з яких є інформаційне насильство. Індустрія інформаційного насильства, за допомогою застосування новітніх інформаційних технологій чинить негативний інформаційно-психологічний вплив на свідомість людини й суспільства, посягає на її права й свободи та створює загрози безпеці людини, суспільству і державі.

Вивчаючи проблему інформаційного насильства вітчизняні вчені звертають увагу на те, що все більш актуальним стає не захист інформації, а захист від інформації. Перш за все інформаційне насильство здійснюється за допомогою Інтернету, запровадити цензуру якого досить складно. Інформаційне насильство певним чином переплелось з терором. Інформаційний терор став вагомим фактором “великої політики”. Політична влада інформаційний ресурс може використовувати за своїм розсудом, не виключаючи різних інформаційних маніпуляцій у своїх інтересах [1, с. 136].

Серед багатоманітних проявів масової комунікації особливе місце посідають ефекти, пов'язані із зображенням насильства в програмах телебачення. Проблема маніпуляції свідомістю стає все більш актуальною у зв'язку з тим, що у сучасної людини, яка перевантажена інформацією, зазвичай, більша частина часу відводиться читанню й пошуку інформації, а менша – на перевірку та аналіз. Крім того доступність інформаційних ресурсів присипляє активність пересічного користувача, оскільки

індивід може бути задоволений високим рівнем інформованості та не помічати своєї віддаленості від прийняття рішень. Сприяють інформаційному насильству ЗМІ, які за допомогою масової, всюдисущої реклами наполегливо й систематично впроваджують у свідомість людей сумнівні цінності та уявлення, створюють завісу омани й ілюзії так, що складно відрізнити правду від брехні, реальність від підробки [1, с. 136-138].

Відповідно до ст. 3 Конституції України “людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю” [2]. Отже, держава має створити умови для гармонійного розвитку й задоволення потреб особистості в інформації, гарантувати розвиток і використання інформаційного середовища в інтересах особистості, забезпечити належний рівень теоретичної та практичної підготовки особистості, за якого досягається захищеність і реалізація її життєво важливих інтересів та гармонійний розвиток незалежно від наявності інформаційних загроз.

Серед положень вітчизняних законодавчих актів, спрямованих на захист суспільства від інформаційного насильства є: Закони України: “Про інформацію”, “Про основи національної безпеки”, “Про захист суспільної моралі”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про рекламу” та ін., але і вони не позбавлені суттєвих недоліків, хоча й декларують актуальні вимоги, зокрема:

1) згідно із ст. 6 Закону України “Про телебачення і радіомовлення” не допускається поширення відомостей, що становлять державну таємницю, або іншої інформації, яка охороняється законом; закликів до насильницької зміни конституційного ладу України; закликів до розв’язування агресивної війни або її пропаганди та/або розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті; необґрунтованого показу насильства; пропаганди; трансляції програм або їх відеосюжетів, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей та підлітків [3];

2) виробництво та обіг у будь-якій формі продукції, що містить елементи насильства і жорстокості, дозволяються виключно за умови дотримання обмежень, установлених законодавством (ст. 2 Закону України “Про захист суспільної моралі”) [4];

3) інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини відповідно до ст. 28 Закону України “Про інформацію” [5];

4) захист від намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації є одним з базових завдань в боротьбі з інформаційними загрозами. До інших загроз віднесено: прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації; поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; комп’ютерна

злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави (ст. 7 Закону України “Про основи національної безпеки”) [6].

Складність боротьби з інформаційним насильством правовими засобами виникає почасти через невизначеність або неоднозначне тлумачення та надмірну розпливчатість формулювань в нормативно-правових актах, що іноді не стикуються між собою. Як приклад можна навести закон України “Про захист суспільної моралі”, в якому відсутнє визначення поняття “продукції, що містить елементи насильства та жорстокості” та терміну “культ насильства й жорстокості” [7].

Отже, нині актуальною є потреба систематизації вітчизняного законодавства з питань захисту особи і суспільства від інформаційного насильства та приведення його у відповідність до міжнародних стандартів.

Крім правових методів на сьогодні вкрай актуальним є необхідність формування в суспільстві критичного мислення та вміння самостійно працювати з інформацією і так організовувати свою діяльність в системах електронних комунікацій, щоб зберегти здоров'я (психічне й фізичне). У. Еко переконаний, що сучасний соціум немислимий без медіаосвіти людини, так як в найближчому майбутньому наше суспільство розділиться або вже розділилося - на два: тих, хто в своїх контактах з медіа обходиться без критичного відбору одержуваної інформації, і тих, хто здатний відбирати і обробляти інформацію. При цьому потрібно “навчити людей вибирати головне і корисне, бо, якщо вони не навчаться цього робити, доступ до всієї цієї інформації виявиться повністю марним” [8]. Крім того, за переконанням вітчизняних вчених, людина сама спроможна чинити опір інформаційному насильству, оскільки “самою природою у сферу свідомого та несвідомого людини закладено відповідні механізми й запобіжники протидії інформаційному насильству, які можуть бути активовані свідомо і несвідомо...” [9, с. 233].

Проблема протидії інформаційному насильству – це комплексна проблема. Очевидно, що державна політика в інформаційній сфері повинна бути конструктивною і виваженою, поєднувати зусилля на різних рівнях: держави, громадянського суспільства і громадян.

Урядові нашої держави необхідно проводити цілеспрямовану роботу з гармонізації та вдосконалення законодавства у сфері інформаційної безпеки та захисту від інформаційного насильства. Дієвим важелем для досягнення цієї мети стане створення системи громадського контролю за діяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, громадсько-політичних структур у сфері боротьби з проявами обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та маніпулювання масовою свідомістю; недопущення монополізації національного інформаційного простору; популяризації національних культурних цінностей; державної підтримки вітчизняного виробника інформаційної продукції; посилення

державного контролю за додержанням вимог інформаційної безпеки в системах збирання, обробки, зберігання і передачі інформації; своєчасне виявлення зовнішніх загроз національному інформаційному суверенітету та їх нейтралізації шляхом постійного удосконалення форм і способів протидії інформаційно-психологічним операціям, спрямованих на послаблення національної безпеки держави, підготовка спеціалістів з питань інформаційної безпеки, тощо [10, с. 59-66].

Крім зазначеного, вирішенню питання протидії інформаційному насильству сприятиме розвиток медіа-освіти, її підтримка на рівні влади, підвищення медіа-грамотності громадян, яка полягає в сукупності мотивів, знань, умінь і можливостей, що сприятимуть добиранню, використанню, критичному аналізу, оцінюванню, створюванню та передаванню інформації різних форм, жанрів, а також аналізу складних процесів функціонування медіа в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Дзьобань А. П.* Інформаційне насильство: змістовний аспект / А. П. Дзьобань, А. Ю. Панфілов, С. М. Соболева // Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. – № 1 (28). – 2016. – С. 148.
2. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Закон України “Про телебачення і радіомовлення” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>
4. Закон України “Про захист суспільної моралі” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>
5. Закон України “Про інформацію” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20110106>
6. Закон України “Про основи національної безпеки” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
7. *Бугера О.* Телевізійна продукція з елементами насильства та агресії: проблема впливу на протиправну поведінку неповнолітніх / О. Бугера // Відновне правосуддя в Україні: щоквартальний бюлетень. – К. – № 3, листопад, 2007. – С. 36-39.
8. *Эко У.* От Интернета к Гутенбергу / У. Эко // Новое литературное обозрение. – 1998. – № 32.
9. *Дзьобань О. П., Пилипчук В. Г.* Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти : монографія / за заг. ред. проф. В. Г. Пилипчука. – Харків : Майдан, 2011. – 244 с.
10. *Фурашев В. М.* Законодавче забезпечення інформаційної безпеки України / В. М. Фурашев // Інформація і право. – № 1(10)/2014. – С. 59-66.

Брижко В. М.
головний науковий співробітник
Науково-дослідного інституту інформатики і права
НАПрН України,
доктор філософії (Ph.D) з юридичних наук
(м. Київ)

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В СФЕРІ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТАХ

Конституційна спрямованість на побудову в Україні демократичної, соціальної, правової держави, найвищою цінністю в якій визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека та підтримання ефективного функціонування державних інститутів, пов'язана із необхідністю вдосконалення захисту громадянських прав, важливою складовою яких є захист персональних даних. Відповідно до статті 32 Конституції України “Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди...”. Вказаний конституційний припис вперше був закріплений у 2010 р. в Законі України “Про захист персональних даних” [1].

Сучасне застосування інформаційно-цифрових технологій та засобів електронної комунікації в економічній, фінансовій, банківській, культурній, правоохоронній та ін. діяльності, а також в міжнародній співпраці передбачають:

- потребу у вільному русі потоків інформаційних ресурсів щодо товарів, капіталів і послуг, які звичайно супроводжуються персональними даними;
- загострення проблеми неправомірних і несанкціонованих дій різних суб'єктів при використанні засобів електронно-інформаційного середовища;
- виникнення глобальної за своїми масштабами у часі та просторі, проблеми інформаційної безпеки людини, суспільства і держави через несанкціоновану обробку та поширення відомостей про осіб без їх відома.

Головним правовим стандартом, що встановив принципи гармонізації національних законодавств у сфері захисту персональних даних є Конвенція Ради Європи від 28.01.1981 р. № 108 “Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних” [2]. Згодом принципи Конвенції були конкретизовані у Директиві Європейського парламенту та Ради ЄС 95/46/ЄС від 24.10.1995 р. “Про захист осіб у зв'язку з обробкою персональних даних та вільним обігом цих даних”. З того часу було прийнято більше 100 Конвенцій, Директив, Протоколів, Рекомендацій тощо, які прямо або побічно відносяться до правового регулювання захисту персональних даних [3].

Проте проблеми інформаційної безпеки в сфері захисту персональних даних залишаються і навіть посилюються. Це може пояснюватися тим, що сьогодні

різноманітні технології, кожна з яких на початку створення передбачала конкретне функціонально-цільове призначення, вже має можливості інтегруватися з іншими технологіями та надавати не лише нову якість результатів від сумісного їх використання, але й створювати умови більших можливостей для несанкціонованого отримання та використання персональних даних.

Отже, проблема неправомірних і несанкціонованих дій у сфері персональних даних фізичних осіб залишається вкрай актуальною як в юридичному, так і практичному плані. Наприклад: більшість баз персональних даних не є автономними, що суперечить вимогам міжнародних правових стандартів; передача персональних даних за кордон не має реального організаційно-правового механізму; для будь-якого бізнесу персональні дані – зручне і необхідне доповнення до всього того, що надається через Інтернет; на багатьох ринках має місце незаконна торгівля CD з персональними даними; продовжує функціонувати система несанкціонованого збирання і продажу адресних списків персональних даних тощо.

У травні місяці 2016 року Європейський Парламент і Рада Європи затвердили постанову про нові правила і порядок захисту персональних даних, який передбачає створення умов забезпечення узгодженої нормативно-правової бази на європейському рівні.

Основою “Пакету захисту даних” є Регламент (ЄС) від 27.04.16 р. 2016/679 “Про захист фізичних осіб у зв’язку з обробкою персональних даних та про вільне переміщення таких даних, а також про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальні Положення про захист даних)” [4]. У “Пакет” також включено Директиву (ЄС) Європейського Парламенту і Ради від 27.04.16 р. 2016/680 “Про захист фізичних осіб у зв’язку з обробкою персональних даних компетентними органами в цілях запобігання, розслідування, виявлення або переслідування злочинця, злочину або виконання кримінальних покарань, а також про вільне переміщення таких даних, і скасування Рамкового рішення Ради 2008/977/ПВД” [5] та Директиву (ЄС) 2016/681 Європейського Парламенту і Ради від 27.04.16 р. “Про використання даних записів реєстрації пасажирів (PNR) для профілактики, виявлення, розслідування і судового переслідування злочинів терористичного характеру і тяжкого злочину” [6].

Регламент (ЄС) 2016/679 від 27.04.16 р. “Загальні Положення про захист даних” (Регламент “GDPR”), які вводяться в дію з 2018 р. передбачає скасування Директиви 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 24.10.95 р. В офіційному прес-релізі ЄС це пояснюється так: “Європейська комісія висунула свою реформу ЄС про захист даних для того, щоб зробити Європу придатною для життя в цифрову епоху. Більше 90 % європейців говорять, що вони хочуть ті ж права захисту даних як в країнах ЄС – і незалежно від того, де обробляються їх дані”.

Мета і принципи Регламенту “GDPR” залишаються співзвучними з положеннями Директиви 95/46/ЄС, однак, відмінності у підходах до обробки і захисту

персональних даних в державах-членах ЄС, перешкоджають вільному переміщенню персональних даних на всій європейській території.

Для забезпечення захисту фізичних осіб і усунення перешкод на шляху потоків персональних даних в рамках ЄС, національні системи обробки та захисту персональних даних повинні бути еквівалентними (рівноцінними) у всіх державах-членах ЄС. Тому Європейська Комісія пропонує здійснити реформу системи захисту даних для того, щоб зробити Європу придатною для життя в цифрову епоху.

Як наголошується у Регламенті “GDPR”, захист фізичних осіб у зв’язку з обробкою персональних даних є фундаментальним правом. При цьому, це право не є абсолютним. Воно повинне розглядатися у зв’язку з його функцією в суспільстві і бути збалансованим з іншими основними правами, відповідно до принципу пропорційності, який має бути визначений у базовому законі країни.

Основні принципи обробки персональних даних, які означені у документах “Пакета захисту даних”, визначають дотримання наступного:

- персональні дані повинні оброблятися законно, справедливо і в доступній формі по відношенню до суб’єкта даних (“законність, справедливість і прозорість”);

- збиратися для певної, конкретної і законної мети і не піддаватися додатковій обробці, яка несумісна з цією метою; подальша обробка для цілей архівації, з метою наукових, дослідницьких, історичних і статистичних цілей не може бути несумісною з початковою метою (“цільове обмеження”);

- бути адекватними і обмежуватися тими даними, які відповідають і необхідні для досягнення цілей, для яких вони обробляються (“зведення до мінімуму даних”);

- бути точними і, при необхідності, постійно підтримуватися в актуальному стані; неточні персональні дані, з урахуванням цілі, для якої вони обробляються, слід видаляти або виправляти без затримки (“точність”);

- зберігатися у формі, що дозволяє ідентифікувати суб’єкта даних не довше, ніж це необхідно для цілі, для якої вони обробляються; персональні дані можуть зберігатися протягом тривалішого періоду виключно для цілей архівації, інтересів наукових, дослідницьких, історичних і статистичних цілей (“обмеження зберігання”);

- оброблятися так, щоб забезпечити належний захист персональних даних, включаючи захист від несанкціонованої або незаконної обробки, випадкової втрати, знищення або пошкодження, з використанням відповідних технічних або організаційних заходів (“цілісність і конфіденційність”).

Нові правила застосовуються до обробки даних фізичних осіб у компаніях, підприємствах тощо, які розміщуються не тільки на європейській території, але і здійснюють свою діяльність за межами ЄС і пов’язані з обробкою персональних даних в рамках ЄС. Правила не поширюються на обробку даних про юридичних осіб, а також на дані, які відносяться до анонімної інформації і померлих осіб.

Правила Регламенту “GDPR” не застосовуються до обробки персональних даних фізичною особою в ході чисто особистої або побутової діяльності і, таким

чином, без зв'язку з професійною або комерційною діяльністю. Суб'єкт даних повинен мати можливість передавати свої персональні дані з однієї системи електронної обробки в іншу, без втручання інших осіб.

Регулювання згідно положень Регламенту "GDPR" не застосовується до обробки персональних даних для забезпечення національної безпеки і діяльності правоохоронних органів (для цілей попередження, розслідування), а також до обробки персональних даних державами-членами ЄС по відношенню до загальної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС.

Персональні дані, які обробляються державними органами в цілях запобігання, розслідування, виявлення або судового переслідування злочинів або виконання покарань, зокрема по запобіганню загрозам суспільної безпеки і вільного переміщення таких даних, регулюються іншим правовим актом ЄС, а саме Директивою (ЄС) 2016/680 Європейського парламенту і Ради.

Кожна держава-член ЄС зобов'язана мати незалежний наглядовий орган для розслідування скарг і застосування адміністративних санкцій відносно правопорушень, а також співробітничати з незалежними наглядовими органами інших держав, забезпечуючи взаємну допомогу, організацію сумісних операцій, виявлення і судове переслідування порушень і виконання покарань.

Регламент "GDPR" передбачає наступні санкції, які можуть бути накладені, зокрема: штраф в розмірі від 10.000.000 (або до 2% від річного обігу за попередній фінансовий рік) до 20.000.000 євро (або до 4% від річного обігу попереднього фінансового року).

Декілька слів про Директиву (ЄС) 2016/680 від 27.04.16 р. та Директиву (ЄС) 2016/681 від 27.04.16 р. (детальніше див. у [7]).

Згідно з Директивою (ЄС) 2016/680 Європейського Парламенту і Ради від 27.04.16 р. "Про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних компетентними органами в цілях запобігання, розслідування, виявлення або переслідування злочинця злочину або виконання кримінальних покарань, а також про вільне переміщення таких даних, і скасування Рамкового рішення Ради 2008/977/ПВД" (Директива "Поліція і органи юстиції") будь-яка обробка персональних даних повинна здійснюватися законно, бути справедливою і прозорою для суб'єктів даних, і виконуватися тільки згідно з конкретно встановленою метою. Це не може перешкоджати правоохоронним органам у проведенні заходів, таких як таємні розслідування або відео спостереження, що можуть здійснюватися з метою запобігання, розслідування, виявлення або судового переслідування кримінальних злочинів або виконання кримінальних покарань.

Директива (ЄС) 2016/681 Європейського Парламенту і Ради від 27.04.16 р. "Про використання даних записів реєстрації пасажирів (PNR) для профілактики, виявлення, розслідування і судового переслідування злочинів терористичного характеру і тяжкого злочину" (Директива PNR)" передбачає забезпечення безпеки і захисту життя людей, а

також створення правової основи для захисту персональних даних авіапасажирів міжнародних рейсів. Її положення спрямовані на запобігання, виявлення, розслідування і судове переслідування терористичних та інших злочинів та серйозних злочинів шляхом регулювання передачі даних PNR від авіакомпаній державам-членам ЄС, а також обробку даних PNR компетентними органами в державах-членах ЄС.

Зібрані дані PNR можуть бути оброблені тільки для профілактики, виявлення, розслідування і судового переслідування терористичних і серйозних злочинів. Вони включають: ім'я пасажирів, дату поїздки, маршрут проходження, відомості про квитки, контактні дані з турагентом, через якого політ був замовлений, використовувані засоби платежу, номер місця, відомості про багаж.

Висновки.

1. Нині законодавство про захист персональних даних у жодній країні світу не досягло своєї зрілості. Повна адекватність національних законодавств про захист персональних даних європейським правовим стандартам також не досягнута.

Основною проблемою упорядкування інформаційних відносин у сфері захисту персональних даних є протиріччя між прагненням максимального застосування персональних даних у державних (міждержавних), політичних, комерційних та особистих інтересах, й, одночасно, декларативного бажання захистити права на недоторканність приватного життя людини.

Обмеження прав на персональні дані має здійснюватися лише за законом. Проблема дотримання інтересів усіх сторін – людини, суспільства і держави продовжує існувати та потребує подальшої уваги.

2. Запровадження запропонованого Європейською Комісією нового порядку захисту даних сьогодні, звісно, може викликати критичні зауваження стосовно того, що введення його в дію ускладнює старі проблеми та можливість їх вирішення на практиці. Складність у тому, що реалізація відповідних положень нового європейського порядку захисту персональних даних потребує нових ресурсів, нових підходів та всеосяжних змін ділової практики не тільки для всіх держав-членів ЄС, але і для всіх неєвропейських країн.

Існує об'єктивна необхідність подальшого вдосконалення захисту прав людини від неправомірних і несанкціонованих дій з персональними даними фізичних осіб на міжнародному та національному рівнях.

3. Виходячи з потреб інтеграційних процесів, Україні належить внести відповідні зміни до базового Закону України "Про захист персональних даних".

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 34. – Ст. 481.
2. Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data : Amendment to Convention ETS No. 108 allowing the European Communities to accede. –

Strasbourg, 28.1.1981. – Режим доступу : <http://www.convention.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/108.htm>

3. Системна інформатизація правоохоронної діяльності: європейські нормативно-правові акти та підходи до упорядкування інформаційних відносин у зв'язку з автоматизованою обробкою даних : посіб. / В. Брижко, М. Швец [та ін.]. – Кн. 2. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2006. – 509 с.
4. On the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) : Reglment (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council, of 27 April 2016. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>
5. On the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and the free movement of such data and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA : Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council, of 27 April 2016. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/%3Furi%3DCELEX%253A32016L0680&p rev=search>
6. On the use of passenger name record (PNR) data for the prevention, detection, investigation and prosecution of terrorist offences and serious crime : Directive (EU) 2016/681 of the European Parliament and of the Council, of 27 April 2016. – Режим доступу : <https://consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/04/21-council-adopts-eu-pnr-directive/&prev=search>
7. *Брижко В.* Сучасні основи захисту персональних даних в європейських правових актах / В. Брижко // Інформація і право. – № 3(18)/2016. – С. 45-57.

Д. П. Бурлаченко
магістрант факультету політології та права
спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ПРАВОВІ АСПЕКТИ БЛОКУВАННЯ КОНТЕНТУ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Розвиток інформаційних технологій здійснює значний вплив як на окрему особистість, так і на суспільство в цілому. Такі процеси не можуть залишитись осторонь держави, яка в особі своїх компетентних органів встановлює обмеження за допомогою правового регулювання суспільних відносин. Збільшення чисельності веб-сайтів та користувачів мережі Інтернет, спричинило збільшення кількості контенту, зміст якого суперечив законодавству як окремо взятих держав, так і міжнародним нормам. Це в свою чергу зумовило потребу законодавчого врегулювання питання фільтрування чи блокування Інтернет-контенту.

Вітчизняним законодавством не визначено поняття “контент”, однак зустрічаються похідні від нього терміни, наприклад, у Стратегії кібербезпеки України

зустрічається термін “контентна безпека” [1]. У рамках даного дослідження під терміном “контент” мається на увазі інформаційне наповнення веб-сайту.

На початку свого існування мережа Інтернет розвивалась за участі спільнот, що самостійно врегульовували відносини, які виникали у процесі її використання. Саморегулювання впливало із природи мережі Інтернет, як всесвітньої системи без кордонів. Однак збільшення користувачів, поява комерційних відносин у мережі Інтернет, обіг контенту, зміст якого суперечив законодавству, стали одними з причин потреби правового регулювання відносин в мережі Інтернет. У свою чергу, втручання держави у вказані суспільні відносини надало їм характерних ознак, пов’язаних із державним устроєм та системою права окремих держав. Це зокрема відобразилось на порядку доступу до мережі Інтернет та особливостях блокування Інтернет-контенту.

Розрізняють такі різновиди контенту, що блокується:

1) політичний – інформація, присвячена діяльності опозиційних рухів, захисту прав людини, релігійним рухам і сектам.

2) асоціальний – інформація що розпалює міжнаціональну і релігійну ворожнечу, закликає до насильства, порнографічні матеріали в Інтернеті, інформація присвячена статевій освіті, плануванню сім’ї та ЛГБТ-тематиці, наркотикам і алкоголю, що принижує честь та гідність людини.

3) контент, що блокується з міркувань національної безпеки – інформація про екстремістські, сепаратистські і терористичні рухи, Інтернет-ресурси військових супротивників, ресурси з конфіденційними даними.

4) сайти і сервіси, що порушують економічні інтереси. До цієї категорії відносяться сайти, які порушують інтелектуальну власність, файлообмінні сайти, програми і торрент-трекери.

5) Інтернет-інструменти і соціальні сервіси. Анонімайзери, оскільки вони можуть використовуватися для обходу державних фільтрів, а також соціальні мережі, ресурси для блогів і мікроблогів, хостинги відео і зображень, пошукові системи і онлайн-перекладачі [4].

Перші спроби контролю в мережі Інтернет, зокрема в частині блокування та фільтрування Інтернет-контенту, сприймались скептично. Наприклад, Білл Клінтон, реагуючи на такі намагання Китаю заявив, що “контроль Інтернету – спроба прибити желе до стіни”[5]. Це в свою чергу пояснюється тим, що США обрало стратегію найменшого втручання у процес контролю за Інтернет мережею, через першу поправку до Конституції США.

Китай же спростував твердження Білла Клінтона введенням в дію системи “Золотий щит”, що складається з таких складових:

- система фільтрації трафіку;
- система блокування пошуку небажаної інформації;
- ручна система фільтрації контенту, що публікується в соціальних мережах.

Список ресурсів для фільтрації формується безпосередньо у центральних органу влади і в нього входять як сайти політичної спрямованості так і іноземні інтернет-сервіси, що не співпрацюють із владою Китаю [3].

Характерним для країн Європейського Союзу, є закон LOPPSI-2, що був прийнятий у Франції у 2011 році. Основні положення даного закону стосувалися боротьби із розповсюдженням дитячої порнографії у мережі Інтернет[2].

Загалом, аналізуючи законодавство зарубіжних країн, можна стверджувати, що наразі відсутні комплексні закони, що регулювали б відносини в мережі Інтернет, зокрема в частині блокування Інтернет-контенту. Також варто вказати на відсутність єдиних стандартів та механізмів блокування Інтернет-контенту. Це в першу чергу пояснюється різними критеріями та підставами такого блокування.

В Україні, відповідно до чинного законодавства, справи щодо блокування Інтернет-контенту та веб-сайті, розглядаються у судовому порядку. Норми, що регулюють дане питання, містяться у значній кількості нормативно-правових актів, зокрема у Законах України “Про інформацію”, “Про авторське право і суміжні права”, Цивільному Кодексі України.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 831 від 13 жовтня 2015 року, в Україні створено Департамент Кіберполіції як міжрегіональний територіальний орган Національної поліції. Одним із завдань Кіберполіції є протидія кіберзлочинам, у сфері інформаційної безпеки.

Вважається за доцільне пропозиція внесення змін до чинного законодавства, відповідно до яких наділити співробітників Кіберполіції повноваженнями по блокуванню контенту в мережі Інтернет, що розміщений на веб-сайтах з доменом .ua та надсиланням вимоги про усунення відповідного контенту адміністраторам сайту.

Пропонується також розробка та створення он-лайн бази під відомством Кіберполіції, із спрощеною процедурою подання та розгляду заяв про розміщення забороненого чинним законодавством контенту.

У висновку варто зазначити, що блокування контенту у мережі Інтернет є актуальним питанням правової науки. Це пояснюється тим, що з одного боку поширення Інтернет-контенту пов’язане із забезпеченням свободи поширення інформації, а з іншого – вимогою до вжиття рішучих заходів, за умови, що контент є незаконним. Актуальність даного питання також пов’язана із відсутністю єдиних міжнародних стандартів щодо підстав та процедури блокування контенту в мережі Інтернет. Тому, важливими елементами вирішення вказаної проблеми є міжнародна співпраця та вдосконалення національного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Указ Президента України про “Про Стратегію кібербезпеки України” від 27 січня 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

2. *Задерейко А. В.* Вопросы обеспечения информационного суверенитета государств в виртуальной бреше интернет и тенденции их развития в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua>
3. *Ваховский А. М.* Политико-правовые вопросы регулирования Интернета: мировой опыт и Российская практика [Електронний ресурс] // Известия ТулГУ. Гуманитарные науки. – 2016. – № 2. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/politiko-pravovye-voprosy-regulirovaniya-interneta-mirovoy-opyt-i-rossiyskaya-praktika>
4. Фильтрация контента в Интернете. Анализ мировой практики: доклад Фонда развития гражданского общества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://civilfund.ru/research/1>
5. Clinton Says Trade Deal and Internet Will Reform China // Tech Law Journal. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.techlawjournal.com/trade/20000309.htm>.

І. М. Доронін
Науково-дослідний інститут інформатики і права
НАПрН України,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ)

КРАУДФАНДІНГ В ІНТЕРНЕТІ: УРЯДУВАННЯ І ДЕРЖАВНИЙ ВПЛИВ

Розвиток науково-технічного прогресу, побудова інформаційного суспільства, глобалізація та віртуалізація соціальних відносин змінила багато механізмів самоорганізації суспільства, не обмежившись суто технічними аспектами. Одним із найбільш значимих механізмів саморегуляції сучасного суспільства в мережі Інтернет є “краудфандінг”, термін що запозичений з англійської мови і буквально означає “створення фонду натовпом”.

Метою зазначеного виступу є висвітлення сутності відносин з краудфандінгу через призму розуміння його як механізму саморегуляції (урядування), що не вимагає державного впливу по суті, але все рівно перебуває під ним.

Зазвичай, коли говорять про “краудфандінг” розуміють спільне інвестування проекту, кошти на які збираються у мережі Інтернет вільними учасниками. Існування проектів передбачає існування спеціальної платформи проекту, яка активно використовує існуючі соціальні мережі, а також утворює мережі безпосередньо на платформах, що стимулює постійну соціальну активність учасників проекту [1, р. 2, 5]

При цьому “краудфандінг” не розуміється як чисте благодійництво, оскільки передбачається, як правило, фінансування певних проектів на умовах інвестицій. Тобто учасники “краудфандінгу” виступають як інвестори, що отримують прибуток у випадку прибутковості самого проекту. Перші проекти, які застосовували зазначені механізми були особливими і тому збір коштів на них можливо розглядати або як благодійні внески, або як фінансування на певному ідеологічному підґрунті. При цьому вкладник таких коштів діяв не з суто економічного інтересу, доволі часто він

був прихильником певних ідей, субкультур, або робив це з мотивів благодійництва. Зрозуміло, що “краудфандінг” сам по собі не захищений від ризиків шахрайства, а також може бути використаний як інструмент для ухилення від сплати податків у різних юрисдикціях, тому є об’єктом державного впливу. Державна політика країн-учасниць Євросоюзу передбачає стимулювання проектів такого інвестування шляхом застосування спрощених форм регулювання. Але умовою використання спрощених процедур є обмеження проектів певною сумою та тимчасовий характер застосування процедур (як правило, протягом одного року).

У США зазначені механізми почали застосовуватись близько 15 років тому для бізнес-проектів, що були пов’язані з інформаційної індустрією або новими технологіями, що получили назву “стартап-проекти” (або у подальшому “стартапи”). Оскільки вплив держави на регулювання суспільних відносин у США досить значний, питання правового регулювання такої діяльності виникло практично відразу, оскільки по-перше, це стосувалось грошових коштів, що завжди пов’язане із можливим шахрайством [2, р. 1768-1769], по-друге, регламентація відносин, пов’язаних із обігом грошових коштів зазнає значного впливу вимог законодавства стосовно боротьби з тероризмом, наркобізнесом, організованою злочинністю та іншою протиправною діяльністю. Ухвалення у США спеціального законодавчого акту, який значно спрощував механізм державного регулювання відносин, пов’язаних із залученням фінансування через “краудфандінг” (The Jumpstart Our Business Startups Act – 2012), призвело до збільшення таких проектів і стартап-буму, насамперед у сфері інформаційних технологій. На сьогодні більшість проектів, які використовують платформи залучення коштів через “краудфандінг” знаходяться у США. Учасниками таких проектів досить часто є громадяни інших країн. Останнім часом у спеціалізованих ЗМІ з’являється інформація про той, чи інший проект, започаткований громадянами України, який зібрав значні грошові на одній із платформ “краудфандінгу”. Враховуючи державну політику сприяння активності в розвитку інформаційних технологій, яка проводиться США та належне підґрунтя для діяльності зазначених платформ, на сьогодні важко прогнозувати бум таких проектів в Україні, швидше за все наші співгромадяни будуть використовувати і в подальшому насамперед американські платформи для стартапів.

У літературі, присвяченій соціальним аспектами використання сучасних інформаційно-комп’ютерних технологій, “краудфандінг” розглядається як позитивний приклад самоорганізації соціуму в мережі Інтернет, яскравий зразок самоврядування (або урядування, якщо розуміти його як еквівалент англійського терміну “governance” і який далеко не завжди слід розуміти в значенні “державне управління”, що зазвичай робиться у вітчизняній літературі). При цьому, констатовано значний вплив на розвиток “краудфандінгу” сучасних “блокчейн”-технологій, а також інших технологій, пов’язаних із криптографічним захистом інформації. На думку ряду дослідників саме

впровадження “криптовалюти”, як серцевини “блокчейн”-технологій значно спростило багато механізмів саморегуляції соціумів в кіберпросторі [3, р. 136].

В наукових концепціях, які досліджують “децентралізовані автономні організації” (DAO), механізм “краудфандінгу” може розумітись як економічне підґрунтя існування таких організацій, а криптовалюти, як їх гроші [4, 5]. Але держава як соціальне утворення, що має тисячолітню історію, зберігає свій вплив на людей хоча б у формі політко-правового зв’язку – громадянства. Оскільки саме існування криптовалют підірвало монополію держави на емісію коштів, по суті єдиним елементом регулювання є вплив на економічний механізм таких децентралізованих організацій шляхом державного регулювання економічної діяльності, у т.ч. збирання коштів.

У глобальній перспективі DAO можуть або співіснувати з державами, або трансформуватись у якісь інші соціальні утворення, що повинно бути предметом серйозних досліджень у соціології та теорії держави і права. На сьогодні ідея повної децентралізації це скоріше за все утопія, хоча б у питанні існування механізмів примусу. На цей час у випадку неефективності проекту, кошти на які збираються за допомогою “краудфандінгу”, витрати несуть його учасники і такі збитки розуміються як їх ризики, оскільки цінні папери або інші зобов’язання не видаються. У випадку шахрайства державний вплив, у т.ч. притягнення винних осіб до юридичної відповідальності буде забезпечуватись державою, яка матиме відповідну юрисдикцію.

Таким чином, “краудфандінг” у майбутньому залишатиметься важливим механізмом залучення грошових коштів у проекти насамперед пов’язані зі сферою інформаційних технологій, розвиток сучасних технологій (“блокчейн” та криптографії) буде мати істотний вплив на подальшу трансформацію багатьох механізмів соціальної самоорганізації, що призведе до неодмінної трансформації держави як соціального інституту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Gabison Gary. Understanding Crowdfunding and its Regulations: JRS Science and Policy Report/Gary Gabison – Seville: Institute for Prospective Technological Studies, 2015 – 40 p;
2. James Thomas. Far from the Maddening Crowd: Does the Jobs Act Provide Meaningful Redress to Small Investors for Securities Fraud in Connection with Crowdfunding Operations/Thomas G. James// Boston College Law Review.- 2013. – Vol. 54, Issue 4. – P. 1767-1800;
3. Reijers Wessel. Governance in Blockchain Technologies & Social Contract Theories/Wessel Reijers, Fiacra O’Brolchain, Paul Haynes// Ledger. – 2016 – Vol. 1 – P. 134-151;
4. Scott Brett. How can cryptocurrency and blockchain technology play a role in building social and solidarity finance? Paper prepared for the UNRISD Workshop Social and Solidarity Finance. February, 2016./Brett Scott [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdl.handle.net/10419/148750> – Назва з екрана. – Дата звернення: 29.05.2017р;
5. DuPont Quinn. Experiments in Algorithmic Governance: A history and ethnography of “The DAO,” a failed Decentralized Autonomous Organization/ Quinn DuPont [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iqdupont.com/assets/documents/DUPONT-2017-Preprint-Algorithmic-Governance.pdf> - Назва з екрана. – Дата звернення: 29.05.2017р.

І. Ф. Корж
завідувач науковою лабораторією
Науково-дослідного інституту інформатики і права
НАПрН України,
доктор юридичних наук, ст. наук. співробітник
(м. Київ)

БРЕХНЯ–ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ ТА ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕКАМ УКРАЇНИ: ВНУРІШНІЙ ЧИННИК

Усі люди брешуть
Боже, боже, до чого забрехався світ!
Шекспір, Генріх IV, ч. I

Перед тим як приступити до розкриття презентованого питання, хочу зупинитися на понятті “безпека”, розкрити філософію його змісту.

Як філософська категорія, поняття “безпека” перебуває в центрі уваги дослідників у різних галузях науки, оскільки воно не є чимось предметним, матеріальним і виступає абстрактною формою вираження життєспроможності та життєстійкості конкретних об’єктів, їх відносин із внутрішнім і зовнішнім світом. Сучасні тлумачні словники та енциклопедії, як і законодавство, визначають поняття “безпека” переважно як стан, коли немає небезпеки, або як стан, за якого ніщо не загрожує кому-небудь або чому-небудь.

Природу безпеки складає природа речей – об’єктивний процес реалізації активного начала у становленні речей (елементів). Обумовлюючи буття речей у їхній цілісності, природа речей формує механізми самозбереження, що базуються на розпізнанні позитивних та негативних зовнішніх впливів. Маючи свідомість, людина стає спроможною не лише до здійснення оцінки негативного впливу на неї або на будь-який інший об’єкт. Вона спроможна оцінити і свій стан щодо небезпеки. Говорячи про безпеку того чи того соціального утворення, соціальної системи, маємо розуміти, що йдеться про реальну можливість його збереження. Безпека розуміється як засобом збереження та підтримання таких цінностей, як добробут, сталий розвиток тощо. Оптимальність тут досягається не відсутністю будь-яких негативних факторів та процесів, що впливають на систему, а їх мінімізацією. Безпека соціальної системи – це стан її оптимального функціонування і розвитку. Саме такий стан гарантує достатню захищеність системи та її відносну непорушність.

Висновок: Поняття “безпека” в соціальному розумінні означає збалансований стан функціонування соціальної системи (людини, держави, світового співтовариства), антропогенних, природних систем тощо, за якого людина, завдяки знанням про навколишнє природне середовище і тенденції його розвитку, своїми діями спроможна своєчасно виявити та мінімізувати вплив існуючих та потенційних загроз або

уникнути їх, що, у свою чергу, дає їй можливість зберігати систему своїх цінностей і забезпечувати подальший їх розвиток.

Важко уявити собі світ, в якому б усі люди були гранично відвертими одне з одним. Кожна людина розуміє це, і навряд чи хто з нас вважає для себе зобов'язаним говорити завжди “правду, одну тільки правду і нічого крім правди”. Є правда, яка заподіює біль, і є брехня для порятунку. Не викликають же у нас подив рядки О. С. Пушкіна: “Тьмы низких истин мне дороже – нас возвышающий обман”.

Великий фахівець з питань розпізнавання брехні Пол Екман (автор книги “Психологія брехні. Обдури мене, якщо зможеш”) констатує: “Брехня настільки природна, що її відверто можна віднести майже до всіх сфер людської діяльності”. Необхідно погодитися з цим, незважаючи на закиди з боку моралістів.

За допомогою брехні відбувалися більшість революцій, переворотів, зговорів та інших подій, які змінювали життя людей. Це вдалий інструмент в маніпулюванні масами: в релігії, політиці, ідеології, історії та у побуті. За даними науковців, людина бреше щодня. Але одна річ у побуті, а інша справа коли це відбувається в масштабах держави, континенту, усього світу. Як відомо у владі перебувають переважно політики. Однак політика, якою займаються політики – річ брудна сама по собі. Цинізм, аморальність, обман – це ті риси, якими Макіавеллі охарактеризував політику як явище. Він перший, хто назвав речі своїми іменами, не приховуючи політичних інтриг за ширмою доброго та справедливого.

Якщо розглядати внутрішній політичний фактор України, то українська політика – це приклад вдалого застосування брехні. Більшість того, що звучить із вуст українських політиків – брехня. Декларації, концепції, обіцянки, політичні програми та коаліційні угоди – просто гарно сформульована брехня.

Українське життя переповнене брехнею. Вона вдома, на роботі, рекламі, транспорті, магазинах... Головне, яким чином подати брехню. Звичайно, якщо це робити невпевнено, в простій грубій формі, то люди на це не поведуться. Але, якщо навколо цього вибудувати благі цілі, які ще й прикрашені гарненькими словами, такими як: добробут, стабільність, майбутнє, безпечність, боротьба за правду та справедливість – з'являється відчуття довіри до людей, які ставлять такі цілі. Але в результаті, як говорив один класик від політики, отримуємо дірку від бублика.

Українська політика вже настільки знівелювала саме поняття “політика”, що згодом прийдеться запроваджувати проекти для реабілітації цього явища у суспільній свідомості. Брехня загалом, і в Україні – це інструмент з допомогою якого приходять до влади та утримують її. Сподівання лише на те, що прийде час нової політики, час в якому зміниться підхід до системи, до її функціонування та розуміння [1]. Однак, і це добре розуміє той же Пол Екман і вважає, що усяка брехня має бути обов'язково викрита.

Дивлячись на сучасний український політикум, можна щодня утверджуватися у думці про те, що у реальній дійсності люди, які наділені владою, перш за все мають на меті використовувати свій вплив здебільшого для задоволення своїх власних амбіцій

та інтересів, брутально та неприховано потураючи інтереси переважної частини громадян України. Так, влада перетворюється на засіб досягнення поставлених політичних цілей взагалі та утримання влади зокрема. Прикладом такого є, починаючи з 1991 року використання ідеології “неолібералізму”, ідея якої полягає в поширенні вільного ринку й необмеженої конкуренції як екстенсивно – у глобальному масштабі, так і інтенсивно – на всі сфери життя суспільства, незважаючи на явний її дефолт у 2008 році (світової економічної кризи). Українські політики довели українське суспільство до зубожіння, за виключенням незначної її частини. Адепти цієї ідеології зводять нерівність у ранг вищої чесноти, яка стимулює бідних гнатися за багатими й підвищувати свою продуктивність, роблячи внесок у збагачення та розвиток усього соціуму.

До політичних засобів, які нині активно використовуються “сильними цього світу”, експерти відносять нормативно-правові акти, вибори, масові репресії, армію та правоохоронні органи, людські ресурси, фінанси, ідеологію, демагогію, підкуп, шантаж, брехню тощо [2]. Крім того, одним із надзвичайно потужних інструментів здійснення політичного та правового впливу на свідомість громадян в умовах сьогодення є засоби масової інформації.

Зазначимо, що між нинішньою війною на Сході і збагаченням “сильних цього світу” є пряма залежність. Зазначене дає нам можливість сформулювати проблему, яка в умовах інформаційної війни, у якій перебуває Україна, набула надзвичайної актуальності. Такою проблемою є забезпечення достовірності, насамперед, правової інформації, а також шляхів убезпечення громадян України від брехні та маніпуляцій їх свідомістю, до яких вдаються політики різного рівня та державні службовці, аби утримати або сконцентрувати у своїх руках владний вплив та фінансові потоки [3].

Політична брехня є справжньою загрозою національній та інформаційній безпекам, бо вона спотворює інформаційний простір держави і суспільства і не дає суспільним і державним інститутам вчасно і адекватно реагувати на справжні виклики, що виникають перед нашою державою. Тому важливим завданням для громадянського суспільства в Україні має стати “дебрехізація” українського політикуму та відсічення джерел брудної брехні від засобів масової інформації.

Підводячи ризик під зазначеним вище, хотілося б наголосити на тому, що проблематика достовірності інформації, зокрема в умовах де-факто воєнного стану, в якому нині перебуває Україна, посідає одне з центральних місць дискусій як у наукових колах, так і серед практиків різних сфер діяльності. На сьогоднішній день звичайному громадянину надзвичайно важко орієнтуватися у тих хитросплетіннях та лабіринтах інформації, які свідомо чи ні продукують люди, які наділені владою і мають на меті тримати її якнайдовше. Тому перед громадянським суспільством стоїть дилема – продовжувати сприймати брехню на свою адресу від осіб у владі та політиків, чи змінити кардинально ситуацію на краще. Відповідь сама напрашується очевидна.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брехня, як інструмент влади. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2008/12/25/3652874/>.
2. *Черных А. В.* Политическая ложь как механизм удержания власти / А. В. Черных // *Власть*. – № 12. – С. 105-107.
3. *Іваненко Олена.* Політична брехня та викривлення правової інформації як глобальні проблеми сучасної України (на прикладі змін до Конституції України). – Режим доступу : http://vjhr.sk/archive/2016_3/10.pdf.

Ю. І. Крилова
магістрантка факультету політології та права
спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА”

“Хто володіє інформацією, той володіє світом”

Натан Ротшильд

Чи не з початку існування людство почало охоче використовувати інформацію як засіб маніпулювання громадською думкою. Це призвело до нового явища у міжнародних відносинах, яке отримало назву “інформаційна війна”. Нині, на наш погляд саме інформаційна війна становить найбільшу небезпеку для функціонування системи національної безпеки України.

У науковій літературі термін “інформаційна війна” недостатньо досліджений. Незважаючи на те, що цю проблематику підіймали у своїх працях зарубіжні та вітчизняні вчені: К. Біляєв, Е. Тоффлер, М. Лібікін, Є. Скулиш, О. Довгань, О. Дзьобань А. Крутських, А. Федоров, О. Калиновський, С. Гриняєв, В. Пилипчук, М. Павлютенкова, І. Шаравов, В. Петров, І. Рабінович, Д. Фельдман та ін.

Існує комплекс нормативно-правових актів, які регулюють інформаційну діяльність: Конституція України, Закони України “Про основи національної безпеки України”, “Про Концепцію Національної програми інформатизації”, “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки”, Указ Президента України “Про Доктрину інформаційної безпеки України”, але, на превеликий жаль, визначення інформаційної війни вони не містять.

Проаналізувавши рад наукових праць ми бачимо, що термін інформаційна війна з’явився наприкінці 80 р. ХХ ст. Він став результатом плідної праці теоретиків збройних сил США. Більш поширеним та уживаним цей термін став під час

проведення воєнної компанії США в Іраку у 1991 році, коли були застосовані не лише інформаційні технології, а й було відверто наголошено на ведення інформаційної війни, що спричинило ще більший резонанс у світі.

Уперше визначення “інформаційна війна” було введено у Китаї. В основі теоретичних підходів в області інформаційного протиборства лежали погляди давньокитайського воєнного діяча Сунь-цзи [7].

Інформаційна війна – це інтелектуальна війна. Мортін Лібікі з Університету національної оборони зазначив: “Намагання в повній мірі усвідомити всі грані поняття інформаційної війни нагадує зусилля сліпих, які намагаються зрозуміти природу слона: той, що обшупує його ногу, називає її деревом, той, що обшупує хвіст, називає його канатом ... . Чи можливо таким чином одержати правильне уявлення? Можливо слона і немає, а є тільки дерева та канати. Деякі підводять під це визначення дуже багато, інші практикують тільки один аспект інформаційної війни як визначення в цілому ...”. Наведена думка говорить, що до остаточного формулювання терміну інформаційної війни суспільство ще не готове [3].

К. Беляков, зазначає, що інформаційна війна – це дії, розпочаті для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації та процесам, що базуються на інформації та інформаційних системах ворога при одночасному захисті власної інформації та процесів, що базуються на інформації та інформаційних системах. Серед основних методів інформаційної війни він виділяє блокування або перекручування інформаційних потоків і процесів та прийняття рішень супротивником. У сучасних умовах інформаційна війна є поширеним явищем [2].

Зокрема, на думку С. Расторгуєва, інформаційна війна – це наявність боротьби між державами за допомогою інформаційної зброї, тобто це відкриті та приховані цілеспрямовані інформаційні впливи систем (держав) одна на одну, з метою отримання переваги в матеріальній сфері, де інформаційні впливи – це впливи з допомогою таких засобів, використання яких дозволяє досягати задуманих цілей [5, с. 455-456].

Р. Чирва стверджує, що головне завдання інформаційних воєн полягає в маніпулюванні масами, дезорієнтації та дезінформації громадян, залякуванні супротивника своєю могутністю [6, с. 9].

Існує багато підходів щодо визначення інформаційної війни. Усі наявні дефініції можна звести до такого загального визначення: інформаційна війна

– це протистояння між інформаційними системами, які є учасниками інформаційних воєн, у сфері інформаційного простору з використанням інформаційної зброї за вигоду у матеріальній сфері [7, с. 328].

У середовищі науковців вже давно сформувалася думка, що сукупність правових норм у сфері інформаційних відносин, визначених у законах і підзаконних актах, дає змогу здійснити перехід правового регулювання на якісно новий рівень [8, с. 210].

Оскільки, виходячи із визначення інформаційної війни, її основне завдання – здійснення безпосереднього негативного руйнівного впливу на сукупну політичну могутність держави шляхом послаблення її реальних і потенційних можливостей щодо забезпечення власної безпеки, створення труднощів у внутрішньому розвитку й проведенні активної зовнішньої діяльності, а також у підтриманні міжнародних зв'язків, завдання шкоди політичному іміджу, тобто ослаблення правлячої еліти, встановленого нею соціально - політичного режиму чи сприяння усуненню останньої від влади [9].

На наш погляд, було б доречно закріпити саме це визначення “інформаційна війна” на законодавчому рівні, яке надав старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України Олександр Довгань. З його обгрунтованого визначення

ЛІТЕРАТУРА :

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. *Беляков К. І.* Інформаційні війни: теоретико-правовий аналіз / К. І. Беляков // *Правова інформатика.* – № 2 (42) /2014. – С. 123.
3. *Довгань О. Д.* Пропаганда як один із основних методів спеціальної інформаційної операції / О. Д. Довгань // *Деструктивна пропаганда: шляхи протидії та проблеми відповідальності.* – С. 90-92.
4. *Лібікі Мартін.* Що таке інформаційна війна? “Військо України”, 2014. – Режим доступу : [http://viysko.com.ua/tehnologiji-voyen/martin libiki-shho-take-informacijna-vijna](http://viysko.com.ua/tehnologiji-voyen/martin-libiki-shho-take-informacijna-vijna)
5. Про Доктрину інформаційної безпеки України: указ Президента України від 8.07.2009 р. № 514/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>
6. *Расторгуев С. П.* Философия информационной войны [Текст] / С. П. Расторгуев. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2003. – 496 с.
7. *Чирва Р.* Інформаційна війна – зброя, страшніша за ядерну [Текст] / Раїса Чирва // *Профспілкові вісті.* – 2014. – № 13. – С. 8-9.
8. *Кокошин А. Л.* О системе стратегического управления в КНР // *Вопросы, стратегического руководства обороной России. Краткий очерк.* – М. : ИПМБ РАН, 2001. – С. 36 -38.
9. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти : монографія / за заг. ред. проф. В. Г. Пилипчука. – Харків : Майдан, 2011. – 244 с.
10. *Шпига П. С.* Основні технології та закономірності інформаційної війни [Текст] / П. С. Шпига, Р. М. Рудник // *Проблеми міжнародних відносин.* – 2014. – Вип. 8. – С. 326-339.

С. О. Лисенко
доцент кафедри управління безпекою та
правоохоронною діяльністю
Міжрегіональної академії управління персоналом,
кандидат юридичних наук
(м. Київ)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СКЛАДОВИХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ У СКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

У системі законодавства України категорія “інформаційна безпека” має конституційний статус, вона знайшла відображення у ст. 17 Конституції України. У той самий час законодавець дав можливість засновникам підприємств самім формулювати основні структурно-функціональні складові цієї категорії в статутах та положеннях, тим самим створивши широке коло для її розуміння і тлумачення [1].

Складова організаційно-правового регулювання інформаційної безпеки підприємств є стержнем, який зв’язує в одну систему всі інші елементи. Основною проблемою при розробці методів організації систем інформаційної безпеки та їх моделей, є формування регламенту дозвільної (обмежувальної) системи, доступу персоналу до конфіденційних відомостей, документів і баз даних, а головне розмежування повноважень та службових обов’язків всіх суб’єктів цих правовідносин.

Організаційно-правові заходи повинні відображатися в нормативно-методичних документах служби безпеки підприємства. У зв’язку з цим розглядаються дві складові моделей систем інформаційної безпеки підприємств: організаційно-правове регулювання та методологія функціонування [2].

Отже, модель інформаційної безпеки, яка використовується підприємством, є індивідуалізованою сукупністю необхідних складових безпеки, кожний з яких окремо вирішує свої специфічні для даного підприємства завдання і володіє конкретизованим відносно цих завдань змістом.

Загрози документам в документопотоках можуть включати: викрадення, копіювання паперових і електронних документів; випадкове або зловмисне знищення цінних документів і баз даних; маскування під зареєстрованого користувача; витік інформації по технічним [3].

У великих підприємствах з великим об’ємом документів захищеність інформації досягається за рахунок: формування самостійних, ізольованих потоків і, додаткового дроблення їх на ізольовані потоки у відповідності з рівнем конфіденційності (рівнем грифу) документів, що переміщуються; використання централізованої автономної технологічної системи обробки і зберігання конфіденційної інформації, ізольованої від інших систем; організації самостійного

підрозділу (служби) конфіденційної документації або аналогічного підрозділу, що входить у склад служби безпеки [4].

В підприємствах з невеликим штатом співробітників та об'ємом опрацьованих документів (наприклад, в малому бізнесі), а також в структурах, основна маса документів в яких є конфіденційною (наприклад, в банках, страхових компаніях), конфіденційні документи можуть не виділятися з загального документопотоку і оброблятися в рамках єдиної технологічної системи [5].

Забезпечення керованості моделі інформаційної безпеки та порівнюваності результатів можливо за рахунок застосування основних принципів системного підходу. Основним із них, залишається принцип адекватності прийнятих мір, можливим витратам на створення моделі, наслідкам та розміру збитків, в разі протиправного втручання. Оцінити останні, не порушуючи даний принцип, можливо лише завдяки реконструкції можливих протиправних подій [6].

Для проведення реконструкції з метою оцінки ефективності системи безпеки, використовують свідчення суб'єктів системи безпеки, тобто учасників процесу захисту інформації на підприємстві [7].

Після завершення всієї підготовчої роботи, слід приступати до виробництва реконструкції. Якщо виникає необхідність, то здійснюються інші варіанти реконструкції відповідно до прийнятих при підготовці рішень.

Сучасні науковці рекомендують мати на увазі наступне:

а) у всіх випадках до початку реконструкції повинен бути проведений огляд місця події та окремих предметів, і зафіксовано їх положення;

б) потім шляхом опитування свідків (підозрюваного) з'ясовується, які зміни і в силу яких причин вироблені на місці події або в окремих предметах; пояснення фіксуються;

в) якщо виробництво реконструкції вимагає спеціальних знань, наприклад фахівця радіотехніка або програміста, то запрошується фахівець [7].

Створення моделей інформаційної безпеки має відповідати наступним тактичним умовам: створюються на основі фактичних даних, отриманих дослідженням, які вивчаються і оцінюються; характер модельних ознак залежить від поставлених цілей; для оцінки та вивчення моделей можуть бути запрошені фахівці, які виступають в якості консультантів; хід і результати реконструкції докладно фіксуються; відповідність даних отриманих під час реконструкції зіставляються з фактичними даними, що послужили підставою для моделювання; результати оцінюються з урахуванням всіх варіантів реконструкції, шляхом порівняння із еталонними зразками або моделями [8].

Окремим, та найбільш поширеним способом реконструкції є уявна реконструкція. Слід констатувати, що уявна реконструкція формується для вирішення спеціальних пізнавальних завдань, пов'язаних головним чином з опосередкованим дослідженням об'єктів [8].

Для моделей інформаційної безпеки структурно-функціональними складовими стають: данні про охоронювані об'єкти та інформацію; висновки спеціалістів та експертів; а головне аналіз системи цілей (інтересів) підприємства, та можливих загроз для них, як внутрішніх (персонал, керівництво, ризики ведення комерційної діяльності та інше), так і зовнішніх (конкуренти, економічні ризики ведення діяльності в даному регіоні та інше) [9].

Підводячи висновки, зазначимо, що для оцінки якості моделей інформаційної безпеки підприємств та для проведення службових розслідувань може застосовуватись реконструкція. Реконструкція покликана перевірити якість та надійність моделей відповідно до покладених на них завдань. Основною вимогою до моделей безпеки, досліджуваних під час реконструкції, є їх здатність до вимірювання основних якостей та показників, які досліджуються.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Цимбалюк В.* Інформаційна безпека підприємницької діяльності: визначення сутності та змісту поняття за умов входження України до інформаційного суспільства (глобальні кіберцивілізації) / В. Цимбалюк // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 3. – С. 88-91.
2. *Біленчук П. Д.* Комп'ютерна злочинність : навчальний посібник / П. Д. Біленчук, Б. В. Романюк, В. С. Цимбалюк [та ін.]. – Київ : Атіка, 2002. – 240 с.
3. *Близнюк І.* Інформаційна безпека України та заходи її забезпечення / І. Близнюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2003. – № 5. – С. 101-214.
4. *Цимбалюк В. С.* Суб'єкти інформаційного права та інформаційної діяльності / В. С. Цимбалюк // Правова інформатика. – 2010. – № 3 (27). – С. 29-32.
5. *Бут В. В.* Проблеми безпеки в інформаційній сфері – сутність понять та їх термінологічне тлумачення / В. В. Бут // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2003. – № 5. – С. 225-232.
6. *Потій О. В., Ленишин А. В.* Харківський університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, Харківський національний університет радіоелектроніки, Харків // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. – 2010. – Випуск 2(24).
7. *Вертузаєв М. С., Попов А. Ф.* Проблеми боротьби зі злочинністю в сфері комп'ютерної інформації / М. С. Вертузаєв, А. Ф. Попов // Інформаційні технології та захист інформації. – 1998. – № 1. – Ст. 4-14.
8. *Біленчук П. Д.* Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навчал. посібник / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – К. : МАУП, 2007. – 512 с.
9. *Гнатцов О.* Політико-управлінські аспекти інформаційних ресурсів у системі забезпечення державної безпеки / О. Гнатцов // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2004. – № 3. – С. 485-492.
10. *Цимбалюк В. С.* Інформаційне право, концептуальні положення : монографія / В. С. Цимбалюк. – К. : Освіта України, 2011. – 426 с.
11. *Holovatyi M.* (2015). The state and society: The conceptual foundations and social interaction in the context of formation and functioning of states. *Economic Annals-XXI*, 9-10, 4-8.

І. М. Мотишина
старший викладач кафедри педагогічної творчості
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ЯК МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ПІД ЧАС ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Процес розбудови інформаційного суспільства, як головного чинника розвитку держави в контексті європейської інтеграції України в кінці ХХ – на початку ХХІ століття викликав ряд невідкладних завдань для вітчизняного державотворення.

Бажання України вийти повноправним гравцем на міжнародну арену, європейський вектор орієнтації та шлях держави у напрямку Європейського Союзу, а, отже, до інформаційного суспільства викликає необхідність у формуванні на науковому рівні теоретичних засад концепції правового регулювання інформаційних відносин, які, в свою чергу, будуть складати систему інформаційного законодавства України.

За 25 років незалежності України вітчизняними науковцями та законотворцями було напрацьовано величезну кількість нормативно-правових актів, які покликані регулювати інформаційні відносини. На сьогоднішній день існує більше 4 тисяч законів і інших нормативно-правових актів, якими регулюються найбільш важливі норми інформаційних відносин і інформаційної діяльності. Зокрема, це наступні системоутворюючі нормативні документи: Конституція України, закони України “Про інформацію”, “Про мови”, “Про науково-технічну інформацію”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про бібліотеки і бібліотечну справу”, “Про національний архівний фонд і архівні установи”, “Про інформаційні агентства”, “Про зв’язок”, “Про національну програму інформатизації”, “Про телекомунікації”, “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах”, “Про захист персональних даних”, “Про авторське право і суміжні права”, “Про державну таємницю”, “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки” тощо. Однак, при проведенні системного аналізу, в правовому регулюванні інформаційних відносин в Україні сформувався ряд багатовекторних проблем, ігнорування вирішення яких стало однією з причин дестабілізації інформаційної сфери держави після Революції Гідності і початку військової агресії та гібридної війни Росії проти України.

На сьогоднішній день все частіше серед науковців, політиків, експертів, з різних ЗМІ та й серед пересічних громадян можна почути терміни “інформаційна війна” чи “гібридна війна”.

Світ, який так швидко розвивається, в якому, завдяки здобуткам технічного прогресу частково стираються кордони та звужуються часові рамки, крім економічних та інтелектуально-культурних досягнень ставить нові загрози безпеці держави, нації, людині. З 2014 року Україна зіткнулася з проблемою відкритої агресії Росії, яка вилилася в анексію Криму, військовий конфлікт на Сході України та деморалізацію і підірив національної єдності шляхом ведення гібридної війни. І хоч сьогодні серед науковців не існує чіткого енциклопедичного визначення поняття “гібридна війна”, однак майже всі дослідники сходяться в баченні основних завдань цього виду агресії, її методів та способів досягнення поставленої мети. Отже, гібридна війна – це прагнення однієї держави підпорядкувати собі іншу за допомогою політичних, економічних, інформаційних інструментів. Саме тому в умовах гібридної війни бойові дії є другорядними, а на перший план виходять інформаційні операції та інші важелі впливу. Війна полягає у прагненні однієї держави агресивно діяти на свідомість жителів іншого. Саме ці події перетворили інформаційну сферу на ключову арену протиборства не лише двох держав, але і двох ідеологій.

В умовах, коли РФ використовує проти України найновіші інформаційні технології впливу на свідомість громадян, спрямовані на розпалювання національної і релігійної ворожнечі, пропаганду агресивної війни, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України нагальним стає питання вдосконалення інформаційного законодавства, яке має захистити державний суверенітет і територіальну цілісність держави ззовні та підняти рівень інформаційної грамотності та культури всередині країни.

Комплексний характер актуальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері потребує визначення інноваційних підходів до формування системи захисту та розвитку інформаційного простору в умовах глобалізації та вільного обігу інформації.

Протягом 2014–2017 років було прийнято ряд важливих нормативно-правових актів, які складають новітнє інформаційне законодавство України, що має на меті крокування в ногу з новими реаліями у галузі науково-технічних досягнень, забезпечення національної безпеки та підтримання миру в середині країни. Серед таких нормативно-правових актів варто відзначити: Стратегією сталого розвитку “Україна – 2020”, схваленою Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5, “Про Стратегію національної безпеки України”, затвердженої рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року та схваленою Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, “Про Стратегію кібербезпеки України”, затвердженої рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року та схваленою Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016, “Про Доктрину інформаційної безпеки України”, затвердженої рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року та схваленою Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. Ці нормативно-правові мають на меті впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі; мінімізацію загроз державному суверенітету та

створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно-визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО; створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави; уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв'язаної нею гібридної війни. Прийняті документи ґрунтуються на принципах додержання прав і свобод людини і громадянина, поваги до гідності особи, захисту її законних інтересів, а також законних інтересів суспільства та держави, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності України.

Окремо варто зупинитись на нормативно-правовому акті “Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”, затвердженого рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року та схваленого Указом Президента України від 15 травня 2017 року № 133/2017, що викликав значний резонанс в українському суспільстві через блокування російських соціальних мереж “ВКонтакте”, “Однокласники”, усіх сервісів Yandex та mail.ru та інших, розділивши українське суспільство на “тотальних прихильників” та “непримиримих противників” такої заборони. Хоча доцільність чи хибність такого рішення покаже час, інформаційне законодавство сьогодні розвивається в умовах військової та суспільно-психологічної агресії проти України і має бути одним із дієвих стовпів у регулюванні інформаційної діяльності в умовах гібридної війни. З вищесказаного слідує, що держава у нових умовах глобалізації інформаційного простору та інформаційних і гібридних війн зобов'язана привести інформаційне законодавство України до європейських стандартів, забезпечити збереження національних інтересів, вживати своєчасні заходи для захисту вразливих груп населення від потенційно шкідливого контенту, не перешкоджаючи при цьому реалізації права на свободу слова. Крім того значну увагу на державному рівні варто приділити для розроблення вітчизняних соціальних мереж та Інтернет-ресурсів пізнавально-довідкового характеру; розробку та впровадження вітчизняного ліцензійного програмного забезпечення, технічних засобів зв'язку, мобільних додатків тощо; зупинити відтік “технічного потенціалу” України за кордон та збільшити фінансування за рахунок профільних міністерств та бізнесу технічних ВУЗів, сприяти зацікавленню молоді технічними спеціальностями; пришвидшити законотворчий процес у напрямку кодифікації інформаційного законодавства України; підвищити загальну інформаційну культуру населення; обмежити негативний інформаційний вплив країни-агресора на свідомість українського суспільства.

*Г. В. Николаєнко
аспірантка
Науково-дослідного інституту
інформатики і права НАПрН України
(м. Київ)*

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ ЯК ЦЕНТРАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ МІЖНАРОДНИХ СТАТИСТИЧНИХ СПІВСТАВЛЕНЬ

Створення перших версій міжнародних центральних статистичних класифікацій обумовлювалось процесами інтеграції окремих країн зі світовою економікою, розвитком міждержавних зв'язків у економічній та соціальній сферах, необхідністю забезпечення ефективного функціонування насамперед ринку товарів. Зокрема, ще у 1938 р. було створено Міжнародну стандартну торгову класифікацію (SITC) [1].

В умовах ринкової економіки статистика виконує важливу посередницьку місію між користувачами інформації та її респондентами. Основним принципом побудови системи сучасної національної статистики є максимальна орієнтація на вимоги споживачів статистичної інформації. Дотримання цього принципу можливе за допомогою спеціального інтегруючого інструментарію, який дозволяє створювати необхідні логічні межі функціонування статистики. З огляду на досвід інших країн, таким інструментом є Система національних рахунків (СНР), що застосовується незалежно від галузевої структури виробництва і досягнутого кожною окремою країною рівня економічного розвитку. Вона містить систему всеохоплюючих, взаємопогоджуваних і гнучких макроекономічних рахунків, призначених для розробки економічної політики, аналітичних та наукових досліджень. Вона була розроблена й опублікована під егідою Організації Об'єднаних Націй, Європейської комісії, Організації економічного співробітництва й розвитку, Міжнародного валютного фонду й Групи Всесвітнього банку. Система відображає потреби споживачів даних, що розвиваються, нові явища в розвитку й організації економіки й прогрес у дослідженнях з питань методології.

Гнучкість системи, що стала можливою завдяки вивченню досвіду різних країн з питань обліку, статистики та макроекономічного аналізу, дозволяє не лише врахувати інформаційні потреби і пріоритети, особливості проведення статистичних спостережень у різних країнах, але й відіграє центральну роль у забезпеченні міжнародних зіставлень. Метою створення та аналізу СНР є характеристика найзагальніших закономірностей, взаємозв'язків і пропорцій в економічному розвитку країни, виявлення основних тенденцій динаміки економічних процесів, що відображаються на окремих рахунках, і всієї економіки в цілому. Використання міжнародних стандартів в організації статистики дозволяє робити міжнародні порівняння статистичних даних і на цій основі робити висновки про особливості

реалізації соціально-економічної та фінансової політики в різних країнах; розробляти і публікувати матеріали щодо розвитку різних країн.

У системі національних рахунків економічна діяльність за всіма її видами розглядається як сукупність операцій з продуктами, доходами та фінансовими інструментами шляхом взаємодії між інституційними одиницями (секторами) або в рамках самих одиниць. Групування інституційних одиниць та операцій у національних рахунках мають висвітлювати стан економіки відповідно до ринкових критеріїв. Національні рахунки дозволяють визначити розвиток певного виду економічної діяльності з погляду його впливу на економіку країни в частині формування валової доданої вартості. Макроекономічна політика в усьому світі значною мірою базується на основних агрегатах СНР, включаючи валовий внутрішній продукт, кінцеве споживання, нагромадження капіталу тощо [2, с. 11].

Основними міжнародними стандартами з фінансової статистики є: Система національних рахунків; Європейська система національних рахунків; Спеціальний стандарт розповсюдження даних: керівництво для передплатників та користувачів; Керівництво з грошово-кредитної і фінансової статистики; Керівництво з індексів споживчих цін: теорія і практика; Керівництво зі статистики державних фінансів; Статистика зовнішнього боргу: керівництво для укладачів та користувачів; Керівництво із платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції; Керівництво зі статистики державних фінансів.

Серед основних міжнародних організацій, що формують статистичні дані для міжнародних порівнянь найбільш впливовими є наступні: Статистична комісія Організації Об'єднаних Націй (UNSC); Статистичний відділ ООН (UNSD); Міжнародна асоціація зі статистики (IAOS); Міжнародний інститут статистики (ISI); Офіційне бюро статистики Європейського Союзу (Eurostat).

Система національних рахунків часто розглядається в якості одного з міжнародних стандартів, серед яких і стандарти бухгалтерського обліку, міжнародної торгівлі, статистики державних фінансів, грошово-кредитної і фінансової статистики тощо. Однак, на нашу думку, виходячи зі своєї комплексності національні рахунки повинні знаходитися вище за стандарти, розроблені для окремих сфер статистики. Так, система виконує функцію координації статистичних спостережень у двох напрямках: як аналітична основа, що забезпечує узгодженість визначень і класифікацій; як основа обліку, що забезпечує кількісне узгодження даних, отриманих із різних джерел інформації.

Таким чином, система національних рахунків виступає одним з найважливіших сучасних міжнародних стандартів, розроблених під егідою ООН у галузі національного рахівництва, який є логічно послідовною, гармонічною та цілісною сукупністю макроекономічних рахунків, балансів активів і пасивів, а також таблиць, в основу яких покладено низку узгоджених на міжнародному рівні понять, визначень, класифікацій і правил обліку.

Оскільки державна статистика не може функціонувати за межами економічного та політичного національного простору, вона має знайти оптимальне рішення щодо побудови власної економічної статистики, адаптуючи міжнародні рекомендації та стандарти для внутрішніх умов. Як зазначено в Стратегії розвитку державної статистики [3], за результатами оцінки міжнародних експертів інституційне середовище функціонування органів державної статистики в Україні у цілому відповідає статистичним стандартам, у тому числі фундаментальним принципам офіційної статистики ООН, Кодексу норм європейської статистики, а також Компендіуму статистичних вимог Євростату. Однак, для оновлення законодавства необхідно врегулювати питання, пов'язані з доступом користувачів до статистичної інформації, забезпечити гарантії захисту її конфіденційності та реалізації права виробників статистичної інформації на безперешкодний доступ до визначених на законодавчому рівні джерел для її складення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Unstats.un.org. (2017). United Nations Statistics Division – Classifications Registry. [online] Available at: <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/default.asp>.
2. Калачова І. В. Сателітні рахунки в СНР 2008: рекомендована методологічна основа та досвід України / І. В. Калачова // Статистика України. – 2012. – № 2. – С. 11-20.
3. Про затвердження Стратегії розвитку державної статистики на період до 2017 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/145-2013-p/print14920889268634>

*А. Б. Новіцький
магістрант факультету політології та права
спеціальності “Право”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)*

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА І ПРОБЛЕМИ РОЗБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

В умовах мінливості і суперечливого глобального простору, проникливості кордонів і формування нової політичної географії виникли нові суперечності різного типу між окремими державами і регіонами. У суперечностях між державами для досягнення успіху широко використовуються засоби і можливості інформаційної війни, тобто використання й управління інформацією з метою набуття конкурентоздатної переваги над супротивником. Тому для України важливим завданням постало забезпечення інформаційної безпеки.

Інформаційна безпека є одним із видів національної безпеки. Відповідно до законодавства України, інформаційна безпека має таке визначення: “стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання, порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації” [2].

Інформаційна безпека означає:

- законодавче формування державної інформаційної політики;
- створення відповідно до законів України можливостей досягнення інформаційної достатності для ухвалення рішень органами державної влади, громадянами та об’єднаннями громадян, іншими суб’єктами права в Україні;
- гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації у національному інформаційному просторі України;
- всебічний розвиток інформаційної структури;
- створення і впровадження безпечних інформаційних технологій;
- захист права власності всіх учасників інформаційної діяльності в національному просторі України;
- охорону державної таємниці, а також інформації з обмеженим доступом, що є об’єктом права власності або об’єктом лише володіння, користування чи розпорядження державою;
- створення загальної системи охорони інформації, зокрема охорони державної таємниці, а також іншої інформації з обмеженим доступом [3, с. 125].

Власниками інформації, що підлягає захисту, є держава та її структури (органи), підприємства, товариства, інші організації, інформація яких є їх власністю і становить комерційну таємницю, громадські організації, як правило, партійна таємниця, не виключена також державна і комерційна таємниця, громадяни держави їх права гарантуються державою, особисті таємниці та їх особиста справа.

За ступенем секретності розрізняють інформацію:

- особливої важливості (особливо важливу),
- абсолютно секретну (суворо конфіденційну),
- таємну (конфіденційну),
- для службового користування (не для друку, розсилається за списком),
- нетаємну (відкрити) [1].

Державна політика інформаційної безпеки визначається пріоритетністю національних інтересів, системою небезпек і загроз та здійснюється шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм в інформаційній сфері відповідно до чинного законодавства.

У Законі України “Про основи національної безпеки України” визначено основні напрямки державної політики з питань національної безпеки в інформаційній сфері. До них належать:

- забезпечення інформаційного суверенітету України;
- активне залучення засобів масової інформації до боротьби з корупцією, зловживання службовим становищем, іншими явищами, які загрожують національній безпеці України;
- забезпечення неухильного дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції;
- вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України [4].

Правову основу забезпечення інформаційної безпеки України становлять Конституція України, закони України “Про основи національної безпеки України”, “Про доступ до публічної інформації”, інші закони та інформативно-правові акти. Проте необхідно зауважити, що досі в Україні не прийнято закону, який би визначав концепцію державної інформаційної політики України. Відповідно, в країні не існує єдиного плану, єдиної державної позиції чи стратегії розвитку інформаційної галузі, а отже, і забезпечення інформаційної безпеки.

До пріоритетних напрямків забезпечення інформаційної безпеки України можна зарахувати:

- створення законодавчої та нормативної бази;
- здійснення моніторингу інформаційної безпеки України;
- стандартизація, сертифікація та ліцензування діяльності у сфері забезпечення інформаційної безпеки України;
- удосконалення та розвиток державної інформаційної інфраструктури з урахуванням вимог інформаційної безпеки України;
- розробка міжрегіональних, державних та міждержавних програм розвитку системи інформаційної безпеки України [3, с. 189].

Отже, у сучасних умовах важливою складовою національної безпеки є інформаційна безпека України, що є станом захищеності національних інтересів у інформаційній сфері.

На сучасному етапі розвитку світових тенденцій ступень будівництва інформаційного суспільства в Україні визнається недостатньою. Серед причин такого відставання фахівці визначають:

- відсутня координація зусиль державного і приватного секторів економіки з метою ефективного використання наявних ресурсів;

- ефективність використання фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів, спрямованих на інформатизацію, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у соціально-економічну сферу, зокрема в сільське господарство, є низькою;
- наявне відставання у впровадженій технологій електронного бізнесу, електронних бірж та аукціонів, електронних депозитаріїв, використаній безготівкових розрахунків за товари і послуги тощо;
- рівень інформатизації окремих галузей економіки, деяких регіонів держави є низьким;
- розвиток нормативно-правової бази інформаційної сфери недостатній;
- рівень інформаційної представленості України в Інтернет-просторі є низьким, а присутність україномовних інформаційних ресурсів – недостатньою;
- спостерігаються нерівномірність забезпечення можливості доступу населення до комп'ютерних і телекомунікаційних засобів, поглиблення “інформаційної нерівності” між окремими регіонами, галузями економіки та різними верствами населення;
- не вирішуються в повному обсязі питання захисту авторських прав на комп'ютерні програми, відсутні системні державні рішення, спрямовані на створення національних інноваційних структур (центрів, технополісів і технопарків) з розробки конкурентоспроможного програмного забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Галушко С.* Інформаційна безпека України [Електронний ресурс] / Сергій Галушко. – Режим доступу : utz.tv/telezpogrami/utz/eurokraina/item/21953.html.
2. Інформаційна безпека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopedia/55-i/1943-informatsija-bezpeka.html.
3. *Кравець Є. А.* Інформаційна безпека держави / Є. А. Кравець // Юридична енциклопедія [Текст] : в 6 т. – К. : Укр. енцикл., 1992. – С. 744.
4. *Медвідь Ф.* Інформаційна безпека України: Виклики та Загрози [Електронний ресурс] / Ф. Медвідь. – Режим доступу : nato.ru.if.ua/journal/2009-2-28.pdf.

О. Г. Радзієвська
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту інформатики і права
НАПрН України
(м. Київ)

НЕГАТИВНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ НА ДІТЕЙ В УКРАЇНІ: СИСТЕМА ПРОТИДІЇ

Актуальною вимогою сьогодення є активне залучення усіх без виключення членів суспільства до широкого використання сучасних інформаційних та

комунікаційних технологій. Нові технології привносять у життя сучасної людини багато переваг, проте несуть із собою і ряд загроз її інформаційній безпеці.

Відповідно до статті 3 Конституції України "... життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини в Україні визнаються найвищою соціальною цінністю". Обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Забезпечення "... інформаційної безпеки є однією з найважливіших функцій держави та справою усього Українського народу" як зазначено в ст. 17 Конституції України [1].

Тому завдання держави створити ефективну систему організаційних та правових протипаг задля забезпечення інформаційної безпеки кожного громадянина не порушуючи його основні права і свободи, у тому числі й в інформаційній сфері, гарантовані національним та міжнародним правом.

Особливої уваги у питання забезпечення інформаційної безпеки заслуговують діти, тобто особи до 18 років як це визначено в національному законодавстві.

Інформація сама по собі нейтральна. Проте інформаційний вплив, або вплив за допомогою інформації може бути як позитивний, на якому оснований виховний та освітній процеси, так і негативний.

Під негативний інформаційним впливом розуміють таку дію інформації, або дію за допомогою інформації з використанням спеціальних засобів і технологій, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета, що загрожує інформаційній безпеці особи, суспільства, держави, становить небезпеку для індивідуальної або суспільної свідомості, завдає шкоди фізичному чи психічному здоров'ю людини, або спонукає її до девіантної поведінки.

Особливості сприйняття інформації дітьми різняться в залежності від ряду факторів, серед основних з яких можна визначити наступні:

- вік дитини;
- її індивідуальні психофізичні особливості;
- морально-психологічний стан у даний момент часу.

Недостатній розвиток когнітивних та аналітичних функцій через віковий онтогенез дитини, природня довірливість та нездатність працювати з великими об'ємами інформації, а також недостатня обізнаність з загрозами в інформаційному просторі робить її більш піддатливою до дії інформаційних впливів. Відтак інформаційна безпека дитини потребує більше зусиль від держави для її забезпечення, чим для дорослої особи.

З іншого боку, суспільством на дитину покладено обов'язки навчатися і здобувати знання, тобто збирати, накопичувати, аналізувати та систематизувати для подальшого використання інформацію. А від так, це означає, що основною соціальною функцією дитини є робота з інформацією, інформаційними системами та ресурсами.

Отже дитина, будучи більш піддатливою до дії інформаційних впливів на її свідомість в силу вікового онтогенезу, є активним учасником інформаційних відносин

та користувачем інформаційного продукту. Якщо до цього додати природню цікавість і жагу до всього нового, то отримаємо суб'єкта інформаційних відносин, що є найбільш активним і водночас найбільш вразливим до інформаційних загроз.

Дитина є одиницею соціуму і носієм основоположних прав і свобод та повноправним громадянином своєї держави. Чим старшою вона стає, тим більшої суб'єктивності набуває в інформаційній сфері і тим значущими є її взаємозв'язки в системі створення, передавання, отримання, тобто обміну інформацією, а також ролі в комунікаційних та інших суспільних процесах і взаємозв'язках. Інформаційна безпека дитини безумовно є складовою інформаційної безпеки суспільства. І на наш погляд постає значною її складовою, так як інформаційна безпека дитини є не лише запорукою стабільності та інформаційної безпеки у державі сьогодні, але й елементом впливу на формування моделей поведінки індивідуумів, їх взаємозв'язків у суспільстві, та й загалом сутності суспільства у майбутньому. Особливої значимості набуває інформаційна безпека дитини під час її індивідуального та суспільного становлення в новому інформаційному суспільстві, де інформація і знання набувають нового значення, а освітня концепція передбачає навчання протягом всього життя.

Тому для забезпечення інформаційної безпеки на державному рівні пропонується визнати дитину як суб'єкт інформаційних відносин, що потребує особливого захисту, а злочини скоєні щодо дитини в інформаційній сфері вважати такими, що вимагають більш суворого покарання.

Загрози інформаційній безпеці – це не статичне явище. Інформаційні загрози динамічні, виникають і розвиваються дуже швидко разом із розвитком технологій. Тому у системі убезпечення дитини в інформаційному просторі вже недостатньо розроблення правових норм щодо протидії загрозам та організаційно-правових механізмів їх реалізації. Потрібні превентивні організаційно-правові заходи попередження загроз, їх моделювання на етапі викликів, не чекаючи, коли вони переростуть у загрози. Правове поле України повинно працювати на випередження, тобто реагувати не на наслідки скоєного протиправного дійства, а попереджувати його скоєння, нейтралізувати можливості, що теоретично можуть призвести до завдання шкоди. Необхідним постає моделювання розвитку суспільних відносин у відповідності до розвитку викликів і загроз інформаційній безпеці, вирахованих методом системного аналізу інформаційного простору на локальних і глобальних рівнях.

Система протидії негативним інформаційним впливам та забезпечення інформаційної безпеки дитини, на наш погляд, повинна працювати у таких основних напрямках:

1. Контроль за якістю інформаційного продукту, який споживають діти, зокрема:

– моніторинг телерадіо- та інтернет простору на предмет наявності матеріалів, що можуть завдати шкоди морально-психологічному здоров'ю дитини;

– підвищення відповідальності за розповсюдження матеріалів, що можуть завдати шкоди морально-психологічному здоров'ю дитини;

– створення власного високоякісного та високодуховного національного інформаційного продукту, що пропагував би загальнолюдські та національні цінності;

– моніторинг соціальних мереж на предмет:

а) розповсюдження матеріалів, що містять порнографію, або спонукають дітей до участі у її створенні та розповсюдженні; пропагують ненависть, жорстокість, насильство; містять заклики до протиправних дій;

б) залучення дітей до діяльності організацій та об'єднань, що займаються протиправними та антидержавними діями;

в) неконтрольованого розповсюдження особистих даних дітей;

г) маніпулювання свідомістю дитини;

д) мережевих соціальних груп, на зразок “груп смерті”, що можуть загрожувати здоров'ю та життю дитини.

2. Контроль за морально-психологічним та психофізичним станом дітей, зокрема: моніторинг морально-психологічного здоров'я дітей, методом психологічного тестування та періодичного медично-профілактичного огляду психотерапевтом в рамках проведення щорічних медично-профілактичних оглядів дітей;

3. Підвищення інформаційної грамотності та інформаційної культури дітей, шляхом

а) впровадження нових навчальних програм з використання нових методик викладання, що відповідають запитам сьогодення;

б) впровадження навчальної дисципліни “Інформаційна безпека” в навчальний процес як окремого предмету чи в складі дисципліни “Основи безпеки життєдіяльності”;

в) навчання дітей практичній роботі з інформацією, інформаційними системами і ресурсами, сучасними базами даних;

г) забезпечення широкого доступу усіх дітей до інформації та знань, національних та світових надбань через розвиток бібліотек при навчальних і виховних закладах;

д) подолання цифрової нерівності серед дітей.

4. Проведення виховних заходів для підвищення правосвідомості та правової культури у дітей та зниження правового нігілізму в суспільстві.

Негативні інформаційні впливи є однією із суттєвих загроз інформаційній безпеці дитини в сучасному суспільстві. Від інформаційної безпеки дитини у процесі формування її особистості багато в чому залежить її світосприйняття, цінності та моделі поведінки у соціумі, що формуватиме соціальні моделі суспільних відносин. Тому протидія негативним інформаційним впливам на дітей є ядром в системі забезпечення інформаційної та національної безпеки у державі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України / Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

В. С. Цимбалюк
головний науковий співробітник
Науково-дослідного інституту інформатики і права
НАПрН України
доктор юридичних наук, ст. наук. співробітник,
(м. Київ)

КІБЕР-ПРАВО – ВІДГУК НА ЗАГРОЗИ БЕЗПЕЦІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

В умовах формування нового етапу Глобального інформаційного суспільства, так званого умовно, Глобального Кібернетичного Суспільства (ГКС), перед Україною постало завдання зміни парадигм того, що називають “ефективні інституційні реформи” в інформаційній сфері функціонування держави у змісті нових загроз, викликів, небезпек.

У перспективі, на зміну вже проведених і тих, що передбачаються для проведення ближчим часом реформ законодавства про інформацію в Україні має прийти політика за стратегією модернізації, що буде спрямована на утвердження економічної, політичної, культурної, цивілізаційної суб’єктності України: як суб’єкта, а не об’єкта міжнародного інформаційного права.

Для модернізації законодавства України про інформацію має бути закладено науковий базис переходу від чинної парадигми національної політики реформ з ознаками національної меншовартості, залежності від економічного, політичного, культурного іноземного впливу, до нової парадигми – національної стратегічної політики спрямованої на утвердження державної самостійності: створення сприятливих умов для життя громадян на засадах принципу співвідношення потреб та інтересів особи, суспільства, держави міжнародного співтовариства.

З точки зору синергетики, атракторами (точками рівноваги) для публічного права завжди були точки біфуркації (збудження) у приватному праві, що зумовлювало їх історичну цивілізаційну велич. Досить пригадати, що Кодекс Юстиніана зумовив історичні перспективи домінування римського права у культурі європейського права, а у подальшому і у системі глобального права. Як свідчить історія, при розробці Кодексу Юстиніана було визначено його творцями у комплексі взаємообумовлені три мети: створення стандартизованих умов доступності і зрозумілості права для кожного; створення взаємоузгодженої бази для системних теоретичних пошуків дослідникам за

інституційними ознаками; формування інституціонально структурованих основ для вивчення права.

На засадах Кодексу Юстиніана у Франції Кодекси Наполеона визначили юридично алгоритми подальшого, вже промислового розвитку Європи. При цьому галузева кодифікації за принципами Цивільного та Торгового Кодексів Франції зумовила тренди розвитку національного законодавства в багатьох країнах. При цьому були відкинуті, як суспільно несприйнятливі, закиди окремих груп осіб, що реформи чи модернізації права через кодифікацію не відповідають традиції, чи є не притаманними для досвіду в інших країнах. Прикладів впливу національного права окремих країн на структурування права в інших країнах можна наводити багато.

Екстраполюючи історичні приклади взаємовпливу права і держави на сучасність і майбутнє України, пропонується звернути увагу на цивілізаційні трансформації європейського інформаційного права у аспекті його розуміння як сегменту права Глобального Інформаційного Суспільства (ГІС).

На прикладі права Європейського Співтовариства можна зазначити головну його сучасну тенденцію: у кращих його традиціях воно активно відгукувалося на потреби практики щодо формування та розвитку різних складових Європейського Інформаційного Суспільства. За таких обставин визначалася тенденція, що у правотворчості країн Європейського Союзу (ЄС) домінували принципи ліберальності та фрагментарності (ситуативності) правового визначення та регулювання окремих видів суспільних відносин, у тому числі тих, що пов'язані з інформаційною сферою життя людей. Тобто, приймалися окремі конвенції, директиви, резолюції, рекомендації тощо.

На національному рівні, в окремих державах ЄС склалася позитивна практика: положення міждержавних нормативно-правових актів (МНПА) імплементувалися не автоматично – через калькування їх положень у формі національних законодавчих актів. Для того, щоб кількістю національних нормативно-правових актів (ННПА) не породити якісно правовий хаос у національній правовій системі, норми МНПА легально інкорпоровалися, консолідувалися, а в окремих випадках і кодифікувалися у чинні ННПА. Виняток робився лише у випадках коли парадигми МНПА не вкладалися у парадигми вже існуючих галузевих ННПА.

На зазначеному, як на правових засадах, в окремих країнах було засновано нові галузі національного законодавства і, відповідно, нові галузі права, у розумінні прояву його триєдиної сутності: як умовно автономних сфер суспільних відносин, напрямків наукових досліджень та відповідних ним освітніх програм (зокрема, у навчальних дисциплінах). Прикладом формування нових галузей національного права, що синхронно сформувалося у ході спеціалізації та стандартизації з відповідними галузями європейського права можна назвати – інформаційне право в окремих державах ЄС.

У політико-правовому аспекті слід відзначити, що інформаційне право ЄС формувалося на принципі синергетики – переважання самоорганізації, саморегуляції, у приватному праві, чому сприяли правові установки членів спільнот.

Така тенденція притаманна і для права щодо різних соціальних електронних мереж дистанційної комунікації, які склали, так зване умовно, електронну (віртуальну) складову ГІС. Міждержавні та наддержавні формування обмежувалися лише регулюванням для сприяння розвитку ГІС у складі не тільки традиційних напрямків права, але і умовно автономних нових. Для прикладу, поряд з інформаційним правом можна зазначити такі: телекомунікаційне право, мас-медіа право, інформатизаційне право тощо.

Слід відзначити, що довгий час будь-які спроби держав для цілей національної і міжнародної кібербезпеки, здійснювати заходи міждержавного чи наддержавного обмеження прояву свободи у електронному сегменті телекомунікації неминуче зустрічали активний суспільний спротив під гаслами протидії посяганням на право поширювати, отримувати, шукати інформацію кожним, будь-якими засобами, незалежно від кордонів держав.

Однак, починаючи з кінця ХХ століття, через нові прояви тероризму (кібертероризму), організованої злочинності (організованої кіберзлочинності), ведення інформаційних війн із застосуванням електронних (комп'ютерних) технологій телекомунікації (кібервійн) тощо, у міжнародній практиці спостерігається тенденція до активного адміністративного втручання держав у правове регулювання суспільних відносин у транскордонному кіберпросторі: введення певних обмежень та юридичної відповідальності за їх порушення. При цьому робиться апелювання до потреб підтримання не тільки національної безпеки, але і до підтримання міжнародної безпеки в ГІС.

Зазначені заходи останнім часом сприймаються громадянським суспільством вже не так радикально негативно, а деякі – з розумінням як необхідні для реалізації базових інформаційних прав людини. Ця тенденція набула умовної назви: формування публічно-правового простору нового етапу ГІС – правового простору Глобального Кібернетичного Суспільства (Глобального кіберсуспільства).

Зазначене зумовлює відповідного наукового забезпечення, що пропонується інституційно формалізувати у категорії – “кібер-право”. Окремі доктринальні, методологічні, методичні та концептуальні положення щодо формування кібер-права, як міжгалузевого комплексного інституту, у складі інформаційного права, більш об'ємно і детально обґрунтовані та формалізовані у ряді окремих публікацій, у тому числі в джерелах, що зазначені нижче.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цимбалюк В. С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства / В. С. Цимбалюк. – К. : “Освіта України”, 2011. – 426 с.

2. *Цимбалюк В. С.* Інформаційне право (основи теорії і практики) / В. С. Цимбалюк. – К. : “Освіта України”, 2010. – 388 с.
3. *Цимбалюк В. С.* Інформаційна безпека підприємницької діяльності: визначення сутності та змісту поняття за умов входження України до інформаційного суспільства (глобальної кіберцивілізації) / В. С. Цимбалюк // Підприємництво, господарство, право. – 2004. – № 3. – С. 88-91.
4. *Цымбалюк В.С.* Институционализация кибербезопасности для кодификации информационного законодательства Украины / В. С. Цымбалюк // Информационные технологии и безопасность. Проблемы научного и правового обеспечения кибербезопасности в современном мире : материалы Международной конференции ИТБ-2011, 26.05.2011р. – К. : ИПРИ НАН Украины, 2011. – С. 144-147.
5. *Цимбалюк В. С.* Науково-доктринальні положення щодо методологічних установок систематизації законодавства про інформацію / В. С. Цимбалюк // Інформація і право. – 2015. – № 2(14). – С. 76-83.
5. *Цимбалюк В. С.* Організація та координація боротьби з організованою транскордонною кіберзлочинністю / В. С. Цимбалюк // Право України. – 2003. – № 2. – С. 26-30.
6. *Цимбалюк В.* Сутність інформаційної безпеки в умовах входження України до глобальної кіберцивілізації / В. Цимбалюк // Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України. – 2004. – № 4(26). – С. 135-141.
7. *Цимбалюк В. С.* Вплив кібер-права на перспективи удосконалення законодавства Україні про інформацію / В. С. Цимбалюк // Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри : збірник тез II Міжнародної науково-практичної конференції (7-8 квітня 2017 р). – Кропивницький : “КОД”, 2017. С. 79-82.
8. *Цимбалюк В. С.* Кібер-право як чинник прояву інтеграції України в політико-правовий простір ЄС / В. С. Цимбалюк // Міжнародний конгрес європейського права: збірник наукових праць (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.). – Одеса : Фенікс, 2017. – С. 150-154.

СЕКЦІЯ VI

МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ПУБЛІЧНОГО, ПРИВАТНОГО

Б. В. Островська
доцент кафедри права
Київського національного лінгвістичного університету,
кандидат юридичних наук
(м. Київ)

ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ ТА ЗАХИСТ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ БІОЕТИКИ І МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Права людини завжди були ключовими для міжнародної спільноти. Особливо гостро це стосується фундаментального природного права людини – права на життя, яке є основою для реалізації усіх інших прав. Важливість його забезпечення полягає у неповторності кожної людської особистості.

Сучасні питання права на життя пов'язані з досягненнями науково-технічного прогресу у біології та медицині, який розпочався у другій половині ХХ ст., та відповідністю їх моральним нормам та принципам. В окремих випадках застосування цих досягнень несе загрозу життю та гідності людини.

Збереження життя є не лише правовою, але й етичною проблемою. Захист людського життя в контексті прав людини та біоетики напряму пов'язаний з розшифруванням геному людини, клонуванням, клінічними дослідженнями на дітях та вагітних жінках, експериментами на людських ембріонах, застосуванням допоміжних репродуктивних технологій (штучним заплідненням *in vitro*, сурогатним материнством, преімплантаційною генетичною діагностикою, знищенням ембріонів, використанням ембріональних стовбурових клітин), штучним перериванням вагітності, донорством та трансплантацією, евтаназією тощо. Особливо важливим є вирішення питань, коли людина (за станом здоров'я чи стадією свого розвитку) не здатна самотійно приймати рішення, пов'язані із власним життям.

Погляд на вищезазначені проблеми крізь призму біоетики дозволяє висвітлити нові аспекти прав людини, та зумовлює виникнення потреби у формуванні поняття людини, гідності людської особистості, законодавчого визначення людського життя (від зародження до смерті), правосуб'єктності та інших актуальних питань. Нині спостерігається тенденція до розширення прав людини, зокрема переосмислення

змісту права на життя та його співвідношення з іншими правами людини, а також піднімається проблема звуження обсягу та змісту цього права [1].

Першим універсальним міжнародним документом, яким було започатковано виокремлення права на життя як основоположного права серед інших прав людини, стала прийнята Генеральною Асамблеєю ООН Загальна декларація прав людини і громадянина (1948 р.). Однак дана декларація лише узагальнено визначала захист права на життя, не охоплюючи низки етичних аспектів.

Прийнята Радою Європи Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) (далі – Європейська конвенція) визначила обов'язок держави захищати право на життя та заборону його умисного незаконного позбавлення. Важливим кроком у захисті прав людини у зв'язку із науково-технічним прогресом стало прийняття нової Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенції про права людини та біомедицину (1997 р.) [2].

У подальшому проблема захисту людського життя була відображена у прийнятій Генеральною конференцією ЮНЕСКО Загальній декларації про геном людини і права людини (1997 р.), Декларації про відповідальність нинішніх поколінь перед майбутніми поколіннями (1997 р.), Міжнародній декларації про генетичні дані людини (2003 р.), а також Загальній декларації про біоетику і права людини (2005 р.), у якій вперше на рівні ООН визначалися ключові аспекти прав людини у зв'язку з науковим і технічним розвитком у біології, медицині та генетиці [3].

Захист права на життя є імперативом світової міжнародно-правової політики держав. Основною із форм захисту прав людини є судовий захист. Кожна країна має власне законодавство, яке регулює дане право. У зв'язку з відсутністю уніфікованого законодавства до Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) як органу міжнародного судочинства почали надходити справи, при розгляді яких він виявив неоднозначність підходу до вирішення окремих аспектів права на життя.

У справах Європейського суду піднімаються біоетичні питання, що стосуються права на життя, а також можливості його обмеження та співвідношення з іншими правами людини крізь тлумачення Європейської конвенції, зокрема, ст. 2 (право на життя), ст. 3 (заборона катування), ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність), ст. 6 (право на справедливий суд), ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), ст. 14 (заборона дискримінації) [4].

Дані справи стосуються:

– правового статусу ембріонів у питаннях штучного запліднення та штучного переривання вагітності (*Vo v. France* (2004 р.), *Evans v. the United Kingdom* (2006 р.), *A, B and C v. Ireland Judgment* (2010 р.), *Parillo v. Italy* (2015 р.));

– евтаназії (*Pretty v. The United Kingdom* (2002), *Lambert and others v. France* (2015 р.)) [5].

Наразі на міжнародному рівні відсутній єдиний правовий акт, який би регулював важливі біоетичні аспекти. Оскільки навіть спільний географічний фактор

не є передумовою уніфікації національного законодавства різних країн з їх власною правовою культурою. А тому з метою уникнення розбіжностей у регулюванні прав людини актуальною є потреба у новому єдиному міжнародному стандарті захисту права людини на життя з врахуванням розвитку біології та медицини у сучасному світі та його імплементація у внутрішнє право держав.

Забезпечення заходів, необхідних для дотримання взятих на себе країною зобов'язань, що випливають з міжнародних договорів, а також приєднання до міжнародних договорів у галузі біоетики з метою захисту прав та гідності людини має бути одним із основних завдань національних біоетичних комісій та комітетів [6].

Важливість захисту людського життя (від зародження/зачаття до природної смерті) активно піднімається **Ватиканом як суб'єктом міжнародного права.** Численні біоетичні проблеми стосовно поваги до життя людини, її гідності та цінності продовження людського роду висвітлено у його документах: *Casti Connubii* (1930 p.), *Mater Et Magistra* (1961 p.), *Humanae Vitae* (1961 p.), *Questio de Abortu* (1974 p.), *Donum Vitae* (1987 p.), *Evangelium Vitae* (1995 p.), *Dignitas Personae* (2008 p.), *Statuto Della Pontificia Accademia Per La Vita* (2016 p.) [7].

Отже, з метою укріплення міжнародного співробітництва країн у сфері прав людини визначається необхідність прийняття розширеного тлумачення норми права на життя крізь призму біоетики ґрунтуючись на поєднанні наукової (юридичної, біологічної) та морально-етичної (філософської, релігійної) позицій щодо життя людини для розробки універсальних міжнародних стандартів (без будь-яких дискримінаційних ознак), а також для формування нової концепції життя людини від моменту її зародження і до смерті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Ostrowska B. V.* Bioethical aspects of ratio between reproductive rights of a human being and his right to life in the process of using assisted reproductive technologies / Bohdana V. Ostrowska // "Evropský politický a právní diskurz" – 2017. – Svazek 4. – 1. vydání. – S. 83-90.
2. *Островська Б. В.* 20-річний ювілей Конвенції Ов'єдо: досягнення і перспективи / Б. В. Островська // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – № 1. – 2017.
3. *Островська Б. В.* Роль ЮНЕСКО в утвердженні цінності людського життя відповідно до міжнародних норм в галузі прав людини / Б. В. Островська // Україна і світ: діалог мов і культур: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 30 березня 2017 р. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2017.
4. *Островська Б. В.* Право на життя в Контексті конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та науково-технічного прогресу у біомедицині / Б. В. Островська // Часопис Київського університету права. – № 1. – К., 2017.
5. *Островська Б. В.* Практика Європейського суду з прав людини щодо захисту права на життя у біоетичних питаннях / Б. В. Островська // Держава і право. – № 1. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017 р.
6. *Островська Б. В.* Роль міжнародних, регіональних та національних організацій в утвердженні прав людини у сфері біоетики / Б. В. Островська // Міжнародний конгрес

європейського права : збірн. наук. праць (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.). – Одеса : Фенікс, 2017. – С. 235-239.

7. *Островська Б. В.* Позиція Ватикану щодо захисту цінності людського життя у світлі біоетики / Б. В. Островська // Часопис Київського університету права. – № 4. – К., 2016. – С. 35-38.

Я. А. Павко
аспірантка Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(м. Київ)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КАНАДОЮ В АРКТИЦІ

В сучасній політиці Канади, враховуючи геополітичне значення арктичного регіону, особливу увагу приділено проведенню в ньому наукових досліджень. Необхідно зазначити, що у 2009 році був прийнятий урядовий документ “Північна Стратегія Канади: наша Північ, наша спадщина, наше майбутнє” (“Canada’s Northern Strategy: our North, our heritage, our future”), який визначив основні напрямки канадської політики в Арктиці, в тому числі, в сфері дослідницької діяльності. Згідно з вищезазначеним документом Канада є глобальним лідером в арктичній науці. Слід підкреслити, що вона профінансувала програму Міжнародного полярного року (2007–2008 рр.), наукові дослідження в рамках якої проводяться в двох ключових напрямках: наслідки зміну клімату і адаптація до них; здоров’я та добробут північних мешканців. Зауважимо, що канадські фінансові внески допомогли об’єднати сотні нових науковців, включаючи 90 вчених з Північної Канади. Зокрема, у Стратегії засвідчено прагнення держави створити науково-дослідну станцію, яка стане центром арктичних досліджень [5, с. 24-26].

Необхідно зазначити, що на підставі Закону про національну дослідну раду 1985 р. в Канаді функціонує урядова організація–Національна дослідна рада (NRC), яка виконує наступні функції: сприяння розвитку наукових та промислових досліджень в пріоритетних сферах; створення і підтримка Національної наукової бібліотеки Канади; публікація та продаж або іншим способом поширення науково-технічної інформації, яку вона вважає особливо важливою; проведення досліджень в сфері стандартів і методів вимірювань, а також стандартизація і сертифікація науково-технічної апаратури, інструментів та матеріалів, які використовуються в канадській промисловості; адміністративне управління астрономічними обсерваторіями, які створені на бюджетні кошти уряду Канади; управління діяльністю ради, включаючи гранти та внески, які використовуються для підтримки міжнародних наукових проектів. Загалом, вона підтримує інноваційну діяльність та розвиток знань і

технологій [7; 1, с. 8]. Крім того, в державі діє Королівська спільнота Канади – національна організація, яка діє під патронажем генерал-губернатора та об'єднує відомих канадських вчених і дослідників. Її основною метою є сприяння дослідженням в сфері науки та мистецтва [1, с. 8].

У 1991 р. була створена Полярна комісія згідно із Законом про Полярну комісію, яка займається питаннями організації та інтеграції наукових досліджень в Канаді [6]. Варто підкреслити, що вона відіграє головну роль серед науково-дослідних інституцій держави. Зокрема, Полярна комісія здійснює моніторинг результатів досліджень в арктичному регіоні та сприяє розширенню міжнародного співробітництва. Також вона виконує роль своєрідного ресурсного центру, оскільки забезпечує комунікацію між дослідницькими центрами та університетськими підрозділами через Канадську полярну інформаційну мережу CPIN. Виконуючи ресурсну функцію Полярна комісія створює можливості для співробітництва в сфері наукових досліджень, залучення іноземних коштів та вільного доступу до дослідницької інфраструктури в Арктиці. Вона забезпечує взаємодію організацій з Постійною Арктичною мережею спостережень (SAON), Асоціацією канадських університетів для дослідження Півночі (ACUNS), яка включає 42 наукові установи та Мережею канадських центрів компетенцій (ArcticNet) [3, с. 51]. Крім того, в Канаді діє Мережа операторів північних досліджень (CNNRO), основою якої є Канадська високоширотна станція (CHARS) Університету Макгілла та станція на острові Клуейн Північноамериканського арктичного інституту Університету Калгарі. В цілому, вищезазначена мережа включає технічні ресурси космічного агенства, федеральних служб, а також таких інститутів і центрів університетів як Університет Лейкхед, Університет Британської Колумбії, Альбертський університет, Університет Лаваля та інших. Зауважимо, що Інститут коледжу “Аврора” має повноваження ліцензувати та надавати дослідницьку інфраструктуру в трьох основних центрах: Західно-арктичному в Інувік, Єллоунайф та Форт-Сміт [2, с. 87-88].

Необхідно підкреслити, що у 2015 р. була створена федеральна урядова організація Полярні знання Канади (POLAR) з метою поглиблення знань про Канадську Арктику для покращення економічних можливостей, раціонального використання ресурсів навколишнього середовища та підвищення рівня життя всіх мешканців; сприяння розвитку і поширенню знань з інших приполярних регіонів; зміцнення лідерства держави з арктичних питань; створення центру наукових досліджень. В цілому, вона охоплює проведення Панпівнічної програми з науки та технологій, яка підтримує наукові дослідження і моніторинг Канадської Півночі та функціонування Канадської арктичної дослідної станції в Кембрідж-Бей. Зауважимо, що вищезазначена організація, яка поєднала функції Полярної комісії та колишньої науково-технічної програми з питань корінних народів і розвитку Півночі Канади, створена на основі Закону про канадську арктичну дослідну станцію, який набрав чинності 1 червня 2015 р. Слід підкреслити, що до пріоритетних сфер наукових

досліджень протягом 2014–2019 рр. варто віднести альтернативні та відновлювані джерела енергії для Півночі; прогнозування наслідків зміни стану криги; стимулювання поліпшення проектування, будівництва та експлуатації північної інфраструктури [8; 4]. Насамперед її функції полягають у проведенні наукових досліджень та розвитку технологій; реалізації наукових досліджень й розвитку технологічних програм та проектів; сприянні тестування, застосування, передачі, поширення і комерціалізації технологій; публікації та поширення результатів досліджень, доповідей та інших документів; доповненні національних та міжнародних мереж спеціалістів і установ [9].

Таким чином, одним із пріоритетів сучасної політики Канади в Арктиці є проведення наукових досліджень в полярному регіоні, що проявляється в специфіці їх організації та кооперації з іншими державами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Киселев В. Н.* Инновационная политика и национальные инновационные системы Канады, Великобритании, Италии, Германии и Японии / В. Н. Киселев, Д. А. Рубвальтер, О. В. Руденский. – Информационно-аналитический бюллетень ЦИСН. – 2009. – № 6. – 72 с.
2. *Павленко В. И.* Система фундаментальных научных исследований в Арктике и реализация геополитических интересов циркумполярных стран / В. И. Павленко, А. О. Подоплекин, С. Ю. Куценко // Арктика: экология и экономика. – 2014. – № 4 (16). – С. 86-92.
3. *Подоплекин А. О.* Научно-исследовательские структуры обеспечения арктической политики зарубежных государств / А. О. Подоплекин // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. – 2013. – № 6. – С. 50-62.
4. Canadian High Arctic Research Station Act , 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-17.8/page-1.html> (дата звернення: 06.04.2017)
5. Canad's Northern Strategy: Our North, Our Heritage, Our Future. Government of Canada, 2009.– 40p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.northernstrategy.gc.ca/cns/cns.pdf> (дата звернення: 03.02.2016)
6. Canadian Polar Commission Act. S.C. 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://laws.justice.gc.ca/PDF/C-21.3.pdf> (дата звернення: 28.03.2017).
7. National Research Council Canada [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nrc-cnrc.gc.ca/eng/index.html> (дата звернення: 06.04.2017).
8. Polar Knowledge Canada [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.canada.ca/en/polar-knowledge/behindthescenes.html> (дата звернення: 06.04.2017)
9. Polar Knowledge Canada Report on Plans and Priorities, 2016–2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.canada.ca/en/polar-knowledge/plans-and-priorities.html> (дата звернення: 06.04.2017)

СЕКЦІЯ VII

МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ПРАВознавства, політології

Б. І. Андрусишин
декан факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор історичних наук, професор
(м. Київ)
А. М. Гуз
завідувач кафедри
Національної академії СБ України,
доктор історичних наук, професор
(м. Київ)

ШКІЛЬНА ПРАВОВА ОСВІТА У ПОГЛЯДАХ ВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ І ПЕДАГОГІВ ХІХ–ХХ СТ.

Історіографія дослідження зазначеної проблеми представлена історико-педагогічними поглядами відомих українських громадських діячів і педагогів. Історичний екскурс у досліджувані нами аспекти шкільної правової освіти свідчить, що українські національні ідеї щодо права на освіту, зокрема, містить спадщина Т. Г. Шевченка. Взірцем правозахисної діяльності небезпідставно вважається Леся Українка, яка стверджувала, що “найбільш вільною державою можна вважати таку, де люди мають всі людські та суспільні права, які тільки встановлені у світі”.

Літературно-філософському осмисленню права нації на мову, культуру в контексті боротьби за народну школу, з якої згодом визріла ідея національної школи, присвятили свої твори Г. С. Сковорода, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, П. О. Куліш, М. П. Драгоманов, І. Я. Франко, М. М. Коцюбинський та ін.

Права та свободи людини, проблеми їх розвитку, гарантованості та реалізації постійно перебували в полі зору М. П. Драгоманова й були викладені у його історичних та публіцистичних працях: “Імператор Тіберій”, “Вольний Союз – Вільна Спілка”, “Переднє слово (до “Громади”)", “Чудацькі думки про українську національну справу” [1].

Аналіз історико-педагогічного доробку Б. Д. Грінченка дозволяє виділити такі найфундаментальніші його ідеї, що безпосередньо віддзеркалюють і зміст освіти.

По-перше, розроблена ним концепція національно-патріотичного виховання містить оригінальні підходи до формування рис громадянина, які він в активній практичній діяльності керівника київської “Просвіти” намагався втілити в життя. По-друге, важко переоцінити і сьогодні доробок Б. Д. Грінченка у розробці правових засад української системи освіти та громадсько-правового виховання учнівської молоді. По-третє, як редактор впливового видання “Громадська думка” (пізніше “Рада”) він наполегливо сприяв формуванню активної громадянської позиції народних учителів в Україні. Історико-педагогічна спадщина Б. Д. Грінченка сповнена оптимізмом: “Прийде той час, коли весь український народ добиватиметься собі національних прав, а між ними і своєї вільної школи”. У ній містяться й конкретні поради вихователям у правовиховній діяльності серед молоді. “Немає жодної потреби оберігати дитину від усвідомлення, що у світі багато горя й страждань, – навпаки, необхідно, щоб вона, як із справжнього життя, так і з книжки, навчалася любові та співчуття до тих, хто страждає від поганого життя, до будь-якого горя” [2, с. 49-53].

На важливість формування правових і моральних цінностей у молоді звертали увагу у своїх працях прогресивні українські діячі: П. Д. Юркевич, М. О. Корф, О. В. Духнович, І. І. Огієнко, Г. Г. Ващенко, Ю. І. Дзерович та ін. [3, с. 3-4; 4, с. 149-155].

Вивчення історико-педагогічного доробку К. Д. Ушинського дає підстави стверджувати про його вагомий внесок у досліджувану нами проблему [5, с. 21-25].

Узагальнення деяких історико-педагогічних аспектів проблеми змісту правової освіти особистості актуалізує доробок С. Ф. Русової. Свій погляд на організацію нової за змістом української школи дослідниця найповніше виклала у працях “Єдина діяльна (трудова) школа”, “Позашкільна освіта та засоби її проведення”. На її думку, позашкільна освіта дає ширшу правову освіту, ніж школа, бо її мета “... сприяти грамотному культурному розвитку, який дасть кожній людині певну свідомість своїх громадських і людських обов’язків”. До того ж цікавими є архівні рукописи С. Ф. Русової, де йдеться про роль молодіжних організацій у формуванні позитивної правової культури учнівської молоді [6, с. 11].

А. С. Макаренко стверджував: “...знання і переконання тільки тоді можна вважати істинними, коли вони проникають у свідомість людини, зливаються з її почуттями і волею і є у неї присутніми та звичними і спонукають її до дії...”. Правове у поведінці А. С. Макаренко пов’язує з поняттям “свідома дисципліна”; у лекції “Дисципліна, режим, покарання та заохочення” він наголошував на тому, що доцільно запровадити у школах “теорію моралі”, яка має відображати всю “теорію вчинків” – повага до прав жінки, дитини, старого, пошана до себе тощо [7, с. 147].

Цінними ідеями морально-правового виховання збагатив педагогічну теорію та шкільну практику видатний педагог, громадський діяч В. О. Сухомлинський. Співвідношення моралі і права, яке висвітлено ним у численних працях, має підґрунтям струнку філософію морально-правового виховання. У його педагогічній спадщині домінує судження про взаємозалежність, взаємозв’язок і взаємозумовленість

двох найближчих аспектів виховання – громадянського і правового. На думку вченого, саме “громадянські почуття, хвилювання, громадянський обов’язок, громадянська відповідальність – це основа людської гідності”. Успіх правового виховання учнівської молоді, насамперед, залежить від того, наскільки у них сформовано моральне благородство, як вони розуміють і відчувають “найсуворішу межу між тим, що можна бажати, і тим, чого бажати не можна, неприпустимо”. Розуміння і звеличення В. О. Сухомлинським гідності особистості дитини складає гуманність його педагогіки. Творче запозичення ідей з педагогічної спадщини педагога сприятиме розробці ефективної педагогічної технології правового виховання учнівської молоді [8, с. 206].

Серед видатних українських постатей, завдяки яким розповсюджувалися правові ідеї в освіті та національній педагогіці України, значне місце посідає Т. Г. Лубенець. Саме йому належить судження про те, що у процесі виховання надзвичайно важливо враховувати права дитини, а щодо технології виховання, то, на його думку, неприпустимий примусовий вплив на дитину. У цьому зв’язку видатний педагог зазначав: “Щоб судити про дітей справедливо й вірно, ми не повинні переносити дітей зі сфери, властивій їх природі, у нашу і самим вживати всіх заходів до того, щоб, так би мовити, переселитися в їх духовний світ” [2, с. 50].

Значний внесок у розробку проблеми морально-правового виховання зробив Я. Ф. Чепіга [9, с. 83-86]. Серед його ідей особливо актуальними сьогодні є такі: “Правовий простір, демократична атмосфера школи має бути взірцем для дитини. Школу складають діти, а тому вона має будуватися на постулатах, які не порушують права дитини на вільний нормальний розвиток її фізичних і духовних ознак згідно з індивідуальними її рисами”. “Кожна дитина є самоцінністю. Природа, закладена в дитині, лише тоді стає могутньою силою, коли більше свободи зустрічає у своєму розвитку” – зазначав Я. Ф. Чепіга [9].

Задля того, щоб дитина могла стати свідомим учасником демократичних перетворень у державі, важливо виховувати в ній почуття гідності. Зокрема, він наголошував на відомому постулаті виховання: “Дитина накладає на нас великі моральні обов’язки – зберегти її природу чистою, такою, що прагне правди, краси і добра, якою вона з’явилася на світ Божий, не калічачи її волі!” [10, с. 31-32].

Науково-педагогічному осмисленню проблеми формування відносин між державою та правом, реалізації ідеї “права на виховання і правом виховувати”, втіленню в практику заходів, спрямованих на ефективне правове виховання та визнання пріоритету прав дитини присвячені численні праці Я. А. Мамонтова. Важко переоцінити наукову цінність і практичну значущість його аргументованих суджень щодо співвідношення понять право дитини на вільний розвиток і педагогічний ідеал. Як вважає науковець, “педагогічний ідеал повинен бути так побудований, аби природний розвиток дитини та її індивідуальні ознаки не тільки не заперечувалися ним, а навпаки, мали б у ньому свій найвищий вираз”. Аналіз доробку

Я. А. Мамонтова дозволяє по-новому оцінити важливість упровадження у шкільну практику нормативного навчального курсу “Права дитини” через його виняткову особистісно-суспільну значущість. На його думку, “у наш час право виховувати дітей не може визнаватися правом абсолютним, бо се був би поворот назад на багато, дуже багато віків! Неминучим корективом до сього права сучасною наукою визнається право дитини” [11, с. 2-3].

Таким чином, незважаючи на розмаїття суджень вітчизняних педагогів-класиків стосовно шкільної правової освіти, усі вони обстоюють тезу, що вона відображає педагогічне втілення вимог суспільства до того, що має знати, уміти і якими якостями володіти людина з розвиненою правосвідомістю. Разом із цим, історико-педагогічна спадщина, творчість видатних українських педагогів минулого сприяє успішному розв’язанню проблем шкільної правової освіти на сучасному етапі.

У сучасній українській науці питання правової освіти в навчальних закладах вивчалися українськими науковцями:

– відомі історики – Б. І. Андрусишин, Ю. М. Алексеев, А. М. Боровик, Н. А. Шип, О. В. Єгорова, В. М. Курило, О. М. Левчишена та ін.;

– представники юридичної науки – Ю. С. Шемшученко, В. І. Андрейцев, В. Д. Сущенко, С. В. Савченко, Г. О. Мурашин, В. Н. Денисов, П. М. Рабінович, В. С. Семенов, І. Б. Усенко, Л. Г. Заблоцька, І. І. Котюк, В. Ф. Опришко, О. М. Мироненко, О. Р. Михайленко, В. С. Журавський, В. Ф. Годованець, В. М. Кампо, В. Г. Тертичний та ін.;

– дослідники педагогічної науки – В. П. Андрущенко, В. М. Синьов, О. І. Пометун, В. К. Майборода, В. І. Луговий, Т. О. Ремех, І. М. Гейко, О. Д. Наровлянський та ін.

Увага дослідників різних галузей знань до проблем правової освіти очевидна. Адже процес правового навчання проходить у межах навчального закладу з використанням новітніх педагогічних технологій та базується на досягненнях попередників, тому об’єктивно дослідити ці процеси в комплексі можуть історики, юристи, педагоги [12]. Крім того, варто наголосити, що права освіта не була якоюсь відокремленою освітньою ланкою, а була та залишається складовою усієї освіти української держави. Оскільки стан освіти нашої держави впливає безпосередньо на загальний розвиток громадян і суспільства загалом, то й увага до цієї проблеми представників юридичної та педагогічної науки цілком очевидна.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Драгоманов М. П. Император Тиберий / М. П. Драгоманов // Университетские известия. – Киев, 1864. – № 2. – С. 26.
2. Кічук Я. В. Динамика змісту правової освіти учнівської молоді : деякі історико-педагогічні аспекти / Я. В. Кічук // Наук. вісн. Чернівецького університету. – Чернівці, 2003. – Вип. 176. – С. 49-53.
3. Варенко В. М. Вивчення творчості українських письменників ХІХ – початку ХХ століття як засіб формування християнських моральних цінностей у старшокласників : автореф. дис.

- ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02. “Теорія і методика навчання” / Варенко Володимир Михайлович ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2005. – 21 с.
4. Лисенко Н. В. Юліан Дзерович і педагогічна сучасність / Н. В. Лисенко // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 2. – С. 149-155.
  5. Ушинський К. Д. Твори : у 6 т. / К. Д. Ушинський. – К. : Радянська школа, 1954. – Т. 5. – 432 с.
  6. Русова С. Ф. Нова школа соціального виховання / С. Ф. Русова // Український освітній журнал. – 1994. – № 1. – С. 11.
  7. Макаренко А. С. Соч в 7-ми т. / А. С. Макаренко. – М. : Академ. пед. наук, 1957. – Т. 4. – 552 с.
  8. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : у 5 т. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 423 с.
  9. Чепіга Я. Ф. До трудової вільної школи / Я. Ф. Чепіга // Вільна українська школа. – 1918–1919. – № 8-9. – С. 83-86.
  10. Чепіга Я. Ф. Самовиховання вчителя / Я. Ф. Чепіга // Барви творчості. – К. : Фондація О. Ольжича, 1995. – С. 30-36.
  11. Лактіонова Г. М. Права дитини: від витоків до сьогодення : зб. док. / упоряд. Г. М. Лактіонова. – К. : Либідь, 2002. – 278 с.
  12. Андрусишин Б. І. Кадри для освітньої галузі: проблеми підготовки / Б. І. Андрусишин // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18. – Економіка і право. – 2005. – Вип. 2. – С. 96-105.

Р. В. Губань
завідувач кафедри правознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ)
А. С. Корецька
магістрантка факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПРАВОЗНАВСТВА ЯК ВИКЛИК СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Стрімкий розвиток суспільства вимагає перманентної реформи системи освіти. І якщо з прийняттям у 2014 р. Закону України “Про вищу освіту” концептуальні засади реформи вищої освіти загалом були визначені і, загалом, мова йде про їх імплементацію, то середня освіта все ще перебуває в стані реформи. Концептуальні засади її були викладені у документі під назвою “Нова українська школа”, який був ухвалений рішенням колегії Міністерства освіти і науки України 27 жовтня 2010 р. Як сказано в самому документі, “цей документ простою мовою пояснює ідеологію змін в

освіті, що закладаються в проекті нового базового закону “Про освіту” (№ 3491-д від 04.04.2016)” [1].

Відповідно до концепції планується запровадження двох спрямувань навчання:

– академічне, із поглибленим вивченням окремих предметів з орієнтацією на продовження навчання в університеті;

– професійне, яке поряд зі здобуттям повної загальної середньої освіти забезпечує отримання першої професії (не обмежує можливість продовження освіти).

Таким чином, ми бачимо, що в даній концепції мова йде про спеціалізацію. В той же час серед українських абітурієнтів правничий фах є одним з найбільш популярних, про що свідчить конкурс у ВНЗ на дану спеціальність. Отже, у суспільства є потреба у підготовці висококваліфікованого вчителя правознавства. Крім того, відсутність ґрунтовних правових знань у школярів ускладнює процес навчання студентів на юридичних факультетах ВНЗ, на чому наголошують викладачі юридичних факультетів ВНЗ, які проводять заняття на перших курсах.

Ще однією інновацією в галузі середньої освіти є створення опорних шкіл. Як впливає із презентації “Опорні школи” розміщеній на сайті МОН, одним із завдань створення таких шкіл є підвищення якості освіти [2]. Однак чи можливе підвищення якості освіти з правознавства, якщо відповідно до наказу МОН № 506 від 12.05.2016 р. правознавство не входить до переліку предметних спеціалізацій спеціальності 014 “середня освіта (за предметними спеціалізаціями)”, за якими здійснюється формування і розміщення державного замовлення [3]. Як пояснив у листі від 20.10.2016 р. заступник Міністра освіти і науки України Павло Хобзей, підготовка вчителів правознавства може відбуватися лише шляхом поєднання з іншими спеціальностями [4].

Однак, держава не заохочує ВНЗ до поєднання правознавства з іншими спеціальностями. Після прийняття Закону України “Про вищу освіту” ВНЗ отримали автономію, яка в тому числі полягає і в самостійності, незалежності і відповідальності вищого навчального закладу у прийнятті рішень організації освітнього процесу (ст. 1 Закону України “Про вищу освіту”) [5]. В результаті цього, факультети університетів зацікавлені у розширенні каталогу власних спеціалізацій, а не у поєднанні спеціальностей (оскільки це безпосередньо пов’язано з розподілом навчального навантаження серед науково-педагогічних працівників факультету). Так, наприклад, якщо на початку 1990-х років на історичному факультеті Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова була єдина спеціалізація “правознавство”, то нині таких спеціалізацій – 9. І правознавство є лише однією з них. Тобто замість 9 груп вчителів правознавства випускається лише 1! Причому, нині ніщо не стоїть на заваді факультету взагалі “позбутися” спеціалізації “правознавство”. Таким чином, вже сьогодні під загрозою опинилася підготовка вчителя правознавства. І це в той час, як до переліку предметних спеціалізацій спеціальності 014 “середня освіта (за предметними спеціалізаціями)”, за якими здійснюється формування і розміщення державного замовлення включені такі предмети як “образотворче мистецтво” та “здоров’я людини”.

Потрібно також враховувати, що саме на вчителів правознавства лежить основне навантаження з правового виховання та правової освіти у закладах освіти. А у сільських населених пунктах вчитель правознавства часто здійснює правопросвітницьку функцію і щодо дорослого населення, надає поради із застосування норм українського законодавства тощо. Більше того, в преамбулі Закону України “Про загальну середню освіту” сказано, що цей Закон визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи загальної середньої освіти, що сприяє вільному розвитку людської особистості, формує цінності правового демократичного суспільства в Україні [6]. Проте як можна формувати цінності правового демократичного суспільства в Україні без якісного викладання “правознавства” у середній школі.

Обов’язково необхідно враховувати і той факт, що станом на сьогодні “правознавство” не є обов’язковим предметом у ВНЗ. Це означає, що в тому числі і в опорній школі “правознавство” може викладати вчитель (наприклад, вчитель трудового навчання, фізичної культури чи образотворчого мистецтва), який не лише не опановував дисциплін за спеціалізацією “правознавство”, але навіть не прослухав вузівського курсу “правознавства”. І, таким чином, його знання обмежуються лише шкільним курсом “правознавства”! І це в той час, коли в державі здійснюється низка реформ (в тому числі і конституційна) і зміни до законодавства є надзвичайно стрімкими. Наявність правових знань у громадян України є як ніколи актуальною сьогодні і з огляду на роздмухування полум’я сепаратизму на українських землях та культивування правового нігілізму.

Відсутність підготовки вчителів правознавства у ВНЗ суперечить і потребам ринку праці. Адже директори середніх шкіл, як правило, віддають перевагу вчителям історії, які можуть викладати правознавство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. “Нова українська школа” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/Новини%202016/12/05/konczepczyia.pdf>
2. Опорні школи // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://decentralization.gov.ua/pics/attachments/Oporni_shkolii.pdf
3. Наказ МОН України від 12.05.2016 № 506 “Про затвердження Переліку предметних спеціалізацій спеціальності 014 “Середня освіта (за предметними спеціалізаціями)”, за якими здійснюється формування і розміщення державного замовлення та поєднання спеціальностей” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/5698->
4. Відповідь заступника Міністра освіти і науки України Павла Хобзея № 1/13-950 від 20.10.2016 р. на лист № У-661 від 06.10.2016 щодо предметної спеціалізації “Правознавство” спеціальності 014 “Середня освіта (за предметними спеціалізаціями)”.
5. Закон України “Про вищу освіту” // Відомості Верховної Ради, 2014, № 37-38, ст. 2004.
6. Закон України “Про загальну середню освіту” // Відомості Верховної Ради України, 1999, № 28, ст. 230.

А. М. Гуз
завідувач кафедри
Національна академія СБ України,
доктор історичних наук, професор
(м. Київ)

ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ У ПРАЦЯХ ВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ І ПЕДАГОГІВ ХІХ–ХХ СТ.

Історіографія дослідження зазначеної проблеми представлена історико-педагогічними поглядами відомих українських громадських діячів і педагогів. Історичний екскурс у досліджувані нами аспекти шкільної правової освіти свідчить, що українські національні ідеї щодо права на освіту, зокрема, містить спадщина Т. Г. Шевченка. Взірцем правозахисної діяльності небезпідставно вважається Леся Українка, яка стверджувала, що “найбільш вільною державою можна вважати таку, де люди мають всі людські та суспільні права, які тільки встановлені у світі”.

Літературно-філософському осмисленню права нації на мову, культуру в контексті боротьби за народну школу, з якої згодом визріла ідея національної школи, присвятили свої твори Г. С. Сковорода, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, П. О. Куліш, М. П. Драгоманов, І. Я. Франко, М. М. Коцюбинський та ін.

Права та свободи людини, проблеми їх розвитку, гарантованості та реалізації постійно перебували в полі зору М. П. Драгоманова й були викладені у його історичних та публіцистичних працях: “Імператор Тіберій”, “Вольний Союз – Вільна Спілка”, “Передне слово (до “Громади””, “Чудацькі думки про українську національну справу” [1].

Аналіз історико-педагогічного доробку Б. Д. Грінченка дозволяє виділити такі найфундаментальніші його ідеї, що безпосередньо віддзеркалюють і зміст освіти. По-перше, розроблена ним концепція національно-патріотичного виховання містить оригінальні підходи до формування рис громадянина, які він в активній практичній діяльності керівника київської “Просвіти” намагався втілити в життя. По-друге, важко переоцінити і сьогодні доробок Б. Д. Грінченка у розробці правових засад української системи освіти та громадсько-правового виховання учнівської молоді. По-третє, як редактор впливового видання “Громадська думка” (пізніше “Рада”) він наполегливо сприяв формуванню активної громадянської позиції народних учителів в Україні [2, с. 49-53].

На важливість формування правових і моральних цінностей у молоді звертали увагу у своїх працях прогресивні українські діячі: П. Д. Юркевич, М. О. Корф, О. В. Духнович, І. І. Огієнко, Г. Г. Ващенко, Ю. І. Дзерович та ін. [3, с. 3-4; 4, с. 149-155].

Вивчення історико-педагогічного доробку К. Д. Ушинського дає підстави стверджувати про його вагомий внесок у досліджувану нами проблему [5, с. 21-25].

Узагальнення деяких історико-педагогічних аспектів проблеми змісту правової освіти особистості актуалізує доробок С. Ф. Русової. Свій погляд на організацію нової за змістом української школи дослідниця найповніше виклала у працях “Єдина діяльна (трудова) школа”, “Позашкільна освіта та засоби її проведення” [6, с. 11].

А. С. Макаренко стверджував: “...знання і переконання тільки тоді можна вважати істинними, коли вони проникають у свідомість людини, зливаються з її почуттями і волею і є у неї присутніми та звичними і спонукають її до дії...”. Правове у поведінці А. С. Макаренко пов’язує з поняттям “свідома дисципліна”; у лекції “Дисципліна, режим, покарання та заохочення” він наголошував на тому, що доцільно запровадити у школах “теорію моралі”, яка має відображати всю “теорію вчинків” – повага до прав жінки, дитини, старого, пошана до себе тощо [7, с. 147].

Цінними ідеями морально-правового виховання збагатив педагогічну теорію та шкільну практику видатний педагог, громадський діяч В. О. Сухомлинський. Співвідношення моралі і права, яке висвітлено ним у численних працях, має підґрунтям струнку філософію морально-правового виховання. У його педагогічній спадщині домінує судження про взаємозалежність, взаємозв’язок і взаємозумовленість двох найближчих аспектів виховання – громадянського і правового. Успіх правового виховання учнівської молоді, насамперед, залежить від того, наскільки у них сформовано моральне благородство, як вони розуміють і відчувають “найсуворішу межу між тим, що можна бажати, і тим, чого бажати не можна, неприпустимо” [8, с. 206].

Серед видатних українських постатей, завдяки яким розповсюджувалися правові ідеї в освіті та національній педагогіці України, значне місце посідає Т. Г. Лубенець. Саме йому належить судження про те, що у процесі виховання надзвичайно важливо враховувати права дитини, а щодо технології виховання, то, на його думку, неприпустимий примусовий вплив на дитину [2, с. 50].

Значний внесок у розробку проблеми морально-правового виховання зробив Я. Ф. Чепіга [9, с. 83-86]. Серед його ідей особливо актуальними сьогодні є такі: “Правовий простір, демократична атмосфера школи має бути взірцем для дитини. Школу складають діти, а тому вона має будуватися на постулатах, які не порушують права дитини на вільний нормальний розвиток її фізичних і духовних ознак згідно з індивідуальними її рисами”. “Кожна дитина є самоцінністю. Природа, закладена в дитині, лише тоді стає могутньою силою, коли більше свободи зустрічає у своєму розвитку” – зазначав Я. Ф. Чепіга [9]. Задля того, щоб дитина могла стати свідомим учасником демократичних перетворень у державі, важливо виховувати в ній почуття гідності. Зокрема, він наголошував на відомому постулаті виховання: Дитина накладає на нас великі моральні обов’язки – зберегти її природу чистою, такою, що прагне правди, краси і добра, якою вона з’явилася на світ Божий, не калічачи її волі!” [10, с. 31-32].

Науково-педагогічному осмисленню проблеми формування відносин між державою та правом, реалізації ідеї “права на виховання і правом виховувати”,

втіленню в практику заходів, спрямованих на ефективне правове виховання та визнання пріоритету прав дитини присвячені численні праці Я. А. Мамонтова. Аналіз доробку Я. А. Мамонтова дозволяє по-новому оцінити важливість упровадження у шкільну практику нормативного навчального курсу “Права дитини” через його виняткову особистісно-суспільну значущість. На його думку, “у наш час право виховувати дітей не може визнаватися правом абсолютним, бо се був би поворот назад на багато, дуже багато віків! Неминучим корективом до сього права сучасною наукою визнається право дитини” [11, с. 2-3].

Таким чином, незважаючи на розмаїття суджень вітчизняних педагогів-класиків стосовно шкільної правової освіти, усі вони обстоюють тезу, що вона відображає педагогічне втілення вимог суспільства до того, що має знати, уміти і якими якостями володіти людина з розвиненою правосвідомістю. Разом із цим, історико-педагогічна спадщина, творчість видатних українських педагогів минулого сприяє успішному розв’язанню проблем шкільної правової освіти на сучасному етапі.

У сучасній українській науці питання правової освіти в навчальних закладах вивчалися українськими науковцями: відомі історики – Б. І. Андрусишин, Ю. М. Алексєєв, А. М. Боровик, Н. А. Шип, О. В. Єгорова, В. М. Курило, О. М. Левчишена та ін.; представники юридичної науки – Ю. С. Шемшученко, В. І. Андрейцев, В. Д. Сущенко, С. В. Савченко, Г. О. Мурашин, В. Н. Денисов, П. М. Рабінович, В. С. Семенов, І. Б. Усенко, Л. Г. Заблоцька, І. І. Котюк, В. Ф. Опришко, О. М. Мироненко, О. Р. Михайленко, В. С. Журавський, В. Ф. Годованець, В. М. Кампо, В. Г. Тертичний та ін.; дослідники педагогічної науки – В. П. Андрущенко, В. М. Синьов, О. І. Пометун, В. К. Майборода, В. І. Луговий, Т. О. Ремех, І. М. Гейко, О. Д. Наровлянський та ін.

Увага дослідників різних галузей знань до проблем правової освіти очевидна. Адже процес правового навчання проходить у межах навчального закладу з використанням новітніх педагогічних технологій та базується на досягненнях попередників, тому об’єктивно дослідити ці процеси в комплексі можуть історики, юристи, педагоги [12].

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Драгоманов М. П.* Император Тиберий / М. П. Драгоманов // Университетские известия. – Киев, 1864. – № 2. – С. 26.
2. *Кічук Я. В.* Динамика змісту правової освіти учнівської молоді : деякі історико-педагогічні аспекти / Я. В. Кічук // Наук. вісн. Чернівецького університету. – Чернівці, 2003. – Вип. 176. – С. 49-53.
3. *Варенко В. М.* Вивчення творчості українських письменників ХІХ – початку ХХ століття як засіб формування християнських моральних цінностей у старшокласників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02. “Теорія і методика навчання” / Варенко Володимир Михайлович ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2005. – 21 с.
4. *Лисенко Н. В.* Юліан Дзерович і педагогічна сучасність / Н. В. Лисенко // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 2. – С. 149–155.

5. *Ушинський К. Д.* Твори : у 6 т. / К. Д. Ушинський. – К. : Радянська школа, 1954. – Т. 5. – 432 с.
6. *Русова С. Ф.* Нова школа соціального виховання / С. Ф. Русова // Український освітній журнал. – 1994. – № 1. – С. 11.
7. *Макаренко А. С.* Соч в 7-ми т. / А. С. Макаренко. – М. : Академ. пед. наук, 1957. – Т. 4. – 552 с.
8. *Сухомлинський В. О.* Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : у 5 т. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 423 с.
9. *Чепіга Я. Ф.* До трудової вільної школи / Я. Ф. Чепіга // Вільна українська школа. – 1918–1919. – № 8-9. – С. 83-86.
10. *Чепіга Я. Ф.* Самовиховання вчителя / Я. Ф. Чепіга // Барви творчості. – К. : Фондація О. Ольжича, 1995. – С. 30–36.
11. *Лактіонова Г. М.* Права дитини: від витоків до сьогодення : зб. док. / упоряд. Г. М. Лактіонова. – К. : Либідь, 2002. – 278 с.
12. *Андрусишин Б. І.* Кадри для освітньої галузі: проблеми підготовки / Б. І. Андрусишин // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18. – Економіка і право. – 2005. – Вип. 2. – С. 96-105.

О. Я. Кархут
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук
(м. Київ)

РОЛЬ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ

Цілеспрямоване формування правової культури є одним з центральних завдань сучасної вищої освіти. У сучасних умовах підвищуються вимоги до правової культури майбутніх фахівців. В світлі цього зростає значущість правової підготовки студентів в рамках професійної освіти у вищому навчальному закладі. Знання правових норм, готовність неухильно дотримуватися їх у своїй професійній діяльності, вміння у разі необхідності відстоювати свої законні інтереси сьогодні є загальними вимогами до фахівця з вищою освітою. Все це обумовлює значний виховний сенс правової освіти студентів.

Виховний сенс правової освіти студентів в першу чергу розкривається через загальні принципи та завдання правового виховання громадянина. Правове виховання в цілому розглядається як цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування у неї правової культури і активної правомірної поведінки. Основна мета правового виховання дати людині необхідні в житті юридичні знання і навчити її поважати закони і підзаконні акти та додержуватися їх, тобто сформувати достатньо

високий рівень правової культури, здатний значно зменшити кількість правопорушень [1, с. 479].

Згідно з Г. Клімовою, правове виховання покликано сформувати такі якості у людини: знання місця права в суспільстві, його значення, напрямків і принципів правового регулювання; знання норм та інститутів різних галузей права в межах, необхідних для побутової, навчальної, трудової, суспільної діяльності; навички застосування права в конкретних ситуаціях, комплексні характеристики варіантів вчинків не тільки як правильних чи неправильних, поганих чи хороших, але й законних і незаконних; ставлення до права як високої соціальної цінності, носієм ідеї справедливості; ставлення до правозастосовчої практики як до забезпечення життя закону; внутрішня готовність до дотримання правових принципів і конкретних вимог правомірної поведінки; готовність сприяти правомірній поведінці інших осіб.

При цьому важливо, щоб перераховані вище якості людини були сформовані не тільки на інформаційному, а також на емоційному рівні, щоб людина була солідарна з принципами і вимогами права, була готова і вмiла практично діяти для реалізації своєї правової позиції [2, с. 110-111]. На нашу думку, правова освіта своїм головним результатом повинна мати формування у студентів (і ширше – усіх громадян) специфічного способу життя в його правовому (ідеологічному і соціально-психологічному) сприйнятті.

Правова освіта, за визначенням О. Скакун, являє собою процес засвоєння знань про основи держави і права, виховання у громадян поваги до закону, прав людини, небайдужого ставлення до порушень законності і правопорядку. Правова освіта розглядається при цьому як необхідний елемент правової культури, умова правової вихованості особи [1, с. 484].

Говорячи про виховний сенс правової освіти студентів варто виокремити основні напрями її виховного впливу. Центральне місце більшість дослідників віддає вихованню правової свідомості студентської молоді.

Важливим завданням правової освіти є виховний вплив, що спрямований на попередження та подолання різного роду деформацій правової свідомості студентів. Під деформацією правової свідомості, згідно з О. Макаровою, розуміється негативне соціально-правове явище, виникненню якого передують історичні, соціально-економічні, політичні та інші причини і яке виявляється у викривлених поглядах, ідеях, переконаннях носіїв правосвідомості про цінність права та його роль у суспільному житті, законність, правопорядок. Основними її видами є правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правовий фетишизм, інфантилізм, конформізм, дилетантизм, правова демагогія та переродження правосвідомості [3, с. 67].

Виховна роль правової освіти студентів проявляється також у попередженні девіантної поведінки. Вищі навчальні заклади як складова частина інституту освіти виконують важливі функції діагностики, профілактики та корекції девіантної поведінки молоді. Відповідно до специфіки девіантної поведінки К. Левітан виділяє

наступні принципи організації і здійснення профілактичної і коректувальної роботи: єдність діагностики і корекції; комплексність (організація дії на різних рівнях соціального простору, сім'ї і особи); адресність (врахування вікових, статевих і соціальних характеристик); позитивність інформації; розуміння і співчуття; своєчасність психолого-педагогічної допомоги і підтримки; максимальна активність особи; спрямованість в майбутнє (оцінка наслідків поведінки, актуалізація позитивних цінностей і цілей, планування майбутнього без девіантної поведінки); професіоналізм фахівців – психологів, педагогів, юристів, медиків щодо [4, с. 338].

До числа важливих напрямів правової освіти належить і виховання культури прав людини. За М. Требіним культура прав людини є складовою частиною культури духовної, що є системою знань, ціннісних орієнтацій і поглядів, психологічних відчуттів, заснованих на визнанні й пошані гідності людини, її прав і свобод, практичних навичок і вмій їх реалізовувати й захищати [5, с. 219-220].

Правова освіта є складовою частиною загальної системи освіти, що представлена на всіх її рівнях. Організація правової освіти тісно пов'язана з процесами розвитку основних соціальних інститутів суспільства, зокрема держави та права, освіти та науки.

Важливим позитивним завданням правової освіти є формування правової компетентності як комплексної характеристики соціальної дії, в якій в єдності виявляються знання, навички, цінності, особисті установки і свободи поведінки особистості студента. Дійсно компетентна особа є та, яка може об'єднати знання й навички для вирішення конкретної проблеми.

Правова культура один з важливих елементів загальної культури особистості, розуміємо її як органічний синтез змістовних ліній, що охоплюють сутнісні характеристики особистості, культури і права – вияву людського в людині, її діяльнісного втілення в предметних формах культури, урегульованості цього синтезу суспільно-визначеними нормами права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
2. Клімова Г. П. Правове виховання громадян України в сучасних умовах / Г. П. Клімова // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2009. – № 1. – С. 108-114.
3. Макарова О. В. Форми прояву деформації правосвідомості населення України / О. В. Макарова // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 1. – С. 66-70.
4. Левитан К. М. Юридическая педагогика : учебник / К. М. Левитан. – М. : Норма, 2008. – 432 с.
5. Требін М. П. Правова вихованість – основа демократичного, правового розвитку українського суспільства / М. П. Требін // Проблеми законності. – 2009. – № 103. – С. 216-220.

Т. Ю. Кривенко
магістрантка факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРАВознавства

Важливу роль у формуванні правової культури студентської молоді покладено на навчальні заклади де вивчаються основи правових знань. В умовах модернізації права і правової освіти питання про формування правової культури майбутніх фахівців у будь-якій сфері професійної діяльності, їх правосвідомості, ціннісних орієнтацій набуває особливого значення. Правові знання і правова культура є обов'язковою складовою в процесі вивчення правознавства.

У Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття) зазначається, що формування правової культури – це один з елементів мети національного виховання. Становлення демократичної держави, розвиток на основі духовності, моральності неможливі без високоосвіченого суспільства з розвинутою правовою культурою і глибокою правосвідомістю. Тому формування правової культури є одним з основних напрямків розвитку освіти.

Питання правового виховання спрямованого на формування і підвищення рівня правової культури, а також формування позитивного ставлення до права було і є актуальною темою численних досліджень науковців, таких як С. С. Алексеева, В. В. Головченко, І. А. Іваннікова, В. Г. Кременя, О. Л. Лукаш, Н. І. Матузова, А. В. Малько, Т. М. Почтар, О. А. Певцової та ін.

Навчально-освітня і виховна діяльність із формування правової культури студентів будується з опорою на їх інтелектуально-пізнавальну, волюву й емоційно-моральну сфери. Правова культура, входячи елементом в усі види взаємовідношень особистості з навколишнім світом, виступає основним і обов'язковим регулятором діяльності і поведінки кожного індивіда [2, с. 15].

Як різновид культури загальної, правова культура, охоплює [5, с. 13]: а) певний рівень правового мислення й чуттєвого сприйняття правової дійсності; б) стан процесів правотворчості та реалізації норм права; в) специфічні способи правової діяльності; г) ціннісні надбання матеріальних благ, створених людьми.

Правова культура – система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством становища у правовій сфері. Термін “правова культура” використовується для характеристики всієї правової надбудови, правових цінностей, ідеалів і досягнень у сфері права. Загальними рисами правової культури є властивості, притаманні всім видам культури як умови, способу і результату діяльності особи і суспільства. Особливі риси пов'язані з правом та правовими явищами.

Кожен усвідомлює право і закон по-різному, сприймає ті чи інші правові впливи і по-різному реагує на порушення закону. Правова культура суспільства залежить від правової культури кожної особистості. Тому в розв'язанні визначених державою і суспільством завдань провідне місце належить вищим навчальним закладам, де проходить процес її формування [4, с. 23].

До правової культури відносять:

- знання і розуміння права, здатність особи тлумачити зміст норм права, визначати мету прийняття певного нормативного акту, сферу його дії;
- повагу до особистості, до права, засновану на особистій переконаності в його ефективності як засобу регулювання суспільних відносин;
- звичку діяти відповідно до приписів правових норм;
- уміння особистості використовувати у практичній діяльності правові знання, реалізовувати і захищати свої права і законні інтереси, виконувати юридичні обов'язки;
- високу правову активність людини у сприянні реалізації правових приписів, розуміння нею необхідності протидіяти правопорушенням [7, с. 34].

Більшість дослідників розглядають правову культуру як якісний стан правового життя суспільства, який визначається досягнутим рівнем розвитку правової системи, законності та правопорядку, правової освіти й обізнаності різних верств населення з правом, а також ступенем гарантованості державою основних прав і свобод людини [1, с. 25].

Структура правової культури особистості багатогранна. До неї належать різні елементи, що знаходяться в різних площинах: формах вираження, соціальному рівні, змісті. Вона виявляється у правових культурних орієнтирах, творчій діяльності з їх реалізації та в отриманих позитивних результатах.

Формування правової культури здійснюється за трьома основними напрямками, відповідним основних компонентів правової культури, які взаємопов'язані і взаємозалежні:

- інтелектуальному – правові знання, уміння і навички, які реалізуються в життєдіяльності людини;
- емоційно-ціннісним – система поглядів і морально-правових цінностей, які забезпечують адекватну оцінку якості правового життя суспільства;
- практичному – виконання правових норм, соціально-активна позиція у правоохоронній діяльності.

Як певний ступінь розвитку індивіда, правова культура людини виявляється насамперед у підготовленості його до сприйняття прогресивних правових ідей і законів, в умінні й навичках користування правом, а також в оцінці власних знань права. Також має базуватись на засадах людиноцентричності, гуманістичного права, свободи особистості в процесі її різноманітної самореалізації і самоствердження в соціальному світі [6, с. 52].

У процесі вивчення юридичних дисциплін в контексті правокультурних традицій, формування правової культури студентів зумовлене загальною

характеристикою сучасної правової культури, враховуючи що освіта складається не тільки із засвоєння правових знань, обізнаності в діючих нормативно-правових актах, але й з формування особистості фахівця з успішно засвоєними цінностями, на яких базуються правові норми. Отримувані правові знання зазнають постійної динаміки у зв'язку із змінами законодавства. Необхідно сформувати у студентів бажання цікавитися такими змінами, особливо тими, які пов'язані з його майбутньою професійною діяльністю.

На підвищення правосвідомості й правової культури спрямована Програма правової освіти населення України. Головний напрям діяльності вищих навчальних закладів в активізації правового виховання студентів – підвищення правової культури молоді [3, с. 46].

Компоненти правосвідомості утворюють необхідну психологічну та ідеологічну основу особистості – бути у постійній готовності до активного застосування правових знань в житті, і саме рівень цієї готовності є основним показником ефективності правовиховної роботи. Формування правової культури студентів повинне забезпечуватися шляхом дотримання сукупності наступних організаційно-педагогічних умов:

- створенням якості навколишнього правового середовища, яке має виступати потужним детермінуючим фактором правового виховання суб'єкта;
- розробкою і реалізацією структурно-функціональної моделі формування правової культури студента;
- кадровим забезпеченням навчально-виховного процесу у ВНЗ, спеціальною навчальною і методичною підготовкою викладачів права;
- спрямованістю освітнього процесу на формування правової культури протягом усього періоду підготовки студентів.

Таким чином у сучасному суспільстві правова культура виступає найважливішим компонентом загальної культури людини. У концепції модернізації в якості головного результату освіти розглядається готовність і здатність молодих людей нести особисту відповідальність як за власне благополуччя, так і за благополуччя суспільства. Важливими цілями освіти повинні стати формування високого рівня правової культури, знання основних правових норм і вміння використовувати можливості правової системи держави, вміння відстоювати свої права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Головченко В.* Правові механізми формування правової свідомості студентів / В. Головченко // *Право України.* – 2006. – № 4. – С. 25-27.
2. *Городиський М.* Правова освіта майбутнього вчителя : монографія / за ред. М. Подберезького. – Х. : Легас, 2001. – 128 с.
3. *Іванчук В.* Формування громадянської культури учнівської та студентської молоді в процесі навчання / В. Іванчук // *Шлях освіти.* – 2000. – № 2.
4. *Лисогор В.* Правова культура як елемент механізму реалізації прав і свобод громадян / В. Лисогор // *Підприємництво, господарство і право.* – 2009. – № 5. – С. 19-21.

5. *Леськова М., Леськов В.* Розбудова державності: проблеми правової культури / М. Леськова, В. Леськов // Рідна школа. – 1997. – № 10. – С. 13-16.
6. *Лукаш О. Л.* Особливості правової культури студентів в умовах трансформації українського суспільства / О. Л. Лукаш // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наукових праць. – Випуск 11. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 49-55.
7. *Третяк С.* Правове забезпечення правової культури населення як умова створення основ громадянського суспільства / С. Третяк // Право України. – 2005. – № 4. – С. 34-35.

О. О. Морозова
доцент кафедри правознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат політичних наук, доцент
(м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Якщо розглядати глобалізацію в рамках розвитку світової системи капіталізму, то ослаблення суверенітету національних держав в економічній сфері є лише фазою цього розвитку, в якій реалізуються неоліберальні ідеї. Американський соціолог Ф.Макмайл, наприклад, вважає глобалізований розвиток новою формою стабілізації капіталізму, що в 80-х роках ХХ століття змінив колишню модель розвитку, засновану на поділі людства на Перший, Другий і Третій світи [1, с. 25-61]. Деякі дослідники взагалі бачать у глобалізації побічний ефект політики господарської дерегуляції, яку держави проводять заради заощадливішого використання бюджетних коштів на соціальні програми [2, с. 57].

Результатом глобальних змін вже стали численні проблеми управління, які нині вимагають фундаментального перегляду. Наприклад, проблема прав людини, культурного плюралізму, солідарності. В зміненому соціально-економічному (нова економіка та новий соціальний порядок) і культурному середовищах (зміна цінностей та ідеологій), що мають цілком непередбачуваний характер, необхідно знаходити адекватні політичні рішення. І. Дрор робить невтішний висновок: “Жоден з існуючих урядів не готовий до подібних несподіваних радикальних змін” [3, с. 7].

Уряди найчастіше виявляються в політичному тупику через те, що навіть у сучасних демократичних суспільствах на них чиниться сильний тиск на підтримку недалекоглядних дій, які в довгостроковій перспективі можуть мати серйозні негативні наслідки. Багато країн, що розвиваються, потрапляють у безвихідну ситуацію під тиском таких міжнародних інститутів, як МВФ і Всесвітній банк, здійснюючи політику, яка не відповідає власним інтересам. Отже, особливого

значення набуває адаптація зовнішніх (принесених ззовні) ідей та інститутів до місцевої політичної культури, яку ми називаємо глобалізацією.

З огляду на це формування “цільової” політичної культури стає єдиною можливим виходом. Адже лише за допомогою універсальних настанов вдасться досягти необхідного рівня порозуміння. Не дивно, що в наш час багато хто з молоді намагається потрапити за кордон перед початком своєї трудової діяльності, аби запозичити “більш просунуті” культурні зразки. Тож формування глобальної політичної культури відбувається завдяки не якості самих культурних артефактів, а тим умовам, в яких існують ці культурні зразки. Відбувається побудова гіпотези про те, що експлуатація даних культурних норм гарантуватиме і соціально-економічні блага.

Таким чином, ми приходимо до розуміння того, що деякі загальні елементи політичної культури повинні бути розвинені скрізь, щоб стати базисом для глобального управління й просування інтересів людства в світі, який постійно інтегрується. І. Дрор не називає конкретно, якими саме повинні бути ці елементи. Для нього це очевидно – західними. Однак необхідно знайти якийсь компроміс цінностей для того, щоб вони були адекватними й сприймалися у всіх політичних культурах [3, с. 11]. Глобальна перебудова передбачає, що уряди постійно стикатимуться з питаннями ціннісних орієнтацій, які стосуються соціальної справедливості, навколишнього середовища, суспільного розвитку. Вони повинні бути уповноважені приймати рішення відповідно до погоджених правил і визнаних етичних пріоритетів. Усі заходи щодо досягнення ідеалу нового управління зводяться до наступного: 1) вдосконалення й розширення сфери застосування системи міжнародного права, у тому числі кримінального; 2) оптимізація глобального управління через створення відповідних наднаціональних інститутів; 3) відповідне “виховання” нових політичних еліт, політичне мислення яких повинно повністю охоплювати юридичні питання, настанови й ресурси.

Головною особливістю майбутнього управління стане “управління без управлінців”. На користь цього твердження вчені наводять такі аргументи. Дві світові війни поставили держави перед необхідністю невідкладно створити наднаціональні, надрегіональні й надблокові системи управління, якою спочатку була Ліга Націй, а потім ООН. Нездатність цих організацій забезпечити міжнародну безпеку в розділеному світі постійно підштовхувала соціальну й політичну думку до пошуку принципів і формул досконалішого світового порядку. Після Другої світової війни багато вчених думали, що для вирішення цієї проблеми необхідно насамперед удосконалити діяльність ООН як органу на зразок “світового уряду”.

Нині цю проблему формулюють інакше: необхідно створити систему управління окремими сферами міжнародного життя у формі більш м’якого прийняття рішень, прийнятних для національних держав. У такому випадку було б даремно діяти тільки через урядові органи, зобов’язані стояти на сторожі офіційно декларованих

національних інтересів. Адже сучасному світу властива множинність рівнів і типів управління, що відмінна як від моделей прийняття рішень міжнародними організаціями, так і від простого диктату світового ринку. Така ситуація вимагає формування і поширення глобальної політичної свідомості, яка дала б можливість виробляти загальноприйнятні рішення. Інша річ, що впливати на розробку певних універсальних норм “цільової” політичної культури будуть не всі держави, а лише найуспішніші.

Так, дослідники відзначають “дефіцит демократичного контролю” в діяльності міжнародних організацій і не бачать реальної можливості домогтися, щоб вони стали підзвітні національним громадянським суспільствам [4, с. 92-102]. Інтерпретація цієї максими досить прозора. Німецький політолог Франц Нушелер звертає увагу на суперечність між “глобальним управлінням” і “наддержавним управлінням” [5, с. 25], а американський політолог Стівен Уолт зазначає, що в останнє десятиліття Сполученим Штатам настільки сподобалося бути “номером один” у світовій політиці, що тепер вони сповнені рішучості зберегти за собою це місце [6, с. 43]. “Визначення “міжнародний” і “транснаціональний” стали останнім часом означати “американізований”, – заявляють багато публіцистів і політиків. Імовірно, не випадково поняття “всесвітнє правління” (“world government”) включено до словника “Енциклопедія Американа”, але відсутнє в “Енциклопедії Британніка”. Тому, говорячи про формування глобальної політичної культури, варто цю проблему розглядати з точки зору не тільки “чистої” теорії, що оперує категоріями й поняттями, але й реальної політики, де весь світ (за вдалим виразом З. Бжезінського) – величезна “шахівниця”, а гравці переслідують свої власні, зовсім не абстрактні інтереси.

Формування “цільової” політичної культури української молоді відбувається в умовах домінування зовнішньої інформації про політичні процеси, настанови, переконання над внутрішньою інформацією. Це пояснюється тим фактом, що українська політична система в очах переважної більшості української молоді не відповідає традиційним уявленням про демократичну політичну культуру, а відтак апріорі не може становити ідеал молодіжних уявлень про політику.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *McMichael Ph.* Globalization: Myths and Realities / McMichael Ph. // *Rural Sociology*. – 1996. – Vol. 61. – № 1. – P. 25-61.
2. *Scott A.* Globalization: Social Process or Political Rhetoric? / A. Scott // *The Limits of Globalization: Cases and Arguments*. – L.; N.Y., 1997. – P. 56-69.
3. *Дроп И.* Способность управлять. Резюме доклада Римскому клубу / И. Дроп // *Глобальное управление для устойчивого развития*. – Новосибирск: Издательство Новосибирского университета, 1996. – 540 с.
4. *Keohane R. O.* International Institutions: Can Interdependence Work? / R. O. Keohane // *Foreign Policy*. – 1998, Spring. – № 110. – P. 92-102.

5. *Nuscheler F. Global Governance versus Superpower Governance / F. Nuscheler // Internationale Politik. – 1998. – № 11. – P. 23-29.*
6. *Walt S. M. International Relations: One World, Many Theories / S. M. Walt // Foreign Policy. – 1998, Spring. – № 110. – P. 43.*

І. В. Сулима-Камінська
старший викладач кафедри правознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Права людини як найвищої цінності, формування нормативних засад правової держави і громадянського суспільства, усвідомлення нової, гуманістичної ролі права і всієї юридичної системи, ставлять перед суспільством важливе педагогічне завдання – сформувати правову культуру молоді людини, що буде сприяти реалізації її ефективної правової діяльності та дозволить оцінювати таку діяльність не лише з позиції правової доцільності, а й моральної цінності.

Дослідженням проблем формування правової культури майбутнього вчителя, визначення змісту правової освіти у вищих педагогічних навчальних закладах займаються Г. П. Васянович, М. І. Городиський, М. К. Подберезький, Т. М. Почтар, О. С. Саломаткін, Н. Г. Яковлева та інші відомі науковці.

В той же час питання формування правової культури студентів педагогічних вишів відноситься до слабо розроблених, так як раніше не ставилося завдання дослідити питання сформованості правової культури майбутніх вчителів, їх готовності жити і працювати в правовій, демократичній державі.

Термін “культура” – латинського походження, його значення за часів античності трактувалося як обробка, догляд, поліпшення (*colo, colere* – обробіток, займатися землеробством). У ХХ столітті вчені А. Кребер та К. Клакхон зробили спробу об’єднати досягнення культурологів усього світу й привели в своїй праці (англ. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*”, 1952) 180 визначень терміну “культура”. У 1983 р. на XVII Всесвітньому конгресі в Торонто, присвяченому проблемі “Філософія й культура”, було наведено вже кілька сотень визначень цього поняття.

В нашому дослідженні ми будемо користуватися визначенням “культури”, поданим в Універсальному словнику-енциклопедії, що трактує сутність культури як сукупність матеріального і духовного надбання людства, нагромадженого, закріпленого і збагаченого упродовж історії, яке передається від покоління до

покоління [1]. Відповідно до цього **правова культура суспільства** визначається як різновид загальної культури, який становить систему цінностей, що досягнуті людством у галузі права і стосується правової реальності даного суспільства [2].

Вчені розглядають правову культуру в загальному і в особистісному, психологічному значенні. У першому випадку правова культура – це якісний стан правового життя суспільства, обумовлений всім соціальним, духовним, політичним і економічним суспільним розвитком. Вона включає правочинство як систему норм, правовідносини і правові установи. Правова культура в особистісному значенні – складна, комплексна властивість людини, яка багато в чому визначає позитивну спрямованість її дій і вчинків у ситуаціях, що мають правовий зміст, це органічна єдність правових знань, ставлень до права і правової поведінки.

Правова культура являє собою специфічне проектування загальної культури в правовій сфері і поєднує духовні й матеріальні цінності, що відносяться до правових реалій. Правова культура поєднує правове мислення, правосвідомість і конкретні форми поведінки суб'єктів правових відносин, такі як вміння і навички особистості грамотно вирішувати різні завдання в правовому полі.

Сутність правової культури поєднує декілька складових: когнітивну, що реалізується через правові погляди і уявлення, спрямовані на поглиблення правових знань, розвиток правосвідомості і правового мислення; аксіологічну, що сприяє використанню правових знань і умінь на практиці та перетворення їх в переконання; адаптивну, що реалізується як правова соціалізація особистості, а також як її соціально-правова активність; регулятивну, що дозволяє співвідносити суспільні й особисті інтереси, реалізуючи їх в рамках законності; інтегративну – допомагає особистості діяти в єдиному правовому полі, дотримуватися законності єдиного російської держави, відчуваючи себе його повноправним громадянином; проявляється у взаємозв'язку з усіма компонентами культури особистості та комунікативну, що забезпечує спілкування громадян в юридичній сфері і акумулює прогресивні досягнення всіх типів правових культур.

Питання формування правової культури особистості студента має не лише академічне значення, а й перш за все практичне. Правова культура в практичному аспекті необхідна майбутньому фахівцеві для того, щоб він добре орієнтувався в сучасному швидкозмінному світі, знаходив правильний вихід з ситуацій, в які часто потрапляє через відсутність елементарної правової грамотності, добре знав свої права й обов'язки, вмів їх реалізувати й ефективно захищати; знав і поважав права і обов'язки своїх близьких, колег, інших громадян, грамотно вирішував практичні завдання в правовій сфері. Правова освіта, що передбачає формування правової культури студентів, майбутніх фахівців, є важливим державним завданням.

Важливим аспектом у питаннях дієвого формування правової культури суспільства виступає правова освіта педагогічних кадрів, що вирішує проблему набуття правової культури і правової свідомості не тільки педагогів, але й їхніх учнів,

студентів, вихованців. Зазначене, відповідно, передбачає постійне удосконалення системи правової підготовки майбутніх педагогів, яка має бути орієнтована на оволодіння не лише певною системою знань і умінь при вивченні правознавчих дисциплін, а й на розвиток правового стилю мислення, способів ефективно включатися в нові правовідносини, – тобто на розвиток правової самосвідомості.

Практичний досвід автора при викладанні соціально-гуманітарних дисциплін засвідчує, що для значної частини студентської молоді характерні низький рівень правової свідомості та правовий нігілізм, що виявляється не лише у необізнаності з нормами чинного законодавства, у невизнанні системи права як потужної соціальної інституції, а й в неповазі до нього. На жаль, за 26 років незалежності України і розбудови демократичної правової держави, право так і не затвердилося як базисна соціальна норма, що породжує у суспільстві загальний вакуум сприйняття законодавства і правовий нігілізм.

В системі вищої педагогічної освіти традиційна система правової підготовки фахівців виявилася недостатньо ефективною і відповідною соціально-економічному розвитку країни, який вимагає значно більшої гнучкості та динамізму. Ми стикаємося з тим, що випускники педагогічних вишів не володіють достатнім рівнем правової свідомості, правові знання носять суто теоретичний характер, відірваний від реальної практики. Це зумовлює інертність правового мислення випускників, ускладнює моделювання ними нестандартних способів вирішення правових питань у професійній діяльності, гальмує формування стійких знань і навичок використання права у повсякденному житті.

Разом з тим, можна стверджувати, що сьогодні в теорії педагогіки і методики викладання склалися певні об'єктивні передумови для оптимального вирішення даної проблеми. Важливим при цьому є домогтися, щоб кожен випускник педагогічного університету набув правової культури, виробив таку особистісну і професійну позицію, яка б дозволила йому приймати компетентні правові рішення в будь-якій ситуації.

Очевидно, що процес формування і реалізації правової культури студентів обумовлений індивідуально-творчими, психофізіологічними і віковими характеристиками, а також сформованим соціально-правовим досвідом особистості. Виходячи із зазначеного, практика формування правової культури студентів педагогічних вишів буде керованою і успішною за умов: уточнення сутності, змісту і структури правової культури особистості студента; визначення змісту правової освіти та правового виховання студентів педагогічних спеціальностей; теоретичного обґрунтування і експериментального підтвердження моделі формування правової культури майбутнього педагога; застосування в якості основи технології формування правової культури студентів проблемно-пошукових ситуацій, які дозволять відпрацювати модель правової поведінки в майбутній професійній діяльності; реалізації системи соціальних і психолого-педагогічних умов, які оптимізують процес

формування правової культури студентів, зокрема, – забезпечення належного кадрового супроводження навчально-виховного процесу у виші, спеціальна наукова і методична підготовка викладачів права; орієнтованість процесу професійної освіти на формування правової культури протягом усього періоду навчання студентів; організація суб'єктно-суб'єктної взаємодії в системі “студент-викладач”; постійне вдосконалення змісту, форм і методів правової освіти та виховання.

Необхідно домогтися щоб у кожного випускника педагогічного вишу були сформовані необхідні правові знання та елементи правової культури, зокрема, ті які сприяли б ефективній комунікації фахівця з різними громадськими інституціями і, в першу чергу, з державними. Паралельно з цим, необхідне проведення спеціального навчання, спрямованого на формування ціннісних установок щодо усвідомлення права як феномена, який буде сприяти подальшому вдосконаленню професійної діяльності фахівця.

Підсумовуючи вищевикладене, варто окреслити ряд питань, розробка яких сприятиме подальшому розвитку питання формування правової культури у умовах педагогічної освіти. Зокрема, більш детального вивчення потребує, на наш погляд, специфіка і динаміка післявузівського етапу формування правової культури педагогічних кадрів, необхідна детальна розробка з позицій аксіології теоретичних положень про правові цінності, їх місце в загальній структурі цінностей, що дозволить поглибити розуміння феномену правової культури; певний інтерес представляє вивчення факторів, що негативно впливають на процес формування правової культури фахівців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Універсальний словник-енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovopedia.org.ua/29/53402/14239.html>
2. *Гусарев С. Д.* Теорія права і держави : навчальний посібник / С. Д. Гусарев, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців “Правова єдність”, 2008.

СЕКЦІЯ VIII

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

А. В. Андрєйченко
магістрантка факультету політології та права
спеціальності “Політологія”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ФУНКЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

У Конституції України соціальний захист громадян визначено як одну з головних функцій держави. За умов економічного спаду система соціального забезпечення, яку було створено ще за радянських часів, виявилася неспроможною захистити найбідніші прошарки населення.

В Україні поняття “соціальний захист” почали широко вживати лише на етапі переходу до ринку і як його атрибут, хоча в тій чи іншій формі соціальний захист завжди був притаманний українському суспільству. Формуванню сучасних систем соціального захисту у світі сприяло усвідомлення необхідності створення соціальних переваг. Багато людей ще й нині не сприймають термін “соціальний захист” щодо населення загалом, вважаючи, що він стосується лише найнужденніших, або, як часто нині висловлюються, незахищених верств населення. Дедалі частіше соціальний захист передбачає комплекс заходів, спрямованих на створення безпечного соціального середовища людини.

В державі охороняється праця і здоров’я людей, встановлюється гарантований мінімальний розмір оплати праці, забезпечується державна підтримка сім’ї, материнства, батьківства й дитинства, інвалідів і людей похилого віку, розвивається система соціальних служб, встановлюються державні пенсії, допомоги та інші гарантії соціального захисту. Звідси зміст соціальної функції визначається завданнями держави в соціальній сфері. Історія виникнення соціальної держави та соціальної функції бере свій початок з найстаріших людських цивілізацій, коли мислителі античності почали висувати ідеї захисту прав людини, в основу яких було покладено знаменитий вислів давньогрецького філософа Протагора: “Людина – мірило всіх речей” [1, с. 12].

Соціальний захист – це політика держави щодо забезпечення конституційних прав і мінімальних гарантій людині незалежно від її місця проживання, національності, статі, віку. У системі соціального захисту виділяють соціальні виплати та соціальне обслуговування одиноких, престарілих людей, інвалідів. Соціальний захист поширюється практично на всі категорії населення через систему соціальних гарантій. Основою державних соціальних гарантій є мінімальні соціальні стандарти, тобто встановлені законодавством норми і нормативи, які закріплюють мінімальний рівень соціального захисту, нижче якого опускатися неприпустимо. Такі мінімальні соціальні стандарти встановлюються в області оплати праці, пенсійного забезпечення, охорони здоров'я та в інших соціальних сферах. Але найважливішими складовими соціальної функції є регулювання соціальних процесів та забезпечення розвитку соціуму. Звідси зміст соціальної функції визначається завданнями держави в соціальній сфері, а саме: подолання бідності, нерівності і зростання безробіття; на стабілізацію рівня життя населення і більш рівномірний розподіл тягаря економічних труднощів між різними верствами населення

Реалізація права на соціальний захист громадян здійснюється через:

- організаційні та фінансові гарантії держави щодо матеріального забезпечення громадян у системі соціального страхування;
- створення державою умов для ефективного і доступного задоволення потреб у соціально-культурних та житлово-комунальних послугах;
- соціальну допомогу найменш захищеним категоріям населення;
- утворення об'єднань громадян з метою здійснення соціального захисту та захисту своїх прав у цій сфері.

Здійснення соціального захисту має забезпечити громадянину достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, включаючи достатнє харчування, одяг, житло. При здійсненні соціального захисту має забезпечуватись право громадянина на повагу до його гідності, невтручання в його особисте і сімейне життя, також на нерозповсюдження конфіденційної інформації.

Україна опинилася у стані гострої соціально-політичної кризи. Попри всі переваги ринку не вирішується багато соціальних питань. Навіть якщо ринкова система спроможна забезпечити високий рівень споживання матеріальних благ і послуг, вона все ж заснована на нерівності членів суспільства в розподілі суспільного продукту, що призводить до суттєвої диференціації доходів населення, зміни структури суспільства. тому в ринковій системі потрібен захист людини від цих негативних явищ [2, с. 32].

Питання соціального захисту громадян – це понад усе прерогатива державної політики. Держава вживає заходів щодо вирішення питань економічного становища і гарантій соціального захисту громадян.

Держава має забезпечити за рахунок бюджетних коштів лише мінімально гарантований рівень медичного, культурного, побутового і соціального

обслуговування населення і насамперед найменш соціально захищених громадян. У зв'язку з роздержавленням і приватизацією житлово-комунального господарства, закладів освіти і культури соціальні гарантії громадян на послуги цих галузей визначатимуться відповідними актами законодавства.

В Україні проголошено курс на побудову соціальної держави, політика якої спрямована на забезпечення соціальних прав та державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного члена суспільства. Важливим при цьому є функціонування і подальший розвиток системи соціального забезпечення та її складової – соціального страхування. За таких умов джерелом підвищення добробуту громадян має стати ефективна праця, трудова активність та підприємницька ініціатива. Але часто виникають ситуації, коли через об'єктивні обставини, які людина подолати не може, вона не має можливості заробити на життя, потрапляє у становище, яке загрожує її існуванню. Ці обставини є соціальними ризиками і притаманні кожній особі як члену людської спільноти [3, с. 20-21].

Таким чином, основним завданням та напрямком діяльності демократичної, соціальної, правової держави є забезпечення прав людини і громадянина на життя, здоров'я, гідність, працю, освіту та інші суспільно-соціальні блага. Адже сьогодні саме стан здійснення охорони та захисту (в першу чергу, юридичними засобами) прав і свобод людини є визначальним показником рівня гуманізму, цивілізованості, культури будь-якого суспільства і держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Арістова І. В.* Соціальна функція держави як визначальна категорія права соціального забезпечення України / І. В. Арістова // Форум права. – 2006. – № 2. – С. 18-21.
2. *Тропіна В.* Соціальна функція держави та фіскальний механізм її реалізації: теоретико-практичні аспекти дослідження / В. Тропіна // Економіка України. – 2006. – № 11. – С. 54-61.
3. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 5. 2. Теория государства и права : учебник / под ред. В. К. Бабаева. – М. : Юрист, 2002. – 592 с.
4. *Штиньков С. А.* Шляхи вдосконалення соціального захисту в Україні / С. А. Штиньков // Фінанси України. – 2005. – № 12. – С. 7.
5. *Якимовський А. У.* Соціальний захист України / А. У. Якимовський // Фінанси України. – 2006. – № 8. – С. 15.

*Д. Ю. Гаврилюк
викладач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат політичних наук
(м. Київ)*

НАЙГОЛОВНІШІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ДЛЯ УКРАЇНИ (ПРАГМАТИЧНИЙ ПІДХІД)

Не варто погоджуватись, що національної ідеї немає. Вона є, вона в кожному громадянині України, вона в нашій ментальності, культурі, історії. Національна ідея – це не привід до політичних торгів. Вона має формуватися прагматичними політичними елітами держави. Еліти – державники, еліти – реформатори, еліти, що не цураються українського і живуть заради нього.

В історії політичної думки України є відомий вислів Миколи Міхновського: “Україна для українців”. Вважаю, що дане тлумачення не може відповідати об’єднуючій ідеї і тому переконаний: Україна для всіх хто на її землі відповідально проживає і чесно працює, а також ж толерантно відноситься до її культурної спадщини та готовий інвестувати в її розвиток власний соціальний капітал [1].

Національна ідея полягає в тому, щоб Україна впродовж свого розвитку має відповідати суспільним (економічним, політичним, культурним, соціальним) реаліям. Україна – як держава, що пишається своїм минулим, знає сучасне, розуміє (в площині державотворчої та політико-інституційної практики) майбутнє. В загальному вимірі національна ідея для України може бути втілена через забезпечення дієвості принципу консолідації соціуму.

Переконаний, що Україні – молодій східноєвропейській демократії, конче потрібно сильне громадянське суспільство. Суспільство Громадян, а отже сильної Держави. Адже чим сильніше морально і матеріально громадянське суспільство тим відчутніше є освічене елітарне наповнення Держави, в якій будуть не Еліти – конфлікту, а Еліти – Компромісу та ринкового суперництва, так саме ринкового, бо кожна еліта в країні має вступивши на “ринок державного будівництва” з громадянським суспільством, запропонувати останньому гідний продукт, якісний продукт, а немало дієві і не прогностичні слова – програми. Разом з тим не доцільно оминати і без вирашну політичну традицію, що жевріє протягом всієї історії України від часів Київської Русі до сучасності – це пошук зовнішніх і внутрішніх ворогів як головного засобу консолідації нації. Вона ні в якому разі не має стати концептуальною нормою в сучасному українському державотворенні [1].

З огляду на пануючі серед українців настрої поваги до сім’ї, традиційності та культури народу хотілося б представити – Концепцію стратегії розвитку України у XXI Столітті: консервативна модель (О. В. Бабкіна, В. М. Бебик). Кінцева мета згідно, якої – побудова національної, демократичної, духовно-розвинутої, соціальної,

правової держави. Здійснити зазначене видається можливим лише за наявності науково обґрунтованої, чітко означеної доктрини суспільного розвитку, яка має визнатися на загальнонаціональному рівні і набути статусу державотворчої ідеології, спроможної консолідувати суспільство на основі розв'язання проблем і питань формування української державності та Української нації [2].

Сьогоднішній реальний стан України в контексті складного і динамічного розвитку світу зумовлений: 1) авантюристською та стихійною (безсистемною) попереднього етапу політичного розвитку (2010–2013 рр); 2) недосконалістю політичної системи, конституційно-нормативні параметри якої сформувались на основі тоталітарних адміністративних підходів та реально існуючих інститутів; 3) перманентною нездатністю адміністративно-політичного керівництва держави об'єктивно оцінювати внутрішню ситуацію і приймати відповідні політичні рішення, що не має базис зовнішньополітичного диктату; 4) символічно-популістське втілення національних інтересів частиною політичних еліт [1].

Окремим блоком ризиків, що деактивує втілення національної ідеї є також наступне: 1) незгода більшості населення з соціальною стратифікацією суспільства; нелегітимність соціальної нерівності та утиск прав частини населення знижує рівень їх громадської свідомості, лояльності і комформності у ставленні до суспільства; 2) високий рівень залежності від експорту певної первинної сировини; часткове припинення надходження, обмеження і неможливість її експорту може дестабілізувати національну економіку, посилити бідність, внутрішню напругу і викликати конфлікт; 3) ослаблення влади без достатньої політичної підтримки, нестабільність політичної системи і/або нездатність уряду керувати на даній території чи втрата контролю над управлінням певною частиною території, де може панувати насильство, організована злочинність тощо; 4) нерівномірний розподіл грошових коштів, що загострює регіональну диференціацію і посилює бідність окремих регіонів країни; 5) порушення чи ігнорування прав людини і громадянських свобод може викликати незадоволення дискримінованого населення і призвести до насильницького повернення законних прав [3].

Безумовно потрібен час для усвідомлення кожним українцем тягаря політичної відповідальності та часткової обмеженості в умовах реальної, а не уявної чи навіть теледемократії. Прогресивний, демократичний розвиток українського суспільства може бути дієвим і результативним у разі врахування національного історичного досвіду, культури, традицій, ментальності, а також загальносвітових тенденцій суспільного розвитку.

Оснoву вдoскoнaлeння кoнституційно-пpавoвих зaсaд рeфoрмувaння українського суспільства мaлo б у пeршy чeргу вдoскoнaлeння Кoнституції Укpаїни у нaпpямі: зaбeзпeчeння чіткoгo рoзмeжувaння фyнкцій гілок влaди, зaбeзпeчeння їх бaлaнcy тa виключeння мoжливoстeй пeрeвищeння бyдь-яким влaдним oргaнoм свoїх пoвнoвaжeнь зa рaхунок пoвнoвaжeнь іншoх oргaнів; чіткe визнaчeння тoгo, до якoї

гілки влади належить Президент України. Слід максимально наблизити Президента України до виконавчої гілки влади і розглядати його як главу держави і як главу виконавчої влади одночасно; формування оптимальної структури єдиного органу законодавчої влади та вдосконалення його правового статусу, раціональної системи законодавчої діяльності, подолання обмеження виключного законодавчого поля Верховної Ради доповненням ст.92 Конституції заключною частиною, яка б закріплювала права Верховної Ради як єдиного органу законодавчої влади в Україні [2].

На думку одного з ідеологів українського консерватизму В'ячеслава Липинського, “ніхто нам не здобуде Держави, якщо ми її самі не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі не схочемо бути нею [4]. І навіть в теперішні турбулентні політичні умови теза консерватора зберігає свою актуальність. Не менш вірним в своїх судженнях є інший наш сучасник, політолог Фелікс Рудич, який апелює до того, що українському політикуму не вистачає по-перше, професіоналізму і відповідальності як основних принципів підбору кадрів при формуванні владних структур. А по-друге, демократичні декларації в устах влади мають носити не риторичний характер, а свідчити про реальне прагнення орієнтуватись на демократичні норми соціального життя і власним прикладом демонструвати зразки поведінки, які б відповідали неархаїчним, а сучасним демократичним цінностям, таким як верховенство права і рівність всіх перед законом, повага до прав та інтересів кожного громадянина, соціальна солідарність, громадянська активність [5].

Враховуючи не однозначний досвід проведення мирних протестів до яких політичний режим застосував силу; анексію АР Крим Російською Федерацією та початком антитерористичної операції в окремих районах Донецької, Луганської областей та кілька разовими змінами національних урядів Україна все ж таки не зійшла з шляху політичної інтеграції до демократичної моделі державотворення. Так, згідно Democracy Index 2016, індексу демократії, Україна займає 86 позицію, як країна, що має гібридний політичний режим. Відмічається, щоб перейти на наступний рівень “демократії з вадами” потрібно підвищити один показник – “функціонування уряду”. Інші показники “виборчий процес”, “політична залученість”, “політична культура”, та “громадянські права” в Україні за даними авторів цього індексу фактично знаходиться зоні демократії [6].

Якщо резюмувати, національна ідея полягає у щирій і відкритій самоідентифікації українців: чи він дійсно хоче бути народом якого складають особистості чи Електоратом, яким свідомо маніпулюють, як завгодно [1].

На мою думку, розробка і втілення в життя національної ідеї є однією із складових частин розбудови української держави на сучасному етапі, засобом, що може допомогти Україні вийти із стану перманентної нестабільності та подолати негативні умови, властиві перехідному етапу державотворення. Національна ідея врешті решт має стати опорою сильної унітарної держави і використовуватися як фактор консолідації поліетнічної української нації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Гаврилюк Д.* Чи можете запропонувати суспільну національну ідею, яка об'єднає всю Україну? [Електронний ресурс] / Д. Гаврилюк. – Режим доступу : <http://politiko.ua/blogpost44794>.
2. Концепція стратегії розвитку України у XXI столітті: консервативна модель [Текст] / авт. кол. : Г. В. Щокін (кер.), О. В. Бабкіна, В. М. Бебик та ін. – К. : МАУП, 2003. – 40 с.
3. *Корець А.* Аналіз причин збройного конфлікту на сході України у 2014–2015 році, як один з прикладів конфліктів сучасного світу [Електронний ресурс] / А. Корець. – Режим доступу : archive.kpi.kharkov.ua/files/52239/.
4. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму [Текст] / В. Липинський. – К. : Філадельфія, 1995. – 470 с.
5. *Рудич Ф.* Політичний клас (правляча еліта: її місце і роль в утвердженні незалежності української держави) [Електронний ресурс] / Ф. Рудич. – Режим доступу : http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_36/rudych_politychnyipdf.pdf.
6. Democracy Index 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2016

В. Гавронський
аспірант
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

ГУМАНІЗАЦІЯ ПРАВА В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

У XX столітті з його соціальними потрясіннями, виникненням феномена масової культури, та плавним переходом до постіндустріального суспільства ключові виміри людського буття концентруються навколо таких відношувальних тандемів, як “людина – техніка”, “людина – природа”, “людина – суспільство”, “людина – релігія”, “людина – нація”. У XXI столітті важливим, а то й визначальним доповненням до перерахованого стає співвідношення “людина – право”, в основі якого знаходиться проблема гуманізації права шляхом забезпечення та реалізації прав і свобод людини, що детермінує не лише наявну (нинішню), а й майбутню суспільно-правову реальність. Адже гарантована й забезпечена позитивним правом можливість реалізації суб’єктивного права є головним показником демократичності, цивілізованості, гуманності держави. Й навпаки – обмеження, заперечення чи звуження прав і свобод людини, зокрема юридичними засобами створює ґрунт для руйнування держави, а суспільство позбавляє майбутнього.

У 1991 році Україна добровільно відмовилася від авторитарної моделі системи управління, відновила державний суверенітет, а згодом проголосила себе демократичною, соціальною, правовою державою, закріпивши на конституційному

рівні принцип пріоритету прав і свобод людини. Відтак, перед молодого державою постала проблема розробки програми самостійного забезпечення правового супроводу реалізації прав і свобод людини в нових геополітичних умовах і при цьому уникнути та не допустити виникнення підстав для повернення у минуле, де принципи верховенства права та законності підмінялися політичною доцільністю та підпорядковувалися панівній ідеології.

Кожна людина має право на вибір траєкторії власного буття, що реалізується в системі суспільних відносин. А це означає, що права і свободи одного суб'єкта в процесі їх реалізації можуть зіштовхуватися з правами і свободами іншого. Останнє потребує, з одного боку, чіткого теоретико-правового окреслення меж прав і свобод людини, а з другого – їх (прав і свобод) врегулювання різноманітними засобами – економічними, політичними, моральними тощо в процесі гуманізації права в процесі демократизації державної політики.

Ця проблематика відображена в Конституції України та інших нормативно-правових актах, низці наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених – юристів, філософів, політологів, соціологів. Попри це, концепція гуманізації права в контексті демократичних перетворень досі залишається недостатньо розробленою, чи подекуди фрагментарною. Адже, на тлі об'ємного емпіричного матеріалу з визначеної теми, висвітлення таких важливих питань як сутність, роль, специфіка трансформації (від автократії до демократії) ідеологічно-правової компоненти в цьому процесі (забезпечення реалізації прав і свобод людини) залишається відкритим.

На наш погляд, подібні проблеми потрібно вирішувати шляхом модернізації держави, що дозволило б в сучасних умовах створити дієві запобіжники деструкції у політичній діяльності, яка детермінує дегуманізацію права, втрату соціальної рівноваги та ігнорування прав і свобод людини.

Отже, сучасні демократичні перетворення мають ґрунтуватися на впровадженні в державно-правову стратегію відповідальності за керування процесами демократизації на уряд при одночасній активній участі народу і індивідів у цих змінах, збалансованості інституційно-владного та соціокультурного підходів до процесів державотворення, гармонійного поєднання глобальних та локальних рівнів реалізації і забезпечення прав і свобод людини.

Відзначимо, що завдяки гуманізації права людина набуває статусу фундаментальної засадничої соціальної цінності. Право врегульовує поведінку індивіда, бере безпосередню участь в його житті. Причому право обмежує свободу для того, щоб саме цю свободу й гарантувати. Бо, свобода одного обмежується правами та свободами інших осіб, виконанням певних обов'язків перед державою. Відтак, з одного боку, об'єктивне право обмежує суб'єктивне, а з другого – захищає і відстоює його.

З утворенням незалежної України права людини були задекларовані як основні пріоритети державної політики, а людина визнана як найвища соціальна цінність.

Прагнення України інтегруватися в загальносвітовий правовий простір, розбудувати демократичну, соціальну, правову державу закріпилося у прийнятій новій Конституції України, де втілилися проголошені Загальною декларацією прав людини фундаментальні права і свободи людини. У Конституції України юридичними гарантіями реалізації прав і свобод людини і громадянина стали наступні норми-принципи:

– неможливо внести зміни до Конституції України, якщо вони передбачають скасування чи обмеження прав та свобод людини і громадянина (ч. 1 ст. 157 Конституції України);

– головний обов'язок держави дотримуватися і захищати права та свободи людини і громадянина (ч. 2 ст. 3 Конституції України);

– норми Конституції та чинного законодавства встановлюють юридичну відповідальність громадян, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та посадових осіб за порушення прав та свобод людини і громадянина в Україні;

– кожен може захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань усіма засобами, не забороненими законом (ч. 5 ст. 55 Конституції України);

– конституційне гарантування кожному правової допомоги (ст. 59 Конституції України);

– конституційне закріплення права кожного на судовий захист (ч. 1 ст. 55 Конституції України);

– в Конституції та чинному законодавстві закріплені демократичні принципи судочинства (ст. 58-63, 129 Конституції України), гуманного поводження з особами, притягнутими до кримінальної та адміністративної відповідальності (ст. 28-29 Конституції України);

Звісно, ефективність організаційно-правових гарантій залежить від якості Конституції та інших законів і підзаконних актів, тобто від нормативно-правових гарантій. Усі вони взаємно пов'язані і взаємно зумовлені. Але як свідчить міжнародний досвід, ефективність реалізації гуманістичного потенціалу права залежить від багатьох факторів, зокрема, від розвитку правових інститутів демократії, стану економіки, засобів розподілу матеріальних благ, ступеня суспільної злагоди, рівня загального і правового виховання та культури населення, надійного юридичного механізму забезпечення користування правами й свободами, закріплення в Конституції основних прав і свобод людини, що відповідають міжнародним стандартам, наявності незалежної судової гілки влади тощо.

Отже, гуманність права, її обсяг, реальність, здійсненність виражають не тільки фактичний та юридичний статус людини в суспільстві, але й сутність наявної в країні демократії, соціальні можливості, які закладені в суспільному ладі. Але, “на жаль, у реальному житті закріплені в актах законодавства положення щодо забезпечення прав і свобод людини та встановлена для їх реалізації і захисту система гарантій або зовсім

“не спрацьовують”, або знаходяться далеко не на належному рівні. Існує безліч фактів, що вказують на численні порушення на практиці конституційно гарантованих прав людини в Україні і саме тими органами держави та їх посадовими особами, які покликані гарантувати та забезпечувати дотримання прав людини. Це свідчить про неефективність і слабкість національних систем судового та позасудового захисту прав та свобод людини. Належним чином також “не спрацьовують” правові механізми відповідальності. Конституційний принцип рівності всіх перед законом залишається поки тільки декларацією, що на практиці повністю ігнорується”. Крім того, в Україні спостерігається низький рівень правової культури. Тому залишаються надзвичайно актуальними не тільки проблема забезпечення конституційних гарантій у державі, але й необхідність удосконалення діючих механізмів забезпечення цих гарантій та створення нових ефективних правових механізмів.

Відтак, сенс сучасного оновлення суспільства і держави полягає в розбудові демократії, невід’ємною ознакою якої є цінність людини. А державна політика лише тоді демократична, коли вона спрямована на гарантії і забезпечення прав і свобод людини і громадянина в усіх сферах суспільного життя. Формування ж демократичної, соціальної, правової держави – це складний і тривалий процес, який потребує реального, а не формального забезпечення верховенства права і закону, захисту і гарантування прав і свобод людини і громадянина, розробки нових нормативних актів, прийняття яких продиктоване сучасними умовами і об’єктивними потребами правового регулювання, розмежування повноважень органів законодавчої та виконавчої влади, істотного обмеження тіньової нормотворчості, забезпечення дотримання та належного виконання законів усіма суб’єктами правових відносин – державою і громадськими організаціями, посадовими особами і громадянами тощо. Вище окреслене є умовою забезпечення процесу гуманізації права, щонайменше сприяти підвищенню рівня правової культури і правосвідомості громадян, посадових осіб і суспільства в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михайлюк О. А. Проблеми забезпечення конституційних гарантій захисту прав і свобод людини в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О. А. Михайлюк / Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2007. – С. 189.

І. А. Горбатенко
доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат політичних наук, доцент
(м. Київ)

ЗНАННЯ ПРО ПОЛІТИКУ ТА ЇХ ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Українська школа політології, яка вже загалом сформувалася, переживає завершення стадії становлення системи політичних знань. Найвагомим завоюванням півторадесятилітнього шляху, який пройшли українські науковці і освітяни, відстоюючи впровадження політології і наповнюючи її реальним змістом, є подолання серед широкого загалу і в структурах державної влади упередженого ставлення до ідеї запровадження системного вивчення політичних знань у рамках спеціальної, апробованої в розвинених демократіях науково-навчальної дисципліни. Наступний етап потребує переорієнтації політичних знань у площину їх практичного використання, наповнення змістом уже сформованих і розвитку нових напрямів політичної науки, забезпечення відповідності вітчизняного досвіду засвоєння політологічної проблематики кращим світовим зразкам.

Сукупний соціально-політичний досвід засвідчує, що систематизовані політичні знання визначально впливають на культурне середовище, уявлення громадян і політичної еліти про природу політичної влади, можливості використання різноманітних засобів у політичній боротьбі, розв'язанні конфліктних і кризових ситуацій. Досвід політичного спілкування, засвоєння прийнятних моделей політичної поведінки формують єдність стереотипних традиційних оцінок та нестандартних позитивних орієнтацій, які є невід'ємною складовою цілеспрямованої соціалізації [1, с. 36-44]. Зважаючи на це, основними завданнями політичної науки і освіти є формування мотиваційної готовності індивіда до політичної діяльності, орієнтації щодо зміцнення взаємодії людини і суспільства. Важливими її завданнями повинні стати: 1) подолання духовної відчуженості людини від суспільства; 2) формування ціннісних імперативів, спрямованих на повернення громадянам віри у здатність вітчизняної еліти діяти на благо всього суспільства; 3) розвінчування сформованої за роки незалежності невинуватої ілюзії про необмежені можливості сильної держави.

Політичні знання, освячені культурою, покликані утверджувати поведінку, орієнтовану на багатоваріантність вибору, вміння орієнтуватися на сутнісні засади суспільно-політичного життя, що дають змогу особистості не потонути в бурхливому морі другорядних пропозицій. Пострадянський розвиток показав, що успішне існування сучасної демократії “неможливе без особи, яка сповідує засадничі цінності та має певний рівень соціальної компетентності” [2, с. 3].

Аналіз науково-освітнього потенціалу української політології засвідчує: 1) високий рівень дослідження проблематики, пов'язаної з історією політичної думки, процесами державотворення і демократизації суспільства, динамікою трансформаційних процесів і модернізації суспільства; 2) недостатню глибину досліджень з теорії і філософії політики, з проблематики, орієнтованої на з'ясування механізмів функціонування влади і політичної системи суспільства; 3) достатньо перспективну висхідну траєкторію формування на вітчизняному ґрунті субдисциплін політичної науки (в першу чергу це стосується етнополітології). Останній з 10 вищеназваних напрямів, репрезентований прикладною політологією як невід'ємною складовою загальної політичної науки, ще тільки формується в Україні. Досвід демократичних країн засвідчує необхідність її утвердження як сукупності методологічних принципів, методів і процедур практичного забезпечення політики, спрямованих на одержання реального політичного та соціального ефекту, вирішення конкретних практичних проблем. “Важливо, щоб влада була зацікавлена в об'єктивних дослідженнях та оцінювала політологію як суттєвий інтелектуальний ресурс суспільства” [3, с. 108-109].

Разом з тим диференційований розгляд досягнень і недоліків вітчизняної політичної науки дозволяє виокремити цілий ряд недосліджених чи малодосліджених проблем, до яких відносяться: особливості становлення громадянського суспільства; напрями формування української політичної нації; питання гармонізації процесів інтернаціоналізації та національної консолідації; механізми визначення довгострокових зовнішньополітичних пріоритетів, стратегії підвищення конкурентоспроможності країни; осмислення форми державного правління й сутності політичного режиму; визначення адекватності політичній ситуації типу виборної системи; взаємодія політики та економіки як базових елементів модернізації суспільства.

Система політичних знань в умовах трансформації пострадянського суспільства від тоталітаризму до демократії передбачає наступні напрями її саморозвитку і цілеспрямованого вдосконалення: сприяння процесу самоусвідомлення суспільства й наслідків вибору того чи іншого політичного ладу держави; забезпечення всебічного бачення політичного життя, вміння розпізнавати і долати негативні тенденції суспільного поступу; формування розвиненої системи політичної соціалізації особи, включення індивідів у складний і суперечливий світ політичних відносин; розвиток політичної компетентності, орієнтації і здатності громадян до активної участі у творенні держави, вміння впливати на суспільно-політичні процеси; утвердження демократичних, гуманістичних цінностей свободи, гідності та громадянської відповідальності кожного індивіда; подолання стереотипних уявлень про політику лише як про арену боротьби, протистояння, конфліктів та засвоєння норм цивілізованої політичної поведінки, культури спілкування між громадськими,

політичними організаціями і державою, між країнами та народами, поважання прав та законів держави.

Невід'ємною складовою розвитку політичної науки і освіти в Україні є так звана політологічна просвіта, здійснювана державними, а також позаполітичними закладами, на діяльність яких найменше впливають стихія та кон'юнктура політичної боротьби. “Тільки університет, в основі якого буде моральна доктрина, спроможний гуманізувати молоде покоління, і не тільки дати йому необхідні знання та вміння, а передусім розвинути їхню особистість” [4, с. 194]. Зміст політологічної просвіти складають неупереджені знання про закономірності соціально-політичного розвитку, про державні й політичні структури та інституції, їхній устрій та функціонування, про демократичні принципи й процедури суспільно-політичної взаємодії. Метою політологічної просвіти, здійснюваної переважно через загальноосвітні заклади, незалежні засоби масової інформації, її наслідком постає громадянин, член правового суспільства, демократичної держави. Одне з найголовніших її завдань полягає у формуванні всебічно розвинутих особистостей, повноцінних громадян як сили, здатної захистити завоювання демократії. Цей напрямок поглиблення знань про суспільство покликаний формувати суспільні норми, згідно з якими за умов динамічного розвитку сучасної цивілізації всі проблеми мають розв'язуватися тільки шляхом взаємної згоди й зважання на інтереси всіх, а не через домінування однієї сили. Політологічна просвіта має допомогти розібратися в законах культури й правилах спільного для всіх життя.

Особливої ваги в сучасних умовах модернізації українського суспільства набуває необхідність розвитку “громадянської освіти”. Остання є інтегрованою галуззю соціально-гуманітарних знань, завдання якої полягає в тому, щоб підготувати молодих громадян до життя в умовах демократії. У загальному плані цей напрям орієнтує на формування особистості, якій властиві демократична культура й усвідомлення ідей індивідуальної свободи, громадянської відповідальності. Зазначений різновид політичної освіти в Україні ґрунтується на синтезованому досвіді розвинених країн світу й передбачає: набуття молодого людиною досвіду суспільно-корисної діяльності; орієнтацію на безперервну освіту з метою постійного підтримання власної компетентності; стимулювання прагнення особистості приносити користь своєму суспільству. Зміст і концептуальна спрямованість вітчизняної громадянської освіти повинні максимально враховувати національні особливості України, раціонально використовувати попередні досягнення і наявний соціальний досвід.

В сучасних умовах модернізації українського суспільства політична наука і освіта може стати тим інструментом, який дозволить налагодити взаємозв'язок держави і громадянського суспільства, з'ясувати наявність в Україні функціональних аналогів тим соціокультурним механізмам формування громадянського суспільства, які наявні в західному світі, виявити рівень здатності вітчизняної культури сприйняти

апробовані світовою практикою традиції і стандарти. Впроваджувана через політичні знання ідея громадянського суспільства покликана обмежувати деструктивний вплив держави. Вона дозволяє розглядати суспільство і державу як партнерів, визнаючи в цьому партнерстві пріоритет за суспільством, утверджуючи в суспільну свідомість думку про те, що держава існує для суспільства, а не навпаки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бірюкова Т. Ф. Механізми соціалізації особистості майбутнього менеджера в системі особистісно-орієнтованої освіти / Т. Ф. Бірюкова // Нова парадигма : журнал наукових праць. – К., 2005. – Випуск 41. – С. 36-44.
2. Програма курсу “Громадянська освіта” // Інформаційний бюлетень “Освіта для демократії в Україні”. – 2001. – № 4. – С. 12-44.
3. Рудич Ф. Політологія в Україні: Сучасний стан та тенденції розвитку // Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? : збірник. – К. : ІПіЕНД, 2002. – С. 108-109.
4. Беланова Р. А. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна – США) : монографія / Р. А. Беланова. – К. : Центр практичної філософії, 2001. – 216 с.

С. П. Дмитренко
завідувач кафедри політології і публічного
управління та адміністрування
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат політичних наук, доцент
(м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПРОТЕСТІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Становлення нових держав на європейській мапі кінця ХХ початку ХХІ сторіччя, формування в них національних суспільств на тлі політичної, економічної та соціальної нестабільності в Європі, а відтак зростанням протестних настроїв не тільки на економічному, але й на міжетнічному, релігійному, культурному ґрунті потребує глибокого вивчення взаємодії між політичною та суспільною складовими політичних систем. Особливо актуальною проблема політичних протестів є в Україні, яка знаходиться у процесі “протестної турбулентності” з 2013 року, а “загроза третього майдану” залишається актуальним трендом не тільки політичних дискусій, але й можливої політичної та соціальної практики.

Від початку дослідження та концептуалізації у політичній науці, до сьогодні політичний протест залишається складним та багатовимірним явищем з широким спектром форм реалізації на загальнонаціональному та регіональному рівнях. Попри значну кількість ґрунтовних політологічних, соціологічних, філософських, культурологічних та інших досліджень присвячених протесту, до тепер залишаються дискусійними форми його прояву та здійснення, технології реалізації, мотиви,

ефективність, та, зрештою, оцінка його справжньої (конструктивної чи деструктивної) ролі у політиці.

Теоретичну основу дослідження політичного протесту у зарубіжній політичній науці склали роботи: Ш. Айзенштадта, Т. Гара, С. Терроу, Дж. Дженкінса, Б. Кландермаса, Ч. Тіллі, Т. Скокпола, Т. Жиро та інших. У вітчизняній політології у рамках дослідження проблематики політичної участі, політичної діяльності, політичної боротьби та вивчення сучасних суспільних та політичних процесів, проблематика політичного протесту піднімається Н. Ротар, І. Побочим, Є. Лисеєнко, Г. Зеленько, О. Максимовою.

Отож спираючись на значний теоретичний доробок вітчизняних та зарубіжних учених у дослідженні політичних протестів маємо на меті окреслити загальні тенденції протестного руху в Україні незалежної доби.

Протест політичний (лат. *protestor* – публічно доводити, грец. – політика) – вид політичної участі, що виражається у негативному ставленні до політ. системи в цілому або до її окремих елементів, норм, цінностей у відкритій, демонстративній формі [2, с. 557]. Він є проявом політичної активності людини чи суспільної групи яка регулюється об'єктивними економічними, політичними, соціальними чинниками сформованими у конкретному суспільстві, чи суб'єктивними психологічними механізмами (потреби, інтереси, думки, настрої), які суттєво впливають на політичну активність громадян. Українські учені пропонують розглядати політичний протест як певну форму політичної поведінки індивіда чи соціальної спільноти, групи. Так автори Політичного енциклопедичного словника виданого у Києві ще 1997 року, визначають політичний протест як одну з форм вияву незгоди окремої особи чи певної соціальної спільноти з пануючим політичним курсом або рішенням вищих органів влади в державі (законодавчих, виконавчих, судових), а також стосовно тих чи інших соціальних явищ чи політичних дій. У цьому контексті політична поведінка – це сукупність реакцій соціальних суб'єктів (спільнот, груп, особистостей) на діяльність політичної системи; взаємодія суб'єкта з політичною реальністю, яка охоплює його дії та орієнтації щодо політичної практики [3, с. 592-593]. Її характер значною мірою залежить від існуючих у суспільстві традицій щодо легітимації політичних рішень чи дій, визнання їх юридичної правомірності та законності.

Як внутрішній стан особи чи соціальної групи, готовність до протестної дії важко зафіксувати звичними методами соціологічних чи інших досліджень, а успіх протесту вирішальним чином залежить від внутрішнього стану сприйняття його особою чи соціальною групою, та від визрівання наміру підтримати політичний протест. На думку С. Позднякова можна виділити наступні якісні виміри цього явища: політичний протест може існувати у вигляді внутрішнього стану несприйняття політичним суб'єктом пануючих у суспільстві політичних відносин чи політичної системи у цілому; він є певною формою вираження незгоди, спротиву, неприйняття пануючого політичного курсу які виражаються певною акцією, дією, вчинком

протестного характеру; це феномен який являє собою протидіючі сили, рухи, котрі йдуть у розріз з основними тенденціями політичного життя. Тому політичний протест більшою чи меншою мірою присутній у будь-якому суспільстві та політичній системі і є невід'ємною частиною явища політики.

До основних причин, які спричиняють вірогідність масових акцій протесту, на думку політологів та соціологів можна віднести такі:

- високий рівень незадоволеності населення умовами життя (насамперед – матеріально-економічними);

- посилення недовіри до офіційних структур влади й політичних лідерів;

- низький рівень політичної залученості (участі) населення до легітимних форм громадянсько-політичного життя (членство в партіях, громадсько-політичних рухах, асоціаціях, участь у виборах, доступні контакти з представниками влади тощо);

- низький рівень політичної ефективності – відчуття людиною можливості здійснення впливу законним (легітимним) шляхом на соціальні процеси і політичні рішення, що зачіпають його безпосередні інтереси [1, с. 42]. В сучасному українському суспільстві усі ці чинники присутні, отож протестний потенціал залишається доволі високим, хоча й не переходить у відкриті форми політичних чи інших видів протесту загальнодержавного чи загальнодержавного масштабу. Протестні дії на місцевому чи регіональному рівні, і ті, що ініціюються політичними силами, і ті, що виникають як суспільна реакція на певну діяльність чи бездіяльність владних структур носять ситуаційно-протестний характер та поки що не переростають у їх системно-протестний стан. Проте досвід переможних політичних протестів у українців є, і якби не складний комплекс стримуючих факторів, до яких чи не у першу чергу слід віднести пост революційні події (втрата Криму та конфлікт на Донбасі), можливість повернення до широкомасштабного політичного протестного руху цілком можлива.

Тут маємо відзначити, що на першому етапі протестного руху в Україні (1989–1991 р.р.) економічні причини та боротьба національно-демократичних сил за проголошення державного суверенітету України були основою масових виступів представників чи не усіх соціальних груп, а вже на другому (2000–2004 р.р.) та третьому (початок 2010 р.) етапах політична та світоглядна, цивілізаційна складові вийшли на перший план суспільних вимог.

Тож у підсумку маємо звернути увагу на таке:

Усі етапи загальнонаціонального протестного руху в Україні були успішними та зафіксували у свідомості значної частини суспільства результативність цієї форми боротьби, її ефективність у відстоюванні своїх інтересів та виділили її як найбільш дієву форму реального тиску на політичну владу. Політичний протест залишається актуальним “політичним трендом” у політичній риторичі багатьох політичних сил, не зважаючи на те, що в Україні сьогодні об’єктивно немає політичної сили, ідеї чи лідера, які могли б стати кристалізаторами, організаторами чи вождями масового

протестного руху. Масова участь громадян у акціях політичного протесту не призвела до формування значних змін у політичній свідомості українців, для яких участь у політиці постає як “виборчий обов’язок” чи “вихід на Майдан”.

Видається, що для протестних настроїв останніх років характерним стає поєднання економічних претензій суспільства разом з вимогами персональних, особистісних та політичних змін у державі. Реформи, які з усіма їх складнощами проходять в Україні, не завжди народжують атмосферу довіри між суспільством та владними інститутами, а тому часто сприймаються як приводи до протестних а не консолідуючих дій багатьох соціальних груп. Відтак потреба у формуванні довіри між владою та суспільством та формування зрозумілих та дієвих каналів участі громадян у прийнятті управлінських рішень принаймні на місцевому рівні, залишається актуальною суспільною вимогою.

Децентралізація та подальше реформування системи державного управління та місцевого самоврядування призведе не тільки до збільшення каналів офіційного, законодавчо закріпленого впливу на владні інститути усіх рівнів, але, як вже відзначалось автором в інших публікаціях, перенесе можливість активних політичних протестних дій із звичного центрального на регіональний рівень, а відтак призведе до прояву нових тенденцій і запитів протестного руху.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Панина Н. В.* Готовность населения к различным формам социального протеста [Текст] / Н. В. Панина // Политическая культура населения Украины : результаты социол. исслед. – К. : Наук. думка, 1993. – 135 с.
2. Політичний протест // Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин [та ін.]. – Львів : “Новий Світ – 200”, 2014. – 779 с.
3. *Полішкарлова О.* Політична поведінка. Політологічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.

Н. Ю. Іванова
доцент Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
(м. Київ)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ В УКРАЇНІ

Модернізація політичних інститутів в Україні здійснюється через удосконалення (осучаснення) традиційних інститутів, які в процесі модернізації суттєво змінюють свої функції та характер діяльності, а також через формування нових антикорупційних інститутів (НАБУ, НАЗК, тощо) Але їх можливості обмежені. Вторинна (неорганічна) модернізація, притаманна для України, зумовлює своєрідність

інститутотворчого процесу в Україні, невідповідність цих інститутів викликали часу. На думку сучасного українського економіста В. Малеса, “полягає в переході, по-перше, від колоніального статусу на шлях самостійного розвитку і, по-друге, від тоталітарно-організованого державно-монопольного управління методами прямого розпорядництва (командно-адміністративна система) до визначення державних пріоритетів соціально-економічного розвитку, виходячи із суспільних потреб”. Особливості трансформатизації політичних інститутів України пов’язані з тривалим недержавним буттям України, домінуванням владно-бюрократичної верхівки в процесі змін, залежністю її рішень від чужого центру; запозиченістю чужих національних традицій та інститутів, що суперечать відчизняним традиціям і ментальності, морально-культурними цінностями, старі політичні інститути себе вичерпали, а нові в процесі трансформації, кризою відносин між владою і громадянським суспільством. За цих умов реформи політичних інститутів будуть непослідовними, односторонніми та часто і непередбачуваними.

Проблеми трансформації політичних інститутів українського суспільства похідні від його кризового стану, який характеризується слабкістю конкуренції в політиці, популізмом, подвійними стандартами, диспропорційністю економіки, корупцією, недостатньою розвиненістю інформаційного суспільства, низьким рівнем політичної та правової культури, ментальним розривом в суспільстві, існуванням прихованої п’ятої колони, та зовнішніми чинниками. Політичний розвиток досягається тією мірою, якою політичні інститути, норми та структури здатні до оперативного реагування на нові запити суспільства.

Однією з найважливіших проблем політичної трансформації є досягнення відносно стійкої рівноваги і політичної стабільності в суспільстві. В цьому плані важливими для трансформації політичних інститутів та українського суспільства є такі умови: збалансованість державного управління й місцевого з урахуванням української ментальності, що спирається на поєднання індивідуальних й громадських форм самореалізації на суспільному та особистому рівнях; виявлення суперечностей у загальнодержавних, галузевих, регіональних колективних та особистих інтересах і визначення способів їх узгодження задля суспільного і політичного консенсусу. Ще однією проблемою політичної трансформації є пошук оптимальних способів переходу від традиційного суспільства до раціонального, пом’якшення в зіткненні існуючого ментального розриву. При цьому необхідно забезпечити формування інституціонального фактору політичного режиму і системи соціального управління, які б відповідали внутрішнім потребам українського суспільства та його вимогам. А це передбачає: цілеспрямоване подолання невідповідності до реформування всієї системи відповідальності політичної еліти за прийняті реформи; розумне запозичення загальноцивілізаційного політичного досвіду; неприпустимість механічного перенесення на національний ґрунт процесів змін політичних інститутів без врахування менталітету українського народу і характерних рис сучасної політичної

ситуації; обмеження впливу на інститутотворчий процес вузькопартійних інтересів, подолання негативних особистісних рис лідерів в їх претензії на владу. Проблемою трансформації політичних інститутів є налагодження постійного взаємозв'язку і діалогу між владними структурами і громадянами з різних питань суспільного життя збільшення кількості індивідів, які мають не лише право, а і реальному можливість приймати участь в процесі вибоблення, ухвалення та контролю за виконанням політичних рішень на основі вимог суспільства, а не забезпечення життєдіяльності певних олігархічних холдінгів та політико-адміністративних груп.

Одною з основних проблем трансформації політичних інститутів в Україні – є колосальний розрив між народом і владою, відсутність рівноправного діалогу. Змінюючи політичні інститути влада враховує в першу чергу свої інтереси, а не суспільства. Тому політичні інститути не стали ефективними і легітимними, а політична система стабільною.

На думку українського дослідника М. М. Розумного, індикатором успішності трансформаційних зусиль в Україні можуть слугувати два показники: якість людей (масштаб особистостей на вищих щаблях суспільних ієрархій) та якість ідей (інноваційний потенціал ключових смислів публічної комунікації). Нині ці індикатори вказують на кризовий етап в реалізації трансформаційної стратегії [2].

За об'єктивними критеріями можна констатувати такі закономірності функціонування політичних інститутів України:

– збільшується монополізація влади на всіх рівнях. Боротьба за адміністративний ресурс ведуться за принципом “переможець стримує все”;

– зростають цинізм політичної боротьби та маніпулятивність політичного дискурсу. Апеляція до національних цінностей та колективних інтересів стає предметом технологічний і дедалі частіше використовується для штучної мобілізації електорату або відвертої дестабілізації, що здійснюється як в інтересах внутрішніх акторів, так й зовнішніх;

– знижується рівень публічності політиків. У конкурентній політичній боротьбі перевагу отримують менш компетентні і менш вмотивовані цінністю спільного блага та національними інтересами, але при тому більш агресивні і ресурсно забезпечені індивіди;

– владний ресурс перетворюється на інструмент реалізації приватних інтересів у сфері власності та контролю фінансових потоків. Тобто йдеться не просто про корупцію, а про систему паразитування на державі.

Відповідно, ці тенденції призводять до: зростання тіньової економіки та масштабної корупції; зростання рівня політичного насильства; зниження рівня довіри до всіх органів влади і легітимності держави як такої.

Як зазначає О. В. Бабкіна, процесам демократизації в українському суспільстві заважає кланово-олігархічна система: в якій влада зосереджена в руках вузького кола осіб (олігархів), які пов'язані між собою неформальними, в основному сімейними

відносинами і відповідає не суспільним, а їх особистісними інтересам. Основні риси цієї системи, що перешкоджають позитивним перетворенням політичних інститутів такі: нерівність доступу до ресурсів влади, використання неправильних засобів зміцнення влади, використання неправових засобів зміцнення впливу (корупція); наявність особистих зобов'язань та общинної солідарності між “патроном” та “клієнтом”; систематичне порушення громадських прав і свобод, протидія існуванню громадянського суспільства, відсутність демократичних форм зв'язку між владою і громадянами, інститути політичної участі використовуються, як правило, лише вузькоелітарними, пов'язаними з владою, угрупованнями, відсутністю масової електоральної підтримки, слабкістю політичних партій, обмеженістю їх впливу на прийняття політичних рішень концентрацією політичної влади і ресурсів в руках кланово-олігархічної еліти, яка прагне монополювати контрольований політичний процес. Така система має риси ієрархічності й соціальної нерівності, політичного домінування привілейованих груп [1].

Вочевидь, пояснити успіх або невдачу процесу трансформації політичних інститутів не можна тільки цими факторами. Це явище багатопланове, багатопланове, комплексне. В ньому найтіснішим чином переплітаються різні фактори, і саме їх взаємодія обумовлює загальну динаміку процесу трансформації інститутів політичної системи. Успіх процесу трансформації інститутів детермінується не простим об'єднанням певних факторів в один комплекс. Необхідно, щоб весь цей об'єднаний потенціал був спрямований в конструктивне русло. В протилежному випадку можлива руйнація, стан хаосу та анархії в суспільстві. Якщо будь-який з цих факторів з тих чи інших причин випадає з загального зв'язку, в ході трансформації виникають перекосячи чи то в інституті президенства, чи в виконавчій, судовій владі, що позначається на всіх без винятку інституціях політичної системи і ставить під сумнів кінцевий результат перетворень.

Трансформація політичних інститутів передбачає врахування тісного зв'язку між цими інститутами. І без змін виборчої системи стає неможливим удосконалення законодавчої влади, а отже, виконавчої, судової, ефективна робота антикорупційних структур. Що забезпечує спрямованість накопиченого в суспільстві потенціалу змін в конструктивне русло? По-перше, політична мудрість, професіоналізм, гнучкість тих сил, які ініціюють інституційні зміни, боротьба з ретроградами та політиками – “імітаторами”, які цинічно послуговуються різноманітними політико-ідеологічними симулякрами в процесі переділку сфер економічних та адміністративних інтересів. По-друге, ці процеси тісно пов'язані з домінуючою в суспільстві політичною та правовою культурою, системою цінностей. Головна проблема демократичного самовизначення українців лежить у площині співвідношення свободи і права. Українське суспільство не схильне дотримуватися правових норм у тих випадках, коли вони перешкоджають досягненню особистих цілей. У цих випадках і ндивід, а також посадова особа і навіть політичний інститут або діють неформальним (в т.ч. корупційним) чином, або

використовують недосконалість норм права, або намагаються ситуативно змінити саму норму. Результатом такого співвідношення свободи і права в українській демократії є занепад правової та політичної культури, розбалансованість правової системи і низька легітимність політичних інститутів. Потрібна правова інституалізація, закріплення в правовій системі тих позитивних змін, які відбувалися в ході трансформації. По-третє, потрібен суспільний консенсус. В жодному разі не можна допустити його зникнення. Його відсутність призводить до підвищеної конфліктності в суспільстві, до нестабільності політичних інститутів і процедур. Особливо це стосується волі більшості і прав меншості. Адже більшість після своєї перемоги намагається переформатувати політичну систему (взаємини і повноваження органів влади, виборче законодавство, парламентські процедури) у власних інтересах. Натомість меншість прагне зруйнувати або заблокувати будь-які, зокрема цілком легітимні та конструктивні ініціативи влади. По-четверте, необхідне напрацювання шляхів вирішення конфліктів. Не замовчування, не імітація, не маніпуляція, не політичні ігри, а саме вирішення і спрямування в цивілізоване русло.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Передумови переходу до демократії: ризики транзитивного суспільства // Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – 2015. – № 22. – С. 3-11.
2. *Розумний М. М.* Виклики національного самовизначення / Максим Миколайович Розумний. – Київ : НІСД, 2016. – 196 с.

А. А. Карнаух
доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат політичних наук, доцент
(м. Київ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ І ПОЛІТИЧНОЇ ДОВІРИ

Необхідно розрізнити соціальну і політичну довіру, або те, що іноді називають горизонтальною або міжособистісною довірою і вертикальною довірою. Громадяни можуть довіряти друзям, сусідам, колегам, про яких вони мають особисті знання, але чи є впевненість в таких установах, як, наприклад, парламент, як цей інститут працює?

Довіра – найважливіший феномен соціально-економічної реальності сучасного світу. Довіряючи конкретним людям, з якими людина зустрічається у своєму повсякденному житті, що найчастіше виявляється важливішим, ніж ставлення до державних інститутів і людей в цілому.

Вже відомі дослідники, такі як Ф. Фукуяма, П. Штомпка, Е. Гіденс, Н. Луман та інші, визначають різні підходи та концепції на соціальні аспекти довіри, наголошуючи при цьому на важливості чинника довіри в суспільстві.

З соціологічної точки “довіру” можна визначити як очікування щодо поведінки індивіда або групи осіб в майбутньому в умовах невизначеності і ризику. В даному дослідженні довіру розглядають як чинник соціального капіталу. Так, Ф. Фукуяма розуміє під довірою очікування членів суспільства, що інші його учасники будуть поводити себе передбачувано і чесно, дотримуючись деяких загально визначених правил. Згідно з його підходом, соціальний капітал можна визначити як звід неформальних правил і норм, які погоджені між членами групи і дозволяють їм взаємодіяти один з одним. Довіра у даній ситуації стає своєрідним “мастилом”, яке згладжує шорсткості і дозволяє механізму функціонувати більш ефективно. Ф. Фукуяма відзначає, що хоча певний запас соціального капіталу має будь-яке суспільство, значні відмінності між ними обумовлені саме радіусом довіри [1, с. 44].

Радіус довіри включає коло людей (або соціальних груп), які входять в систему довірчих відносин. Чим він ширший, тим вище економічна ефективність в даному суспільстві.

В останнє десятиліття спостерігається підвищений інтерес до теорії соціального капіталу. Соціальний капітал, імовірно, має важливе значення для великої кількості різноманітних явищ, від економічної ефективності, рівня освіти і злочинності, здоров'я, стабільної демократії та задоволеності життям, і довіра є центральним ядром соціального капіталу,

Зокрема, П. Штомпка визначає такі функції довіри:

- довіра стимулює спілкування, схиляє до залучення у спільноти, посилює згуртованість;
- довіра сприяє комунікації;
- довіра сприяє толерантності, злагоді, мультикультуралізму;
- довіра зміцнює зв'язки між окремою людиною і спільнотою, почуття ідентичності та солідарності, прагнення співпраці та взаємодопомоги; довіра зменшує транзакційні втрати [2].

Варто також зупинитися на факторах, які сприяють установленню довіри у ділових відносинах. У сучасній науковій літературі їх аналізують на міжособистісному рівні й на рівні організації або суспільства. До факторів міжособистісного рівня відносяться наступні необхідні характеристики й оцінки того, кому довіряють: порядність, компетентність, послідовність, доброзичливість, відкритість. Відповідно, не буде викликати довіри партнер, що зрадливий, непорядний, закритий у спілкуванні, некомпетентний, непередбачений, нелояльний.

Успішною передумовою дієздатності політичної системи будь-якого суспільства є політична довіра громадян до обраних ними органів публічної влади. Політична довіра взаємопов'язує пересічних громадян із політичними інститутами, забезпечуючи як їх легітимність, так і ефективність, оскільки успішне функціонування

ліберально-демократичного режиму неможливе без високого рівня довіри громадян до інститутів політичної влади. Саме тому наразі є актуальними дослідження феномену політичної довіри як категорії політичного управління в умовах як соціальних, так і політичних змін, яких зазнає сучасне українське суспільство.

Наукові праці українських вчених також розглядають дану проблематику.

Зокрема, С. Оріховський-Роксолан у праці “Научення королеві польському Сигізмунду-Августу” вказує на те, що вже від початку свого правління королеві треба “найпильніше подбати, щоб привернути прихильність тих людей, серед яких правиш. Вона є єдиним захистом королів. Без прихильності підданих немцною і непевною буває влада короля” [3].

Таким чином зазначається, що підтримка з боку народу є важливою для існування влади та виконання нею своїх функцій.

Політична довіра виконує у політиці важливі функції: сприяє стабілізації політичної системи; є дієвим чинником легітимації політики та влади, політичних відносин та взаємодій; забезпечує умови для ефективної діяльності політичних партій та лідерів [4].

Слід зазначити, що довіра як основний елемент соціального капіталу виступає чинником інтегрованості членів суспільства. Невисокий рівень довіри в суспільстві свідчить про наявність бар’єрів, що перешкоджають ефективній взаємодії його членів. Соціальна роз’єднаність і неузгодженість соціальних порядків – результат низького рівня довіри. Отже, підвищення рівня довіри в суспільстві є базовою основою для зростання суб’єктивного благополуччя його членів.

Як зазначає А. Міщенко до основних чинників, що викликають низький рівень довіри та делегітимацію сучасної влади належать:

- зневіра громадян в ефективність належного функціонування державних органів влади;
- відсутність дієздатних механізмів політичної відповідальності тих, хто формує політику держави;
- постійні конфлікти та суперечні ситуації, що викликають значні непорозуміння між представниками владної політичної еліти;
- низька перспектива спроможності громадян впливати на політичний процес [5, с. 443].

М. Головатий зазначає, що однією із головних ознак цивілізованої державної влади є її легітимність, однак зростання рівня довіри громадян до держави стає неможливим без запровадження нової філософської парадигми державного управління, яка побудована на спільній довірі, відкритому партнерстві, а також взаємному діалозі між органами публічної влади та громадянським суспільством [6].

Отже, серед розглянутих видів довіри соціальна довіра має найбільший вплив на оцінку суб’єктивної задоволеності життям. Довіряючи конкретним людям, з якими людина зустрічається у своєму повсякденному житті, виявляється важливішим ніж ставлення до державних інститутів і людей в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Миронова А. А.* Доверие, социальный капитал и субъективное благополучие индивида / А. А. Миронова // *Общественные науки и современность*. – 2014. – № 3. – С. 44-52.
2. *Штомпка П.* Доверие – основа общества / П. Штомпка ; пер. с польск. Н. В. Морозовой. – М. : Логос, 2012. – 440 с. – С. 333-334.
3. *Оріховський-Роксолан С.* Научення королеві польському Сигізмунду-Августу / С. Оріховський-Роксолан // *Українська література XIV – XVI ст.* – К., 1988. – С. 113-152.
4. *Політична енциклопедія* / редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – 808 с. – С. 224.
5. *Міщенко А. Б.* Вплив довіри на легітимацію влади в сучасній Україні / А. Б. Міщенко // *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. праць* / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Українська АН. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 30. – С. 440-447.
6. *Головатий М.* Політична психологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / М. Ф. Головатий. – 2-ге видання. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 400 с.
7. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199270125.001.0001/oxfordhb-9780199270125-e-018>. Заголовок з екрану.
8. Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.referat-sochinenie.ru/add/psihologiya/pro_praktichnst_socalno_psih-olog.html. – Заголовок з екрану.

М. П. Куницький
проректор Черкаського державного
технологічного університету
(м. Черкаси)

ЧИННИКИ МОТИВАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Окреслена назва тез передбачає акцентування уваги на проблемах політичної участі особистості в демократичному суспільстві і мотивації цієї активності.

Демократія надає набагато більше шансів особистості для участі в політичному процесі і політичних відносинах, ніж будь-яка інша форма організації суспільного життя. Серед іншого, демократія забезпечує доступ до ресурсів, необхідних для політичної участі. Умови і природа демократичного суспільства потребують розвиненої громадянської культури населення, що передбачає усвідомлення і готовність захищати свої права та свободи. Особистість за умов демократії має бути активним суб'єктом політичного життя, мати можливість реального впливу на політичну систему через участь у виборах, через організацію груп тиску, політичних партій для вираження своїх інтересів. Варто відзначити, що сучасне інформаційне суспільство, формуючи нову віртуально-соціальну реальність, обумовлює і нові форми політичної участі.

Вітчизняні науковці пов'язують зміст політичної участі із залученням членів певної соціально-політичної спільноти до процесу політико-владних відносин, впливом громадськості на перебіг соціально-політичних процесів в суспільстві та на формування владних політичних структур [3, с. 513].

Політична участь відображає дію. Це пояснює близькість до неї поняття політичної активності, що характеризує інтенсивність політичної участі. Разом з тим, політичну участь особистості характеризує не лише ступінь активності, а й низка чинників, одним із яких є її мотивація. Зміст мотивації науковцями розкривається через комплекс причин, факторів, які збуджують поведінку або дії; механізм вибору певної форми поведінки людиною. У сучасній науці трактування поняття мотивації відзначається різноманітністю підходів. Своєю чергою це підкреслює складність та багатоплановість явища й потребує всебічного вивчення. Варто відзначити, що феномен мотивації досліджується такими науками як психологія, економіка, політологія, менеджмент, право та іншими. Осмислення сутності і природи мотивації, дозволяє визначити, що мотивація є процесом, який відбувається в самій людині і спрямовує її поведінку, спонукає її обирати форму поведінки у певній ситуації.

Мотивацію політичної участі особистості визначає комплекс певних чинників-”мотиваторів”. Мотиватори (мотиваційні детермінанти) – це усвідомлені причини необхідності здійснення тієї чи іншої дії, які мають збуджувальну силу для особистості. Є. Ільїн визначає такі групи мотиваторів: моральний контроль, уподобання, зовнішня ситуація, власний стан, умови досягнення мети, наслідки дії. Ф. Герцберг увів поняття “фактору-мотиватору”, що розкриває фактори, які приносять відчуття задоволення від праці: визнання, просування, досягнення [1, с. 50].

Мотиваторами політичної активності особистості є: зовнішні (держава, громадянське суспільство, політичні партії, соціальний і політичний статус, соціальна і політична реклама, політичні норми) і внутрішні (політичні потреби, інтереси, цінності особистості, політична ментальність, політична довіра, почуття громадянського обов'язку, політична ідентифікація тощо). Водночас і мотивація, як вказують сучасні науковці, є сукупністю рушійних сил (як зовнішніх, так і внутрішніх), які спонукають людину діяти, визначають форми цих дій, надають їм певної спрямованості, орієнтують на досягнення цілей.

Використовуючи взаємообумовленість мотиву, дії та її організаційної форми, Г. Новічков класифікує рівні політичної активності у такий спосіб: політична пасивність; неадекватна політична активність – зумовлена наявним рівнем політичної свідомості, вмотивована (в т.ч. ідейно) політична бездіяльність або навпаки – удавана, показна посилена діяльність (“квазіактивність”); стихійна політична активність, яка спонукається суто буденною свідомістю, слабо вмотивована, не має усталеного ідейно-політичного базису, піддається змінам під впливом соціальних настроїв, почуттів, ситуацій і об'єктивується у масових формах політичної участі (“як усі”), часто на рівні присутності або епізодичних дій; політична активність як необхідність – усвідомлена і позитивно спрямована, але не на рівні глибоких ідейно-політичних

переконань, базується на теоретичній, а іноді й буденній свідомості, матеріалізується (часто інтенсивно) в політичній участі, рідше – у в управлінні; політична активність як потреба – домінує теоретична свідомість, її основою є стійкі ідейно-політичні переконання, об’єктивується вона, переважно, на функціонально-інституціональному рівні [2, с. 16-17].

Мотивація політичної участі особистості містить низку елементів, зокрема: мотивацію політичної активності, тобто стимулювання політичної діяльності, що задовольняє наявні потреби; мотивацію ефективної та результативної політичної участі; мотивацію розвитку та упевненості у своїх можливостях реалізувати свої політичні інтереси; мотивацію володіння ресурсами політичної участі; мотивацію політичного вибору тощо.

Використовуючи теорію і практику менеджменту, у мотивації політичної участі особистості можна визначити такі ключові елементи:

- 1) “мотиватори”, тобто суб’єкти й умови, що спонукають людину до політичних дій, серед яких є зовнішні “мотиватори” (зовнішні щодо особистості впливи) та внутрішні (внутрішньо особистісні спонукальні сили);
- 2) мотиваційний потенціал (свідчить про готовність особистості до активної віддачі, реалізації політичних знань, умінь, навичок, досвіду);
- 3) багатство мотивації політичної участі (розмаїття мотивів як результат значимих потреб);
- 4) спрямованість мотивації (вибір певної форми політичної участі);
- 5) сила мотивації (інтенсивність наміру особистості, ступінь її готовності включитися в політичну сферу з метою досягнення цілей).

Важливим аспектом є співвідношення “внутрішньої” і “зовнішньої” мотивації політичної участі особистості. Особливістю зовнішньої мотивації є стимулювання через створення умов для формування, вираження політичних інтересів і політичних поглядів, реалізації і захисту прав і свобод, взаємовідповідальності держави і громадянина тощо. В умовах трансформаційних змін, які переживає наше суспільство, зовнішні “мотиватори” – держава, політичні партії, деякі громадсько-політичні об’єднання, в цілому політичний ринок швидше демотивують політичну активність особистості чи формують мотиви її протестної участі.

Варто зазначити, що у практичному сенсі складно чітко розмежувати вплив лише внутрішніх чи зовнішніх мотивів. В одних ситуаціях дії людини можуть обумовлюватися внутрішньою мотивацією, а в інших – переважно зовнішньою. Є ситуації, коли спонукальні дії одночасно виникають під впливом обох систем мотивації.

Разом з тим, зазначимо, що складність такого розмежування не применшує, а навпаки, посилює наукову цінність їх вивчення та моніторингу, особливо в умовах демократичного розвитку суспільства. Адже активізувати, змінити чи спрямувати особистість, її політичні дії залежить від зовнішнього типу мотивації, який вже формує чи трансформується у певну внутрішню мотивацію політичної участі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Ильин Е. П.* Мотивация и мотивы [Текст] / Е. П. Ильин. – Спб. : Питер, 2011. – 512 с.
2. *Новічков Г.* Політична активність: питання методології та теорії [Текст] / Г. Новічков // Генеза. – 2004. – № 1 (9). – С. 14-19.
3. Політологічний енциклопедичний словник [Текст] / упорядник В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.

*З. С. Левінська
аспірантка кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)*

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ТА ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ НА ГРОМАДЯНСЬКО-ПОЛІТИЧНУ АКТИВНІСТЬ ЖІНОК

Гендерна рівність є однією з проблем розвитку суспільно-політичних та культурних цінностей демократичної, правової держави. За роки незалежності в Україні спостерігаємо суттєві зміни щодо участі жінок у політиці – вони обіймають керівні посади центрального та місцевого рівнів влади та беруть активну участь у діяльності багатьох суспільно-громадських організацій.

Але так було далеко не завжди. Дослідниця Н. Лавриненко, застосувавши гендерний підхід до вивчення соціального і культурного життя суспільства, виявляє гендерну асиметрію українського суспільства, що бере свій початок ще з давніх часів. Мова йде про так звані гендерні ролі та гендерні стереотипи. Основою поняття гендерної ролі є певна поведінка, якої повинні дотримуватись чоловіки і жінки згідно їх статусу у суспільстві. Ці ролі в українському суспільстві виникли на базі наших культурних та ментальних особливостей. Досі ж панує думка щодо гендерних ролей у суспільстві: жінка повинна зосереджувати свою діяльність у сімейній сфері, а чоловік – у суспільній. На думку дослідниці певним базисом, який зміцнює зв'язок гендерних ролей від покоління до покоління є гендерні стереотипи. Останні існують і діють у суспільстві як певні традиційні стійкі уявлення про певні моделі поведінки жінки і чоловіка [4, с. 72-78].

Слушною є думка І. Ігнатенко щодо помітного впливу звичаїв та патріархальних традицій на генетичному та моральному рівнях на сучасних українців та українок. Внаслідок чого і відбулось утворення гендерних ролей і стереотипів, що й досі залишаються актуальними проблемами сучасного українського суспільства [2].

Як зазначає А. Колодій з початку 90-х років в Україні проводились різноманітні з'їзди, конференції, круглі столи, спрямовані на консолідацію українського жіноцтва у

громадсько-політичній діяльності. Адже культурний гендерний стереотип – це та потужна сила, що засіла в українському соціумі і беззаперечно утримує наше суспільство у певних рамках і обмеженнях. Культура, її традиції є найконсервативнішими чинниками всієї української системи [3].

Спробуємо проаналізувати поняття “гендерний стереотип” та “гендерну роль”, а також з’ясувати, яким чином ці поняття впливають на суспільну думку щодо активності жіноцтва у громадсько-політичному житті.

Поняття “**гендерні стереотипи**” означають стійкі уявлення у суспільстві в певний історичний період про відмінність між жінкою і чоловіком, про їх роль і місце у соціально-політичному житті. Політичні та соціологічні дослідження стверджують, що гендерні стереотипи виникають на фоні різних статусів і ролей чоловіків і жінок у суспільстві. Як приклад, можна навести те, що до початку ХХ століття суспільство сприймало жінку як таку, що створена лише для дому та сім’ї. Але й на сьогоднішній день ця думка активно панує серед багатьох людей. Тому і в наш час досить велика частина суспільства вважає і сприймає жінку лише як домогосподарку, а не особистість, яка може вирішувати суспільні, політичні чи економічні проблеми. Отже, можна стверджувати, що “гендерні стереотипи” – це форми поведінки, які суспільство сприймає лише в залежності від статі людини, задаючи при цьому жорсткі стандарти і умови [5, с. 29-32].

Слід зазначити, що вивченням проблеми гендерних стереотипів займалися такі провідні вітчизняні та зарубіжні науковці як В. Агеєва, О. Азарова, О. Балакарева, С. Жерьобкін, О. Здравомислова, С. Островський, В. Петренко, Ю. Шепелева та ін.

Формування гендерних стереотипів відбувалось внаслідок впливу багатьох історичних умов. Гендерний стереотип – це поняття, яке несе в собі соціальні, культурні норми у процесі соціалізації суспільства. Гендерні стереотипи – це сформовані у соціально-культурному просторі узагальнені уявлення про те, як на сьогоднішньому етапі поведуть себе чоловіки і жінки у суспільно-політичному житті.

Чому гендерні стереотипи набувають негативних значень у суспільній свідомості? Тому що вони призводять до певних обмежень у розумінні окремої особистості. Через них у суспільстві статеві відмінності постають як більш вагомі та істотні, аніж особистісні, індивідуальні. Такі суспільні міфи не дають людському потенціалу розвинути та реалізувати свої можливості, обмежують права і свободу людини як особистості.

Термін “гендерний стереотип” слід відрізнити від поняття гендерна роль, що означає набір очікуваних прикладів поведінки для чоловіків і жінок. Виникнення, походження та характеристики гендерних ролей науковці досліджують виключно у рамках соціологічних та психологічних теорій. Але слід відзначити те, що формування гендерних ролей обумовлюється культурною і релігійною традиціями суспільства, а також вкоріненими у ці традиції уявлення про специфіку і зміст цих ролей. Протягом багатьох століть православна культура і традиції виключали жінку з суспільної,

економічної та політичної сфер. Християнська культура робила основний акцент на репродуктивній функції жінки, асоціювала жіночу стать з родиною, домашньою сферою. В сучасному українському суспільстві гендерна роль зазнала значних трансформацій і змін. Особиста ініціатива, самовпевненість у собі та висока активність жінок у всіх сферах діяльності змінили їх еволюцію соціально-політичних та професійних ролей у соціумі [7, с. 105-109].

Слід вказати на те, що гендерні ролі на рівні із гендерними стереотипами дуже значимі у суспільстві і багато в чому залежать від культурних цінностей конкретного етносу, народу, держави, особливо в умовах продукуючих образів масової культури. Ці образи нав'язують емансиповані стандарти сучасної жінки, зазнають змін і трансформацій у суспільно-політичній сфері.

Виникнення гендерних стереотипів багато в чому обумовлено тим, що модель гендерних відносин історично вибудовувалась таким чином, щоб статеві відмінності були на щабель вищі за індивідуальні, але останні є набагато якіснішими відмінностями особистості чоловіка і жінки.

Дослідники І. Клецина та Ю. Мосьпан у дослідженнях розділяють гендерні стереотипи на три основні групи, а саме:

- стереотип маскуліності-фемінності;
- стереотипи уявного розподілу сімейних та професійних ролей між чоловічою та жіночою статями;
- стереотипи щодо специфіки діяльності жінок і чоловіків у сфері праці [6].

На сьогоднішній день соціологічне дослідження, проведене фахівцями Національного Демократичного Інституту свідчить про те, що лише 10% опитаних громадян вважають українських жінок менш кваліфікованими за чоловічу стать. Велика кількість людей зацікавлена у тому, щоб жіноцтво було представлене на всіх щаблях влади та у всіх суспільно-політичних сферах. Ці дослідження мають досить важливе значення, адже для українського жіноцтва відкривається величезний простір у діяльності в політичній сфері, що у свою чергу призводить до подолання негативних явищ таких як гендерний стереотип та гендерна роль в українському суспільстві [1].

Отже, вищевказане дозволяє відзначити те, що на сучасному етапі явище жінки у політиці є досить звичним та масовим для пересічних громадян України. А це, безумовно, свідчить про те що та вкорінена у масову свідомість ідея гендерної стереотипності, все ж втратила свою актуальність та значущість у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В Україні все більше довіряють жінкам-політикам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/v_ukrayini_vse_bilshe_dovirayut_zhinkampolitikam_n797284. Заголовок з екрану.
2. *Каретнікова-Котягіна О., Урбанська Т.* Реформи у мізках: чи вдасться Україні побороти стереотип гендерної нерівності. УНІАН. Інформаційне агенство, 12 березня 2015 р.

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/society/1054580-reformi-umizkah-chi-vdastysya-ukrajini-poboroti-stereotip-gendernoj-nerivnosti.html>. Заголовок з екрану.
3. *Колодій А.* Про жіночі перспективи в політиці. “Думки з приводу”. Авторський проект Антоніни Колодій, 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=1322>. Заголовок з екрану.
  4. *Лавриненко Н.* Гендерні (соціостатеві) ролі та нерівність: (Жіноче питання в Україні) / Н. Лавриненко // Слово і час. – 1997. – № 2. – С. 72-78.
  5. “Ми різні – ми рівні”. Основи культури гендерної рівності : навчальний посібник для учнів 9-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів / за ред. О. Семиколоєвої. – К. : “К.І.С.”, 2007. – 176 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gender.at.ua/_ld/0/31_gender_handbook.pdf.
  6. *Мосьпан Ю.* Гендерні стереотипи в сучасному українському суспільстві / Ю. Мосьпан // “Славута”. Історія. Політологія. Культура : збірник наукових праць з гуманітарних дисциплін. – Випуск № 4-5, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slavutajournal.com.ua/arxiv-nomeriv/slavuta-vipusk-4-5-2011/genderni-stereotipi-v-suchasnomu-ukra%D1%97nskomu-suspilstvi/>.
  7. *Суницька О. І.* Трансформація ролі та становища жінки у сучасній українській сім’ї / О. І. Суницька // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – Київ, 2013. – № 3. – С. 105-109.

А. Є. Меньшенина
аспірантка кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(м. Київ)

СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

В процесі політичного життя детермінантами його розвитку часто стають не економічні, соціальні та політичні показники, а ідеали, орієнтири, норми, якими керуються суб’єкти політичного життя. Саме цінність як “ідеальний об’єкт” [3, с. 12], носій значущих для людини смислів [3, с. 13] є тим визначальним показником розвитку держави та суспільства, який наповнює смыслом всю політичну систему. Тому для теоретика структурного функціоналізму Т. Парсонса цінності – є одним із найважливіших регуляторів людської дії та чинників цілісності, стабільності, нормального функціонування систем суспільства [1, с. 154-155]. Американський соціолог У. Томас і польський соціальний філософ Ф. Знанецький тлумачили цінності як правила поведінки, що детермінують збереження, регуляцію та поширення відповідних типів дій серед членів соціальної групи [1, с. 154].

Система цінностей є тим чинником, який уможливорює характеризувати рівень розвитку (історичний, цивілізаційний, культурний, соціальний, політичний тощо) суспільства загалом, потенційні можливості його прогресу, стан сформованості суспільно-політичних ідеалів [1, с. 152]. Водночас, цінності суспільства і держави у

своїй сукупності формують рівень свого розвитку, впливають на стабільність всередині держави, унеможливають або одразу ж пригнічують конфлікти всередині суспільства за рахунок наявності стійких ціннісних орієнтирів. З іншого боку, загострення уваги на політичних цінностях та умов їх формування вказують на проблеми всередині політичної системи, на кризу ідентичності, коли потрібно елементи цієї системи консолідувати навколо певної ідеї, цінності.

Україна, маючи багатовікову історію, за яку розігрувалися драматичні події, періоди розквіту змінювалися періодами занепаду, боротьба за незалежність часто була програна через конфлікти щодо вибору подальшого шляху її розвитку, – нарешті мирним, законним шляхом здобула незалежність. В сучасній Україні відбулася радикальна зміна ціннісних орієнтацій. Ще донедавна можна було сказати, що на вагах перевищує радянська система цінностей з приматом держави над людиною і її правами, номенклатурним способом формування політичної еліти, бюрократичним стилем управління, ретроградством і ностальгією за минулим. З іншого боку, із здобуттям державної незалежності виникають нові цінності, цінності-ідеали: демократія, свобода, правова держава, дотримання прав людини, конституціоналізм, справедливість та національний патріотизм. Успадковані від Радянського Союзу цінності конфронтаційно співіснують з новими. У 2013 році М. Михальченко надав таку характеристику ціннісної ситуації в Україні: “представники колишнього режиму мають усі можливості для пропаганди тоталітарних цінностей, встановлення пам’ятників диктаторам. До них долучаються представники кримінальних і напівкримінальних структур, які мають великий вплив в Україні і не зацікавлені у цінностях демократичної, правової держави. Тобто, в країні є реальний ґрунт ціннісного розколу, зіткнення різних систем політичних і економічних цінностей” [4, с. 4]. Таким чином, зі здобуттям незалежності в Україні склалася подвійна система цінностей, подвійні стандарти до вирішення будь-якого суспільно-політичного питання.

На думку М. Розумного тривалий час у реформаторських проектах основна увага приділялася цінностям та інституціям. Цінності переважно декларувалися, а інституції створювалися “на виріст”. Індикатором успішності цих трансформаційних зусиль можуть слугувати два показники: якість людей (масштаб особистостей на вищих щаблях суспільних ієрархій) та якість ідей (інноваційний потенціал ключових смислів публічної комунікації). Нині ці індикатори вказують на кризовий етап у реалізації трансформаційної стратегії. За об’єктивними критеріями можна констатувати такі закономірності функціонування політичних інститутів України: збільшується монополізація влади на всіх рівнях; зростають цинізм політичної боротьби та маніпулятивність політичного дискурсу [2, с. 82-83]. Негативним явищем є “апеляція до національних цінностей та колективних інтересів” [2, с. 82] як предмет політичних технологій, але, з іншого боку, розквіт національної самосвідомості,

усвідомлення власної гідності, зростання рівня політичної освіченості поступово дозволяють суспільству відрізнити істинні наміри політиків від хибних.

Ще не час говорити, що в Україні закінчилася радикальна політична трансформація та подвійність стандартів подолана, але деякі позитивні чинники впливають на цей процес, а саме: розквіт національної ідеї, певне долання ціннісно-ідеологічного розколу еліти і народу України, зростання патріотичності фінансово-промислових і владних груп, однозначний і безповоротний геополітичний вибір України. Дані чинники зводять нанівець ще нещодавній конфлікт цінностей, коли основною причиною модернаційних невдач України була двополярність у виборі майбутнього України, лавірування між “модернізацією та архаїзацією” [3, с. 19]. Однією з головних причин модернізаційних невдач України була відсутність чіткого усвідомлення напряму розвитку держави, вибору між європейським чи євразійським геополітичним курсом. Тому остаточний геополітичний вибір має на увазі модернізацію, яка носить у собі обіцянку розвитку по висхідній лінії. Вибір Україною європейського курсу розвитку автоматично долучає державу до дотримання основних демократичних цінностей, і це дотримання є умовою та гарантією входження України в європейський політичний простір. Забезпечення даного процесу може бути лише через двостороннє, горизонтальне співробітництво між державою і громадянським суспільством та відбуватися за рахунок зміни колективної та індивідуальної політичної свідомості.

Звичайно, українське суспільство продовжує перебувати в полоні переважно тих самих уявлень, мотивацій та емоцій, що й протягом усіх років незалежності. Домінантними його рисами залишаються патерналістська установка, нестабільна і частково конфліктна ідентичність, пошук авторитету, брак довіри до інститутів і очікування “сильної руки” [2, с. 86-87]. Але зростання рівня національної свідомості, усвідомлення демократії, свободи, дотримання прав людини та суверенітету держави як основоположних цінностей можуть еволюційно вести Україну шляхом політичного, економічного і духовного процвітання.

У деяких спільних працях М. Михальченка і П. Сліпця показано, що політичні цінності нерідко стають необхідною умовою об’єднання громадян в їх діяльності, для координації взаємодії політичного суб’єкта з об’єктом з погляду критеріїв корисності та бажаності. Але вони можуть і розколувати суспільство, партію, групу лідерів [4, с. 8]. Нинішній ціннісний потенціал, який простежується за останні кілька років, робить обнадійливий висновок, що дотримання нових демократичних політичних цінностей поведе Україну першим сценарієм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Політична думка XX – початку XXI століть: методологічний і доктринальний підходи [Текст] : підручник: у 2-х томах / за заг. ред. Н. М. Хоми ; Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко [та ін.]. – Львів : “Новий Світ – 2000”, 2016. – Т. 1. – 516 с.

2. *Розумний М. М.* Виклики національного самовизначення [Текст] : монографія / М. М. Розумний. – Київ : НІСД, 2016. – 196 с.
3. *Сліпець П. П.* Політичні цінності: теорія і методологія пізнання та реалізації [Текст] : монографія / П. П. Сліпець. – Київ : Знання України, 2009. – 251 с.
4. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах [Текст] / авт. колектив : М. І. Михальченко (керівник) та ін. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 336 с.

О. В. Новакова
професор кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор політичних наук, професор
(м. Київ)

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

Однією з найважливіших проблем політичного розвитку сучасної України є незавершеність перехідного етапу демократизації держави, що повинен привести до створення нової Конституції, навкруги положень якої мають об'єднатися провідні політичні сили. Тільки після того, коли в суспільстві вирішуються суперечки щодо Основного Закону, можна говорити про перехід до наступного рівня розвитку – консолідації шляхом реалізації основних конституційних положень, впровадження демократичних надбань в практиці повсякденного життя.

Наявність в українському суспільстві політико-правової невизначеності, яка приводить до падіння рівня легітимності Основного Закону держави, робить актуальним розгляд та визначення сучасної специфіки реалізації принципу конституціоналізму. Аналіз основних етапів конституційного процесу міститься в працях українських вчених С. Головатого, І. Гриценка, В. Журавського, В. Кампо, М. Кармазіної, В. Погорілка, С. Телешуна, М. Томенка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та ін. Зарубіжні науковці приділяють увагу проблемі універсалізації конституційної доктрини. Ці питання розробляються в працях С. Авак'яна, М. Баглая, Є. Венізелоса, Б. Ебзеєва, Д. Цацоса, С. Флогаїтіса, Є. Маганаріса, Д. Фельдмана, Т. Хабрієвої, К. Хессе, В. Зорькіна, Р. Ромашова, Ю. Тихомирова, В. Чиркіна та ін. В той же час, ще недостатньо дослідженими залишаються сутнісні характеристики та роль конституціоналізму в процесі трансформації політичної системи України. До того ж болючою проблемою конституційного розвитку є проблема декларативності конституції, яка ніколи не втрачає своєї актуальності, а в сучасній Україні перетворюється на центральний аспект політичного розвитку.

Конституціоналізм як принцип верховенства права означає обмеження владних повноважень керівників держави, державних органів та реалізацію цих обмежень з використанням встановлених процедур. На думку Дж. Сарторі, конституція не повинна прагнути до всеохоплюючого регулювання суспільного життя. Головна мета конституціоналізму – створення раціонального державного устрою, форми, що структурує та дисциплінує процеси прийняття державних рішень. Конституції встановлюють, яким чином повинні створюватися норми, але вони не вирішують і не повинні вирішувати, що встановлюється нормами. Тобто, конституції є насамперед процедурами, розробленими для забезпечення контрольованого використання влади [1, с. 191].

Інший відомий фахівець з проблем розвитку демократичного конституціоналізму Ф. Петтіт розглядає конституцію як сукупність інструментів, що використовує республіканська держава. “Інструменти, що їх використовує республіканська держава, повинні якомога меншою мірою бути придатні для маніпуляцій. Призначені сприяти певним суспільним цілям, вони мають бути максимально стійкими, щоб їх не можна було використати свавільно, можливо, на користь якихось фракційних інтересів. ... Республіканські інституції та ініціативи повинні унеможливити маніпуляції, рушієм яких є примхи індивіда”. Акцент Ф. Петтіта на створенні інституцій, які не повинні піддаватися маніпулятивним впливам суб’єктів політичного процесу, є надзвичайно актуальним для створення конституційного порядку в державі. Він не тільки теоретично визначає важливість цього чинника, але й формулює “три загальні умови, що їх має задовольнити система, яка не піддається маніпуляціям. Перша умова пролягає в тому, що система повинна конституювати „панування права, а не людей”; друга – що система має розподіляти визначені правом повноваження поміж різних сторін; третя – повинна забезпечити, щоб право було захищено від волі більшості. Умова панування права впливає на характер і зміст законів; умова розподілу повноважень – на їхнє функціонування в повсякденному житті, а умова контрмажоритарності – на способи легітимної зміни законів” [2].

Умова панування права, на думку названого автора, має два аспекти. Згідно з першим аспектом, закони повинні набувати певної форми, або ж, коли висловитись прямо мають відповідати обмеженням, що їх описали сучасні теоретики верховенства права. Вони повинні бути загальними і застосованими до кожного, зокрема й самих законодавців; їх слід оприлюднювати й наперед ознайомлювати з ними тих, до кого їх застосовуватимуть; закони повинні бути зрозумілі, послідовні і не підлягати постійним змінам.

В Україні нажаль спостерігається протилежна ситуація щодо законодавства. Закони приймаються невчасно, тексти їх громіздкі та заплутані, піддаються неоднозначним тлумаченням. До того ж законодавчі норми є швидкоплинними і достатньо суперечливими. Тому і українські громадяни не вважають Конституцію та

закони важливим чинником свого життя. Про це свідчать зокрема результати соціологічних досліджень Фонду “Демократичні ініціативи” ім. Ілька Кучерива, що проводилися у грудні 2015 року. Аналіз отриманих даних показав доволі низьку обізнаність громадян зі змістом Основного Закону країни. Половина населення взагалі не читала її текст, а близько третини читали лише окремі її підрозділи. З усіма розділами знайомі лише близько 10% населення. З тих, хто зі змістом Конституції знайомився, половина робила це для того, аби знати свої права; також значна частина (40%) потребували цих знань для навчання чи роботи. Переважна більшість опитаних (70%) розглядають Конституцію як засіб закріплення прав та свобод громадян, тобто наголошують на її практичній, а не формальній цінності. Водночас лише 14% опитаних вважають, що вона має закріплювати обов’язки громадян [3].

Теоретична та практична цінність конституціоналізму повинна вбачатися не в тому, що він є механізмом офіційного управління, а перш за все в його здатності протистояти тоталітарному одержавленню суспільного життя; надмірній концентрації влади в одних руках; свавіллю і беззаконню з боку державного апарату та інших політичних інститутів; в закріпленні широких можливостей для активних дій учасників соціальних відносин; у взаємозабезпеченні їх прав, обов’язків і відповідальності, в тому числі і у відносинах громадянина і держави. Таким чином, можна зробити наступні висновки:

– сутність політичного конституціоналізму полягає, передусім, у розвитку й реалізації на практиці основних положень та норм, зафіксованих у Конституції держави;

– головне суспільно-політичне призначення конституціоналізму – створення раціонального державного устрою, здатного гарантувати дотримання демократичних прав і свобод громадян, зафіксованих в Конституції;

– сучасна політична практика українського суспільства негативно впливає на реалізацію принципу конституціоналізму, оскільки демонструє неповагу до Конституції, відсутність консенсусу політичного класу щодо основних конституційних положень та їх неухильного виконання;

– для підсилення ролі конституціоналізму в Україні необхідним є розвиток демократичної політико-правової культури громадян, усвідомлення кожним власної відповідальності за все, що відбувається в країні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Сарторі Дж.* Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів / Сарторі Дж. – К. : АртЕк, 2001. – 224 с.
2. *Петтіт Ф.* Конституціоналізм і демократичне опротестування // Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 435-466.
3. Конституційні зміни щодо правосуддя: думка громадян України, грудень-2015 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/konstitutsiyni-zmini-shchodo-pravosuddya-dumka-gromadyan-ukraini-gruden-2015>

М. А. Остапенко
професор кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор політичних наук, професор
(м. Київ)

КУЛЬТУРА ПОЛІТИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Загальновизнаним є те, що інформаційне суспільство забезпечує доступність інформації, знань, використання інформаційних технологій. Це робить людину більш вільною та свободою. Разом з тим, дослідники застерігають й про ризики цього суспільства: формування споживацького ставлення до життя; створення та використання інформації задля інформації; некерованість розвитку інформаційних технологій, які призводять до використання їх з метою маніпуляції та загрози суспільній єдності й інші.

Принцип політичного плюралізму, серед іншого, торкається суб'єктивної сфери політики, зокрема таких феноменів як політична культура, політична свідомість, політична діяльність. Окреслене розкривається через наявність різних поглядів, повагу до іншодумства, вміння вести діалог, враховувати інтереси і погляди опонентів; компетентність; відсутність монополії на остаточну, вищу істину, нав'язування своїх думок і поглядів іншим, вміння переконувати іншого. Усе перераховане характеризує феномен культури політичного плюралізму. Подібне розуміння виходить з того, що політична культура і культура політичного плюралізму відтворюють в політичній поведінці суб'єкта рівень опанованих та усвідомлених ним політичних знань, набутих умінь, навичок, певного досвіду. Це обумовлює ступінь та якість його залучення у політичні відносини. Відзначимо, що політична культура також впливає на формування особливостей інформаційного розвитку суспільства. Адже зміст, використання інструментів та технологій інформаційного середовища визначаються не лише економічними складовими, а й домінуючими у суспільстві політичними цінностями.

Культуру політичного плюралізму можна визначити як сукупність політичних і моральних норм та традицій, що регулюють поведінку і взаємини суб'єктів політики у процесі їхньої діяльності. Культура політичного плюралізму ґрунтується, передусім, на ідеї досягнення взаємодії та партнерства. Важливим аспектом її змісту є баланс між свободою та відповідальністю. І. Кант вважав, що “для людини не так свобода є передумовою усвідомлення обов'язку, як навпаки – усвідомлення обов'язку є передумовою свободи: відчуваючи необхідність виконати свій обов'язок, людина створює собі можливості для цього” [Цит. за: 3, с. 191].

Чим більшою є свобода людини (особливо в умовах демократичного та інформаційного суспільства), тим глибшим має бути усвідомлення нею власної відповідальності, що виявляється в повазі до свободи інших людей. Відповідальність виявляється також через усвідомлення необхідності дотримання зобов'язань та відкритість для контролю з боку тих, перед ким ці зобов'язання прийняті (порядність виконання наданих обіцянок і зобов'язань). Отже, виокремлюються два аспекти відповідальності – за що відповідає суб'єкт політики і перед ким.

Відзначимо, що політичний плюралізм, інформаційне різноманіття можуть сприяти як мобілізації громадян, так і посилити несприйняття та конфлікти між ними. У цьому контексті набуває значимості можливість створення відкритих платформ для висловлення і обґрунтування різних поглядів та позицій. Останнє потребує відповідного рівня політичної культури, культури політичного плюралізму, інформаційної культури та компетентності суб'єктів політики. Інформаційна культура позначає: “рівень досягнень певного суспільства у сфері інформаційних технологій та інформаційної діяльності; сферу освіти та виховання, наукової та мистецької творчості, а також установ й організацій, які це забезпечують; рівень опанування особистістю сферою інформаційних правовідносин; узгодженість суспільних норм та норм інформаційних правовідносин; галузь загальної культури, що пов'язана з унормуванням суспільних інформаційних відносин; система цінностей інформаційного суспільства; тип розумової діяльності і мислення, пов'язаного з обробкою і пошуком інформації” [4].

Окреслені вище умови актуалізують питання знань, вмінь та навичок людини комфортно існувати в умовах інформаційного суспільства, значних масивах політичної інформації та формування медіа-компетентності як елементу політичної культури.

Науковцями визначається, що країни, які переживають трансформаційні зміни (серед яких і Україна), не у повній мірі використовують переваги та потенціал інформаційного суспільства. Так, у “Рекомендаціях парламентських слухань на тему “Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України” (2016 р.) відзначено певні досягнення в Україні щодо поступового становлення та розвитку ознак інформаційного суспільства, наголошено на “важливості розвитку інформаційно-комунікаційних технологій як одного з вагомих чинників стимулювання економічного зростання та розвитку громадянського суспільства”, зайнятості населення, розширення конкуренції і подолання “цифрового розриву”. Водночас вказано на безсистемний характер розвитку інформаційних ресурсів та слабкий рівень їх використання в сфері державного управління та комунікації між суб'єктами політики [5].

Сучасні науковці відмічають перенасиченість інформаційного простору України впливом лобістських організацій, які викривляють об'єктивну реальність. На

їх думку, ми “живемо в інформаційному хаосі, інформаційні – а найчастіше дезінформаційні шуми перебивають будь-який смисл слова й думки” [Див.: 1].

Інформаційно-політичний простір здатний забезпечити свободу особистості в отриманні та розповсюдженні політичної інформації. З іншого боку – зробити її об'єктом інформаційних та політичних маніпуляцій. У цьому контексті важливого значення набуває питання медіа-освіти та меда-культури особистості. У “Концепції впровадження медіа-освіти в Україні” остання позначається як “сукупність інформаційно-комунікаційних засобів, що функціонують у суспільстві, знакових систем, елементів культури комунікації, пошуку, збирання, виробництва і передачі інформації, а також культури її сприймання соціальними групами та соціумом у цілому. На особистісному рівні медіа-культура означає здатність людини ефективно взаємодіяти з мас-медіа, адекватно поводитися в інформаційному середовищі” [2].

Отже, феномен культури політичного плюралізму в умовах інформаційного суспільства актуалізує вирішення проблем, пов'язаних із отриманням системи знань про сучасне політичне життя, формуванням раціонально-критичного мислення та вміння споживати й осмислювати масиви політичної інформації, визначенням змісту і цілей повідомлень комунікаторів, вмінням аргументовано репрезентувати та відстоювати свою позицію й бути відповідальним за свій вибір та дії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Гордієнко М. Г.* Політична соціалізація як засіб формування громадянської зрілості особи [Електронний ресурс] / М. Г. Гордієнко // Особа в тоталітарному суспільстві: рефлексії ХХІ століття : матер. міжнар. конф. (Одеса, 23-27 чер. 2013 р.). – Режим доступу : [http://liberte.onu.edu.ua/upload/file/file_2/gordienko_m.%20%D0%B3.\(+\).doc](http://liberte.onu.edu.ua/upload/file/file_2/gordienko_m.%20%D0%B3.(+).doc)
2. Концепція впровадження медіа-освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ispp.org.ua/news_44.htm
3. *Малахов В. А.* Етика [Текст]: Курс лекцій : навчальний посібник. – 6-те видання / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 2006. – 384 с. – С. 191.
4. Основи інформаційного права України : навч. посіб. [Електронний ресурс] / В. С. Цимбалюк, В. Д. Гавловський, В. В. Гриценко та ін.; за ред. М. Я. Швеця, Р. А. Калюжного та П. В. Мельника. – К. : Знання, 2004. – 274 с. – Режим доступу : <http://uristinfo.net/2011-01-16-19-18-47/237-osnovi-informatsijnogo-prava-ukrayini-tsimbaljuk-6390-informatsijna-kultura-jak-obekt-informatsijnogo-prava.html?start=1>
5. Рекомендації парламентських слухань на тему: “Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України” (Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – № 17. – ст. 191) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1073-19>

Л. М. Радченко
доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат політичних наук
(м. Київ)

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ: СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ І МЕХАНІЗМИ

В сучасній Україні існує потреба проведення глибоких реформ, оскільки в суспільстві є багато проблемних ситуацій, які потребують вирішення. Необхідно зважати на те, що впровадження певних змін потрібно дотримуватися мети: побудови партнерських відносин між публічною адміністрацією та громадянами. Саме участь громадян у прийнятті політичних рішень, а також створення умов для формування і розвитку громадянського суспільства повинно бути пріоритетним напрямом у розбудові взаємовідносин між владою і суспільством.

Публічне адміністрування – регламентована законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування, спрямована на здійснення законів та інших нормативно-правових актів шляхом прийняття адміністративних рішень, надання встановлених законами адміністративних послуг [5, с. 14]. Публічне адміністрування є видом організаційно-розпорядчої діяльності, спрямованої на підготовку та впровадження державних рішень, управління персоналом, надання послуг населенню [4, с. 324-325].

Публічне адміністрування поєднує державне та публічне управління, складає сукупність інституцій та органів виконавчої влади, які реалізують рішення уряду. Публічне адміністрування є скоординованими груповими діями з питань державних справ, які пов'язані із трьома гілками влади, мають важливе значення у формуванні державної політики, є частиною політичного процесу, пов'язані із численними приватними групами та індивідами, що працюють у різних компаніях та громадах.

Головним призначенням публічного є потреба в управлінні суспільством з метою задоволення його вимог, а здійснення цього процесу відбувається відповідно до законів та принципів управління. Закони, що використовуються у публічному адмініструванні, відповідають законам соціального управління, які мають об'єктивний характер та визначають волю і свідомість громадян, а також мають постійний характер.

Серед принципів публічного адміністрування виділяють: пріоритет державної політики; система управління – інформаційна система, її діяльність безпосередньо залежить від того, яка інформація використовується управляючим суб'єктом; принцип економії ентропії характеризує умови впорядкування системи. Чим менше вимір ентропії, тим вище впорядкованість суспільної системи [5, с. 32]; верховенство права;

об'єктивність (неупередженість виконання рішень); пропорційність (масштаб адміністративних рішень і засоби здійснення повинні відповідати цілям адміністрування); не зловживання владою; службова співпраця, ефективність; субсидіарність (рішення суб'єктів публічного адміністрування повинні здійснюватися на тих рівнях, де їх виконання є найефективнішим); “єдиного вікна” (підготовка інформації за замовленням громадян передбачається на одному робочому місці).

Реалізація процесу публічного адміністрування відбувається за допомогою розроблення та втілення відповідних управлінських механізмів, що створюють умови для своєчасного та ефективного розв'язання наявних у цій сфері суперечностей. Механізми публічного адміністрування – це спеціальні засоби, що забезпечують здійснення регулюючого впливу публічних адміністрацій на соціально-економічні територіальні системи різних рівнів з метою забезпечення гідних умов життєдіяльності людей, що проживають у державі, а також громадян України, що тимчасово проживають за її межами [3]. Найбільші суперечності у системі публічного адміністрування пов'язані із тим, що на регіональному та районному рівнях його одночасно здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування, діяльність яких спрямована на реалізацію інтересів різних суб'єктів: держави та конкретних територіальних громад. Забезпечення плідної взаємодії державних органів влади та системи місцевого самоврядування є досить актуальним завданням удосконалення системи публічного адміністрування в Україні, бо на сьогодні виникає багато проблем, що пов'язані із перетинанням їхніх функціональних зон на місцевому рівні управління державою, а також складністю взаємоузгодження інтересів, які вони представляють. Для забезпечення цієї взаємодії потрібна ціла низка механізмів, що повинна забезпечити співпрацю, наприклад, районних державних адміністрацій та сільських (селищних) рад, обласних державних адміністрацій та міських рад обласних центрів, центральних органів влади та обласних рад тощо. Ці механізми мають бути досить гнучкими, враховувати можливість виникнення великого спектру проблемних ситуацій, які вони мають врегульовувати, щоб не виникало необхідності постійно змінювати їх залежно від ступеня розвитку суперечностей між різними органами державного управління та місцевого самоврядування.

Відповідно до особливостей побудови механізми публічного адміністрування поділяються на: цільові (спрямовані на досягнення певної мети); механізми функціонування системи публічного адміністрування на різних етапах суспільного розвитку країни; механізми здійснення процесу публічного адміністрування різними владними органами та окремими посадовими особами.

Чинний механізм функціонування системи публічного адміністрування являє собою структуру системи публічного адміністрування, яка відповідає діючому законодавству, наявних зв'язків між її підсистемами та усіма органами, що входять до їх складу. На сьогодні система публічного адміністрування в Україні складається з органів державної влади (Президент, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів

України, центральні органи виконавчої влади, їх територіальні представництва, місцеві державні адміністрації, органи юстиції України) та органів місцевого самоврядування (обласні, районні, міські, районні в містах (у разі їх створення), сільські та селищні ради), що знаходяться у безперервній взаємодії, виконуючі покладені на них функції [2, с. 98].

Механізми здійснення процесу публічного адміністрування являють собою чітко вибудовані послідовності дій, реалізація яких забезпечує здійснення публічного адміністрування відповідними органами або їх посадовими особами шляхом поступових перетворень у стані об'єктів публічного адміністрування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бакуменко В. Д.* Державно-управлінські рішення : навчальний посібник / В. Д. Бакуменко. – К. : ВПЦ АМУ, 2011. – 444 с.
2. *Дзюндзюк В. Б., Мельтюхова Н. М.* та ін. Публічне адміністрування в Україні : навч. посібник / [за заг. ред. д-ра ф. наук, проф. В. В. Корженка, к.е.н., доц. Н. М. Мельтюхової. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2011. – 306 с.
3. *Корнієнко В. О.* Інститути громадянського суспільства та української держави: правові витоки / В. О. Корнієнко. – Режим доступу : <http://www.apdp.in.ua/v29/42.pdf>.
4. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов [та ін.] ; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів : “Новий Світ – 2000”, 2015. – 492 с.
5. *Оболенський О. Ю.* Публічне управління : наукова розробка : опорний конспект лекцій з навчальної дисципліни / О. Ю. Оболенський, С. О. Борисевич, С. М. Коник. – К. : НАДУ, 2011. – 56 с.
6. *Приходченко Л. Л.* Забезпечення ефективності державного управління: теоретико-методологічні засади [Текст] : монографія / Л. Л. Приходченко ; Національна академія держ. управління при Президентові України, Одеський регіональний ін-т держ. управління. – О. : [Оптимум], 2009. – 299 с.

В. О. Смірнова
докторант Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Київ)

ПРОЯВИ СВАВОЛІ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Одним з найбільш показових прикладів вияву ексцесів політичної модернізації є поширення практик сваволі з боку представників правлячої верстви (політичної еліти) як запоруки здійснення системних перетворень в країні за умов відсутності або браку досвіду демократичного державотворення. Якщо в умовах розвитку західної цивілізації політична модернізація здійснювалася органічно, еволюційним шляхом, то для не-західної частини світу спроби реалізації проектів політичної модернізації,

зазвичай, були спровоковані зовнішніми втручаннями, характеризувалися нерівномірністю змін, непослідовністю реформаторських дій та непрогнозованістю наслідків.

Російські дослідники В. Хорос, Г. Мирський та К. Майданик визначають модернізацію у країнах “третього ешелону” (Азія, Африка, Латинська Америка) як “елітарну, обмежену, орієнтовану не на весь національний простір, а лише на його окремі привілейовані сектори”, тому вона є нестійкою та дуже часто неуспішною [1, с. 12]. Отже, елітарний характер політичної модернізації у країнах не-західного типу, посилений відсутністю або браком досвіду демократичного розвитку, домінуванням традиціоналістських цінностей та/або тягарем колоніального чи посттоталітарного минулого, фактично зумовлює необхідність широкого застосування практик сваволі у процесі реформування різних сфер життя держави і суспільства.

Відповідно до сучасної теорії політичної модернізації, чи не вирішальна роль в успішності реалізації процесів демократичного транзиту належить політичній еліті та правильності й адекватності її вибору моделі реалізації політичного реформування країни. Прихильники такого підходу пропонують при аналізі конкретних проектів демократизації використовувати наступні критерії та їх різноманітні комбінації: 1) яка група еліт здійснює перехід – стара еліта чи нова контреліта; 2) яку стратегію переходу обирає еліта – конфронтацію чи пристосування [2, с. 87].

У Казахстані – країні, яка є лідером за показниками соціально-економічного розвитку в регіоні, безперечно домінування президента над законодавчою і судовою гілками влади було закріплене на рівні Конституції під конкретну людину і під конкретні умови [3, с. 175-176]. Пізніше, відбулося значне звуження самостійності компетенції парламенту Казахстану з одночасним його перетворенням на двопалатний орган, який ухвалює рішення виключно в інтересах незмінного глави держави. Саме перетворення посади Президента Казахстану на довічну – зайве підтвердження перетворення проявів сваволі у норму політичного життя країни. “Діяльність сильного президента за цих умов виступає як найважливіша засада реалізації необхідних реформ”, – зазначав вітчизняний науковець П. Мироненко у 2012 р. [4, с. 242].

Нині ж, зважаючи на наслідки агресії Росії в Україні впродовж 2014–2017 рр., багато хто з казахстанських і зарубіжних дослідників переконані: поки Президент Н. Назарбаєв залишається главою держави (який є сьогодні, після смерті ще одного політичного довгожителя ЦАР Президента Узбекистану І. Карімова, найстарішим за віком і терміном перебування на посаді главою держави на пострадянському просторі), загрози втрати національної державності Казахстану є відносно мінімальними, але після його відходу від влади внаслідок природних причин країна вступить в “сіру зону” невизначеності. Отже, прояви сваволі у процесі політичної модернізації з боку глави держави, який зосереджує у своїх руках фактично всю повноту влади, підміняючи законодавчу, виконавчу і судову її гілки, для низки країн, зокрема для держав ЦАР, можуть розглядатися також в якості гарантії збереження

національної державності і дотримання державного суверенітету з боку сильних й агресивних сусідів, однак на доволі обмежений час – тільки на період фізичного життя такого глави держави.

Найбільш показовими прикладами вияву ознак сваволі у процесі здійснення політичної модернізації впродовж останніх двадцяти п'яти років на європейській частині пострадянського простору є, безперечно, Росія та Білорусь, де утвердилися суперпрезидентські системи правління несхідного взірця. Ці режими частково мають спільні риси з персоналістськими режимами ЦАР, зокрема наступні: довічне *de facto* правління чинних глав держав; формування у більшому (Росія) чи меншому (Білорусь) масштабі культу особи глави держави; визнання президента єдиним остаточним центром прийняття політико-управлінських рішень в країні, чиї дії не має права піддавати сумнівам жоден публічний політичний або соціальний актор, якщо він прагне залишатися системним суб'єктом політики; вибори, у тому числі й президентські, мають суто декоративний характер, а справжня політична конкуренція в країні знищена під прямим (хоча і не публічним) контролем глави держави.

Український науковець Г. Шипунов на основі здійснення комплексного аналізу авторитарних систем правління в Росії та Білорусі стверджує, що політичні режими обох країн можна класифікувати як гібридні з чіткою тенденцією у бік авторитаризму (на нашу думку, в останні два роки політичний режим в Росії демонструє чіткий рух у напрямі неототалітаризму – В. С.). На переконання дослідника, на користь його твердження свідчать такі факти: домінуючу позицію в системі державної влади обох країн займають їхні президенти, які підпорядкували собі повністю законодавчу і судову гілки влади; виключно глави обох держав мають усі можливості для використання формально незалежних правоохоронних, судових і контрольно-ревізійних органів для боротьби зі своїми політичними опонентами (а подекуди – для їх фізичного знищення – В. С.); президентська влада має гіпертрофований характер за умов повної або часткової відсутності тих демократичних інститутів, які б мали стримувати автократичні зазіхання глави держави (зокрема мова йде про Парламент і про Конституційний Суд); у політичній системі домінують не формальні, прописані в Конституції та інших нормативно-правових актах, інститути, а неформальні правила, які відкривають широке поле для позаконституційних і незаконних дій президентів обох країн; у названих державах під прямим наглядом президентів встановлено жорсткий контроль за діяльністю політичних партій та функціонуванням базових інститутів у сфері “третього сектору”; в обох суспільствах переважає змішаний тип політичної культури та спостерігається майже повне підпорядкування центральних і значимих для формування громадської думки ЗМІ інтересам президентської адміністрації [5, с. 16-17].

Закріплення ознак сваволі правлячого класу загалом та глави держави насамперед як норми політичного життя в процесі здійснення політичної модернізації у Росії та Білорусі впродовж останніх двадцяти двох (у Білорусі) та шістнадцяти (у

Росії) років призвело, таким чином, не лише до переформатування національних політичних систем, коли спроби демократизації були зупинені і відбувся авторитарний відкат, але й до значних трансформацій у масовій суспільній свідомості абсолютної більшості білорусів та росіян. Відомий в останні два роки “феномен 86%” у Росії є показовим прикладом подібної трансформації, коли будь-які рішення глави держави, навіть не тільки відверто волонтаристські й свавільні за своєю природою, але й безперечно злочинні з точки зору міжнародного права не просто мовчазно сприймаються абсолютною більшістю громадян, але й палко і широко підтримуються. Відтак, на прикладі передусім сучасної Росії ми можемо спостерігати за тим, як закріплення ознак сваволі з боку істеблішменту, що стають нормою політичного життя, призводить насамкінець до контрмодернізації в політичній, економічній, соціокультурній царинах і до утвердження антиморальних та антигуманістичних норм та правил в якості найвищих цінностей неототалітарного *de facto* режиму, утвердження котрого підтримують ті самі 86% громадян.

Розгляд прояву ознак сваволі у процесі політичної модернізації у різних регіонах і країнах світу, безперечно, не може бути обмежений представленим вище аналізом. На думку автора, подальші дослідницькі розвідки мають бути присвячені вивченню прояву ознак сваволі в інших регіонах світу – у Латинській Америці та Африці, а також пов’язаній з окресленою у цій статті проблематикою – питанням висвітлення негативних наслідків феномену сваволі (архаїзації політичного і соціального життя, автократичних відкатів тощо).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авторитаризм и демократия в развивающихся странах [Текст] : монография / В. Г. Хорос, Г. И. Мирский, К. Л. Майданик, др. – М. : Наука, 1996. – 336 с.
2. Політична модернізація [Текст] : підручник / за ред. д. держ. упр., проф. В. Б. Дзюндзюка ; д. держ. упр., доц. О. В. Радченка ; к. соціол. н. О. А. Когукова / НАДУПУ ; Харківський регіональний інститут державного управління. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2011. – 420 с.
3. *Ляшенко Т.* Інститут президентства в країнах Центральної Азії [Текст] / Т. Ляшенко. // Політичний менеджмент. – 2006. – Спецвипуск. – С. 175-182.
4. *Мироненко П.* Особливості автократичних векторів трансформації форм правління (на прикладі суперпрезидентіалізму країн Центральної Азії) [Текст] / П. Мироненко // Наукові записки ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України. – 2012. – № 4 (60). – С. 234-245.
5. *Шипунов Г. В.* Теоретико-методологічні засади аналізу сучасного авторитаризму (на прикладі Росії та Білорусі) [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. н. : спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Львівський національний університет імені Івана Франка / Г. В. Шипунов. – К., 2007. – 20 с.

*В. В. Сухонос
завідувач кафедри конституційного права,
теорії та історії держави і права
Сумського державного університету,
доктор юридичних наук, професор
(м. Суми)*

ДЕРЖАВА ЯК ОРГАНІЗАТОР РОЗВИТКУ КРАЇНИ: ДИХОТОМІЯ ІДЕАЛУ ТА РЕАЛЬНОСТІ

Держава є головною частиною політичної системи. Її вплив на останню визначається тим, що держава визначає головні напрямки розвитку суспільства та виступає організацією усіх громадян.

Зокрема, будучи організацією всіх громадян, держава може координувати діяльність громадських організацій у тому напрямку, який вигідний державі в даний момент часу. Так, у Фінляндії існує Рада з наукової та технологічної політики, яка виступає координаційним органом у сфері наукових досліджень і конструкторських розробок. Цей орган вже вплинув на розвиток фінансової та інтелектуальної складових інновацій, підкреслюючи необхідність високоякісної університетської освіти та досліджень в області технологій, необхідність збільшувати інвестиції в дослідницькі роботи та дослідно-конструкторські розробки і необхідність заохочувати відкриту інноваційну культуру методами регулювання. Робоча модель фінської Ради з наукової та технологічної політики є досить незвичною, як на думку інших держав. Річ у тому, що подібні ради існують в багатьох країнах, але лише в Фінляндії цей орган працює при прем'єр-міністрові, який також головує на засіданнях Ради. Це – не стереотипний комітет, який просто обговорює питання і “пише папери”, а є досить впливовим органом, до складу якого входять 8 провідних міністрів і 10 високопоставлених представників фінських університетів, промисловості, Фінської Академії при міністерстві освіти, Фонду досліджень і розробок, а також, на рівні директорів, організацій роботодавців і працівників. Загальне бачення проблем поширюється “зверху” на всі ключові організації, які беруть участь в роботі Ради. Іншою важливою відмінністю фінської Ради від аналогічних органів у світі, є те, що в Фінляндії проблеми науки і технологій розглядаються разом, в одній і тій же Раді [6, с. 60-61].

Проте далеко не завжди держава дійсно здатна вдало визначати головні напрямки діяльності суспільства. Як приклад, можна згадати, що 23 липня 2014 р. Президент України видав указ № 613/2014, відповідно до якого “з метою вдосконалення державного регулювання інформаційної сфери, створення економічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів, впровадження новітніх технологій у зазначеній сфері, формування повноцінного інформаційного суспільства, забезпечення широкого доступу населення до глобальної мережі Інтернет, модернізації систем зв'язку оборонного комплексу України,

залучення додаткових надходжень до Державного бюджету України” Кабінету Міністрів України було доручено “здійснити до 15 серпня 2014 року за участю відповідних державних органів комплекс невідкладних заходів щодо конверсії радіочастотного ресурсу України для запровадження в Україні системи мобільного зв’язку третього покоління стандарту ІМТ-2000 (UMTS)” [3], більш відомого як 3G [2]. Проте, річ у тому, що, поряд із 3G, який дозволяє забезпечити широко-полосне та безпроводне підключення до інтернету з використанням інфраструктури мереж мобільного зв’язку на швидкості до 21 Мбіт/сек (а практично – до 3,6 Мбіт/сек) [7, с. 152], існує 4G, котрий дозволяє це робити із швидкістю до 1000 Мбіт/сек [7, с. 154], тобто фактично є повноцінним інтернетом. Більше того, 18 червня 2015 р. закінчилася конференція Міжнародного союзу телекомунікації, на якій було прийнято рішення про затвердження попередніх специфікацій для мереж 5-го покоління, тих, що будуть відомі для нас як мережі 5G. Зокрема, 12 членів союзу затвердили для мереж 5-го покоління швидкість передачі даних – 20 гігабіт на секунду. І хоча розподіл частот розпочнеться лише у 2019 р., Південна Корея вже до 2020 р. планує розгорнути повноцінну мобільну мережу 5G. Як повідомляє уряд країни, на розвиток нової мережі буде виділено 1,5 мільярдів доларів [5, с. 78]. Система ж мобільного зв’язку четвертого покоління зараз розвивається в Фінляндії, де вже в травні 2012 р. усі великі міста знаходилися в зоні впевненого покриття мережі 4G [7, с. 154].

Щоб надолужити цей розрив, Президент України 21 липня 2015 р. видав Указ № 445/2015 “Про забезпечення умов для впровадження системи рухомого (мобільного) зв’язку четвертого покоління”, яким наказав Кабінету Міністрів України розробити за участю Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв’язку та інформатизації, інших заінтересованих державних органів та затвердити план заходів на 2015–2017 рр. щодо впровадження в Україні у 2017 р. системи рухомого (мобільного) зв’язку четвертого покоління [5, с. 78]. Проте, від самого початку було зрозуміло, що розвивати технології третього покоління, коли вже працюють технології четвертого, є не вигідним з позицій глобального розвитку України, адже у цьому випадку вона буде змушена весь час наздоганяти провідні інформаційно-розвинені країни (ту ж Фінляндію), тоді як розвиток вже існуючих провідних технологій дозволить нашій державі стати в один рівень з розвиненими країнами.

З початку 1980-х рр., коли у світі починає набирати оберти постіндустріальна революція, провідні країни світу – США та Японія, почали переходити до п’ятого технологічного устрою, ядром якого була електронна промисловість, обчислювальна, оптико-волоконна техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудування, виробництво і переробка газу, інформаційні послуги. Ключовим же чинником ставали мікроелектронні компоненти [5, с. 80-81].

Проте, на переконання багатьох вчених, V технологічний устрій зараз поступово трансформується у шостий, а тому колосальне матеріально-грошове

насичення його інновацій вже не матимуть успіху. Нам пізно займатися розвитком комп'ютерних технологій, адже ми не матимемо з цього істотного зиску. Галузі V технологічного устрою вже досягли стадії насичення.

Доктор економічних наук В. Василенко виділяє наступні технології VI технологічного устрою: біотехнології, нанотехнології, фотоніка, оптоелектроніка, штучний інтелект, мікромеханіка, квантові технології, гена інженерія та космічні технології [1].

І хоча галузі VI технологічного устрою поки виявляються не готовими до істотних інвестицій, проте в США уже зараз віддають перевагу людям, що розмірковують технологіями означеного устрою. Річ у тому, що на думку Г. Малинецького, кожен устрій проходить в своєму розвитку три етапи. Спочатку виникає наука, що пов'язана із новими можливостями, – це 10-15 років. Потім настає стадія створення дослідних зразків техніки – ще 10-15 років. Нарешті, стільки ж триває і третій етап – проникнення нового техноустрою в економіку [5, с. 81].

Зокрема, в США, за активної підтримки уряду, формується наука VI технологічного устрою. Зокрема, у 2009 р. за активної підтримки Національної аерокосмічної агенції (NASA) і Департаменту перспективних розробок міністерства оборони (DARPA) та спонсорської допомоги корпорації “Google” було створено Інститут сінгулярності. В його стінах проходять навчання вищі менеджери американської держави та корпорацій, які готуються до викликів VI технологічного устрою. У інституті читають курси: нанотехнології, біотехнології, робототехніка та мехатроніка, прогностика, нові фінанси, підприємництво у новому світі [5, с. 82].

Як ми бачимо, Україні є що розвивати і держава тут зможе відігравати провідну роль, адже, як зазначав відомий американський підприємець в галузі високих технологій М. Скібінські, розмірковуючи про майбутнє десятиріччя: “Я вбачаю в цій країні колосальний потенціал... Київ – пречудове старе прадавнє європейське місто. Він дуже добре зможе стати центром стартап-хаб-іновацій” [4].

Головне при цьому, щоб держава намагалася не стільки керувати громадянським суспільством, скільки його спрямовувати у напрямку подальшого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Василенко В.* Технологические уклады в контексте стремления экономических систем к идеальности [Электронный ресурс] / В. Василенко // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2013. – Вип. 1 (8). – С. 67. – Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13vvoski.pdf>
2. Порошенко распорядился запустить 3G в Украине [Электронный ресурс] // ЛІГАБізнесІнформ. – 2014. – 23 июля. – Режим доступа: <http://biz.liga.net/all/telekom/novosti/2797707-poroshenko-rasporiyadilsya-zapustit-3g-v-ukraine-.htm>
3. Про забезпечення умов для впровадження сучасних телекомунікаційних технологій: Указ Президента України від 23 липня 2014 р. № 613/2014 [Електронний ресурс] // Офіційне

- Интернет-представництво Президента України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/17917.html>
4. *Скібінські М.* В ефірі Еспресо TV : [інтерв'ю з підприємцем та партнером у венчурній компанії Andreessen Horowitz в США (Каліфорнія) Максом Скібінські. Частина 3] [Електронний ресурс] / спілкувався Андрій Сусленко // YouTube. – 2014. – 30 серпня. – Режим доступу : <http://www.youtube.com/watch?v=OWZ1jYMiLuM>
  5. *Сухонос В. В.* Держава: питання теорії (загальний і конституційно-правовий аспекти) : [монографія] / Володимир Вікторович Сухонос. – Суми : Університетська книга, 2015. – 343 с.
  6. *Химанен П.* Информационное общество и государство благосостояния: Финская модель / П. Химанен, М. Кастельс ; [пер. с англ. А. Калинина]. – М. : Логос, 2002. – 224 с.
  7. *Холмогоров В.* Похалявим в Інтернеті. Акции, купони, скидки, антивирусы и другие “заманухи” / Валентин Холмогоров. – Х. : Книжный клуб “Клуб семейного досуга” ; Белгород : “Книжный клуб “Клуб семейного досуга””, 2013. – 416 с.

В. М. Тімашова
доцент кафедри політології та публічного
управління і адміністрування
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук
(м. Київ)

СПОСІБ СТРАТАГЕМУВАННЯ ТА СТРАТЕГІЮВАННЯ ЯК ОПЕРАЦІЙНИЙ КОНСТРУКТ НА ДОСЛІДНИЦЬКОМУ ПОЛІ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ

В елементній структурі методологічного інструментарію чільне місце посідає **спосіб**, який ми розглянемо в якості певної умови реалізації конкретних завдань пізнавальної діяльності на дослідницькому полі політико-сферної проблеми. Спосіб відповідає на запитання “чому?”, – зокрема, на такі, як-от: чому якийсь структурний елемент у побудові сьогоденної політичної сфери українського суспільства діє так, а не інакше? чому в якійсь конкретній ситуації ім’ярек політико-державний інститут повів себе таким нестандартним чином, що на виході із запрограмованої політичної ситуації не вирішив жодного цільового питання, а постав лише перед безліччю нових проблем? чому світова політична історія возведення стін між геополітичними сусідами нічому не навчила сьогоденну українську правлячу політичну еліту? І тому подібне.

Спосіб стратагемування (від лат. *stratum* – прошарок, група людей) передбачає цільовий вплив якогось провідного політичного інституту на кризуючі ділянки політичної сфери, а також такі ж ділянки сусідніх сфер буття людей та галузей їхньої життєдіяльності.

Спосіб стратегіювання (від давньоеллін. *Strategikos* – умовно, за Сунь Цзи: “урядування масивом одноментально мислячих та цільовим чином спрямованих у

перспективу людей” [1, с. 486-487]), тобто процесів модернізації країни на шляху до майбутнього.

У методології нашої політико-сферної проблеми вбачаємо особливе місце для одного винятково важливого концепту політичного мислення/поведінки у прагматичі буття очільників інститутів політичної сфери будь-якого суспільства. Йдеться про варіативне перенесення акценту від “затверділого принципу” до “ситуаційно гнучкого способу”, – з чим теоретичні аналітики і практичні політики повсякчас стикаються.

Спочатку розберемося в деталях “буквоїдського характеру”. З приводу способів “стратагемування цільового впливу...” та “стратегіювання процесів...” зазначимо, що навіть знані світові китаєзнавці (В. Боршевич, М. Іонов, Н. Конрад, В. Лепинський, В. Лефевр та ін.) не звертали уваги на транслітераційний правопис-“вписування” двох слов’янських звуків-літер – “а” та “е” – у двосенсовий китайський ієрогліфічний символ. У чому ж таки справа?

У швейцарського етнологіа-сходознавця Харро фон Зенгера слово “Stratageme” (з літерою “а”) акцентує нашу увагу на “способі мислення” політика/політолога/аналітика з приводу чогось, а слово “Strategeme” (з літерою “е”) більше стосується постмислительського “принципу поведінки” внутрішньокраїнових та зовнішньополітичних суб’єктів [2, с. 19]. Виявляється, що сполучення цих двох понять, які на європисьмі вирізняються лише однією літерою, синтезується в “діалектично системний тип мислення – стратастратегеміку”, до якого ситуаційно вдаються в галузях своєї життєдіяльності військові, бізнесмени, політики і вчені [3].

Ще двадцять три століття тому Сунь Цзи цими ідеополітологами радив користуватися у справах “управління змінами й посуваннями” та оперувати ними, “корелюючись зі способом мислення й поведінки супротивника” [1, с. 502]. Інший (анонімний) китайський мудрець, – ймовірно, у ті ж часи, – увів до обігу ще більш казуїстичне сленгове поняття – “стратагемні прийоми виснажуючого мислення й поведінки”, яке, на думку сучасних аналітиків, є “важливим елементом стратегії інформаційно-психологічного і нападу, і захисту” в контекстах перебігу різноманітних мілітарних і геополітичних процесів [1, с. 483]. Наведемо приклади з минулого й сьогодення.

Один із перших аплікаційних казусів стався у першій половині 60-х років минулого століття у дуальних відносинах СРСР – КНР, КПРС – КПК. У колізійному центрі перебувало нежартівливе запитання: Якими мають бути принципи й способи, тактика й стратегія “братніх народів, країн і партій” у боротьбі за остаточну ліквідацію капіталізму як політико-економічної системи? Про змістовну абсурдність постановки подібної стратегією сьогодні говорити не доводиться. А ось у стратагемному базисі цього абсурду “в оголеному вигляді” фігурували і “виснажуюче китайське мислення без берегів”, і “досить брутална по суті радянська політична поведінка без прикрас”. На підставах “переможної поведінки СРСР у контекстах “Карибської кризи” 1962 р. колишня маоїстська “стратегіема знищення світового капіталізму способом тотальної

ракетно-ядерної війни” виснажила обидві країни, а особисто М. С. Хрущова протягом кількох років психічно “выводила з себе” і примушувала його оголошувати китайцям не одну “останню тисячу попереджень” за їхнє “хитрувато-підступне мислення та в’ялоне зрозумілу поведінку на світовій арені” [4, с. 16].

Сьогодні в Україні важко позбутися того враження, що два глобально сильних в гео економічному та політичному сенсах суб’єкт-дуплети – МВФ – ЄБРР і США – Євросоюз – усю першу чверть років нашої державно-політичної Незалежності грають проти України двома “виснажуючими стратегемами”, – “фінансовими вливаннями” та “політико-дипломатичною підтримкою”. І завжди за умови: якщо виконаєте таку-то нашу “вимогливу рекомендацію”, – дамо те-то й підтримаємо у тому-то, якщо ні..., – ми дочекаємось вашого майдану й нового дилетантського/слухняного політикуму над системно кризуючою країною...

Стратастратегемний інформаційно-комунікаційний “бум”, викликаний публікацією книги швейцарця Х. фон Зенгера, не вщухає й досі. Як сприйняли публікацію європейські політики, які мислять глобально та по-стратегемному?

Не так давно стала дійсністю показова реакція на книгу Зенгера экс-канцлера ФРН Г. Коля. Проаналізовані автором стратагеми й стратегеми, зазначав він на початку 1989 р. у приватному листі, “поглиблюють наше розуміння Китаю”, а ще більшою є їхня значущість “для формування ... сучасних типів політичної поведінки загальнолюдського значення” [1, с. 482]. У даному вислові, – та й в усьому дусі сформульованих вище абзаців, хочеться вірити, – відчуваються імпульсивні початки провідної стратастратегемної політології XXI століття – “теорії політико-філософського мислення взаємозалежного людства”, чийми співавторами об’єктивно є А. Ейнштейн, Б. Рассел, М. Горбачов, Г. Коль, Г. Кіссінджер та ін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цит. за: Боршевич Виктор. Молдавский иероглиф. – Кишинэу : Stratum Plus, 2011. – 646 с.
2. Цит. за: Зенгер, Харро фон. Стратагеми. О китайском искусстве жить и выживать : В 2-х т. – Т. 1 / пер. с нем. – М. : Эксмо, 2004. – Т. 1 и 2. – 1024 с.
3. Senger, Harro von. Stratageme. Der erste Band der 36 Strategeme der Chinesen: land als Geheimwissen dehtet, erstmals im Western yorgestellet. – Bern : Schezz, 1988. – 1008 s.
4. Див.: За сплоченность международного коммунистического движения. – 2-е доп. изд-е. – М. : Политиздат, 1964. – 288 с. – С. 16.

О. М. Чижова
професор кафедри політології і публічного
управління та адміністрування
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат політичних наук, доцент
(м. Київ)

ТВОРЧИСТЬ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПЕРИОД ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Людська пам'ять проносить через віки і тисячоліття лише такі соціально – духовні цінності, без яких народ не може мати своєї ментальності, неповторності, можливості сходження до найвищих вершин прогресу в побудові демократичної держави. Серед них такі феномени сучасності: свобода, гуманізм, мир, істина, добро, справедливість. З повним правом до них можна віднести і феномен творчості, в якому закладена життєстверджуюча, зорієнтована на майбутнє енергія державотворення, а суспільний, науковий і духовний прогрес породжується діяльністю тисяч і мільйонів творчих особистостей. Люди творчого злету порушують інертність суспільства, здійснюють реформування, сприяють державотворенню, що стало звичним, стабільним. Реформатори – особистості творчого ґатунку, провидці бачать нові шляхи розвитку української держави, науки, культури, виступають за реалізацію своїх ідей, планів. Кожний наступний виток людського прогресу – це згусток енергії, розуму, почуття, волі творчих особистостей.

У сучасному світі, що вийшов на грань третього тисячоліття, відбуваються складні, багатогранні процеси в політичному, соціальному, економічному і духовному житті країн, націй, етносів, народів. Перед людством постають завдання досягнути таємниці світу, природи, буття, вирішити проблеми творчого, планетарного масштабу – екологічної, ядерної безпеки, боротьби з хворобами століття (рак, СНІД), формування єдиного інформаційного поля, виходу на рівень сучасного досягнення цивілізації та культури.

Зазначені об'єктивні процеси гостро обумовлюють необхідність глибинних трансформацій стилю та форм мислення, переходу до розуміння єдності життя на Землі, системного, інтеграційного аналізу соціальної та духовно-культурної практики і на основі цього прогнозування та творення майбутньої розвинутої держави. Методологічною парадигмою сучасної діяльності людини стає творчість, яка в структурі діяльності буде сприяти розбудові та утворенню сильної держави. Можна стверджувати, що формування нової соціально-політичної та економіко-ідеологічної реальності перебуває в прямій залежності від стратегії державостворюючої, творчо-синтезуючої діяльності.

Нині особливо актуальною є об'єктивна потреба в активному розвитку творчого, інтелектуального потенціалу кожної особи, нації, суспільства в цілому, а реалізації цього завдання провідна роль належить освіті, навчанню, вихованню. Однак, практика свідчить, що процес навчання творчості ще не став нормою в освітніх закладах, що означає: людинознавчому аспекту навчання і виховання не завжди відводиться належне місце.

Творчість своєю сутністю, внутрішньою логікою переплітається з такими проблемами, як свідомість, мислення, пізнання, критика, практика, передбачення, соціальний ідеал.

Таємниця феномена творчості сягає своїм корінням у сиву давнину становлення та розвитку людських знань, культури, цивілізації. Перші підходи, спроби силою розуму осягнути проблему творчості знаходимо вже в філософії Стародавньої Греції. Платон (427–347 ст. до н.е.) вважав, що в основі творчості є світова Душа. Він зазначав, що творчість - поняття широке. Все, що викликає перехід від небуття в буття – творчість, і, таким чином, створення будь-яких творів мистецтва і ремесла можна назвати творчістю, а всіх створювачів – творцями. Згідно з Платоном, є два “роди” творчості: людська і божа. Божа творчість створює вічні цінності, а творчість людини залежить від божої.

Особлива роль у становленні і вирішенні проблеми творчості належить І. Я. Франкові. Він зосереджує свої дослідження на питаннях психології відкриття, ролі свідомого і неусвідомленого у творчому процесі, асоціативної діяльності як творчості, місця наукової критики в мистецьких процесах. Оригінально вирішується концепція творчості в його трактаті “Із секретів поетичної творчості”.

І. Я. Франко привертає увагу до ролі суб'єктивного фактора в становленні творчого таланту. Щира, доброзичлива підтримка, професійний підхід, запалення вогню творчої наснаги в душі і серці початківців є тими чинниками, які скорочують час становлення творчих індивідуальностей, [1, с. 17] а його ідеї щодо ролі інтуїції, співвідношення свідомого і неусвідомленого психічного в творчому акті до останнього часу недооцінювалися, не знаходили наукового висвітлення. Це була своєрідна реакція з боку вітчизняних психологів, філософів, літераторів на фрейдизм.

Провідне місце в творах І. Я. Франка посідає також проблема національного ідеалу, національної самостійності. Він з особливою пристрасністю стверджує: “Коли ж ідеал – життя індивідуального – треба прийняти головним двигачем у сфері матеріальної продукції, тим, що попихає людей до відкриттів, пошукань, надсильної праці, служби, спілок і т.д., то не менше, а ще більше значення має ідеал у сфері суспільного і політичного життя” [2, с. 294].

Ставлення до проблеми творчості в різні часи мало неоднозначний характер. Вже на початку нашого століття була зроблена спроба створити окрему науку про творчі процеси мислення – еврилогію. У її започаткування зробили значний внесок М. Бердяєв, С. Грузенберг, Б-Лезін, В. Енгельмейер, Т. Райнов, Л. Ферсман та ін. Після

революції був створений Інститут еврилогії, який ліквідовано в 30-ті роки. В радянській марксистській філософії тридцять років тому про творчість майже не йшлося, а панувала лєнінська теорія відображення, яка була парадигмою тодішньої гносеології. В останнє десятиріччя, у зв'язку з соціальними процесами, що відбувалися в суспільстві, ставлення до проблеми творчості змінилось, що знайшло відображення в переорієнтації досліджень на особистісний світ, духовні процеси, побудову української держави.

Сутність, природа творчості в теоретичній літературі тлумачиться неоднозначно. Так, словник В. І. Даля визначає поняття “творити” як “давати буття, створювати, виробляти, породжувати, творити розумом, створювати науково або художньо”. Творчість – діяльність, яка породжує щось нове, якого раніше ніколи не було. Академік В. С. Енгельмейєр розглядає творчість як одну із фаз життя, рух від старого до нового. Він наділяє творчими функціями живу природу. Його послідовник Блок поширює творчі функції і на сферу неживої природи [3].

З цього далеко не повного переліку визначень творчості чітко окреслюються два підходи до проблеми. В основу першого підходу покладено діяльність, яка спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей. Людська діяльність, активність, пізнання, психіка – все це внутрішня основа творчості. Суб'єктом творчості тут є людина, суспільство. Однак, творчість не можна зводити до діяльності, яка дає щось нове, тому що людська діяльність дуже багатогранна: продуктивна, репродуктивна (орієнтована на відтворення того, що вже є), псевдодіяльність. Отже, творчість не є синонімом діяльності і новизни. Щодо другого підходу, то тут природа творчості тлумачиться розширено, жива і нежива природа наділяються творчими потенціалами у світлі сучасних трансформацій в період державотворення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Франко І. Я.* Із секретів поетичної творчості / І. Я. Франко. – К., 1969. – С. 17.
2. *Франко І. Я.* Зібр.тв.: в 50 т. / І. Я. Франко. – К., 1986. – Т., 45. – С. 294.
3. *Алексєєв П. В.* Теорія познання и діалектика / П. В. Алексєєв. – М., 1991. – Гл. 8-9.

Підсумковий документ
Міжнародної наукової конференції
**“ДВАНADЦЯТИ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ. ДЕРЖАВА В СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ: ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ”**

1-2 червня 2017 р.

Людство стоїть на порозі вироблення нових принципів світоустрою. Визначальною рисою сучасної світової спільноти є взаємозалежність спільнот і держав. Політичне, економічне, правове, соціальне, культурне, релігійне буття кожної держави поступово стають невід’ємними структурними елементами єдиного світового правопорядку. Глобалізація інформаційного простору, впровадження загальносвітових стандартів в техніку і технології, поглиблення міжнародного поділу праці і кооперації виробництва детермінують нові проблеми глобальної екологічної загрози людству, загрози світової війни, тероризм, неконтрольовані міграційні потоки, знецінення людського життя та ін.

Тісні економічні, соціальні, політичні, правові, духовні зв’язки між країнами поступово унеможливають для будь-якого окремого національного уряду керування своєю власною економікою самостійно. Нова система глобального зв’язку робить вразливою кожену країну щодо проникнення викликів ззовні, підриває значущість національної держави і спричинює появу на світовій авансцені нових ерзац-інституційних утворень,

Пов’язані з вище окресленими тенденціями суспільно-політичні процеси у третьому тисячолітті створюють загрози й кидають новий виклик державі як політико-правовому інституту. І держава має виявити свою мобільність, маневреність, стійкість в умовах конкурентної боротьби з новими ідеологічними конструктами, що намагаються окреслити свої шляхи та способи досягнення матеріальної і духовної глобалізації, або ж протистояти останнім.

З проголошенням незалежності реалізувалося право українського народу на самовизначення, передбачене Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами. Відтак, Україна перейшла від формальної суверенності до реальної міжнародної правосуб’єктності та увійшла в складну систему світового політико-правового простору, окресленого контуром глобалізації.

Проблема правового регулювання і забезпечення державного функціонування (актуальність якої викристалізовується через століття і загострюється нині в умовах руйнації системи міжнародного права, викликів українській державності, загроз системі колективної, регіональної та глобальної безпеки, де військова агресія сусідньої країни, порівняно навіть з недалеким минулим, стала ще більш небезпечною і руйнівною) потребує все більшої уваги та нагального вирішення. І саме цій проблематиці присвячена міжнародна наукова конференція “ДВАНADЦЯТИ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ. ДЕРЖАВА В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ: ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ”, організаторами якої виступили Національний педагогічний

університет імені М. П. Драгоманова, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Інститут інформатики і права Національної академії правових наук України, Центр правової освіти і науки, громадська організація “Феміда”

Ми, учасники конференції наголошуємо на важливості вирішення окреслених проблем для консолідації та належного функціонування українського суспільства, не сприймаємо у політико-правовому просторі сучасної Української держави такі негативні тенденції як: непрозорість, закритість, формалізм і бюрократизм у діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; девальвація таких правових цінностей як свобода, рівність, справедливість, відповідальність; домінування принципу політичної доцільності над верховенством права і закону; погіршення якості нормативно-правових актів, зниження ефективності законодавства; суперечливість та невизначеність характеристик політичного режиму (змішування різнорідних ознак – від демократії й автократії до анархії, охлократії та олігархії), конфліктність між вищими органами державної влади та ін., що особливо небезпечно для сучасного українського суспільства, яке послаблене бойовими діями, викликаними зовнішньою агресією та економічною кризою.

З метою більш послідовного та ефективного вирішення проблем, що постають у сфері державного функціонування, висловлюємо наступні пропозиції (рекомендації) органам державної влади та їх посадовим особам, науковій спільноті, освітянам:

- сприяти домінуванню в суспільно-політичному житті та правовому полі норм і принципів Конституції України та інтеграції України в європейський та світовий правовий простір як рівно- і повноправного суб’єкта;

- долати недосконалість, колізію окремих правових норм деяких законів шляхом їх вдосконалення і гармонізації; привести окремі правові норми у відповідність з реаліями життя; відновити довіру населення до владних інститутів; унеможливити маніпулювання свідомістю громадян; усунути прогалини у законодавстві (напр., що стосується громадянства – вирішувати керуючись конституційною нормою і принципом єдиного громадянства);

- спрямовувати діяльність держави, її органів і посадових осіб на подолання правового нігілізму, маргіналізації права, деформацій правосвідомості;

- на державному рівні розробити й прийняти програму правової освіти і виховання населення;

- продовжувати вживати ефективні правові заходи для реалізації національної ідеї в державотворчому процесі, підтримки української мови як державної, запобігати процесу її приниження та сприяти збереженню культурної, мовної, релігійної самобутності національних меншин і корінних народів України;

- забезпечити державно-правове регулювання економіки, подолання бідності, зниження порогу соціальної нерівності, боротьбу зі злочинністю тощо;

– створити дієвий механізм забезпечення інформаційної та духовної безпеки держави й суспільства і безпеки людини в інформаційній сфері, вдосконалювати правові засоби державної і національної безпеки;

– клопотати перед Міністерством освіти і науки України про переведення курсів соціально-гуманітарного циклу (правознавство, політологія, релігієзнавство, соціологія, філософія та ін.) у вищих навчальних закладах України до переліку обов’язкових навчальних дисциплін, адже саме вони й лише вони формують світогляд і загальну культуру особи (з її окремими складовими – політичною, правовою, економічною, духовною, інформаційною тощо);

Сподіваємося, що спільні зусилля учасників та результати конференції будуть каталізатором активізації наукового, культурного, морального потенціалу українських вчених, сприятимуть систематизації знання, акумульованого в різних галузях державознавства і правознавства й експлікації його у правотворчість, правозастосування та навчально-виховний процес, що прискорить побудову демократичної, соціальної й правової держави та утвердження інститутів громадянського суспільства в Україні.

З М І С Т

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

В. П. Андрущенко

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО УЧАСНИКІВ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ... 3

Н. М. Оніщенко

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ПРАВОВА ДЕРЖАВА:
НЕВІДСТОРОНЕНІСТЬ РОЗВИТКУ, НЕВІДОКРЕМЛЕНІСТЬ ВИВЧЕННЯ..... 5

Б. І. Андрушишин

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ
“РЕВОЛЮЦІЯ” І “ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА”
У ІСТОРИКО-ПРАВОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (до 100-річчя
української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.)..... 11

В. Г. Пилипчук

ПРАВА І БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ:
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ..... 20

Н. М. Пархоменко

РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ОКРЕМІ СКЛАДОВІ ТА ЧИННИКИ..... 26

В. П. Горбатенко

МАЙБУТНЄ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ..... 29

О. В. Бабкіна

ДИНАМІКА ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАКТИКИ..... 33

В. В. Костицький, І. О. Костицька

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ..... 37

В. П. Тихий

БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ – ОДНА ІЗ НАЙВИЩИХ
СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНИ..... 44

В. І. Сергійчук

РОЛЬ КИСВА В РОЗБУДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ..... 47

Р. С. Огірко

ІДЕЯ “ЛІБЕРАЛЬНОЇ ІМПЕРІЇ”
ЯК ВИРАЗ КРИЗИ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ..... 55

Бучма О. В.

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА І СВІТОГЛЯДНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ: СУСПІЛЬНО-ПРАВОВІ ВИМІРИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВНОСТІ	62
---	----

СЕКЦІЯ І
ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
КАНОНІЧНОГО ПРАВА; ФІЛОСОФІЇ ПРАВА;
ІСТОРІЇ ПРАВОВИХ І ПОЛІТИЧНИХ УЧЕНЬ

Є. В. Білозьоров

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ЯК ОКРЕМИЙ АСПЕКТ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ.....	68
---	----

Т. В. Гавронська

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ: СУЧАСНІ ВИМІРИ ТА ПІДХОДИ.....	71
--	----

Д. В. Гончар

ПРОФЕСІЙНА ЮРИДИЧНА ДОПОМОГА ЯК ВИД ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	75
--	----

О. В. Давиденко

РЕТРОСПЕКТИВА ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ШЛЮБ ТА СІМ'Ю 1920–1923 р.р.	78
--	----

Н. О. Деркачова

ПРОФЕСІЙНИЙ ТА ЖИТТЕВИЙ ШЛЯХ М. Ф. ВЛАДИМИРСЬКОГО-БУДАНОВА	81
---	----

О. С. Дьоміна

ЕВОЛЮЦІЯ АКсіОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ	83
---	----

О. А. Зарічанський, Н. В. Зарічанська

ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ І ПРАВОСВІДОМОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	86
--	----

К. Р. Кулик

СУТНІСТЬ ПРАВА ТА ПРИЧИНИ ЙОГО ВИНИКНЕННЯ	89
---	----

Л. А. Кушинська

ПРАВОВИЙ ЗВИЧАЙ У СТУДІЯХ ПАВЛА ЧУБИНСЬКОГО	91
---	----

С. В. Кушинська

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ У 90-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ.....	95
---	----

О. В. Макарова, М. С. Геєць

ВПЛИВ МІКРОСОЦІАЛЬНИХ УМОВ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ДИТИНИ	99
--	----

<i>Т. В. Маньгора</i>	
АМЕРИКАНСЬКИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА ПРАВА А. І. ЯКОВЛІВА.....	101
<i>М. О. Мельничук</i>	
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ІНФЕКЦІЙНИМ ЗАХВОРЮВАННЯМ НАСЕЛЕННЯ УСРР НА ПОЧАТКУ 1920-Х РР.	104
<i>Н. О. Мудролюбова</i>	
АНТОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДУМКИ: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СУЧАСНОСТІ	106
<i>Н. М. Опольська</i>	
ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПРАВА НА ТВОРЧИСТЬ.....	110
<i>В. А. Присяжнюк</i>	
ЮРИДИЧНА ПРИРОДА РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ.....	114
<i>А. І. Павко, Л. Ф. Курило</i>	
ПРАВО ЯК ФЕНОМЕН СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СВІТУ	116
<i>А. І. Павко</i>	
ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ СПАДЩИНІ Б. КІСТЯКІВСЬКОГО.....	120
<i>С. Пальоха</i>	
ДЕРЖАВА ЯК ЧИННИК УТВЕРДЖЕННЯ КАНОНІЧНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЦЕРКВИ	126
<i>О. В. Серета</i>	
СУДДІВСЬКИЙ КОРПУС ЗА СУДОВИМИ СТАТУТАМИ 1864 РОКУ: СКЛАД І ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ	129
<i>В. В. Соломінчук</i>	
ПРАВА ТА ГАРАНТІЇ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК У ПРОЕКТІ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	133
<i>О. В. Токарчук</i>	
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ГАЛУЗІ ПРАВА	135
<i>С. І. Шитий</i>	
ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ СУДОВИМИ ОРГАНАМИ В УКРАЇНІ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ	139
<i>М. О. Ярошенко</i>	
ПРАВОВІ ЗАСАДИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ.....	142

СЕКЦІЯ II
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

Ю. М. Жмур

ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
НІМЕЧЧИНИ ТА ІНШИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН 145

О. М. Кононець, А. С. Кравчук

МЕДІАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ 148

В. В. Кончаковська

ТОРГІВЛЯ ДІТЬМИ В УКРАЇНІ 151

К. М. Маленівська

ПОНЯТТЯ “ЗАМАХ НА ЗЛОЧИН” В КРИМІНАЛЬНОМУ
КОДЕКСІ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ 153

В. М. Нікітенко

СУБ’ЄКТ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ’ЯЗЯНИХ ІЗ ФАЛЬСИФІКАЦІЄЮ ДОКАЗІВ 157

М. М. Орлюк

“ЗОБОВ’ЯЗАННЯ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ,
ЗАВДАНОЇ ГРОМАДЯНИНОВІ НЕЗАКОННИМИ РІШЕННЯМИ,
ДІЯМИ АБО БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ПОСАДОВИХ ОСІБ
ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА, ПРОКУРАТУРИ І СУДУ” 160

Р. Г. Пєсцов

ПОНЯТТЯ КОМПРОМІСУ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ 162

В. В. Россіхін

ЩОДО ПИТАННЯ РЕЙДЕРСЬКИХ ЗАХОПЛЕНЬ ВИШІВ
НА ПРИКЛАДІ ХНУРЕ 166

С. М. Стан

СМЕРТНА КАРА: ПОТРЕБА ЧИ ПЕРЕЖИТОК МИНУЛОГО? 169

В. Ю. Стеценко

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ЗАГРОЗА
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ 172

В. Ю. Стеценко, Г. Є. Мазур

ГЕНОЦИД – ЯК ОДИН З НАЙСТРАШНІШИХ
ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДСТВА 175

Д. Р. Стоян

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ УКРАЇНИ
ТА ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН 178

СЕКЦІЯ ІІІ
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

К. І. Бражник

ПРОБЛЕМИ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ..... 184

Л. С. Дубчак

“МОВНЕ ПИТАННЯ” ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ДОГОВОРІВ..... 187

К. С. Іваненко

СІМЕЙНИЙ ЛІКАР: ЗА І ПРОТИ..... 191

О. С. Івченко

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ АВТОРСЬКОГО ПРАВА
В ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ 193

Я. Ю. Кошляк

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ
РОБОТОДАВЦЯ В ПРОЕКТІ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ 196

Л. Ф. Купіна, Р. Ю. Гнинюк

СКАСУВАННЯ ДОПУСКУ ДО ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ
ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ПРИПИНЕННЯ
ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З ПРАЦІВНИКОМ..... 199

Л. Ф. Купіна

УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА 202

Л. Ф. Купіна, М. А. Захарчук

ОСНОВНІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ
ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ 206

О. С. Можайкіна

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
ЛІЦЕНЗУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 208

В. А. Постолатій

ПРИВАТНІ ВИКОНАВЦІ..... 212

В. Процюк

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОЇ ЯКОСТІ ТОВАРІВ 214

В. О. Сапронова

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ,
ПОРУШЕНИХ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ..... 217

В. Ю. Стеценко, І. О. Шваб

ВИДИ ПРОВАДЖЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ..... 221

А. П. Стуга

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА
АВТОРСЬКИХ ТА СУМІЖНИХ ПРАВ 224

Т. О. Шатковська

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІДПРИЄМСТВА
ЯК СУБ'ЄКТА ТРУДОВОГО ПРАВА 227

СЕКЦІЯ IV

КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА; АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА; ОСВІТНЬОГО ПРАВА; ФІНАНСОВОГО ПРАВА

А. В. Нестеровська

ВИТОКИ НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ 230

І. В. Пивовар

ПОРЯДОК ЗАЙНЯТТЯ СУДДЯМИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСАД 233

О. М. Кононець, Я. Ю. Полощук

ПРОБЛЕМИ ВВЕДЕННЯ ПОДВІЙНОГО ГРОМАДЯНСТВА
В УКРАЇНІ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТАКИХ ЗМІН 237

М. І. Рішко

РОЗШИРЕННЯ ДОСТУПУ ДО БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ
В УКРАЇНІ – ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ДИСТАНЦІЙНИХ ТА МОБІЛЬНИХ
ПУНКТИВ ДОСТУПУ ДО БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ 239

В. Ю. Стеценко, Р. І. Кіндзера

РЕФОРМУВАННЯ ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДУ
В РАМКАХ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ 243

СЕКЦІЯ V

ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ І ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ РОЗБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

М. В. Беланюк

ІНФОРМАЦІЙНЕ НАСИЛЬСТВО
ЯК ЗАГРОЗА ЛЮДИНІ І СУСПІЛЬСТВУ 247

Брижко В. М.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В СФЕРІ ЗАХИСТУ
ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В СУЧАСНИХ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТАХ 251

Д. П. Бурлаченко

ПРАВОВІ АСПЕКТИ БЛОКУВАННЯ КОНТЕНТУ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ 256

І. М. Доронін

КРАУДФАНДІНГ В ІНТЕРНЕТІ: УРЯДУВАННЯ І ДЕРЖАВНИЙ ВПЛИВ 259

І. Ф. Корж

БРЕХНЯ–ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕКАМ УКРАЇНИ: ВНУРІШНІЙ ЧИННИК 262

Ю. І. Крилова

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
“ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА” 265

С. О. Лисенко

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ
СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СКЛАДОВИХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ
БЕЗПЕКИ У СКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ 268

І. М. Мотишина

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ
ЯК МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН
У ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ПІД ЧАС ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ 271

Г. В. Николаєнко

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ ЯК ЦЕНТРАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ
МІЖНАРОДНИХ СТАТИСТИЧНИХ СПІВСТАВЛЕНЬ 274

А. Б. Новіцький

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА І ПРОБЛЕМИ
РОЗБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА 276

О. Г. Радзієвська

НЕГАТИВНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ НА ДІТЕЙ В УКРАЇНІ:
СИСТЕМА ПРОТИДІЇ 279

В. С. Цимбалюк

КІБЕР-ПРАВО – ВІДГУК НА ЗАГРОЗИ БЕЗПЕЦІ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА 283

СЕКЦІЯ VI

МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ПУБЛІЧНОГО, ПРИВАТНОГО

Б. В. Островська

ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ ТА ЗАХИСТ ПРАВА ЛЮДИНИ
НА ЖИТТЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ БІОЕТИКИ І МІЖНАРОДНОГО ПРАВА 287

Я. А. Павко

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРОВЕДЕННЯ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КАНАДОЮ В АРКТИЦІ 290

СЕКЦІЯ VII
МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА, ПОЛІТОЛОГІЇ

Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз

ШКІЛЬНА ПРАВОВА ОСВІТА У ПОГЛЯДАХ ВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ І ПЕДАГОГІВ XIX–XX СТ.	293
--	-----

Р. В. Губань, А. С. Корецька

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПРАВОЗНАВСТВА ЯК ВИКЛИК СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ.....	297
--	-----

А. М. Гуз

ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ У ПРАЦЯХ ВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ І ПЕДАГОГІВ XIX–XX СТ.	300
---	-----

О. Я. Кархут

РОЛЬ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ.....	303
---	-----

Т. Ю. Кривенко

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРАВОЗНАВСТВА	306
---	-----

О. О. Морозова

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	309
--	-----

І. В. Сулима-Камінська

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ.....	312
--	-----

СЕКЦІЯ VIII
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

А. В. Андрейченко

ФУНКЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ.....	316
---	-----

Д. Ю. Гаврилюк

НАЙГОЛОВНІШІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ДЛЯ УКРАЇНИ (ПРАГМАТИЧНИЙ ПІДХІД).....	319
--	-----

В. Гавронський

ГУМАНІЗАЦІЯ ПРАВА В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ	322
--	-----

І. А. Горбатенко

ЗНАННЯ ПРО ПОЛІТИКУ ТА ЇХ ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ	326
--	-----

С. П. Дмитренко	
ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПРОТЕСТІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	329
Н. Ю. Іванова	
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ В УКРАЇНІ.....	332
А. А. Карнаух	
ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ І ПОЛІТИЧНОЇ ДОВІРИ	336
М. П. Куницький	
ЧИННИКИ МОТИВАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	339
З. С. Левінська	
ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ТА ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ НА ГРОМАДЯНСЬКО-ПОЛІТИЧНУ АКТИВНІСТЬ ЖІНОК.....	342
А. Є. Меньшеніна	
СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ	345
О. В. Новакова	
СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ.....	348
М. А. Остапенко	
КУЛЬТУРА ПОЛІТИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	351
Л. М. Радченко	
ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ: СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ І МЕХАНІЗМИ.....	354
В. О. Смірнова	
ПРОЯВИ СВАВОЛИ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ.....	356
В. В. Сухонос	
ДЕРЖАВА ЯК ОРГАНІЗАТОР РОЗВИТКУ КРАЇНИ: ДИХОТОМІЯ ІДЕАЛУ ТА РЕАЛЬНОСТІ	360
В. М. Тімашова	
СПОСІБ СТРАТАГЕМУВАННЯ ТА СТРАТЕГІЮВАННЯ ЯК ОПЕРАЦІЙНИЙ КОНСТРУКТ НА ДОСЛІДНИЦЬКОМУ ПОЛІ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ	363
О. М. Чиждова	
ТВОРЧІСТЬ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПЕРІОД ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ.....	366

Наукове видання

Матеріали Міжнародної наукової конференції

ДВНАДЦЯТИ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ

Матеріали подані мовою оригіналу

Автори опублікованих матеріалів **несуть повну відповідальність** за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Виготовлення оригінал-макету

Т. Ветраченко

Підписано до друку *6 вересня 2017 р.*
Формат 60x84/16 Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 23,81. Облік видав арк. 24,77.
Наклад 110 прим. Зам №
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) 239-30-26